

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR BLAU LAJOS.

TIZENÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1898.

A Magyar-Zsidó Szemle tizenötödik évfolyamának
munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat aláírták.

DR. BACHER VILMOS, Budapest	26, 330
DR. BLAU LAJOS, Budapest	27, 41, 155, 237, 245, 289, 334, 352
DR. BÜCHLER SÁNDOR, Keszthely	134
GERŐ ATTILA, Budapest	83, 174, 255, 296
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	139, 180, 250, 284
DR. KISS ARNOLD, Veszprém	164
DR. KLEIN MÓR, Nagy-Becskerek	163, 270, 272, 368
DR. KOHN SÁMUEL, Budapest	117, 209, 303, 373
DR. KRAUSZ SÁMUEL, Budapest	49, 340
DR. LÓWY MÓR, Temesvár	326
POLLÁK KAIM	84, 90, 91, 376
DR. RAPPAPORT BÉLA, Budapest	281
SCHILL SALAMON, Budapest	351
DR. SCHWARZ GÁBOR, Károlyváros	65
DR. VAJDA BÉLA, Nagy-Abony	16, 278
DR. WEISZ MIKSA, Budapest	178, 267
DR. WELLESZ GYULA	35, 71, 143, 148, 258

xv

TÁRSADALOM.

SZEMLE.

Az izraelita vallás egyenjogosítása után most ép két esztendeje az országos iroda országos conferentiát hívott egybe, és elébe terjesztette a községi kerületi elnököknek az egyetemes gyűlés egybehívására vonatkozó, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek átnyújtandó emlékiratot, a melyhez az összegyűlt lelkesedéssel járultak hozzá. Erre a kérelemre érdemleges válasz nem adatván, megsürgettetett, mire az a szándék lett nyilvánítva, hogy az izraelita hitfelekezet önkormányzatának ügye a katolikus autonómiával egy időben kerüljön szőnyegre. Ebben az ügyben az országos iroda az izraelita községkerületi elnökökhöz a következő átiratot intézte:

»A kerületi elnökök gyűlése által egyetemes gyűlés egybehívása iránt tett előterjesztésekre a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nmsga még semmiféle választ sem adott. Beáll tehát a szüksége annak, hogy a kerületi elnökök két rendbeli beadványuk elintézését megsürgessék. Erre azonban — a politikai viszonyokra való tekintettel — a jövő január hónapot alkalmas időpontnak nem tekintjük. Ezért javaslatba hozni bátorkodunk, hogy a kerületi elnökök legközelebbi gyűlését ne január, hanem — a mennyiben a viszonyok annak korábbi egybehívását szükségessé nem tennék — a kongr. szerv. szab. 69. §-ának megfelelően márczius hóban tartsuk meg. Felkérjük t. Elnök urat, hogy e javaslatnak elfogadása iránt f. hó végéig nyilatkozni sziveskedjék. Megjegyezzük, hogy hallgatását beleegyezésnek fogjuk tekinteni.«

*

A mi szervezeti ügyünk lassu előrehaladásával éles ellentétet képez a protestánsok tevékenysége. Egyházuk állami dotatiója évről-évre emelkedik, ugyszintén a papjaiknak adandó államsegély, míg a papi fizetések törvény által végleg rendezve nem lesznek. Ilyen körülmények között különös figyelmet érdemel az a mozgalom, mely a protestáns papok között a fizetés emelés kiküzdésére megindult. Nyíltan követelik, hogy a javadalmazást az állam vegye kezébe vagyis a szükséges magasságra emelje. Az állam eddig is előzékeny volt és bizonyára ezentul is az lesz. A többnyire nyomorban tengődő zsidó papoknak azonban az állam eddig mindössze 3000 forint évi segélyt juttat. Reméljük, hogy az akatholikus bevett felekezetek papjainak fizetését rendező törvényjavaslat, a mely a napilapok hire szerint már legközelebb a képviselőház elé fog terjeszteni, ezt a méltánytalanságot is meg fogja szüntetni és a vallás és kultura ügyét szolgáló rabbikar anyagi gondjain is könnyíteni fog. A jogegyenlőség elvét valló állam nem tekintheti az egyik felekezet papjait mostoha gyermekeknek. Ugyanezen okból tökéletesen jogos az a kívánság, melyet az orsz. iroda egy felterjesztésében alaposan megokolt, hogy az egyházunknak adandó államsegély a többiekével összhangba hozassék. A napi sajtó hirei szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszter Mezei Mór felszólalására a mult évben 15000 forintot helyezett kilátásba. Bár a hivek számaránya szerint az összeg a jogos segélynek körülbelül csak a felét teszi ki, az izraelita egyház állami segélye az idei költségvetésben csak 10,000 forinttal van előirányozva. Remélhető, hogy fokozatos emelés útján ez az összeg a jog és méltányosság követelte magasságra fog emelkedni.

*

A pesti Chevra Kaddisa iránt általánosan érzett rokonszenv, melyet nagy multja, áldásos tevékenysége és mintaszerű vezetése folytán tökéletesen kiérdemelt, fényes módon nyilatkozott meg a deczember hó 8. és 19-ke között eszközölt tagfelvételeknél, amelyet három-három évi időközökben tartanak meg. Az aggodalmas gazdasági viszonyok mellett az eredmény egészen meglepően kedvező, mert nem kevesebb mint 1439 tag lett bekebelezve, ugy hogy a Chevra tagjainak száma,

amely eddig 6207 volt, 7646-ra emelkedett. Nincs a világon Chevra Kaddisa, a melynek ennyi tagja lenne. Az uj tagok foglalkozási statisztikája a következő: orvos 48, ügyvéd 35, tanár- és tanító 24, író 7, földbirtokos 5, gazdálkodó 14, kereskedő 428, iparos 186, hivatalnok 267, kereskedőségéd 113, egyéb alkalmazásuak 261, gyógyszerész 2, bíró 1, építész, szobrász és mérnök 15, magánzó 33. A felvett tagok közül csak egy fizette a legmagasabb díjat. Ad honores 2, díjtalanul 35 lett bekebelezve. *Ehrlich Mózes*, a Chevra Kaddisa nagy tevékenységű uj elnöke, a deczember hó 19-én tartott befejező ünnepélyen örömmel konstatalta a fényes eredményt és az egybegyűlt előkelő közönséget szép beszédben üdvözölte. Ezután *Kohner Zsigmond* a pesti izr. hitközség elnöke nagy hatással szöltött azon benső kapcsolatról, amely a hitközség és a Chevra Kaddisa között fennáll és lelkes éljenzéssel fogadott szavakban fejezte ki a hitközség köszönetét *Ehrlich Mózes* elnöknek és *Dr. Mezey Ferencz* titkárnak buzgó és eredményes tevékenységükért. Az ünnepély *Dr. Kohn Sámuel* nagyszabásu beszédével, melyben a Chevra multját és jelenét mély meghatottságot keltő ékesszólással ecsetelte, méltó befejezést nyert.

A Chevra feladata magaslatán állva, nemcsak a jótékonykorság istápolója, hanem az együvé tartozás erősítője és a vallásos érzés egyik ébresztője. Mély hála illeti mindazon férfiakat, kik ezen intézmény virágzásáért buzgólkodnak.

*

A berlini anyahitközség évek óta keresi az ötödik rabbit, a kire egy uj templom építése folytán sürgős szüksége van. Tárgyaltak már igen sokkal, de, ha minden rendben volt már, nem tetszett a próbaszónoklat. A sok vajudás közepette ki lett adva a jelszó, hogy »konzervatív« legyen, épu gy mint más alkalommal, hogy »liberális« legyen. Az előljárók teljhatalmat adtak egy külön bizottságnak, a melybe a »konzervatívok« lettek beválasztva. De az a »konzervatív«, a ki a 613 bibliai miczvóth közül 13-at sem gyakorol, Rabbi Akibát sem ismerné el »konzervatív«-nak és így nem csoda, hogy a bizottság a kombinációba jött 30 méltó rabbi közül egyet sem akart keblére ölelni. A negatív qualificatiót, a műveletlenséget nem tartotta sem

a régi tudás, sem a régi jámborság csalahatlan kritériumának, minden modern képzettségű rabbiban pedig titkos »reformert« szimatolt. Szóval a bizottság maga sem tudta, hogy mit akar és csak huzta-halasztotta az ügyet. Végre megválasztotta Dr. Rosenthal boroszlói rabbit, a ki azonban nem fogadta el a meghívást. Az előljáróság szorította a bizottságot, míg végre megegyeztek abban, hogy két rabbit fognak választani, egy »konzervatív«-t és egy »liberális«-t. A tanulság ebből pedig az, hogy a jelszavak a legokosabb embereket is elbolondítják. Nincs oly »liberális« rabbi, kinek életmódja a vallási szabványok szempontjából a mai zsidók életmódjával összevetve, nem volna felette »konzervatív«, laikusok és papok között pedig vallásunk nem ismer különbséget. Különben pedig hitfelekezetünk nem parlament, a melyben majd a konzervativizmus, majd a liberálizmus birja a többséget.

*

Német hitrokonaink már néhány év óta arra törekednek, hogy az újabb nemzedékből minél többen térjenek vissza az ősfoglalkozáshoz, a mi a zsidó földművelőkre kettős értelemben illik. Ahlamben (Hannover) Simon konzul ily fajta iskolát alapított nagylelkű adományával, a mely már eddig is jelentékeny eredményt ért el gyümölcstermelők és kertészek kiképzése által. Az eddig mintegy lappangó törekvés jelentős mozgalommá vált az utóbbi időben és látható alakot öltött azon egyesületben, mely a német zsidók belső telepítését tűzte ki céljául. Az alapítók, főképp Berlin és Frankfúrt a. M., remélik, hogy egyesületüknek sikerülni fog a jelenleg földműveléssel foglalkozó zsidók számát, a mely nem több mint 5000, aránylag rövid idő alatt, tetemesen szaporítani. Ha meggondoljuk, hogy a különböző név alatt létező kézműves iskola mily nagyszámú hitrokont volt képes a kézműnek megnyerni, azon előítélet daczára, melyet a középkor üldözéseivel és munkakerülő szellemével ezen foglalkozás iránt kifejlesztett, nem kételkedhetünk abban, hogy a már a cionista mozgalom előtt az agráriusok elevensége által a legnépszerűbbé tett földművelés német hitsorsosaink között nagyban fog hódítani és így az új mozgalom sikere biztos. Ha a zsidó földművelés nem is fogja az antiszemitizmust megszüntetni, — az oktan gyü-

lölet engesztelhetetlen — üdvös hatása kétségen felül áll mert a zsidó proletáriátust jelentékenyen apasztani fogja. A hazai zsidók között a pauperizmus összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a német birodalom zsidósága kebelében és egyre terjed, úgy hogy már ma is ijesztő mértéket öltött, de ennek meggátlására eddigelé még komoly tervezettség sem került felszínre. Felekezetünk megváltói lesznek azok, kik a zsidó jótékonytságot ez irányba terelés által az egyre mélyebbre ható sebeket bekötözik.

*

Osztrák szomszédaink között forradalomnak beillő vi-szály dül az egyes nemzetiségek között: németek és csehek késhegyre mennek. A németek, kik »üsd a zsidót« jelszó alatt pártot alakítottak és a büszke császárvárost igájuk alá hajtották, most kezdik élvezni a politikai faktorra aratott fajgyűlölet gyümölcseit, midőn a többségben levő szlávok a német igát lerázzák és az antiszemiták által meghonosított erőszakot a prágai és egyéb cseh városok német lakóin próbálják ki. Minden bűnért lakolni kell. Fájdalom, a cseh csöcselék a zsidókat, mint németeket, szintén kifosztotta: a német nemzeti-ség mártirjai első sorban a zsidók. Az örökös izgatás a zsidók ellen megrendítette a nép jog- és igazságérzetét és ez csak követ-kezeten cselekszik, ha ráveti magát mindazokra, a kiket gyűlöl, tekintet nélkül a vallásra, nemzetiségre és rangra. A »Nord. Allgemeine Zeitung« évek előtt figyelmeztette az osztrák intéző köröket az antiszemitizmus forradalmi ösztöneire, és nem csalódott.

*

A román bojárok, kik a népet a román zsidók ellen uszítják, szintén a saját bőrükön fogják még érezni a nép logikáját. A bukaresti zsidó üzletek kifosztása nem marad elszigetelt tény: a nép hamar rájön arra, hogy nem a munkás és szorgalmas, de e mellett földhöz ragadt szegény zsidó az ő kiszípolozója, hanem a kiesapongása által testileg és erkölcsileg degenerált oláh nemesség. A nagyhangú román liga telekürtölte Európát, hogy a magyarok az oláhokat elnyomják, Bécsbe is felvitték sötét seregüket, hogy az antiszemitákkal egyetemben tüntessenek a magyar nemzet ellen.

De mutassanak csak egyetlenegy oláhot, a kit a magyarok kifosztottak. A »kelet francziai«, kik most a védtelen zsidókon mutatják meg hősiességüket, nagy páthosszal fognak a jogról szónokolni, ha majd rájuk jár a rúd. Jön még a kutyára dér, mondják tót atyánkfiai.

*

A Dreyfus-ügy ismét izgalomba hozta a francia nemzetet. Mindenki azt várta, hogy a hivatalos körök le fogják csendesíteni a háborgó közvéleményt, a mi módjukban áll, ha az elitelés alapját képező hazaárulók okmányokból csak egy-kettőt közzé tesznek. A francia kormány ezt nem tette, azt adván okul, hogy ez nagy bonyodalmakra vezetne. De hogy miképen? azt nem mondta meg. Ha a szerencsétlen kapitány katonai titkokat árult el, akkor ezek a német hadvezetőség előtt amúgy is ismeretesekek, jobban ingerelni a németeket pedig már nem lehet, mint az által, hogy a napi sajtó heteken át tárgyalja a németek kémkedését? Nem alaptalan tehát ama francia vezérpolitikusok és írók állítása, hogy Dreyfusnál nem a kapitányban, hanem a zsidóban látták a hazaárulót. Dreyfus sok milliónak birtokosa, boldog férj és családapa volt, költséges passziói ellenben nem voltak. Bár elszázi származású, a francia hadseregbe lépett be, tehát francia hazafi. Mindez beigazolt tény: mi okból árulta volna el hazáját? Erre a kérdésre nem tud senki sem feleletet adni és így a Dreyfus esete világtörténeti példa arra, hogy a gyengékkel szemben nincsen jog, ha a vak gyűlölet hatalmába keríti az embereket.

*

Dr. Steinthal H., berlini egyetemi tanár, nem rég ünnepelte félszázados Doktor-jubileumát. Az úttörő nyelvész, a kiváló pszichológus és etikust örömnapján a berlini egyetem tanártestülete, hallgatósága és még sokan üdvözölték, a német császár magas rendjellel tüntette ki. Ennek az elismerésnek, melyet az ünnepelel félszázados sikerekben gazdag tudományos munkásságával bőségesen kiérdemelt, felekezetünk méltán örül, mert a nagyhírű férfiú ősi vallásunk leghűbb és legbátrabb fiai közé tartozik, ki mindenha büszkén vallotta magát zsidónak és szorongatott hitsorsorsaiért nemcsak sorompóba lépett,

hanem egész életén át dolgozott is. A zsidó »főiskolán« alapítása óta egy negyedszázadon át a kathedrálól lelkes hirdetője vallásunk tanainak, melyeket tollával szélesebb körökben is terjesztett. »Zu Bibel und Religionsphilosophie« czím alatt két kötetben megjelent kisebb értekezései a felvilágosodott zsidó teológia legszebbjei közé tartoznak. »Allgemeine Ethik« czímű nagy műve is saturálva van a hamisítatlan ideális zsidó szellemtől, melyet ő vitt be először nagyobb mértékben a filozófiai erkölestanba. Az ideális férfiún, kiben a tösgyökeres németiség ősi vallásunkkal a legszebb harmóniával egyesül, német hitsorsosaink valóságos rajongással csüngnek és benne egy újkori prófétát tisztelnek. Hajdan rabbi akart lenni, de nem kellett. Ő azonban megmaradt papnak, minden szép és jó papjának. Adja az ég, hogy a nemes férfiú még sokáig élhessen eszményi hivatásának, vallásunk üdvére és saját örömére. Vajha sok ily férfiú lenne Izraélben.

*

Róth Aron siklósi rabbi 76 éves korában elhunyt. A meghaldogult férfiú közel négy évtizeden át volt vallásunknak hí hirdetője és előzőleg mint tanító szolgálta felekezetünket. A régi jó világból származott, de vagyis inkább ép ezért a régi jó időkért nem lelkesedett. Ama kihálóban lévő régi gárdához tartozott, a melyet semmiféle lárma vagy romantika nem tévesztett meg itéletében. A korszerű haladás híve volt és a gheztót a vallásosság terén sem kívánta vissza. Széles ismeretek felett rendelkezett és a felekezeti lapokba szorgalmasan írogatott. Községe megmagyarosodván, öreg korában magyar szónoklatokat is tartott, hogy a hazafiság iránt e tekintetben is lerója adóját. Békeszerető, nemes gondolkodású községe papját illő tiszteletben részesítette, a mely végtisztességén impozáns módon jutott kifejezésre. Áldás emlékére.

*

Több mint egy évtizeddel ezelőtt az egyetemi hallgatóság között mozgalom indult meg egy magyar-zsidó vagy zsidó-magyar közművelődési egyesület létesítésére. Az egyetemi ifjak gyűléseztek, vitatkoztak, bejárták vezérebereinket, de eszméjük nem tudott testet ölteni. Az eszme az utóbbi évek-

ben ismét felszínre került. De eddig még nem világos, hogy kinek akarna ilyen egyesület iskolákat állítani, miután az »orthodoxok« azokon a vidékeken, a hol a chéder virágzik, semmiféle fővárosi egyesülettől illet el nem fogadnának. A magyarosodást pedig az általános közművelődési egyesületek szolgálják, a melyek gondoskodásukat hitrokonainkra is kiterjesztik. Ha azonban a tervezett egyesület vallásunknak és a hazafiságnak szolgálatot tehet, sok szerencsét kívánunk neki.

*

A miskolczi hitközség másfél évtized óta áhítozik magyar hitszónokra. A német szó a jelen nemzedéken, melynek anyanyelve magyar, nem fog többé és így nélkülözi az isteni ige élő tanítását, a mi a vallásosság hanyatlására vezet. Nemcsak a hazafiság, hanem a vallásos buzgóság is indította a miskolczi hitközség vezetőit már másfél évtized előtt arra, hogy magyar szónok után nézzenek. Eleinte azonban a pályázathirdetésen túl nem igen jutottak, a minék oka a későbbi nyilvánosságra került események után nem titok. Az utóbbi években azonban a magyar hitszónoklat szüksége oly égetővé vált hogy a hitközség két izben is választott hitszónokot, de az orthodox közvetítő bizottság ezeknek installációját megakadályozta. A hitközség hosszabb pihenés után harmadszor is szerencsét próbált, megválasztotta 150 képviselői szavazat közül 140-el dr. Spira Salamon losonczy rabbit, de az említett bizottság közvetítése folytán a miniszter a beiktatást betiltotta. Minthogy a miniszter tévesen lett informálva, rendeletét tárgyalatlannak jelentette ki. Egy újabb rendelet megparancsolta, hogy a hitközség és a közvetítő bizottság kiküldöttei az alispán asszisztenciája mellett oldják meg az ügyet. A tanácskozás természetesen eredménytelen maradt, mert az orthodox közvetítő bizottság nem engedett. Miért is engedett volna? Az ügy ismét a miniszteriumba került döntés végett, melynek eredményét azonban a megválasztott rabbi már nem várta be, kijelentvén, hogy jelen állását megtartja. A miskolcziak tehát a kellő tapasztalatok birtokában újra előlről kezdenek.

*

Weisse József vág-ujhelyi főrabbi december hó 2-án 85 éves korában befejezte a vallás és iskola szolgálatában eltöltött jámbor életét. Az elhunyt 63 évig működött mint rabbi és tanító, 20 évig Morvaországban és 43 évig Vág-Ujhelyen. Az alreáliskola az ő alkotása. Minden erejét hitközségének szentelte, melyet minden konzervativizmus mellett a művelődés útjára vezetett. Többoldalú tudományos képzettséggel bírt, kiváló héber stílista volt. Legkiválóbb műve héber kommentárja a Krónika könyvéhez, melyet még ifjú korában írt a Mendelssohn által megalapított »biur« név alatt ismert biblia-kommentár gyűjteménybe. Weisse volt a legfiatalabb és az utolsó biurista. Ezen kívül több dolgozat jelent meg tőle héber nyelven. Általában dicsérik jó szívét: a szegényekért nemcsak érezett, hanem sokat tett is. A v.-ujhelyi derék hitközség agg papját nagy szeretettel vette körül. A jeles férfiú köztiszteletnek örvendett, a mely e hó 5-én végbement temetésén impozáns módon jutott kifejezésre. Áldás a jámbor emlékére.

*

Az »Allgemeine Israelitische Wochenschrift« című berlini felekezeti lap dr. Hildesheimer Hirscht több ízben magánbeesületében támadta, melyet egy ideig hallgatással fogadott. Az utóbbi időben azonban a berlini rabbiszemináriumhoz való viszonyát is gyanúsítással illette, minek következtében az illetékes bíróság előtt becsületsértési pert indított ellene, és ily módon a nagy nyilvánosság elé kerül a zsidó sajtó szennyese. Ez az egész ügy nem birna ránk nézve semmiféle jelentőséggel, ha nem szolgáltana adalékokat arra, hogy miképp bosszulja meg magát az orthodox zsidó sajtó által meghonosított, a fanatizmus czéjére alatt grasszáló rágalalmazási düh. Nincs az a hazugság, melyet speculatióból egy délnémet és több hazai »orthodox« organum a magyar rabbiképzőről és az összes modern rabbikról forgalomba nem hozott volna. Néhány év előtt a pozsonyi orthodox rabbi, a felekezeti lapok hire szerint, az összes művelt papokról azt hirdette egyik héber körlevelében, hogy »erkölcstelen életmódot« folytatnak. A modern papok hilleli türelemmel türik mindezeket a rágalmatokat. Ha eszükbe jutott volna, hogy becsületsértési pört idítsanak e jeles férfiak ellen, minő lárma keletkezett volna a »haladó« hitrokonok között, hogy a hazai zsidóság enfant terriblejét

meg akarják fenytetni, minő chillul hassem. Az Isten szerelméért, az orthodoxia, a fanatizmus! Dr. Hildesheimer H. másképp gondolkodik, neki nem imponál a fanatizmus, sem a valódi, sem a tettett, akár a czionizmus, akár az orthodoxizmus köpenyegébe burkolózik. Reméljük, hogy a botrányos pernek meg lesz legalább az a haszna, hogy az antisemitizmus módszerével dolgozó »orthodox« felekezeti sajtó észre térítetik és hogy a »felvilágosodott« zsidók kissé felvilágosodnak dédelgetett szidalmazóik erkölcsi és zsidóságmentő értékéről.

*

A nagyváradi két község, melyet eddig a temető tartott össze, a teljes kettészakadás előtt áll, minthogy a Czion hitközség bár nehéz szívvel döntő lépésre szánta el magát és külön temető átengedéseért folyamodott a városhoz. Az orthodox vezetőség a minden alkalommal megtagadott felekezeti egységgel argumentál most, hogy a másik község évekig türelemmel viselt sulyos igáját lerázni akarja. Nagyváradon az »igazhitű« hittani órákban a »neologok« ellen a legvadabb gyűlöletet hirdetik. Ez jellemzi a helyzetet. Általában tapasztalt tény, hogy az »orthodox« többség középkori kormányzati elvekkel uralkodik azokon, kik vele nem egy csapáson haladnak. Nem kell tehát csodálkozni azon, hogy hittestvéreik ezt a polgári életben megszűnt uralmat elviselni sem nem tudják, sem nem akarják.

IZRAELITA-MAGYAR BIBLIA.

Az izraelita magyar irodalmi társulat az idén tagilletményül a rendes Évkönyv mellett Mózes öt könyvének új fordítását adja. A társulat ezen ténnyel elvállalt feladatai közül a legnehezebbnek és hatásában legüdvösebbnek megvalósítását kezdte meg és a biztos megoldás felé vezető a hitfelekezetünk kebelében félszázad óta vajdó biblia-fordítás ügyét.

Éppen 50 évvel ezelőtt, 1847-ben szólalt fel először Löw Lipót »A magyar zsinagóga« című füzetében, hogy társaság alakuljon a szentírásnak a tudomány színvonalán álló, de egyszerű és népszerű átültetésének keresztülvitelére. Min-

tául a Zunz és Salamon német bibliafordításai lebegtek szeme előtt és javaslatát első sorban »az izraeliták között a magyar nyelvet terjesztő pesti egyesület« figyelmébe ajánlotta. A következő évek politikai mozgalmái azonban nem kedveztek eme csendes vállalkozásnak és csak másfél évtized múlva, 1862-ben karolta fel az »Izraelita Magyar Egylet« a felvetett eszmét, melynek megtestesítése »nagyhorderejű szolgálat volna egész hitfelekezetünkre nézve.« A nevezett egylet iskolai bizottsága egy öt tagból álló *szerkesztő-bizottmányra* akarta az ügyet ruházni, melynek tagjai lettek volna, Löw Lipót elnökle alatt dr. Steinhardt Jakab aradi és dr. Zipser Majer rohonczi főrabbi, Groszmann Ignác tanító és a magyar irodalommal foglalkozók közül Mezei Mór. A részletesen kidolgozott terv, a mely a nagy vállalat szellemi és anyagi oldalára egyaránt kiterjeszkedett, nem valósulván meg, »a magyar- és erdélyi izraeliták egyetemes gyűlése« 1869 február 20-án tartott XXX. gyűlésén újra szóvá tette a magyar bibliafordítás nagyfontosságú kérdését és azt határozta, hogy az iskolaalaptól zsidó tankönyvek kiadása segélyeztessék, »különösen pedig a magyar bibliafordítás veendő tekintetbe.«

Erre a három kísérletre utaltak 1886-ban a Magyar Zsidó Szemle akkori szerkesztői dr. Bacher Vilmos és dr. Bánóczi József, midőn e folyóiratban (III. 676—678.) hírt adnak a készülő új fordításról. Konstatálják, hogy ez ügyben 17 év óta nem történt semmi. De hadd álljanak itt saját — bátran mondhatjuk — a zsinagóga magyar bibliájára nézve történelmi jelentőségű fejtegetéseik.

»Azóta megint elmúlt tizenhét év. A porondra ezóta egy új nemzedék lépett, mely már nyelvre is egészen magyar. Most a bibliafordítás nem a magyarosítás eszköze többé, hanem a meglévő, az eleven szükség követelménye. S nem az iskolában kell egyedül: nagy részünket egy új áramlat visszasodort a nevelésünk által elhagyogatott vagy elfelejtett ösvényekre és felekezeti közösségünk érzete élénkebb, mint negyven év óta bármikor. Eléggé magyarok vagyunk már arra nézve, hogy zsidók is merjünk lenni. Nekünk a biblia kell mint taneszköz az iskolában, mint olvasmány a családban; tartozunk vele nemzeti irodalmunknak, mert magyarok vagyunk és tartozunk vele felekezetünknek, mert zsidók vagyunk.

E teljesen megváltozott viszonyok közepette a Magyar-Zsidó Szemle szerkesztősége újra fölvetette az annyiszor elejtett fonalat

és bizik magához s mindenek fölött: a nagy mű kiszemelt munkatársaihoz, hogy kezdeményezése nem lesz eredménytelen. A mennyire emberi előrelátás egyáltalán megállhat: annyi nyomattékkal és határozottsággal ki merjük ezuttal jelenteni: a magyar zsidók bibliafordítása nemsokára meglesz.

A M.-Zs. Szemle szerkesztősége mindenek előtt a földadat nehezebb részéhez kezdett. Nem azt kérdezte, honnan vesszük majd a pénzt a kiadásra? hanem ezt: honnan a kiadandó munkát? Mert bizonyos, ha meglesz a bibliafordítás kéziratban, meglesz csakhamar nyomtatásban is. Nem fog a magyar zsidóság pénzével fukarkodni, a midőn szellemi munkásai önzetlen odaadással fölajálják a felekezetnek fáradságos munkájokat.

Ezért fordultunk mindenek előtt hazánk zsidó papjaihoz és tudósaihoz: hajlandók-e a rájuk bizott munkarész elvállalására? Egyetlen kivétellel, nem volt senki, ki a legnagyobb készséggel, nagyrészt igazi lelkesedéssel nem csatlakozott volna. Itt-ott fölmerült az aggodalom a kiadás lehetőségére nézve: de nem volt a társul szegődöttek közt egy sem, ki fáradsága leendő díjazása iránt kérdést tett volna. Nem láthatjuk-e, vajjon e tényben magában már a siker egyik legnagyobb biztosítékát?

Huszonhatan vannak a fordítók. Mind született magyar, köztük néhány külföldi is. Azt akartuk, hogy a magyar zsidóság maga készítse el a nagy művet, mely mint első teljes kísérlet is önkalkotta mértéke lesz a mostan élők tanultságának és egyuttal késő utódokra szóló emlékjele a mai nemzedék buzgóságának.

A munka fölosztását, e fölosztás elveit, valamint a fordítók neveit ezuttal — mint tisztán az elintézés belső ügyére tartozót — mellőzzük. De ha az általános érdeklődés úgy kívánná, készséggel nyilvánosságra adunk minden erre vonatkozó részletet.

A fordítás általános elveinek s némely szükséges külsőségeknek megállapítása elodázhatatlan volt. A szerkesztőség ebbeli eljárását elmondja a következő közlés, melyet annak idején minden munkatársunknak nyomtatásban megküldöttünk:

Irányelvek, melyek hivatvák a fordítás egyöntetűségét biztosítani.

1. A tervezett bibliafordítással nem annyira a tudomány, mint a zsinagóga, iskola és család czéljait, érdekeit kívánjuk szolgálni.

2. A fordítás a masszói szöveghez ragaszkodik, a szöveghez lehetőleg hű s az egyéni fölfogást teljesen mellőzi.

3. Kerülve kerüljük a fordításban az archaizmusokat: a kihalt vagy érthetetlené lett vagy szokatlan kifejezéseket s fordulatokat; valamint a neologizmusokat is, melyek nemcsak

hibássá, hanem túlságosan modernné tennék a nyelvezetet. Hanem fordítunk a mai nyelvtudomány orthologus elvét valló, a különböző részek tartalmához alkalmazkodó, méltó nyelven. Szó mint mondatszerkezetben a szövegűrség mellett is főszempont: kifogástalan magyarosság. (A mondat p. o. nem kezdődik mindig »és«-sel a magyarban is; a vav consecutivum nem mindig »és«.)

4. A tulajdon- (földrajzi és személy-) nevek átírásában a következő elv biztosítja az egyöntetűséget: a mely nevek nyelvünkben honosak, magyarosan iratnak, tehát: Egyiptom, Jordán, Jeruzsálem, Eufrates, Mózes, Aron, Jób, Ezsaiás stb. A nemhonos neveket keleti (szefárdi) kiejtés szerint írjuk.

5. Állandó kitételek magyarosítását a fordító legjobban eltalálja ugyan munka közben s a revízióknak lesz feladata a legjobbal helyettesíteni a többi. Mindazáltal szükségesnek látszik néhánynak eleve való meghatározása. Ilyenek: a tetragrammaton = Örökkévaló; דברי (prófétai) = ige; תורה (mint műszó) = tóra, különben = tan.

6. Nagyobb szakaszok elé lehetőleg általános fölirotot teszünk, — de nem fejezet, hanem tartalom szerint.

7. A szöveg versei folytatólag iratnak, kivéve, a hol az értelem új kikezdést kíván; a versszámok a magok helyén kiiratnak.

8. A gyér soru írás a közönséges nagyságú folio-papíron félhasábon foly.

9. Az átvállalt munkának egy-egy ötöde szerkesztőségünkön külön beküldetik.

10. Minden felmerülhető kérdésre vagy kétségre nézve a szerkesztőség, a mennyire teheti, a fordítóknak szives készséggel áll rendelkezésére.

Budapest, 1886. február 9-én.

Bacher Vilmos és Bánóczy József.

A munka e szerint, mint e sorok keltéből látni, immár kilencz hónap óta folyik, a fordítások egy része már be is küldetett. Midőn tehát csak most lépünk e fontos ügygyel a közönség elé, látni való, hogy többet nyujtunk pusztá igéretnél.

A bibliafordítás készül s nemsokára meglesz — a közreműködők dicsőségére, felekezetünk hasznára.«

Az a határozottsággal tett kijelentés: »a magyar zsidók bibliafordítása nemsokára meglesz« csalóka reménynek bizonyult és midőn négy évvel később dr. Bacher Vilmos és dr. Bánóczy József a Magyar Zsidó Szemle szerkesztésétől visszaléptek, fájdalommal említették az olvasókhöz intézett lemondó soraikban, hogy a bibliafordításra irányuló tervük kudarcot

vallott. Folyóiratunk azonban az üdvösnek, sőt nélkülözhetetlenek tartott magyar zsidó bibliát mindenha szem előtt tartotta és a kedvezőnek látszó alkalmakkor az érdeklődést irányában ébresztgette. De okulván a multakon, a szentírás fordítását csak egy irodalmi társulat keretében tartotta megvalósíthatónak. Már az ötödik számban, melyet az új szerkesztőség kiadott (1891 május, VIII. 357. lap), azt írta az egyik szerkesztő, dr. Mezey Ferencz, Löw Lipótnak dr. Hirschler Ignácához intézett leveleinek közzététele alkalmával: »A Löw Lipót által életbe hívott, de nemsókára megszünt tudományos talmud-egylet is néhány évvel ezelőtt egy magyar zsidó irodalmi társaság alakjában majdnem feltámadt. E levelek szerény közlöje egy szerény tervének figyelembevételével a minder jóért lelkesedő Bánóczy József vette az ügyet kezébe. Már az alapszabály-tervezet is elkészült, mely a társulat feladatai között a bibliafordítást első helyre tette, de a dolog pártolás hiányában dugába dőlt«. Az irodalmi társulat ügyét azonban melynek első céljául a bibliafordítás volt kitűzve, folyóiratunk nem hagyta többé nyugodni és ama még friss emlékezetben levő agitáció közben, a mely hosszú küzdelem után vezérférfiaink pártfogása mellett az IMIT. megalakulására vezetett, a szentírás magyar átültetésének ügyét soha sem tévesztette szem elől, a mint a Szemle ez időre eső évfolyamaiból látszik. A nagy mű megalkotására dr. Bacher és dr. Bánóczy urakat tartotta hivatottnak és ebben, mint a megjelenendő első kötet mutatja, nem csalatkozott. Mielőtt az irodalmi társulat az ügyet kezébe vette, a folyóiratunk volt szerkesztői kezéből kiesett fonalat dr. Löw Immánuel vette föl, de az egyes ereje minden buzgólkodás mellett elégtelennek bizonyult e nagy feladat megvalósítására. Ebből a meggyőződésből indulva ki, a fiatal rabbik ez irányu terveivel nem is léptünk a nyilvánosság elé.

Bizonyára vannak közöttünk, a kik a hazai zsidóság gyengeségének fogják betudni, hogy egy félszázadra volt szüksége magyar bibliája megteremtésére. Mi ezt az időt nem tartjuk hosszúnak, sőt rövidnek és ebben az orsz. rabbiképző-intézet felállítása által hazánkban mesterségesen növelt magyar zsidó tudomány erejét látjuk. Hivatkozhatnánk európai nagy és kisebb népekre, kik minden áldozatkészség és erőfeszítés mellett hosszabb vajudás után jutottak csak bibliához; hivat-

kozhatnánk arra, hogy a Mendelssohn német pentateuchus fordítása és a Zunz teljes német bibliája között is több mint egy félszázad rejlik. De nem akarunk a szentírás átültetésének régebbi történetére visszamenni és csupán a legújabb kor ama tevékenységére utalunk, a mely már meglevő és befogadott fordítások revíziójára irányul, a melyből az izr. magyar irodalmi társulat alkotásának méltatásához a mérőt vehetjük.

Mi magyarok szeretünk az angolokra hivatkozni, mi is az angol példával kezdjük. Az anglikán egyház évszázados befogadott bibliafordításának revízióját az egyház hivatott képviselőinek közreműködése és támogatása mellett a legtudósabb férfiak végezték. Számtalan közös ülést tartottak, a míg végleg megállapodtak, mert a nyelvezet modernizálásán és a fordítás javításán kívül a héber eredetit is a legnagyobb lelkiismeretességgel vizsgálták át és szövegkritikai kutatások alapján konjekturákat is felvetettek a fordítás alapjául. Az egész munka elkészítése számos évig tartott és egész vagyonba került, a milyenről a mi viszonyaink között álmodni sem lehet. A Luther-féle német biblia revíziója talán két évtizedet vett igénybe. Hosszú évek óta vajudik a protestáns Károlyi-féle bibliafordítás revíziója is és tudunkkal mind e mai napig nincs befejezve. Ezen három fordítás a revízióal a héber eredetit tartja szem előtt. De nemcsak a protestantismus, a mely születése óta a héber szöveget tartja autentikusnak, veszi ezt revideáló munkája alapjául, hanem részben a katholicizmus is, a mely a trienti zsinaton a latin vulgatát jelentette ki a szentírás hivatalos alakjának, mivelhogy Jeromos a legtöbb könyvet a héberből ültette át. A magyar katolikusok harmadfél évvel ezelőtt vetették fel újra a Káldi-féle fordítás revideálásának eszméjét, melyet utoljára (harmadszor) Tárkányi javított (Eger, 1865.) A »Hittudományi Folyóirat« ezidei márcziusi számában Kovács S. 96 lapra terjedő cikkben fejtegeti a szóban forgó bibliazöveg fogyatkozásait, amiben ugyanazon folyóiratban már ketten megelőzték. Ismerteti Jeromos (a Vulgata tőle származik) fordítási módszerét, a héber eredetiből is megvilágítván azt, a mely cikknek hatását a sok sajtóhíbarontja. A fordítás főkellékül a hűséget, világosságot és csinoságot tartja.

E párhuzamból látható, hogy az IMIT. elég rövid idő

alatt végezteti a fordítást, ha két két év alatt egy-egy kötet elkészül, úgy hogy mához hat évre az egész mű a közönség kezében lesz. Az imént megjelent Mózes öt könyvéről, melyet dr. Bernstein Béla szombathelyi rabbi fordított, részben dr. Blau Lajos revidéált, dr. Bacher Vilmos, dr. Bánóczy József és dr. Krausz Sámuel végleg szerkesztett, érdemleges bírálatot jövőben fogunk közölni, mihelyt erre szakfőruü válalkozni fog.

Az IMJT. és mindazon férfiak, kik szózatára munkához láttak, a hazai Izrael igaz háláját érdemelték ki és remélhetö, hogy az izraelita magyar biblia meg fogja találni az utat nemcsak az iskolába, hanem a művelt családokhoz is, hogy a tiszta vallásosságot ébressze és erősítse, mire az egyre posványosodó felekezeti közviszonyok között nagyobb szükség van, mint valaha.

AZ ORSZÁGOS IZR. TANÍTÓKÉPZÖ-INTÉZET JUBILEUMA.

A magyar zsidóság országos intézményeinek legidösbike, a tanítóképzö-intézet mult október 31-én negyvenéves fennállását ülte meg magasztos és lélekiemelő ünnepélyvel. Ezen alkalomból az intézet igazgatója *Bánóczy József* megírta annak történetét az ö jól ismert nyelvén, mely épen oly meghatóan egyszerű és keresetlen, mint a mily gazdag fordulatokban.

A kis munka minden egyes sora azt a szeretetet, odaadást és lelkesedést leheli ki, melylyel az író a gondjaira bízott intézet iránt viseltetik, de azért Bánóczy mindvégig a tárgyilagos történetirö marad. A szeretet és ragaszkodás nem teszi öt részrehajlóvá és folyton szem előtt tartja, melyik hely az, mely tárgyát az általános kulturtörténet keretében megilleti. Midön a legapróbb részletekbe elmélyed, akkor is a széles szemkörü történetirö marad. Nem csupán a tanítóképzö történetét, hanem a hazai zsidóság és a hazai nevelés-ügy egy szakaszát írta meg mesteri tollal.

A tanítóképzö egyetlen országos intézetünk, melynek eredete egyenjogósításunk előtti korba megy vissza, a nemzeti elnyomás legsötétebb napjaiba.

Egy zsidó praeparandia eszméjét ugyan már jóval előbb föltaláljuk. *Schwab Löw* pesti rabbi hivatalba lépése óta (1836) szünetlenül buzgólkodott annak érdekében és a negyvenes évek legelején a hazafias lelkesedés kísérletet is tett annak megalkotására.

Szép idök voltak ezek! A nemzeti ujjászületés és reformmozgalom jóakaratu tekintettel nézte a zsidök magyarosodási törekveseit. E magyarosodás a huszas és harminczas években folyton emelkedöben van, — természetesen első sorban a magyar vidékeken, — a negyvenes évek legelején már gyümölcsseit kezdi teremni.

Ekkor fordul *Bloch-Ballagi Móricz Kossuth* »Pesti Hir-lapja« és *Bajza* »Athenaeum«-ja utján a hazafias közönséghez, külön fölhívásban pedig a zsidó hitközségekhez egy magyar zsidó tanítóképzö föllállítása érdekében. Hatalmas visszhangot keltett az első fölhívás. Az adományozók névsora valószagos hymnusa a magyar szabadelvűségnek. De még sem a hazafias lelkesedés, hanem az absolutismus teremtette meg a zsidó tanítóképzöt.

Nemzeti szempontból egy felekezetre sem volt oly káros az absolutismus kora, mint a miénkre. A negyvenes években körünkben oly szépen fejlődö magyarosodást megakasztotta, söt annak hatalmas lökést adott visszafelé.

Azt azonban, ha akarnök sem lehetne tagadnunk, hogy művelödés szempontjából rendkívül sokat köszönhetünk az absolut kormánynak.

»Mintha az idegen hatalomra is ráragadt volna valami a »Magyar szabadelvűségből«, mondja történetirönk (17. lap). Ugyanaz a kormány, mely Prágában a megszünt zsidó praeparandiát nem akarta visszaállítani, mely Bécsben a zsidó-tanulök fölvételét a keresztény tanítóképzökbe minden módon megnehezíté, mely Morvaországban a külön zsidó politikai községeket föntartotta, szóval mely Auszriában soha nem volt valóban szabadelvü, ugyanez a kormány minálunk a haladó kulturával és a liberalismussal akart imponálni és a németség ügyét megkedveltetni«. A mi iskoláinkat rendbe hozta, rabbijaink és tanítóink viszonyát a hitközségekhez rendezni kezdte, a külön zsidó közösségeket beszüntette és zsidó tanítóképzöt állított föl.

A művelődés mai fokára az abszolút kormány nélkül bizony még nem jutott volna el a hazai zsidóság, azt a kárt pedig, amit magyarságunkban tett, hamar helyrehoztuk. Mert épen azon intézmények, — a zsidó iskola és zsidó tanítóképző, — melyekkel a német kormány a zsidók elnémetesítését akarta elérni, épen ezek lettek a viszonyok megváltoztával magyárosodásunk leggazdagabb forrásai.

Im a tanítóképző fölállításának az volt határozott célzata, hogy a germanisatio egy újabb gócpontját képezze; — ezért fogadja azt a hazafias magyar sajtó és közönség a legnagyobb bizalmatlansággal, — és ime ez az intézet lett közöttünk a magyárosodás legelső és leghatalmasabb tényezője.

Az a 800 növendék, mely onnan mai napig kikerült »a magyar eszme híve és apostola a szőke Duna, a barna Tisza, a Kárpátok és az Adria mellett«. Ezek voltak azok, kik a zsidóságot a magyar nemzeti eszmével, a magyar kultúrát a zsidó vallás szellemi tartalmával gazdagították.

A zsidóság a maga háromezer éves történetében az emberi kulturtörténet minden egyes mozzanatából kivette részét, másrészt maga is hozzájárult minden egyes korszak művelődésének megerősítéséhez és gazdagításához. És habár nem szabad szem elől tévesztenünk soha, hogy van a zsidóságnak önálló, minden idők és minden nemzetek kulturájától teljesen független hivatása is, de bizonyos az is, hogy vallásunk történetének azok legfényesebb korszakai, midőn azon nemzet kulturájának szolgálatába állottunk, melynek fiai lettünk.

A zsidó tanítóképző a zsidóságot a nemzeti kultúra szolgálatába állítja, a rabbiképző pedig öröklik a fölött, hogy e kultúra szolgálata közben a hit örök eszméi változást vagy rövidülést ne szenvedjenek. Amaz épület a Rökkszilárd-utcában, mely a tanítóképzőt és rabbiképzőt egyesíti, így egyesíti magában azt a kettős irányzatot, mely a zsidóság egész történetén végig vonul.

1857. október 8-ikán nyílt meg Pesten a *cs. kir. izr. mintaiskola*. Ebből keletkezett két év múlva a németnyelvű tanítóképző. Ismét két év múlva 1861-ben tartatott meg az első képesítő vizsgálat. Még ugyanezen évben vegyes tannyelvű, 1869-ben tisztán magyarnyelvűvé vált az intézet.

A belső történet különböző korszakokat mutat föl, de

alapítása óta máig *ugyanazon törekvés* vezérelti annak vezetőit: a kor kívánalmainak a lehető legtökéletesebb mértékben megfelelni, a létező tanítóképzők legjobbjai közé tartozni. Sohasem elégedtek meg a meglévő jónak conserválásával, hanem haladni, tökéletesedni és a megváltozott viszonyoknak megfelelni igyekeztek.

Igy történt, hogy minden egyes korszak jobb lett elődjénél. Fokozottabb mértékben áll ez a legújabb korszakról, mely 1887-ben Bánóczy vezetésével kezdődik.

Még valami huzódik végig az intézet egész történetén annak megalapításától máig és ez — *a tanulók nyomora*. Előkelő, discret módon hívja föl az intézet történetirója erre figyelmünket. Nem kiáltoz kétségbeesve, mit talán némelyek jobban szerettek volna hallani. Nem is illik az ilyen hang a deáknyomorhoz. Hiszen ez a nyomor egészen más, mint más társadalmi osztály nyomora; ebben a nyomorban poesis van.

De mégis honnan van az, hogy a zsidóság, melyet minden erényei között a jótékonyság jellemez a legjobban, az összes felekezetek között a legcsekélyebb mértékben segízi a tanító növendékeit?

»A zsidó vallás az egyetlen a manapság létező vallások között, — e szavakkal nyitotta meg az izr. irodalmi társaság millenáris közgyűlését annak egyházi elnöke — mely Magyarországga együtt ünnepelhette ezeréves főnnállását« kétségbevonhatatlan történelmi tény az, hogy a zsidó vallás a legrégebb e hazában, de a *zsidó felekezet* a legfiatalabb, alig idősebb az a tanítóképző-intézetnél. Addig csak mint zsidók léteztünk, de nem mint felekezet.

Épen azért a mi felekezeti intézményeinket nem is szabadna összehasonlítani más felekezetével és ha mégis azt tesszük, ezzel csupán felekezetünk áldozatkészsége mellett tanúskodunk, mert tőle azt várjuk, hogy mit más egyházak évszázadok alatt alkottak, azt ő épen annyi évtized alatt teremte meg.

A felekezeti statisztika adataiból azért nagy óvatossággal szabad csupán a zsidóságra vonatkozó ítéletünket megalkotni. Csak egyetlen példát óhajtok itt erre nézve a szerzőnk által is közölt adatokból bemutatni.

Felekezeti iskolát 32%-ban tart föl a zsidóság, holott

ő a lakosságnak 4·67⁰/₁₀ képezi, míg a reformátusok, kik a lakosság 14·59⁰/₁₀ alkotják 13·70⁰/₁₀ iskolát, az evangélikusok 7·79⁰/₁₀ számarányuk mellett 8·30⁰/₁₀ iskolát tartanak föl. Mily könnyen következtethetné ebből valaki, hogy a hazai zsidóság iskolai czélokra nem áldoz.

A tény pedig az, hogy a zsidóknak az ő kevesebb iskolájuk aránylag több pénzbe kerül, mint akár az evangélikusoknak, vagy a reformátusoknak az ő dicséretet érdemlő iskoláik, mert a zsidók az államtól úgy szólván semmit, a városoktól nagyon keveset kapnak e célra, alapítványaik nincsenek a multból és mindamellett átlag 44 gyermekhez fogadnak tanítót, míg a protestánsok csak 119-hez egyet; egy tanulóra 7·74 frt költenek, holott amazok 82 krt, illetve 1 frt 11 krt.

A mi felekezetünk mindenütt a kezdet nehézségeivel küzd. Ezt nem szabadna elfelejteni azoknak, kik folyton becsümlik a zsidóság áldozatkészségét országos felekezeti intézményeinkkel szemben; és nagyon jó lenne folyton szem előtt tartani azoknak, kik — Isten tudja miért — alig megalakult intézményeink rovására folyton új alkotásokat akarnak létesíteni.

Sokat lehet rövid idő alatt pótolni, de számolni kell a felekezet teherviselési képességével is.

Ha a zsidóság mint felekezet csak felényi idős is lesz a hazában, mint a protestáns egyházak, akkorra — bizton hiszem én is — valóvá válik Bánóczy jóslata: »Lelki szememmel látom az időt, midőn minden zsidó preparandistának meg lesz a tisztességes ruhája és emberséges lakása, a téli hideg nem fogja elbetegíteni s az egész esztendei éhezés nem fogja megrontani, midőn örökös harcát a nélkülözéssel és a vele járó kisértéssel föl fogja váltani az állandó béke és biztos nyugalom ideje, melyben hálaérzet fokozta buzgósággal fog készülni a felekezetnek és a köznek szolgálatára. Jó dolguk lesz, kik ezt az időt megfogják érni. Én pedig bizom a jövőben, a sikerben.«

Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

A »SZABAD IZRAEL«-ÜGY ELINTÉZÉSE.

Két év előtt több fővárosi lakos azon kérelmet intézte a vallás- és közoktatásügyi ministerhez, hogy engedjék meg nekik, hogy a czimben jelölt név alatt a fővárosban törvényesen elismert felekezetként hitközséget alakíthassanak. A minister a kérelem tárgyában véleményt kért a pesti izr. hitközségtől, melynek az új felekezet megalapítói jelenleg tagjai, továbbá a főváros polgármesterétől, a belügyi és igazságügy ministertől. Ezek alapján a vallásügyi minister a következő rendeletet adta ki.

52987. szám.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister. Budapest székes főváros közönségének.

Vitz Mór, a székes fővárosban alakulóban levő »szabad izraelita felekezeti hitközség« ideiglenes elnöke, beadvánnyal járult hozzám, melyben annak előadása mellett, hogy elvtársaival együtt »törvényesen elismert felekezet«-té kíván alakulni, a beadványával bemutatott szervezeti szabályzat, illetőleg a »szabad izraelita hitközség« életbelépésének jóváhagyását kéri.

A bemutatott szervezeti szabályzat 1. §-a szerint a »szabad izraelita hitközség« tagjai a minden pozitív vallások kútforrását képező kinyilatkoztatási tant; külön dogmatikai tekintetben pedig a Maimonides összegezte hitcikkeket vallják, *eltérve az utolsó kettőt illetőleg.* A 2. §. szerint »a bibliai u. m. a talmudi tanok álláspontján állanak, de csak odáig, míg az utóbbiak a szentírás tartalmával — és a mennyiben azok Palesztina helyi viszonyaiban nem vették eredetüket.« A 3—5. §§-ok szerint a mindennapi hitvallás; »Halljuk Izrael, a mi Urunk Istenünk az egyetlen Isten;« a vallás alapelve. »Szeresd felebarátodat, mint tenmegadat« és vallás erkölcsi tekintetben még azokat a tanokat vallják, melyek a Tizparancsolatban vannak kifejezve. — A 6. §. szerint a nyilvános istentiszteletre nézve irányadó, hogy a hitszónoklat, nemkülönben az imák és énekek legnagyobb része magyar legyen

és hogy azok számára, kik, mint különösen az iskolába járó ifjúság a szombati isteni tiszteletben nem vehetnek részt, az isteni tisztelet vasárnap tartandó. A 7. §. értelmében »valamennyi ünnep az eredetileg meghatározott időben és modorban tartatik meg.« A 8. §. szerint a »szertartások és vallás-gyakorlati szokások érvényben maradnak.« A 9. §. a vegyes párok megesketését rendeli s a 10—11. §§-ok anyakönyvekről és az újszülötteknek templomban való megáldásáról intézkednek. A 12—25. §§-ok »igazgatási rendelkezések«-et tartalmaznak csupán. Ezek közül figyelmet érdemel a 24. §, mely szerint a »szabad izraelita hitközség« tagjai súlyt helyeznek arra, hogy a pesti izr. hitközség kebelében fennálló s annak kiegészítő részét képező »Szent-Egylet« (Chevra-kadisa) tagjai lehessenek. — A »szervezeti szabályzat«-ot kísérő beadványban a »szabad izraelita hitközség« külön alakulásának főokául az van fetüntetve, hogy »a mai zsidóság a vegyes pároktól az esketési szertartást megtagadja«.

A bemutatott jegyzőkönyvek és aláírási ívek szerint 169 egyén kívánja a »szabad izraelita hitközséget új törvényesen elismert felekezetté megalakítani, de ezek közül csupán 49 egyén kötelezte magát arra, hogy az új hitközség első berendezéséhez összesen 1614 frttal, és annak évi fenntartásához 1454 frttal fog járulni.

Mínthogy az új törvényesen elismert felekezetet alakítani óhajtó egyének jelenleg a törvényesen bevett izraelita vallásfelekezetnek tagjai, e *felekezet testületeit* az ügyben meghallgatandónak tartottam.

Az országos izraelita irodától, valamint a pesti izr. hitközség elnökségétől és rabbinátusától beérkezett nyilatkozatok világosan kimutatják, hogy az, a mi a »szabad izraelita hitközség« dogmatikai »differentiá«-jaként van feltüntetve, pusztán *nemleges* thesisekből áll, a *positiv* thesisekre nézve azonban az új felekezeti hitközség a régi pesti izraelita hitközséggel egy és ugyanazon alapon állónak vallja magát.

Beigazolják továbbá azt is, hogy a vegyes párok szertartásos megesketésének kérdése nem egyéb, mint a szertartásos cselekedetek ellátásával megbízott rabbik meggyőződésének kérdése. — Létezik rabbi, a ki a vegyes párokat megáldja, és vannak olyan rabbik, kik vegyespárok megesketésénél

nem járnak közbe, de azért ezt az eltérő eljárást sem a rabbi, sem pedig hitközségeik nem tekintik oly mélyen a zsidó vallástörvényekbe vágónak, hogy külön felekezet, vagy csak külön szervezet engedélyezésének alapjául szolgálhasson. A vegyes párok megáldása kérdésében különböző eljárást követő rabbik és hitközségeik egy és ugyanazon izraelita vallásfelekezet szervezetében foglalnak tényleg helyet. — A rabbinátus egyebek közt azt is felemlíti, hogy folyamodók szervezeti szabályzatából, a hol hitelveiket előadják, kimaradt egészen az étkezési törvények iránti nyilatkozat, vagy intézkedés, mely utóbbi összefüggésben áll a kóserhúsüggyel és azért fontos, mert folyamodók közül 63 mézáros és ezek azonosak azokkal a mézárosokkal, a kik 1889-ben a székes fővárosban a statusquo hitközséget akarták megalakítani, hogy a kóserhús intézményt külön kezelhessék. — A folyamodók személyét illetőleg konstatálja a rabbinátus, hogy — a mint azt az 1868. LIII. t.-cz. 35. §-a megkövetelné — folyamodók közül még senki sem jelentette be nála azt a szándékát, hogy a fennálló zsidóságból kilépni óhajt, mégis közülük 13 a végből jelent meg rabbinátus előtt, hogy kijelentsék, miképen a »Szabad Izrael« semmiféle ülésén jelen nem voltak és e községhez sem nem csatlakoztak, sem pedig csatlakozni nem fognak.

A vallás szabadgyakorlatáról szóló 1895. évi XLIII. t.-cz. 7. §-a szerint »azok az állampolgárok, a kik törvényesen elismert vallásfelekezetté kívánnak alakulni:

1. tartoznak legalább egy egyházközség felállítását és fenntartását, továbbá felekezetükhöz tartozó gyermekeiknek iskolai hitoktatást biztosítani;

2. tartoznak a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bemutatni.

Ennek a szabályzatnak különösen tartalmaznia kell a hitelt, az erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletre és egyéb vallási szertartásokra, valamint a tisztviselők és más alkalmazottak felett gyakorlandó fegyelmi szabályokra vonatkozó rendelkezéseket.«

A törvény eme követelményeinek Vitz Mór és érdektársai egyáltalán meg nem feleltek.

A »Szabad Izrael« elnevezése alatt alakulni kívánó 169

budapesti lakos, a kik a jegyzőkönyv felsorolása szerint az alakuló gyűlésen állítólag részt vettek és a kik még azt sem igazolták, hogy magyar állampolgárok, sem az alakulás alkalmával, sem az utóbb beterjesztett aláírási ívekkel nem nyújtottak elég garanciát arra, hogy legalább egy egyházközséget felállítani és fenntartani és a felekezetükhöz tartozó gyermekeiknek iskolai hitoktatást biztosítani képesek volnának. A 169 alapító az alakuló jegyzőkönyvet alá nem írta, az egyházközségi terhek viselése tekintetében pedig közülök csak 49 kötelezte magát az alakítás és a fenntartás költségeit viselni, de az ezek által felajánlott összeg is oly csekély, hogy — habár a szervezet szabályzat 19. pontja szerint a hivatalnoki kar száma elég szerénynek mondható — mégis méltán lehet tartani attól, mikép a felekezet — szervezése esetében — a törvény 7. §. 1. pontjában meghatározott köteletségének nem fog megfelelni.

Folyamodók továbbá az idézett törvényszakasz 2. pontjában foglalt kívánalmaknak sem tettek eleget, mert annak ellenére, hogy az idézett törvényhely a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatnak bemutatását követeli, mégis a bemutatott szabályzatban számos intézkedés hiányzik, mely nélkül egy testület adminisztrációjának helyessége sem ellenőrizhető. Nincsen abban meghatározva a választmányi gyűlések összehívásának módja, hatásköre, az érvényes határozat hozatalához megkívántató tagok száma és a szavazatok aránya. Nincsen benne továbbá felvéve, hogy a választmány határozatai — a tagok egyetemét képviselő közgyűlési akarat érvényesülhetése céljából — a közgyűléshez fellebezhetők és hogy a köz- és választmányi gyűléseken jegyzőkönyv vezetendő, mely a fennálló gyakorlat-hoz képest hitelesítendő. Hiányoznak végül belőle még a feyelmi szabályok, a mód és az alap, a hogyan a hívekre az egyházi adó és egyéb szolgáltatás kivethető leend. — Ámbár a törvényszakaszok hatálya nem függ a szervezeti szabályzatba való felvételtől, mégis célszerű lett volna a hívek tájékoztatása végett az 1895. XLIII. t.-cz. 12. 13. 19. §§-aiban foglalt rendelkezéseket is a szabályzatba felvenni.

Az idézett törvény 8. §-ának 3b) pontja szerint a jóváhagyás akkor is megtagadandó: »ha a hitelvek, tanok, isteni

tisztelet és egyéb vallási szertartás, vagy a tervezett szervezet a már létező és törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezetek valamelyikével azonosak, vagy attól csupán az isteni tisztelet és az egyházi kormányzat nyelvét illetőleg különböznek. Az országos izraelita iroda továbbá a pesti irz. hitközség elnöksége és rabbinátusa, — fent idézett jelentéseik szerint — ezt az esetet is fennforogni látják.

Nem kívánok ez alkalommal a hitelvek birálatába bocsátkozni, mégis kijelentendőnek tartom, hogy a bemutatott szervezeti szabályzatnak a hitelvekre vonatkozó részei szintén felette hézagosak. Hiányzik belőle egyrészt az alakítani kívánt új felekezet pozitív hittételeinek önnálló rendszeres és világos előadása, másrészt pedig azon tanok és hitelvek határozott szövegezése, a melyek tekintetében közte és a már törvényesen bevett izraelita vallás között eltérések mutatkoznak. Így pl. a bemutatott szervezeti szabályzat 11. pontja szerint a leány ügy mint a fiúgyermek, születése első hete után következő ünnepnapon a templomba hozandó, hol a rabbi a nevét kihirdeti és áldást ad reája. Ezt folyamodók »eltérés«-nek jelzik a fennálló zsidó szokásoktól, de homályban hagyják a közönséget az iránt, hogy az újszülött fiúnál a circumcissio műtétét alkalmazni fogják-e vagy nem? Ilyen az a kérdés is, melyet a pesti irz. hitközség rabbinátusa — a mint fentebb már említve volt — az étkezési törvényekre vonatkozólag felvetett. Az ily lényeges vallásügyek iránt világosan kell a szervezeti szabályzatnak intézkednie, hogy ezáltal a csatlakozó hívek esetleges megfélemlítésének lehetőleg eleje vételessék.

Ezekhez járul még az a körülmény, hogy az országos izraelita iroda valamint a pesti irz. hitközség rabbinátusa kifogást emeltek a »szabad izraelita felekezet« cím ellen is, mely azt engedné következtetni, hogy a törvényesen bevett irz. vallásfelekezet magát szabadnak nem tekintheti. Fennforog tehát az idézett törvény 8. §. 4b). pontjának esete is, mely szerint a kérelem megtagadandó: »ha a megalakulni kívánó vallásfelekezet elnevezése a már bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezeteket sérti«.

Mindezeknél fogva a Vitz Mór és érdektársai által bemutatott szervezeti szabályzatot, illetve a »szabad izraelita

hitközség»-nek új törvényesen elismert felekezatként való alakítását jóváhagyhatónak nem találtam.

Miről a közönséget a székes főváros polgármesterének f. évi február hó 21-én 6852. sz. a. kelt jelentésére a tárgyiratok visszaküldése mellett, további megfelelő eljárás végett, tudósítom.

Budapesten, 1897. november 18.

Wlassics, s. k.

TUDOMÁNY.

TANULMÁNYOK SZIRACHRÓL ÉS MŰVÉRŐL.

I. A szerző.

A régi héber írók nem nevezték meg magukat mint szerzők műveikben: az irodalom, hogy úgy mondjuk, személytelen volt. A prófétai és más könyvek feliratai tudvalevőleg nem a szerzőktől, hanem a gyűjtőktől származnak. A biblia történeti könyvei mai alakjukban sem neveznek meg szerzőt: a szerzőségükről való hagyományos állítások csak a századok folyamán keletkeztek, és — legalább részben — nem szakadatlan ősrégi hagyomány, hanem elmékedés termékei. (Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 28. s köv. II.)

Szirach könyve annyiban képez kivételt, a mennyiben a szerző, ha nem is a munka élén, mégis legalább a végén megnevezi magát. A szerző nevének eltérbe lépése a munka zárverseiben, a stilussal együtt arra enged következtetni, hogy Josua ben Szira hellén műveltségű ember volt, aki nem csupán »a törvény, a próféták és a többi szent könyvek olvasására adta magát«.

Ő maga Ἰησοῦς υἱὸς Σειράχ Ἱεροσολυμίτης-nak nevezi magát. (50, 17). A legtöbb kéziratban (ABS) áll még: »Eleázár«, egyik forrás még hozzáteszi: »a pap«. Ezen bizonyítékokra támaszkodik Zunz, midőn a szerzőt Jósua ben Szirach ben Eliezer-nek nevezi. (Gottesdienstliche Vorträge, 100). A szír fordítás a feliratban teljes név gyanánt ezt adja: Josua bar Simeon Aszira. Fritzsche (Handbuch zu den Apokryphen, Lipse, 1859. V. p. 10.) ez elnevezést későbbi kombinációnak tartja. De mivel Szaadia a Széfer Haggalujban azt mondja,

hogy: שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירה חבר ספר משלים, kénytelenek leszünk Harkavyval, aki (Studien und Mittheilungen 200.) helyesen így javít: ישוע בן שמעון, feltenni, hogy a két hagyomány, t. i. a görög és a syr fordítóé, kölcsönösen kiegészíti egymást, úgy hogy Jesus apját Simeonnak, nagyatyját pedig Eleázárnak hitták, míg Ben Szira családnév. Ben Szira alkalmasint olyan név, mint Bené Chezir (sírfelirat Chwolsonnál, Corpus Inscr. Hebr. p. 65.) vagy mint Bené Chasmonai. Hogy az Eleázár nevet nem minden görög másolat mutatja, ez nem bizonyít a név történeti volta ellen, mivel valószínűbb a feltevés, hogy egy név kiesett, mint megmagyarázni azt, hogy honnan vette a három codex az Eleázár nevet, ha a héber eredetiben nem állott. Általános irányzat volt a neveket megrövidíteni, hiszen a zsidó hagyomány csupán Ben Szíráról beszél, anélkül hogy csak egyszer is említene a Jésua nevet. Példaképen utalok Ezra könyvére, mely az Alexandrinusban Ἐσρας ὁ ἱεροῦς-nak nevezetik, és ez elnevezésnek mégis régi héber eredetűnek kell lennie, mert feltalálható Ben Aser-nál is (60): ספר עזרא הכהן (V. ö. Tanulmányok 32. l., ahol ez a feltevés a *kánoni* Ezra-könyvről ki volt mondva, még mielőtt Nestle az ő Marginalien és Materialien cz. művében 29. l. tényleg kimutatta, hogy a kanonikus Ezra-könyv is Ἐσρας ὁ ἱεροῦς-nak nevezetik). A Szaadia-féle traditio megbízhatósága mellett szól az a körülmény is, hogy ő a könyvet Jeromossal megegyezően משלים-nak nevezi. Az Eleázár név autentikus voltának további bizonyítékát láthatjuk Szaadia azon értesítésében, hogy Eleázár ben Irai egy ספר הכמה című könyvet írt legyen, melyre még vissza fogunk térni.

II. A könyv neve.

A már említett munkámban kimutattam, hogy a bibliai könyvek vagy a főtartalom- vagy a kezdő tartalomtól nyerték nevüket. (33. köv.) Minden valószínűség szerint ezek a nevek sem származnak a szerzőktől, mert az ő-héber irodalom nem ismert sem szerzőt, sem könyvczímeket, máskülönben az említett könyvek élén kellene megemlítenie lenniök. E szerint valószínű, hogy Ben Szira maga nem adott czímet a könyvének. Tudvalevőleg két elnevezés jutott reánk: »Bölcsesség« (σοφία) és »Mondások« (parabola). Az előbbi nevet a kéziratok tüntetik fel,

az utóbbit, mint a zsidók közt szokásost említi Jeromos. Ecclesiasticus nevét aránylag késői korban kapta könyvünk a latinoktól. Héberül ezek a czímek így hangzanának: ספר הכמה vagy ספר משלים (משלות). Az első név a bölcseséget fellengzősen magasztaló kezdő tartalomból, a másik ellenben a főtartalomból van véve.

A Szirachkönyv első szava így hangzik: *πᾶσα σοφία*, azonban a *Σοφία* név valószínűleg nem olyan elnevezés, mint a Genézis számára stb. Mert a kezdőszóráról a talmud előtti időkben nem neveztek el könyveket.¹⁾ A »bölcsesség« cím héber eredetét nem lehet kétségbe vonni, jöllehet Jézus. Szirach 50, 27 daczára, nem adhatta könyvének e túlságosan öntudatos czímet. Talán ez elnevezésnek némi nyoma található j. Szóta vége felé (24 c), ahol ez áll: משמת ר' אליעזר ננו ספר הכמה R. Eliezer közlekedett zsidó-keresztényekkel, akik az apocryphákat nagyra becsülték, és kereszténységgel áldottatott (תפס למיות: Abóda zára 17 a). Az ő mondása (Ábóth II, nem b. Sabbath 153a, mint Neubauer Portion of Ecclesiasticusban, p. XX. No V. idézi), Szirach 5, 7-re emlékeztet. E kifejezés: ננו ספר הכמה csak egy könyvre illik, és nem a tudományra általában, mint Rasi (b. Szóta 49 b) magyarázza, a hol eltérőleg ez áll: משמת ר' אליעזר ננו סיה.²⁾ Hogy ננו nem illik ez összefüggésbe, azt érezte már a toszifita, és ebben így áll (Szóta 15, 3) בטל ספר הורה. Tekintettel Szanh. 101 a és 68a-ra, a toszifita és a babyloni talmud olvasatának adhatjuk az elsőbbséget, anélkül, hogy ezáltal erejéből a bizonyíték, hogy a jer. talmudban czélzás van Szirachnak a Bölcsesség könyve című művére, mert más könyvről itt nem lehet szó. Az ilyen tartalmu könyvek neve volt הכמה. Így mondja pl. Simon b. Menaszja (toszifita Jadajim 2, 13): Kóheleth könyve nem tisztátalanítja meg a kezeket, mert ez csak Salamon böl-

¹⁾ Még a talmudban is legtöbbször tartalmi elnevezéseket találunk a szentirási könyveknél (Tanulmányok 33. s köv. ll.) Sőt magának a traditiónak, misnafeszetteknek és traktatusoknak is tartalmat jelölő neveik vannak, m. pl. מועד, דיעים stb. בריכות stb. Boldogult Derenbourg félreismerie ezt a históriai tényét, és azt akarta kimutatni, hogy a misna hat rendjének nevei a kezdő szavakból vannak véve (R. E. J. III. 205. köv.), ami természetesen csak mesterkéltnél módon sikerült.

²⁾ Talán סיה (ספר הורה) סיה = ספר הכמה-ból keletkezett.

cseségéből ered: מפני שרדיא מהכמתו של שלמה.¹⁾ Közvetlenül előtte mondatik בן סירא és א-ר-ספרי המינים, hogy nem tisztátalanítják meg a kezeket. A syr fordítás is első sorban »Szirach könyvének nevezí a könyvet, és csak másodsorban nevezi a »Bölcsesség könyvének.«²⁾

Az általános név volt ספר משלים (Jeromos, Bevezetés a Példabeszédek-hez). Ez elnevezés mellett tanuskodnak a Szirach könyvéből való idézetek e bevezető formulával: משל (Exod. r. XXI. fejt., Cowley és Neubauernál LIV. sz.) és מתלה Num. r. XVIII. fejt. (C. N. X. sz.).³⁾ Hogy mennyire ingadozó volt a bevezető formula, ezt mutatja ezen példa, mert מתלה helyett Lev. r. XXII. fejezetben ez áll: דברייהא אמרין »az emberek azt mondják,« és Gen. r. XXII. fejezetben (Vilna 51 a) בן תמן אמרין »azért mondják.« Szintúgy egy kézirat Aboth de R. Nathan XXIV. fejezetében (Schechter 1. versió. 78. lap. fent) אמר וכן מתלה אמר helyett שואמר olvasatot mutat. Ebből talán arra is lehet következtetni, hogy ezek a közmondások a nép száján éltek; a keleti viszonyok állandósága mellett nem elvetni való az a feltveés sem, hogy Szirach a népbölcsesség ilyen és hasonló szálló igéit a nép bölcseségtárából merítette. A ספר משלים elnevezésre fontos bizonyítékul szolgál még Szaadia tudósítása, aki eredetiben ismerte a könyvet. (Harkavy, Studien u. Mittheilungen V. 200. köv.) Kérdéses lehet, hogy Gittin 35 a, ahol ez áll: ספר תילים אחד וספר אויב וממשלות, vajjon וממשלות alatt, melyet Berliner (Beitraege zur hebr. Gramm im Talm. u. Midrasch p. 11.) elromlásának tart, nem-e Szirach értendő? Brüll (Jahrbücher II, 152. köv.)

¹⁾ Ez idézetből kiviláglik, hogy miért számították Szirach könyvét az apokryphákhoz. Kanonikusak csak azon könyvek voltak, melyeket stentől (בריה הקרש) sugalmazottaknak lehetett tekinteni. Minthogy Szirach megnevezte magát, tudták, hogy a prófétai kor lezárása után élt, és ezért könyvét csak ספר הכמה-nak tekinthették. Joël, Blicke in die Religionsgeschichte I, 71. s köv. II.

²⁾ כתבא דישוע בר שמעון אסירא דמתקרא הו כתבא הכמתה דבר אסירא. Az arab czím későbbi korból ered. (Horovitz, Das Buch Jesus Sirach, p. 42.).

³⁾ Ezen utalás hiányzik C. N.-nál (X. sz.) és Schechternél is (J. Q. R. III. 703. l. 81. jegyz.). Ott így áll: מתלה אמרין »példasztot mondanak«.

וממשלות-ban mesekönyvet látott.¹⁾ Több valószínűséggel lehetne benne Szirach paraboláit sejtteni, mivel ezen könyv Jeromos tanúsága szerint a héber eredetiben Énekek Éneke és Kőheleth könyvével, tehát a hagiographákkal egy kötetben volt, amint a görög bibliában még ma is a Salamon-féle könyvek után következik, melyeket Jóh és a Zsoltárok előznek meg. S így arra az eredményre jutunk, hogy Szirach könyve a legrégibb időtől Szaadia koráig három név alatt, u. m.: ספרי בן סירא, ספר הכמה, ספר משלים és ספר הכמה neve alatt volt forgalomban.

III. Különféle recenziók.

Olyan sokat olvasott iratnál, mint Szirach könyve, természetesen vannak szövegeltérések. Tekintélyes számot mutatnak fel a görög és a syr fordítás, az idézetek a zsidó hagyományos irodalomban és az imént felfedezett héber eredeti szöveg lapszél-jegyzetei. Azonban a Ben-Szirára emlékeztető mondásokat mégsem lehet idézeteknek tekinteni és szövegvariánsoknak venni. Ilyen pusztá emlékeztetéseknek tartom az idézet-gyűjteményben Cowley-Neubauernál a 2, 3, 5, 6, 12, 13, 14, 15, 18, 29, 30, 33, 34, 44, 45, 47, 50, 52, 53, 56 és 58. számokat.²⁾ Ezek az érintkezések a legjobb esetben arra szolgálhatnak bizonyítékul, hogy mekkora befolyása volt a Bölcsesség könyvének. Ráb-ról bizonyos, hogy egynehány mondása Szirach mondásai alapján keletkezett, mivel egész mondatokat idéz belőle a forrás megnevezése nélkül (27. és 39. sz.). Teljesen bizonyos tehát, hogy ezen mondásában: »aki embertársa asztalában reménykedik, stb.« (Bécsa 32 b) Szirach 40, 29. utóhangja hallatszik. Ugyanez okból lehet a szerzője. A többi esetben is (14. sz.) Szir. 8, 8-al, ahol a hasonlóság gyöngye, a Szirach-féle befolyást kiérezni, mivel Ráb a szerzője. A többi esetben, ahol nem lehet a Szirach-féle befolyás mellett ilyen momentumokat érvényesíteni, ott a csekély gondolatbeli hasonlóságot sok esetben méltán lehet a véletlennek betudni.³⁾ Ezeket

¹⁾ V. ö. Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 32. lap, 1. jegyz.

²⁾ Vessük össze egymással a 30, 34 és 50. számokat. A 11. sz. kétes. V. ö. Monatsschrift XLI. 68. — 42. számnál hibás adat Jalkut Jóh 501. §. Lev. 460. §.

³⁾ Szintúgy az a mondás: שיתן מליכין וכו' Ben Szira Alfabetájában valószínűleg nem Szirach könyvéből származik, mivel a 60-as szám,

az idézeteket tehát semmiféle szövegkérdésben nem lehet latba vetni. Ha eltekintünk ezen párhuzamoktól, továbbá ha levonjuk a Szaadia-féle hét idézetet, akkor megmarad körülbelül 20 idézet a zsidó hagyományos irodalomban, mely túlnyomó részt megegyezik az Ecclesiasticus hagyományos szövegével. De mégis a néhány eltérő idézet megengedi azon feltevést, hogy Babyloniában egy sajtóságon feldolgozott Szirach szöveg létezett. Döntő erre a pontra nézve Szanhedrin 100 b, ahol valódi Szirach szövegek mellett, melyek a mi szövegeinkben fellelhetők, olyanok is idézetnek, melyek a Bölcseség könyvével éles ellentétben állnak és ennél fogva eredetileg nem lehettek benne. József és Abaji, babyloni amórák (a IV. század első felében) tehát oly héber Szirach példányról beszélnek, melyben arameus todalékok is voltak. A barajta Kallaban (ed. Koronel, 7 b, v. ö. Schechter, J. Q. R. III, 696.) szintén csakis ilyen Szirach könyvből idézhet, mely azonban még későbbi feldolgozást tüntet fel, mivel ezen arameus mondatok részben rímes prózában vannak írva. Ilyen Szirach könyv mellett bizonyít Nidda 16 b (35. sz.), míg a 10. sz. egy arameus prédikációban idézett Szirach verset mutathat be.)

Történeti tény tehát, hogy legalább is a harmadik század fordulójától kezdve todalékkal ellátott Szirach példányok voltak forgalomban.²⁾ Mint afele népszerű könyvnél, melynek épségét nem védte kanonizatio, a századok folyamán természetesen mindinkább felszaporodtak ezek a todalékok, úgy hogy végre egy az eredetitől teljesen eltérő könyv keletkezett. Ilyen Szirach példány volt az, melyet Szaadia mint אלעזר בן ערי

mely a babyloni számrendszerben fontos szerepet játszik, és onnan a talmudba is behatolt, mint pl. בטל בששים, babyloni eredet mellett szól.

¹⁾ Egy és ugyanazon vers különféle verzióknak egybefolyására, ami sűrűn található a görög és aram bibliafordításokban, érdekes példát nyújt az 1. sz. Szirach 3, 21 két tagjából Chagiga 13 a és Gen. r. 8. fejezetében négy lett, míg a záróves mind a négy forrásban ugyanaz maradt.

²⁾ Horovitz J., Das Buch Jesus Sirach (Breslau 1865) 30. l. azt állítja, hogy már a görög fordító előtt lévő példány sem volt ment todalékoktól. Mi ezt csak a későbbi szövegfeldolgozásnál engedhetjük meg, amit különben további fejtegetéseiben H. is elismer, minthogy a szövegnek legrégebb időben való jelentékeny megmásítására nincsenek helyt álló bizonyítékok.

nek ספר הכמה cz. könyvét idéz (Harkavy l. c. 203—205.) E feltevés mellett szól úgy a könyv címe: הכמה (σοφία), valamint a szerző neve is. Eleazar ben Irai ugyanis nem lehet amaz Eleazar, aki több Szirach-féle mondást idéz, amint ezt Harkavy hitte, mert Eleazar amóra közönségesen Eleazar b. Pedath. Ehez nem fér kétség. Lehetetlen emez Eleázart Eleazar ben Iraival azonosítani. Ez okból Bacher עירא בן-^t azonosította סירא בן-^{val}, amennyiben feltételezte, hogy עירא eredetileg סירא hibás leírása. (Agada der palaest. Amoräer II, 11, 5. jegyz.) Az Eleazar név szerinte Eleazar ben Pedathra, Ben Szirach-féle mondások régi közlöjére vezetendő vissza. Mi azonban azt hisszük, hogy sem a talmudi Eleázart nem lehet Eleazar b. Irainak tartani, sem megfordítva E. b. I.-t nem lehet Eleazar b. Pedathnak tartani. Eleázárban könnyen felismerni Jesuának a Szaadiánál említett nagyatyját. Ha בן עירא = בן סירא, akkor könnyen el lehet képzelni, hogy בן אלעזר בן, mint a talmudban és בן סירא-ból rövidítés által סירא בן אלעזר lett, mint a talmudban és másutt is Szirach saját nevének elhagyásával egyszerűen בן סירא-neveztetik. A בן עירא név keletkezését talán a Ἰεροσολυμίτης névből lehetne magyarázni. Lehet, hogy héberül »a jeruzsálemi«-t בן העיר-^{val} fejezték ki. (העיר = urbs = Jeruzsálem, mint Róma is a talmudban). A szerző teljes neve akkor így hangzott volna: ישוע בן שמעון בן אלעזר בן העיר (עירי?), amiből rövidítés útján בן עירא lett. Kettéválasztás útján a hosszú szerzőnévből két név lett, épen úgy, mint a Szirach könyv két nevéből két könyvezim. A Szirachból hozzátevések és átalakítás által keletkezett könyv neve volt ספר הכמה és אלעזר בן עירא, a valódi Szirach könyv neve volt ספר משלים és ישוע בן סירא-nak tulajdonított. Hogy a Szaadia szerint Köhelethez hasonló ספר הכמה a Szirach-féle Közmondások könyvének egy származéka, ezt bizonyítja azon tény is, hogy a belőle idézett mondás: במופלא נמך, egy közismeretes, sokat idézett Szirach-féle vers volt. Mint a talmudi idézetek mutatják, Ben Szira népszerűbb volt Babyloniában, mint Palesztinában; ennél fogva nem feltűnő, ha éppen Babyloniában keletkezett egy második Szirach könyv, és hogy egy babyloni gáon az akitől ennek a létezéséről értesülünk. E könyvek népszerűségéről tanúskodik az a körülmény is, hogy magánhangzókkal és hangjelekkel voltak ellátva, mint a biblia (Harkavy, 162. l.).

tehát tanulatlanok is olvasták, mint a bibliát. Bizonyára Szadia is azért pontosza és látta el hangjelekkel a maga vitairatát, hogy szélesebb körök számára érthetőbbé és hozzáférhetőbbé tegye, nem pedig, mint ellenei szemére vetették, hogy prófétának tekintsek. Meglehet, hogy Szirach könyvét a gyermekiskolákban is tanították, mint ahogy az abessziniai egyházban is »a gyermekek tanulására« szolgált (Fritzsche, Apokryphen 5. rész, p. XXXVIII.), és e végre kellett olvasási és mondatjelekkel ellátni. A ספר מישר elnevezés (arabul: كتاب آداب, Harkavy 209; Neubauer p. IX, 4. jegyz.; lásd Szirach 41, 15; 47, 14.) kitünően ráillik iskolakönyvre (v. ö. הגלוי 176, 16.), és fejtegetéseink szerint érthető volna, hogy miért kerül Babyloniában a könyvnek ez a neve csak későn felszínre. A Szirach könyv népszerűsége mellett szól még a Ben Szira ábéczés akrostichonja, mely valódi Szirach-féle mondásokat is tartalmaz, és melyet éppen ezért Cowley-Neubauer a Szirachból vett idézetek gyűjteményébe felvettek. Sabbath 104a-ból tudjuk, hogy a zsidó elemi iskolákban ősrégi szokás volt az abéczé betűinek neveiből erkölcsi mondásokat alakítani, hogy azokat a gyermekek emlékezetükbe véssék. A Ben Szira ábéczés verse is ennek a később is életben maradt szokásnak köszönheti keletkezését. Ha e feltevés helyes, akkor a mondások eme gyűjteményében bizonyítékát bírónak annak, hogy az iskolában a valódi Szirach könyvét használták.

IV. Adalékok a szövegkritikához és magyarázathoz.

Nem rendszeres értelmezések, hanem jegyzetek ezek, melyeket az ujonnan felfedezett darab figyelmes olvasása után csináltam magamnak.

1) 40, 19 cd. H. שגור ושבע ופירחו שם ומשניהם אשה נחשקה

G. καὶ ὑπερ ἀμφοτέρω γυνή ἄμωμος λογίζεται.

Világos, hogy H. (= héber eredeti) a helyes olvasatot tartotta fenn, mert a rá következő 20. versben is ez áll: ומשניהם אהבת דודים. G. (= görög fordítás) נחשקה helyett נחשבת olvasott, és hozzátette ἄμωμος szót, hogy a mondat valami értelmet nyerjen. S. (syr fordítás) némi szabadsággal így fordít: אנתתא הכימתא.

2) 40, 20. H. וישבר יעליצו לב. S. המרא עתיקא.

Levi (REJ. XXXIV. p. 9.) azt hiszi, hogy a syr fordító ישן יין-t olvasott. Ez nem bizonyos, mivel שכר maga ó-bort jelent. Numeri 6, 3. יין ושכר-t mind a három aram fordítás המר הרת ועתיק-al fordítja (v. ö. még Num. 28, 7.), LXX. pedig itt és máshelyütt σιζερα-val fordít. Valószínűbb tehát, hogy a syr szövegben המרא הרתא kiesett, és ennek folytán a második verstagban ימן תויהן helyett, ami mellett szólnának a megelőző és következő összehasonlítások, מנה מנה-t toldottak be. G. amint már L. megjegyezte, יין ושיר olvasott. Tekintettel Jes. 24, 9-re ez olvasat nincs kizárva, ámbár a 21. versben ismét שיר-ről van szó.

3) 40, 23 b. H. ומשניהם אשה משכלת. S. אנתתא מתתא. G. καὶ ὑπερ ἀμφοτέρω γυνή μετὰ ἀνδρός.

L. szerint (p. 29.) G. אשה עם איש-t olvasott volna. Nevezetes, hogy LXX. is Pél. 19, 14: ומשה אשה משכלת-ig fordítja: παρὰ δὲ ζυγίων ἀπούσεται γυνή ἀνδρί, holott máskülönben שכל-t p. o. 16, 20. σμετός, 21, 12. σμεισὶ szóval fordítja. Világos tehát, hogy az ifjabb Szirach is אשה משכלת-t olvasott, és úgy fogta fel, mint LXX. Pél. 19, 14. A targum és a Pesita is úgy fordítanak mint LXX. Baumgartner, Étude critique sur l'état du texte du livre des Proverbes stb., érthetővé akarja tenni ezen exegezist oly módon, hogy feltételezi, hogy LXX. משכלת-t olvasott. E feltevés — úgy hiszszük — főlölesleg. Ha találhatunk összefüggést אשה משכלת és »házasság által összekötöni« között, akkor a cselekvő participium is jelentheti ezt; azonban a szónak ilyen jelentését nem ismerjük, jöllehet itt egy régi exegetikus hagyományval van dolgunk. Hogy a Szirach syr fordítását helyesen értelmezhezzük, mindig tekintettel kell lennünk a LXX. és a Pesitára.

4) 41, 10. מארין G. כל מאפס אל אפס ישוב בן תקף מתהו אל תהו. מארין כל מאונים אל. (L. p. 30.) Marginalis olvasat: אונים ישוב. A vers első tagjában bizonyára a bálványokról van szó, a második tagban pedig az istenkáromlónak (mert ezt jelenti a bibliában תקף) a fiáról (בן, és nem בן). אפס és מאונים synonymák, és gyakran használtatnak Jesajásnál, valamint is. Az egész gondolat és a kifejezésmód Jesajásra emlékeztet. V. ö. 41, 21: והן כולם און אפס מעשיהם רעה ותהו נסכיהם; 41, 24; 40, 17 ותהו און אפס ותהו און. — בתהו 40, 23 און. Látjuk tehát, hogy az első félversben אפס vagy און-nak megfelel a második félversben

הק. Ebből kitünik, hogy a lapszéli מאנחם olvasat, mely akár מספח-ból, vagy még könnyebben מנחמים-ből keletkezett, hamis. Minthogy Szirach gondolata Jesaiasból folyik, a görög fordító מנחם olvasatát is hamisnak kell tartanunk.

5) 41, 11. הכל אדם נגיייתו אך יש חסד לא יכיר. A parallelismus helyett הכסין-ot kíván; a fordítások is, mint személyt fogják fel a szót: ἀμαρτωλῶν, S. דעבדי מבתא, G. »πένθος ἀνθρώπων ἐν σώμασιν αὐτῶν, ὄνομα δὲ ἀμαρτωλῶν οὐκ ἀγαθὸν ἐξαιλεφθήσεται.«

A görög fordító előtt is a mi szövegünk feküdt, ő ugyanis לא חסד helyett חסד לא-ot (ὄν ἀγαθόν) olvasott. (V. ö. Zsolt. 43, 1. LXX: οὐκ δσίου). Valószínű a feltevés, hogy ἀμαρτωλῶν toldalék, és hogy a kérdéses félvers eredetileg így hangzott: ὄνομα δὲ οὐκ ἀγαθοῦ ἐξαιλεφθήσεται. S^a. (Nestlénél, Vetus testamentum graece 6, Leipzig 1880.) nevezetesképen egészen az általunk javított héber szöveget adja vissza: ὄνομα δὲ ἀγαθοῦ οὐκ ἐξαιλεφθήσεται = יש חסד לא יכיר. Ez tehát az eredeti szöveg. A pluralist éppenséggel nem kell erőltetni, mert אדם-ot is fordítják pluralissal, (v. ö. Levi p. 31, ki helyesen megjegyzi, hogy G. הכל-t feleserélte אבל-lal).

6) 42, 17. לא הספיקו קדושי אל לספר נפלאות יי.

Egy lapszéli olvasat נגבורותיו-ot nyújt. Én azt hiszem, hogy נפלאותיו nem egyéb, mint נפלאותיו széthuzása (" = "), mert ahol az első félversben az Isten valamelyik neve előfordul, ott a második részben nem említetik ismét. (V. ö. 15 c 17 c verseket) G. nem olvasott י-t (θανυμία αὐτοῦ), de már S. igen (Levi, p. 34).

7) באות עולם נברת עמו לבלתי השחית כל בשר.

Látni való, hogy בריית עולם-ot kell olvasni, mert נברת, vagy כרת (lapszél) magában nem jelentheti »szövetséget kötni«. G. διαθήκαι, S. מומחא. tehát = בריית.

8) 44, 21 c Zacharia 9, 20-ból van véve.

9) 44, 22 c בריית G. és S. ברכת.

10) 46, 19 c: כופר ונעלם ממי לקחתי וכל אדם לא ענה בו.

Neubauer e helyre és Levi p. 18. helyesen utaltak I. Sam. 12, 3-ra. Mivel LXX. utóbbi helyen ונעלם-ot olvasott, és G. itt is így olvas (ὥς ὑποδημάτων), kétségtelen, hogy szövegünket ונעלם-ra kell javítani, mely mint »nagyon csekély

értékű dolog» kifejezése igen jól illik a szövegbe. V. ö. Fritzsche e helyhez.

11) 47, 18: נקראת בשם הנכבד הנקרא על ישראל.

Salamonról van szó, akit ידוידיה-nak is neveztek, mint mondvá van II. Sam. 12, 25: ויקרא את שמו ידוידה בעבור יהוה. A ויקרא את שם kifejezés (Deut. 28, 58) a tetragrammatont jelenti, mint Zs. 72, 19: ויבין שם כבודו; Nehemia 9, 5: ויבירו שם כבודך. A második félverset úgy fogja föl G., mintha így állna: הנקרא אל ישראל (Levi p. 37). Nevezetes, hogy így magyarázzák agadisták Genézis 49, 26-ot: ישמעאל אל ישראל (v. ö. u. o. 183, 3. jegyz.). A Salamon-féle könyvekre czélzást tartalmaz a 17. vers: בשירי, בשרי, משהל הודה ומליצה. A többi három szó pedig a Példabeszédekét jelenti Péld. 1, 6 alapján: רחב הודותה, רחב הודותה, רחב הודותה. E szerint Kóheleth könyve a szerző idejében még nem volt meg, vagy legalább is nem Salamon neve alatt. Egyáltalában érdekes volna, szigorúan megvizsgálni hogy milyen viszonyban áll Szirach nyelvi és tárgyi tekintetben Kóheleth és Dániel könyvéhez.

12) 47, 23: רחב אולת וחסר בינה.

G. λαοῦ ἀφροσύνην καὶ ἔλασσοῦμενον συνέσει. Minthogy a görög mondatnak semmi értele sincs, és az exegeták hiába fáradoznak valami értelmet belemagyarázni, kénytelenek leszünk feltenni, hogy a görögben szöveghiba van. Eredeti szöveg és fordítás teljesen fődözik egymást, egészen רחב (λαοῦ)-ig, ennélfogva λαοῦ helyébe a רחב-al egyenértékű görög szót kell tenni. (A REJ. legújabb számában Lambert πλατὺς szót javasolja λαοῦ helyett).

13) 48, 8: המושח מלא תשלומות.

G. és S, szerint javítandó: המלך. A vers vonatkozik I. Kir. 19, 15—17-re.

14) 48, 13: (כל דבר לא נפלא ממנו) ומתחתיו נברא בשרו.

G. καὶ ἐν κοιμήσει ἐπροφήτευσεν το σώμα αὐτοῦ, S-nál ez a félvers nincs meg.

Az exegeták kétségbe vannak esve. Ezért Fritzsche a conjecturához nyúl. Szerinte itt הנגע állott, a fordító הנכבא-nak folvevasta, helyesen azonban így kell fordítani:

»Semmi sem haladta meg erejét,
és halála után holtteste megérintetett.«

Ez célzás legyen II. Kir. 13, 21-re. Tényleg azonban a fordítás értelmetlen. Továbbá nem adhatja vissza ez a vers II. Kir. 13, 21-et, mert ama csodatettre a következők vers czé-
loz: *בנינו עשה נפלאות ובמותו תמהי מעשה*: melyet G. helyesen is fordít. Ama pathetikus és rejtélyes, a történelmi szövegekre emlékeztető rövidség mellett, melylyel Szirach a híres ősök történetét elbeszéli, nem tehető fel, hogy egyazon eseményt kétszer énekelt volna meg.

Szövegünk helyes megértéséhez szükséges, hogy szem előtt tartsuk azt, hogy Szirach az ősök nagy tetteinek dicsőítésében azt a sorrendet követi, amelyben ezek a bibliában elmondattak. Elisa magasztalása, 48, 12—15 a Királyok könyvének elbeszélését a következőképen foglalja össze:

Szirach 48, 12 ab	=	II. Kir. 2, 9.
»	»	12 cd = » 3, 13. 14.
»	»	13 a = » 4, 1—7.
»	»	13 b = » 4, 32—34.
»	»	14 a = » 4, 38—5, 1 köv.
»	»	14 b = » 13, 21.

Ebből az elemzésből kiviláglik, hogy *ומתחתו נברא בשרו* csakis a holt gyermek újjáélesztésére czélozhat. A gyermek ott feküdt a próféta ágyán, ő fölébe hajolt, ajkát ajkára, szemét szemére, kezét kezére fektette és így felmelegedett a gyermek teste: *ויעל וישכב על הילד וגי ויהם בשר הילד*. Itt találkozunk ismét a karakterisztikus *בשר* szóval, a szövegünkben levő *ומתחתו* pedig Zacharja 6, 12-ből ered: *והנה איש צמה שמו ומתחתו יצמה ובנה את הילד ר*. Hasonló gondolat, mint a mi szövegünkben. Az ilyen fajta stílust gondolatbeli musivstlusnak lehetne nevezni. Hátra van még a *נברא* szónak és a *בשרו* suffixivának magyarázatát adni. *נברא* szót összefüggésbe hozom *בריא*-val, mely a bibliai héberségben *kóvéré*t, az újhéberben *egészséges* jelent. *א* helyett Szirach azt mondja: *נברא* = »egészséges lett«. *בשרו*, mely már G. előtt is volt (*τὸ σῶμα αὐτοῦ*), vagy *בשר*-ra, vagy *בשר ילד*-re javítandó. Ha igaza van Levinék abban, hogy az ifjabb Szirach rövidítések hamis feloldása félrevezette, akkor *בשרו* keletkezésé igen könnyen érthető volna. Ez azonban nagyon kérdéses.

15) 49, 5. וכבודם לנוי נבל נברו.

Azt hiszem, hogy *נברו* csak *נבל*-nak variánsa. Fritzsche az egész verset Izraelre vonatkoztatja, ami őt mesterkélte magyarázatra kényszeríti. Helyesebb azonban a görög szövegben egy kézirat nyomán *ἔδωκε*-t olvasni *ἔδωκεν* helyett, mint H. יתן és az egész összefüggés mutatja.

Még csak néhány rövid megjegyzést akarunk tenni. Szirach 25, 3-hoz Neubauer 38. sz. (p. XXXIV.) idézi Ábóth d. R. Náthan XXIII. fejezetéből: *אם בנעוריה לא הפצתם איך תשיגם בנקותה*. Schechter egy kéziratból idézi: *אם בנעוריה לא קצתה* (JQR. III, 703, 83. jegyz.). Ez a verzió az eredeti, csak hogy *קצתה* javítandó *קצתה*-ra. — 39, 20. *ויאין נפלא כל דבר לא נפלא*; hozzá kell még venni Szirach 48, 13: *זה חלק בשר מאל*; ahol G. is helyesen fordít. — 41, 4 a: *זה חלק בשר מאל*. G. *τὸ σῶμα* (= *הק*)-val fordítja. Ez tényleg a helyes olvasat. Péld. 30, 8; Jób 23, 14 és más helyek alapján. Ennél fogva nem használható bizonyítékul. — Az *אבות עולם* feliratról (44. fej.). Ez a kifejezés a bibliában nem fordul elő, de igen is gyakran a hagyományban, pl. j. Chagiga 77 d₁₆ (l. Monaschriфт 41, 22). — 40, 29 héber eredetije úgy a szövegben mint a lapszéli olvasatban még homályos: *יסור מינים*, ha ez a »belső fájdalom« jelenti, akkor *יסורי מינים*-ra javítandó, mert *יסור* a bibliai héberségben egyháltalán nem fordul elő, az újhéberben pedig csak a többesszámban, továbbá *מינים* igen feltűnő ortográfia volna. (V. ö. Levi p. 30.).

A fenti tanulmány változatlanul úgy jelenik meg, a mint 1897 május 13-án be lett fejezve, midőn a felfedezett héber töredékről csak Lévi Israel többször említett cikkét ismertem. Azóta több tanulmány látott napvilágot, melyek közül kiválnak Halévy J. (Revue Sémitique és külön lenyomatban is) és Bacher V. (Jewish Quarterly Review) értekezései. Ez alkalommal azonban ezekre kiterjeszkedni nem fogunk és csupán Lévi J. némely ellenvetésére szorítkozunk, melyeket tanulmányunk utolsó fejezete ellen tett a Revue des Etudes Iuives ez évi iménti füzetében, a hol értekezésünket közzé tettük. Miután a Szirach héber eredetijéből, mint az irodalmi szemlében felemlítjük, máris újabb nagy

töredék találtatott meg, talán lesz még alkalmunk ezzel a tárggyal bővebben foglalkozni. A Szirach szövege szerint követjük Lévi megjegyzéseit.

41, 10-re adott magyarázatunk ellen (35. kötet, 31. lap) azt hozza fel, hogy Szirach a bálványimádás ellen nem harcol és hogy az egész Job 8. fejezet utánzása. De Jób ezen fejezetében nem találok semmiféle vonatkozást és כל מַשֵּׁם אֱלֹהִים יִשׁוּב nem jelenthet egyebet, mint a bálványt, mert ha, mint Lévi akarja, minden emberre vonatkoznék, akkor a כִּרְיֵה kiról Lévi második félvers szól, nem részesülne rosszabb sorsban, mint más ember fia. Egyébként L. is csak az általunk idézett Ezsaiás versek alapján magyarázza a helyet.

40, 23b-re felhozott analógiát tagadja (l. c.), de nem értjük világosan ellenvetéseit, mivel nézetünk szerint ἀκούσεται γυνή ἀνδρὶ ugyanaz mint γυνή μετὰ ἀνδρὸς. L. azt mondja, hogy γυνή ἀνδρὶ nem áll a Szirachban, de nem látjuk be, hogy mily értelmi különbség volna itt γ. μετὰ α. és γ. ἀνδρὶ között.

41, 4a Lévi nézetét fogadtam el, de még mielőtt a sz. maga visszavette nézetét (ib. 33), magam is tudtam, hogy קָל olvasandó, Job 20, 29-re való czélzás lévén. Halévy (Étude sur la partie du texte hébreu de l'Écclésiastique récemment découverte p. 67) szintén utal Job 20, 29 és 27, 13 verseire. Miért nem idézi Lévi Halévyt?

41, 11 adott értelmezésünkre L. azt mondja, hogy a Szirach görög fordítója nagyon tudatlan ember volt ugyan, de az nem tételezhető föl róla, hogy lehetségesnek tartott volna ilyen consturctiot: « nous n'oserions pas le charger d'une telle hérésie » (33. lap). Lévi felháborodását nem értjük, hisz az idézett félvers előfordul נִי לֹא חִסֵּד גַּם חֶסֶד לֹא אֵל — לֹא עִם (Deut. 32, 21) stb.

47, 17. L. nem tagadja, hogy e szavak מִשַׁל הַיָּדָה בְּשֵׁר מִשַׁל שִׁיר előfordul és így nem lehet belőle Kohelethre következtetni, a melyről szólanı nem volt alkalm. Erre csak azt kérjük, ki akadályozta abban, hogy erre czélzást tegyen? Épügy a mint Pédabeszédek 1, 6 מִשַׁל הַיָּדָה וּמְלִיכָה, a melyre czélzott, alludálhatott volna a Prédikátort jellemző szavakra is.

48, 13. Miután kimuttattuk, hogy Szirach a Királyok könyvének elbeszélését az ott adott sorrendben paraphrasálja, semmiféle okoskodás sem ingathatja meg azt az állítást, hogy Szirach 48, 13b, II. Királyok 4, 32—34 verseit foglalja össze. Egyébiránt L. explicatiója nem elég világos előttünk és így le kell mondanunk arról, hogy azt részletesen taglaljuk.

Budapest

DR. BLAU LAJOS.

A SZENTIRÁS VERSEFELSZTÁSÁRÓL.

— Negyedik közlemény. —

A pentateuchus verseinek összege úgy a maszoramúvek,¹⁾ mint a kiadások²⁾ szerint, 5845. Az 5835-ös szám, mely Tschufut-Kale maszorájában kétszer fordul elő,³⁾ nem önálló adat, hanem másolói hiba, mert nemcsak hogy külön részletadatokon nem alapszik, de sőt a megelőzőkkel éppen ellentétben áll. Azt veszszük észre a maszorában, hogy a betűkkel közölt számok könnyen korrumpáltak és az így támadt hibás adatot szavakkal átírva tovább közlik. Erre már több példát láttunk értekezésünk folyamán; így lett itt is מֵהַיָּדָה-ból מֵהַיָּדָה. Az összeadás maszoretikai jegyzetek másolatai számára egyáltalán nem létezik, amint erről meg is győződünk. Vizsgálataink alapján, a mutatkozó különböző eltérések daczára, a maszóra összes adatait a pentateuch verseinek összegére vonatkozólag, bátran egy és ugyanazon adatnak vehetjük.

Más adatnak látszik azonban a b. Kidusin 30 a lapján levő, mely szerint a tóra verseinek összege 5888 volna.⁴⁾ Nem

¹⁾ Ben Aser, Dikdúké Hateámim 55. l., Manuel du lecteur 149. l. Ch. D. Ginsburg, The Massorah, II. 338 b. fent, II. 452 b.

²⁾ Pl. Minchah Sai (ed. Mantua); Heidenheim W., Meór Énaim (Rödelheim 1818) és rendszeren a tóra végén levő maszoretikus megjegyzésben. A Bomberg-féle Biblia rabbinica-ban (1526), ugyszintén a Buxtorf-féleiben (1665) 5245 áll, ami irás sajtóhiba, mert az egyes könyvek végén levő egyes összegek 5845-öt adnak eredményül.

³⁾ Ginsburg, Massorah III. 269 b. és 301 b, a fent megbeszélte 2 D, F lajstrom végén. Érthetetlen előttem, hogy minek nyomtatta le Ginsb. a lastromnak másolatát kétszer?

⁴⁾ תֵּר הַמִּשְׁתָּה אֲלֵפִים וְשִׁמּוֹנָה מֵאוֹת וְשִׁמּוֹנִים וְשִׁמּוֹנָה פְּסוּקִים הוּוּ פְּסוּקֵי סֵפֶר תּוֹרָה, יֵרֵר עֲלֵיו תְּלִים שְׁמוֹנֶה חֶסֶר מִמֶּנּוּ דְּרַבִּי הַיָּמִים שְׁמוֹנֶה

lehetetlen, hogy valamikor a tórában 43 verssel többet számláltak. Talán a költői részeknek (Ex. 15, és Deut. 32.) más volt a versfelosztása, úgy hogy 43 verssel több volt. Említett számot Heidenheim két kéziratából is eredményül lehetne kapni. Ezek ugyanis a többször említett pentateuch-kiadás szerint Deut. végén 955 helyett 992-t adnak. Ha a többletet (37), 5845-höz hozzáadjuk, 5882-t nyerünk. Tehát csak Kiddusinban שמות ישמנה helyett שמות ישנים-ot kellene olvasni, hogy a két összeg egyezzen. De az egyes összegek Heidenheim kézírataiban, amint Baer (Orient XII. 204. l. 3. jegyzet) és utána Geiger (Jüd. Zeitschrift IV. 265. l.) megjegyzik, nem pontosak, s így ez valószínűleg csak véletlen találkozása az adatoknak. Nagyon feltűnő volna, ha a tanna mint a maszóraéta előbb a נצבים ייך, s aztán még egyszer a נצבים vers összegét számlta volna meg. A sok nyolczas a baraitthában maszórétikai szempontból szintén gyanús. Másrészt azonban arra a föltevésre vezetnek, hogy 5888 helyett 8888-at olvastak (ה=ה), mint Jesaja Berlin Beráchóth 7 a emendal. E szám aztán összefüggne egy másikkal, mely a pillanat (יני) meghatározására szolgál. De egy פסוק sok volna egy ריני-ra.

Egy harmadik adatot nyújt a Jalkut I. 855, mely szerint a pentateuchnak 15,842 verse volna.¹⁾ Rappoport merészen azt akarta következtetni e helyből, hogy a palesztinaiak a legtöbb verset 3 részre osztották, ez által támadt ez az óriási szám.²⁾ Minden valószínűség szerint a számnak használt hé betű félreértésén alapszik e téves összeg. A והי אלפים-ot 15000-nek vették.³⁾ E javítás után 5842-öt kapunk, melyet lehelyesebbnek is tartunk. A pentateuch 5 könyve versszámának megbeszélésénél megkísértettük bebizonyítani, hogy a dekalógus csak 10 versnek számítatott. Az ezáltal támadó

¹⁾ והשבון פסוקים של תורה וכו' אלפים ותתמב.

²⁾ Pollak G., Halichóth Kedem, Amsterdam 1846. 10. l. Lásd fent a 2. f. végén e vélemény czáfolatát.

³⁾ Müller I., Szóferim 135. l. 9. j. A maszórában rendszeren ה, nem נה-ת írnak, l. Manuel 35 7, 9; 37 6; 126 6; Ginsburg Massorah I. 234a kezd.; III. 228b és 289b többször; épügy b. Menáchóth 29b. Más példák Berliner A.-nál: Beitrage zur hebr. Grammatik in Talmud u. Midrasch 19: l. A Jerusalmiból ott csak a ה irásmód van idézve. Ginsburgnál is III. 70a többször van ה. Mint ה, épügy iratik a ה Manuel

két versnyi hiányt Exodusban, 19. f. 9-ben sejtettük. E feltevés ellen a Deut. versszáma látszott szólni, mely csak abban az esetben tesz ki 955-öt, ha a dekalógus 13-nak számít. Minthogy azonban a Jalkutban tényleg csak 5842 (nem 5845) van, a dekalógus valóban csak 10-nek vehető, ami Vaethchannan részletösszegeiben, amint láttuk, meg is történik. Nevezetes, hogy Levita is Maszóréth Hamaszóreth II. előszó végén 5842 s nem 45-ről tesz említést. A pentateuch pontos maszórétikus versszáma e szerint 5842 lehet. A százasok, tizesek s egyesek megegyezése a Jalkutban s a maszórában a mellett szólnak, hogy a Jalkutban, feltéve, hogy kiadásainkban az eredeti s nem egy a maszóra szerint javított olvasat van, az ezresek szövegromlás folytán hibásak.¹⁾

35 12; 39 2, 7 s máshol; Ginsburg II. 429, hol csak a Ginsburgtól való feliratban van פ, a sok idézetben פ áll. Az irásmód ה és פ úgy a hagyomány, mint a maszóra műveiben a fiatalabb; nekem úgy tetszik, hogy régi időben nem is ismerték.

¹⁾ Ezen agáda forrásának a מדרש van megjelölve, ami fiatalabb midrasra utal, mint Zunz, G. Vortr. 302 b. Jegyz. megjegyzi. Mivel Kara Simon, mint Zunz feltette, s Epstein A. érkekezésében קרא שמעון די שמועין (Krakó 1891) újból bebizonyította, a 13. sz.-ban élt, a szóban forgó midrás nagyon fiatal. Nem lehetetlen, hogy ezen agáda a R. Móse Hadársán midrásgyűjteményéből való, ki nemesak nem zsidó, de sőt a zsidó felfogásnak ellentmondó agádákat is felvett művébe, mint Epstein »Beiträge zur jüd. Alterthumskunde« XI. »Moses ha-Darschan aus Narbonne« (Bécs, 1891) 9. l.; Revue des Etudes Juives XXI. 80. l. bebizonyította. E feltevésre vezet először 70 év napjainak kiszámítása s a két versé, melyek minden napra esnek. A 70-es szám és a gematriák R. Móse Hádársán kedvelt dolgai közé tartoznak. Továbbá különösen feltűnő, hogy említetnek az apokrif könyvek versei מספרי ההיצינים, ami csak R. Móse Hádársának tulajdonítható, ki nem ment keresztény nézetektől. A 70 év számítása a napév napjai szerint szintén nem-zsidó felfogás. Mindezen tünetek, s hozzá még a 18, ההג, ימי ההג, mely a diasporában ünnepeket ünnepek számával nem egyezik, és talán azon 18 napra utal, melyeken az egyes izr. az egész Hallelt mondhatta Palesztinában (Taanih 28 b. ההג ימי ההג = ימי ההלל = ימי ההג) s napokon a 2 vers recitálása elesik), mindezen részletek támogatják azon feltevést, hogy ezen agáda egy a hagyománytól idegen forrásból folyt. Ha így áll a dolog, akkor érthető az óriási összeg, melyet e számítás alapján nyernünk kell. A feltett számítás alapján ugyanis legalább 41,160 versnek kellene lennie, mert 70 évben van 20,580 hétköznap, minden ily napon pedig 2 új verset adjanak Istennek = 41,160. Ha a héber kánon kerek 23,000-t mond, hiányzik még 18,000 vers, mit az apokryfákból kell nyer-

A talmud s a Jalkut adataiból kiindulva Grätz, Monatschrift 34, 97. s köv. ll. messzemenő különbségeket akart találni a versfelosztásra vonatkozólag. Támaszkodik ebben a tóra középső verséről való háromféle adatra. Kiddusin 30 a ugyanis Lev. 13, 33; Maszecheth Szóferim 9, 3 (ed. Müller XVI.) Lev. 8, 23; a maszórában s a Dikduké Hateámim 55. l. Lev. 8, 8 van a pentateuchus versközepének mondva. Grätz azt követelteti, hogy az első adat a babilóni, a második a palesztinai, a harmadik a karaita versfelosztásra vonatkozik, mely utóbbi az egyedül uralkodóvá lett volna. Ép úgy vonatkoznék a pentateuchversek háromféle összege a háromféle versfelosztásra. 5888-at számítottak a babilóniaiak, 15842-öt a palesztinaiak, 5845-öt a karaiták. E szerint a baraita Kiddusin 30 a, mely בְּיָמֵינוּ -nal kezdődik, *babilóniai* (!) eredetű volna; továbbá, oly versfelosztásnál, mely az egész pentateuchra csak 43 versnyi többletet ad, vagyis a miénkkel majdnem teljesen egyezik, a versközépet előretolták volna 152 verssel (= Lev. 8, 8—13, 33), miből az következne, hogy a pentateuch első felében a miénknél hosszabb, másik felében rövidebb verseket csináltak. Mindez nem gondolható el. Sokat alapít Grätz (102. l.) a בְּעֵלֵי מִקְרָא kifejezésre, mi a karaitákat jelentse, mint בְּנֵי מִקְרָא , pedig ez a kifejezés a talmudban s midrásban elég gyakran a bibliatudósokra alkalmaztatik.¹⁾ De a Grätz feltevésének helyessége ellen az ezen értekezés 2. fejezetében felhozott számos adatot a 2 talmudból s a midrás-munkákból, melyek versfelosztásunkra megczáforlhatatlan tanúságot tartalmaznak, döntő bizonyítékoknak tekinthetjük. Minthogy ezen bizonyítékok úgy palesztinai, mint babilóniai tekintélyektől származnak, nem lehet kétség aziránt, hogy mindkét országban lényegében egy s ugyanaz a vesfelosztás létezett, kisebb eltérések pedig e kérdés eldöntésénél nem jönnek tekintetbe. E tényekre való tekintettel más czáfolatoktól elállunk.

Ami az eltérő versközépadatokat illeti, úgy a Szóferim

nünk. Vagy Móse Hadarsán a stichoszokat bibliai verseknek számította, akkor természetesen kihozhatjuk a szükséges versösszegeket. Ugy hiszem, az említett agáda, ha nem is szorosan ily módon, de hasonló úton fejtető meg.

¹⁾ Erubin 21 b; Bába Meczia 33 b; Szanhedrin 101 a s máshol sokszor.

traktátus adata, mely szerint Lev. 8, 23 a közép, kétféleképen magyarázható. Lev. 8, 8-ig 2923 vers van, az említett vers tehát sem az egyik, sem a másik versfélhez nem tartozik, hanem középen van, mert $2922 + 2 = 5844$, pedig 5845 vers van. Ha tehát egy maszóréta a talmudban 5882-öt olvasott ($\text{שְׁמֹנֶה עָשָׂר} = \text{שנים}$) és e számot — utánszámítás nélkül, vagy Deut. 32. f. más versfelosztása alapján — helyesnek tartotta, akkor a versfélég ($\frac{5882}{2} =$) 2941-et kellett számítania; ha most — és ez felfogásunk szerint nem lehetetlen — a dekalógot 13 versnek számította, akkor Lev. 8, 8-ig 2925 verset talált, s innen Lev. 8, 23-ig 16 vers van, összesen 2941 vers. Más lehetőség hogy $\text{וַיִּשְׂט$ (= וַיִּשְׂט Lev. 8, 8), וַיִּשְׂט -nak (Lev. 8, 23) oldattak fel. Nehezebb a talmud versközép adata. Lényegében más versfelosztáson nem alapulhat, mert *ugyanazon* baraitában a pentateuchversek összege egészben 43-mal nagyobb, mint a maszórai adat, pedig Lev. 8, 8—13, 33-ig 152 vers van. Bevallom, hogy más megoldást nem ajánlhatok, mint azt, hogy a régi maszóréta tévesen számolt, vagy a versfeladatot félreértette. Bár el lehetne képzelni, hogy a nagy 1 eredetileg a betűközépre lett volna adat, melyet tévedés folytán a versközépre vonatkoztattak, mert e célra 1 a יָי -ből lett felvéve. Nem tulajdonítok e gyanításnak valami különös értéket és csak azért emlitem fel, hogy az olvasót gondolkodásra indítsam.

6. A próféták, hagiographák és az egész biblia versösszege.

A próféták s hagiographák egyes könyveinek versösszegei a kiadások megbízhatatlan adatain¹⁾ kívül található Ginsburgnál 2 betű § 195—215. és részben Baernél Orient XII. 262. Itt következik a Ginsburg lajstroma; Baer eltéréseit zárjelbe tesszük; ahol a kettő egyezik, B áll; ha nincs jelzés mellette, Baer nem nyújt adatot.

Próféták:	Versközép:
Jósua	656 ²⁾ 13,26
Birák	618 ²⁾ 10,8
Sámuel	1506 I. 28,24

¹⁾ A bibliatársulat stereotyp kiadásában a Krónika versösszege 1656.

Proféták:		Versközép:
Királyok	1536 B.	I. 22,6
Jesája	1292 ^{a)} B.	33,21
Jeremia	1365 ^{a)} (1364)	28,11
Ezechiél	1273 (1272) ⁴⁾	26,1
XII proféta	1050	Micha 3,12 ⁵⁾
Összesen	9296	

Ezen egyes adatok daczára Ginsburgnál a főösszeg 9294 és Baernél, ki csak kettővel számít kevesebbet, 9292.⁶⁾

Egy más maszórában Ginsburgnál II. 338. lap fent a 9298-as szám áll, míg Dikdúké Hateámin 55. l. az első számmal egyezőleg 9294 van. A proféták felül (חצי הכתובים) Dikdúké Hateámim 56, Ginsb. II. 338 a, Jesája 17,3 van jelölve, ami úgy 9294- mint 9296-hoz illik; előbbi esetben 17,3 a második félhez, utóbbi esetben az első félhez tartozik, mert Jes. 17,3-ig (kizárólag) van 4647 = 9294 : 2. Ha 9298-at számláltak, akkor a megmaradó néhány versnek egyenlőképen kellett elosztva lenni a 2 félre, hogy a versfél ugyanaz maradjon.

Hagiographák:		Versközép:
Zsoltárok	2527	78,36
Példabeszédek	915 (914)	16,18
Jób	1075	22,16
Én. Éneke	117	4,14
Ruth	85	2,21
Siralmak	154	3,34 (32 sajtóhiba)
Kóheleth	222	6,10
Eszter	167 B.	5,7

^{a)} Ugyanannyi Baer kiadásában.

^{b)} אססה-ban אססה helyett.

^{c)} Baer Ezechiél kiadásában (Lipsee 1884), 1273 van.

^{d)} Ginsburg bár u. a. verseket adja, mégis következetesen a fejezet és versek adataiban az előttevaló verset jelöli meg. — Jozsuához I. Minchath Sai. — Baer, Orient XII. 262 a 26. f. 2. versét jelöli versközépnek Ezechiélben, míg kiadásában 26.1-t. mondja annak. Norzi mindig jelöli a versközépet és pedig egyezőleg az adottakkal.

^{e)} Mivel 9292. (השעים ושנים) van szavakkal kiírva, צידן טיר צידן sajtóhiba, s nem fordítva.

Hagiographák:		Versközép:
Dániel	357 B.	6,12 ^{a)}
Ezra (Nehemia)	688 (686)	3,32 ^{a)}
Krónika	1765 (1764) ¹⁾	I. 27,25
Összesen	3072	

A főösszeg Ginsburgnál hiányzik e helyen, de meg van 338 b.: 8063; Dikdúké 55. l. 8064-et említ. E szám csak úgy egyeztethető az egyes számokkal, ha Jónnál 5, Ezránál 2, Példab. és Krónikánál 1—1 verset levonunk, akkor marad 8063. Vajjon Baer nem-e az összeadástól vezettette magát, a mikor Példab. és Krón.-ból 1—1 verset elvett — a maszóra ellen. A fölösleges 8 v. 9 vers csak Jób (5), Ezra (2) és Eszterből (1, Norzi szer.) elvétele által eliminálható. Középső versnek a hagiographákban (Ginsb. 338 a és Dikdúké 56) Zsoltár 130,3 van mondva. Mivel a főösszeg 8063, tehát 130. zs. 4. v.-ig 4032 versnek kell lennie. Krónika és Zsoltárok versösszege 1765 + 2527. 130. Zs. 3.-tól végig van 259 vers, tehát 4292—259 = 4033, ami nem egészen egyezik. E szerint 8064-et kell főösszegnek vennünk és 130. Zs. 3.-t már a második félhez számítanunk.⁴⁾

Az egész biblia versösszege Ginsburg II. k. 453. l. és Dikdúké 55. adata szerint 23,203. E főösszeget csak úgy nyer-

¹⁾ Norzi Példab. és Ezránál 915 ill. 688-at, Eszter 166, Krónika 1787-et ad. Jónnak Norzi szer. és Baer szer. kiadásában nem 1075, hanem 1070 verse van. E számot adja a versek összege. Baernél az 5. f.-ben az utolsó versszám hiányzik, de a verselosztás megvan. Eszerint, Ginsb. száma, mely sajtóhibától a betűkkel való közlés által אָנָה védve van, hamis. — Honnan veszi Baer 914-et, 915, helyett ami már a Mídrásban is van? U. ezen kérdés a Krónikánál.

²⁾ Ginsburg: »V. 29 בלייא קשיל«; 5,30-ig azonban csak 167 vers van. Norzi helyesen 6,12-t veszi fel, épúgy Baer. Honnan veszi Ginsb. adatát? Tán kéziratban találta. A biblia bresciai (1493) kiadásában a zsoltárok versközepe 78,38, mint Berliner: Über den Einfluss des ersten hebr. Buchdrucks auf den Cultus und die Cultur der Juden 28. l. megjegyzi; hozzátehetne volna, hogy Kiddusin 30a is ezen vers van középnek megjelölve. V. 6. Norzi צ' végén.

³⁾ E versig 343 vers van 686: 2. A 688-as szám szerint 1 vers a közép előtt és egy a közép után keresendő.

⁴⁾ Adatok a pentateuch négy részéről és a hagiographákról lásd Dikdúké 56. l.

hetjük, ha Ginsburgnál a próféták egyes versösszegeiből eredő végösszeg helyett a hagyományozott számot, 9294-et fentartjuk és a hagiographáknál 8064-re egészítjük ki. E számok világosan advák Dikdükében. E szerint 5845 (tóra) + 9294 (próféták) + 8064 (hagiographák) = 23,203. A szentírás 3 részének versösszege Ginsburgnál II. 338 b : 5845 + 9298 + 8063. Ez összesen 23,206 volna. Baer, Orient XII. 262, 23,202-t ad, mert a hagiographáknál 8063-t vesz fel. Ezen eltérések érthetők. De következők is találhatóak:

1. פסוקים שתי רבואות ושני אלפים ושבע מאות וארבעים ושבעה (תרתיין רבון) ותרתיין אלפין ושבע מאות וארבעין ושבעה וכו'.
 2. שתי רבוא ואלפים ושבע מאות וארבעים ושבעה לא יתר לאפחות
 3. (2. 3. 4.) (שתי רבוא) ושלשה אלפים ושתי מאות וארבעים ושבע.
- Dikd. 56. l. jegyzet).

Az egyenlő bevezető formula mutatja, hogy egy és u. a. maszórétikai megjegyzéssel van dolgunk. Ha e csonka adatokat összehasonlítjuk egymással, feltűnik hogy a myriadokon kívül csak a 47-es szám közös mindnyájuknál. Ha tehát az ezreket és százakat joggal másoló hibának is tartjuk, a 47-es szám mégsem lehet az. Nehezen is volna érthető, hogyan válhatott ל'ב^7 vagy אלפים ושבעה -ből. Úgy látszik, hogy itt egy okosdi másoló tudatos javításával van dolgunk, aki a pent. maszórai versösszege helyett (5845), a talmudit vette fel (5888). Ezáltal 43 versnyi többletet nyert, mi hozzáadva 23,203 (4)-hez 23,247-et ad. Ezen eltérő főösszegben tehát a pent. versösszegének egy javítása rejlik, melyet egy talmudismerő másoló eszközölt.

Helyesnek azonban a maszórai versfőösszeg tartandó. E mellett szól a szentírás verseinek maszóra szerinti versközepe, mely Jeremiás 6,7. E versig van: 5845 (pent.) + 5608 (Josua-Jesája) + 149 (Jeremia 1,1–6,6) = 11602. Ez kettővel szorozva = 23,204. Ebből következik, hogy a próféták versösszegét 9296 (nem 4)-re és ezzel a teljes főösszeget 23,205 (vagy 6)-ra kell tennünk. Arithmetika nélkül még a maszórában sem boldogulhatunk,

*

E dolgozatban a versfelosztás történetét a rabbinikus zsidóságban, a legrégebb időktől fogva tárgyaltuk, a nélkül hogy azon belső okokat, melyek e versreosztásnál mértékadóak voltak, közelebről megvizsgáltuk volna. E versfelosztás belső jogosultságának vizsgálata különösen a költői és prófétai könyvekre vonatkozólag indult meg a szentírásmagyarázóknál. A prózai iratok közül, ha eltekintünk a szentírásmagyarázók alkalomadtán tett megjegyzéseitől, csak a pent. lett e szempontból megvizsgálva Friedmannak többször idézett dolgozatában (Memora I.). A nélkül, hogy e munkáról ítéletet akarnék mondani, azon óhajást nyilvánítom, hogy a szentírásmagyarázók az Írás ezen elhanyagolt oldalára is fordítanak figyelmüket, hogy kikutassák azon törvényeket, melyek a versfelosztás alapját képezik. Ez a bibliamagyarázat előnyére válhatnék és talán nem egy homályos hely földérésére adna újmutatást vagy ösztönzést.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

A BIBLIAI NÉPEK SZÁMA.

A hagyományos zsidó irodalomban mintegy axioma az, melyet bizonyítani sem kell, hogy a biblia szerint 70 nép van a földön. Igen jellemző módon ezeket a népeket a midrás *authenticus* népeknek nevezi; így Lev. rabba c. 2, 4: משבעים »abból a 70 authenticus népből, melyet teremtettél a világon«, oly mondásban, mely R. Ábintól származik; ugyanígy találjuk e mondást másutt is, például Pesziksa ed. Buber p. 16 b és 17 a, Pesziksa rabbothi c. 21 p. 105 a ed. Friedmann (ahol azonban a »nép« szó hiányzik); e midrásnak egy másik helyén, c. 9 p. 32 a, ama 70 nép »erős« népek (חזקים) van föltüntetve, és Izrael mintegy 70 farkas közt a védtelen bárány;¹⁾ R. Ábin mondását a Jalkut is tartalmazza, Exodus §. 376.

Ez csak mutatvány akar lenni azon módról, ahogy a hagyományos irodalomban a föld népeiről megemlékeznek; mert magukat a helyeket fölsorolni nincs szándékomban, azok-

¹⁾ A prágai kiadásban e helyen is »authenticus« áll (אמת אמת אוהתשין).

nak se szeri, se száma. Ha már most kérdezzük, honnan ezen axiomaszerű állítás? feleletül utalást kapunk a szentírás egy kijelentésére, mely szerint Izrael országa analóg a föld összes népeinek birtokaival (Deuter. XXXII, 8.). Igaz, hogy ezen vers első sorban nem is Izraelel, hanem a népekről állít valamit¹⁾ (יצב גבולות עמים למספר בני ישראל), de azért a hagyomány mégis célzást lát ebben az Izrael körében és a föld népeinek körében főnnálló számbeli viszonyokra. Így a jeruzsálemi targum hosszas megjegyzést tesz a vershez: Midőn Isten birtokba adta a világot a Noé fiaitól származó népeknek, midőn a megosztás korában (דרור הפלגה = ברור דפלגתא) különböző írásokra és nyelvekre osztottak a népek, abban az időben Isten sorsot vetett a népek vezéreiképen feltüntetett azon 70 anygallal, amelyekkel Isten megjelent Babel városának építésénél, és abban az időben megállapította a népek határait Izrael azon 70 lélekszáma szerint, kik Egyptomba mentek. Hasonló valamit mond Rasi is e helyhez. Ibn Ezra szintén a »megosztás« idejére vonatkoztatja a verset, de szerinte Isten a hét kánaáni népnek birtokát azért szánta Izraelnek, mivel belátta, hogy Izrael csekély számú, és ekkora ország elég neki. R. Sámuel b. Meir azonban — úgy látszik — tiltakozik az egész felfogás ellen; szerinte arról van szó, hogy Isten csakis a 12 kánaáni népnek jelölte ki pontosan a határt (Genesis X. f.), hogy ezzel meg legyen adva Izrael 12 törzsének a határa; szavait ünnepélyesen így fejezi be: »Akárhányszor találtam a midrásban, hogy *Izrael száma szerint* célzás arra, hogy Kánaán és fiai szintén tizenketten voltak.«²⁾ Én ugyan nem találtam e midrást sehol, de emberünknek pusztá szavára el lehet a dolgot hinni.³⁾

A hagyományos fölfogáshoz — úgy amint azt érintettük — előfeltétel az, hogy az Egyptomba költöző izraelitáknak száma csakugyan 70 volt. Ezt a számot háromszor találjuk a Szentírásban: Genes. XLVI. 27., Exod. I. 5. és Deuter. X. 22. Tudvalevő dolog azonban, hogy a számok részletes összeadása nem vág össze a summával, és a Septuaginta

¹⁾ L. Dillmann commentárját e helyhez.

²⁾ ישנו מצאה כמה פעמים במדרש stb.

³⁾ A Rosin féle kiadás nem állt rendelkezésemre. Valami ehhez hasonló l. b. Chagiga 10 b (י"ב עמודים) és Jalkut e helyhez.

Genes. XLVI. 27. *hetvenöt* lelket számlál; ugyancsak e szám van az újtestamentomban is, természetesen a Septuaginta alapján, Acta VII. 14. Hieronymus, Quaestiones in Genesin (ed. Martianay II. 543) nem tehet egyebet, mint konstatálja e különbséget; kiegyenlíteni a két adatot nem lehet. Azon másik adat azonban, hogy t. i. a föld népeinek száma 70, daczára annak, hogy az írásban magában határozott alakban nincs kitéve, oly erős axioma gyanánt áll itt, mintha kérdés sem férne hozzá.

Pedig a részletes számok itt is lehetségessé teszik, hogy más eredményt hozzunk ki. A hetvenes számot egyenként ugyanis úgy kapjuk, ha a Genesis 10. fejezetében felsorolt népeket összeszámoljuk. Hogy ez csakugyan így történt, arra van még bizonyíték a hagyományos irodalomban. A sátoros ünnepen összesen 70 tulkot áldoztak; ezen áldozatok a hagyomány szerint a föld 70 népének üdvéért hoztattak. Így mondja azt R. Eliezer (más verzió szerint R. Eleázár) b. Szukka 55 b: הרי עי פרים כנגד מי כנגד שבועים אומות. Ugyanezt a gondolatot találjuk a Pesziktában is, még pedig két helyen, R. Pinchász (ben Cháma) nevében (ed. Buber 193 b és 195 b), ahol Buber számos párhuzamos helyre utal; ezeket hadd sorolom föl röviden: Tanchúma פרה 16; Tanchúma Buber פרה 14; Numeri rabba c. 21, 24; Canticum r. L. 15. és IV. 1; Threni r. c. 1, 23; Midras Tehillim CIX. 3; Jalkut Teh. § 868, Jalkut Numeri § 782; Midrás Tadsé (Beth. hamidr. III. 176) c. 11.¹⁾ A Peszikta di R. Kahana, mely csak újabb időben lett ismeretes, valamikor teljesebb szövegű volt, és ezen teljes szövegben az itt érintett alkalommal ama 70 népnél egyenként is föl volt sorolva. Ilyen teljesebb szövegű Peszikta feküdt R. Azaria dei Rossi előtt, aki azt munkájában אמרי בינה c. 57 (p. 184 ed. Wilna 1863) föl is említi.²⁾ Sajnos, az egész helyet ő sem vonta ki, és számunkra talán végképen elvesz, ha meg nem őrizte volna a הלכות גדולות, ezen nagy talmudi compendium. E munkában a kérdéses passus egyik alkotó része a משמיות הלכות הצ"מú fejezetnek, és így hangzik (ed. Hidesheimer

¹⁾ V. ö. még מדרש שיר השירים ed. Grünhut p. 12. אמרי בינה, mely hely azonban igen corumpált; Elijáhu r. c. 6. אדם יודע שבתר משבעים אומות ולשונות. שבעים ושבעים.

²⁾ Zunz, Gottesdienstliche Vorträge, 2. kiadás, p. 207. d.

p. 631): »A hetven név pedig ez: Gómer, Mágóg, Mádaj, Jávan, Túbal, Mésech, Tirász, Askenaz, Rifat, Tógarma, Elisa, Tarsis, Kittim, Dódanim; ez a tizennégy Jáfet fia. — Kús, Miczrájim, Pút, Kánaán, Szebá, Chavila, Szabta, Ráema, Szabteka, Sebá, Dedán, Nimród, Lúdim, Anámim, Lehábim, Naftúchim, Patrúszim, Kaszlúchim, Kaftórim, Czidón, Chitti, Jebúsi, Emóri, Girgási, Chivvi, Árki, Szini, Aródi, Czemári Chamáti; ez a harmincz Chám fia. — Élám, Assúr, Arpakhád, Lúd, Arám, Úcz, Chúl, Géter, Mas, Sélach, Éber, Péleg, Joktán, Almódád, Sélef, Chaczármávet, Jérech, Hadórám, Uzzál, Dikla, Úbál, Abimáél, Sebá, Ófir, Chavila, Jóbáb; ez a huszonhat Sém fia. Az összeg $14 + 30 + 26 = 70$. Kétséget sem szenved, hogy ezen passzus a talmudból vagy a midrásból van véve, és teljesen megbízható. Megvan tehát azon alap, melyen a hagyomány 70 népe áll.

E 70 népet kihozni — mint látjuk — nem kell egyéb, mint a néptáblát excerpálni. Nem-e lehetne azt más módon is tenni? A néptáblában még két nép van: *Assúr* és *Pelitim*, melyeket nem találunk a fenti lajstromban. Ezt konstátálják dei Rossi és Zunz i. h.) Ami már most Assúr illeti, föltéve, hogy dei Rossi Peszika-szövege azonos a Halachoth Gedoloth szövegével, a dolgot úgy kell érteni, hogy Assúr a chámiták között nincsen (Genesis X. 11. מִן הַחִיִּים הָיוּ יְצֵא אֲשׁוּר), mert a sémiták között (22. vers) igen is megvan lajstromunkban. És ezen körülmény már magában is megfejt, hogy Assúr miért nincs felsorolva: mert kétszer nem kell ugyanazon népet felsorolni. Különb is ott szerepel a lajstromban Nimród alkalmasint nem mint Assúr, hanem mint Babel uralkodója; Assúr csak származéka Nimródnak (azaz csak Babel után keletkezett és ennek gyarmata), így tehát célszerűbbnek látszott Nimródot a listába felvevni. Ami pedig a filiszteusokat illeti, a kihagyás oka — úgy látszik — abban rejlik, hogy a filiszteusok Kaftór származékai lévén (v. ö. Deuter. II. 23 és Ámós IX. 7), már befoglaltatnak a Kaftórimban. A zsidó tradíció tehát minden épen igazoltnak látszik, midőn 70 népet számlál, se többet, se kevesebbet.

Annai azonban kiténik a fenti összeállításból, hogy, habár nem helyesen, de tisztán, összeadás folytán, 72 népet is lehet a néptáblából kihozni. Úgy, mint az izraeliták számára nézve fennáll a különbség 70 és 75 számokkal zsidó és nemzsidó hagyomány között, úgy eltérés van a népek számára nézve zsidók és keresztények között. Ezen eltérésre nézve Azarja dei Rossi (i. h.) a következőket jegyzi meg: »Igaz, hogy *Augustinus*¹⁾ és *Annius*, Berossus második könyvének magyarázója, midőn a nyelvek számáról beszélnek, azt mondják, hogy 72 volt; azt hiszik ugyanis, hogy ennyien voltak Sém, Chám és Jáfet fiai, akikről az van mondva, hogy »kiki a nyelve szerint«; amaz *Annius* még gúnyolódik is egy keresztény kommentátor fölött, aki a hetvenes számban a mi bölcsőink szerint indult Deuter. XXXII. 8. alapján. Továbbá a keresztényeknél nagyabecsült kommentátor, *Tostato*, azt írja a »megoszlás« szakaszában, hogy: Nincs a szövegben kitéve, hogy hány nyelvre oszlottak; azt sem tudjuk, hogy az idők folyamán nem-e vészett ki valamely nyelv, midőn az illető nép kipusztult a háborúban, vagy nem-e keletkezett új nyelv az emberek közmegegyezése folytán; minthogy azonban úgy találjuk, hogy Noé fiai, akikről mondatik, hogy nyelvekre oszlottak, hetvenketten voltak, elfogadott dolog mindenkinél, hogy a nyelvek száma 72. Idáig.« — Látni való ebből, hogy a keresztény íróknál egészen más nézet uralkodik a népek számáról. Bármily nagy tekintély is Szt Ágoston, nem hiszem, hogy ő volna az első, aki e nézetet föllállította: ilyen dolgoknak egészen más alapjuk szokott lenni. Azt gyanítom, hogy az adat nem is bibliai, hanem pogány, még pedig Berossos nyomán. Berossos munkái nem jutottak reánk,²⁾ de amennyire láttam, nagyjában ugyanazon népeket sorolja föl, mint a biblia, és így nem lehetetlen, hogy ő tőle való azon adat, hogy a népek száma 72. A hellenista zsidó írók úgy mint sok egyebet, ezt az adatot is átvették Berossostól, annál is inkább, mert nem ellenkezik nyíltan a bibliával, és ő tőlük juthatott a keresztény egyházba. Josephus és Hieronymus,

¹⁾ De civitate dei, XVI. 3.

²⁾ Berossi Sacerdotii Chaldaici antiquitatum libri quinque, Wittenbergae 1612. A görög nyelvű fragmentumokat nem bírtam megszerezni.

¹⁾ Hildesheimer megjegyzi: כַּמָּה הַסֵּרוֹת בְּשֵׁמוֹת הַלְלוּ, ami nagyon olcsó megjegyzés a tudományos akribia rovására.

akik bőven tárgyalják a bibliai néptáblát, csak Sém, Chám és Jáfet közvetlen utódait számlálják meg (p. o. Jáfet fiai hét), de az összes népek számát nem adják, és így az adat nem származhatik tőlük. Különböztetjük azonban is tételvezető fel, hogy a zsidó tradícióval ellenkező nézetük legyen a dologról.

Keresztény írónál azonban sűrűn találkozunk a kérdéses nézettel. Nekem a következőkről van tudomásom.

Epiphanius, ismert egyházatya, aki zsidóból lett keresztény, a IV. század vége felé így ír: *διεσεξέδασε γὰρ αὐτῶν τὰς γλώσσας, καὶ ἀπὸ υἱᾶς εἰς ἑβραϊζόνοντα δύο διένειμεν κατὰ τὸν τῶν τότε ἀνδρῶν ἀριθμὸν εὐρεθέντα*, azaz: szétválasztotta nyelveiket, és egyből hetvenkettőre osztotta az akkor található emberek száma szerint (advers. haeres. I. 5).¹⁾ Ugyanazt találjuk az ezen munkához járuló függelékben: *Epitome Panarii libri primi* elején, p. 72. Egy szír munkában, melynek tartalma sok tekintetben *Epiphanius*ra megy vissza, *A méhkönyv* című gyűjtőmunkában (*The book of the bee*, Anecd. Oxon. Semit. Series, Vol. I. Part. II.) többször találtatik az, hogy a népek száma 72; a 22. fejezetben így számlál: Sém 27, Chám 36, Jáfet 15, összesen 78, de a kitett összeg mégis 72. — Nagyon különös e tekintetben *Isidorus Hispalensis* tudósítása: *Gentes autem, a quibus divisa est terra, LXXIII*; *quindexim de Japhet, triginta et una de Cham, viginti septem, de Sem, quae fiunt per (?) septuaginta tres, vel potius, ut ratio declaret, septuaginta duae, totidemque linguae...* azaz, a népek száma 73, még pedig Jáfetből 15, Chámából 31, Séméből 27, aztán azonban egy fordulattal, melynek értelme előttem nem egészen világos, mégis 72-re teszi az író a népek számát. A hetvenhárom számot semmiképen sem tudom magyarázni.²⁾ — *Isidorus*ból merítették a magyar nemzeti krónikák. A népek számát mindannyi hetvenkettőre teszi, de az elosztásban a három fő törzsrre nagy az ingadozás. A pozsonyi krónika (*Chronicon Hungarorum Poseniense*, Budae 1852.) szerint Séméből való 20, Chámából 33, Jáfetből 22 (ez azon-

¹⁾ *Epiphanius Episcopi Constantiae Opera*, ed. G. Dindorfius, Vol. I. Lipsiae 1859.

²⁾ *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum libri XX*, ed. Friedericus Vilelmus Otto (Corp. Gramm. Lat. veterum tom. III. Lipsiae 1833), lib. IX. c. I. p. 231.

ban összesen 75 volna); Kézai szerint (*M. Simonis de Keza gesta Hunnarum et Hungarorum*, ed. Endlicher, *Rerum Hungaricarum monum. Arpadiana*, Sangalli 1849.) Séméből való 22, Chámából 33, Jáfetből 17 (összesen 72); egy más Kézai-kézirat szerint ugyanily sorrendben 25, 37, 17 (összesen 79); a bécsi képes krónika szerint (*Marci Chronica*, ed. Toldy, Pest 1867.) Jáfetből való 15, Chámából 30, Séméből 27 (= 72); a budai krónikában (*Chronicon Budense*, ed. Podhradzky, Budae 1838.) Séméből 22, Chámából 33, Jáfetből 17 (= 72); a verses krónikában (*Engel, Monumenta Ungrica*, Viennae 1809.) Séméből 22, Jáfetből 17, Chámából 33 (= 72). Megjegyzendő, hogy csakis a verses krónikában vannak a számok írásjegyekkel kitéve; a többi krónikában vagy az egész számitás, vagy legalább a tizedek római számjegyekkel vannak kitéve, és így könnyű a tévedés. Az összefoglaló szám azonban, t. i. 72, majdnem mindenütt írásjegyekkel áll. Hogy a részletes számok mégis más eredményt adnak, az csak gondatlanságon alapszik, és bennünket itt nem foglalkoztathat. A sokkal később élő Turóczy is, aki a legtudósabb a krónikásaink közt, ezt a számot veszi föl; számlál pedig Séméből 27, Chámából 30, Jáfetből 15 népet.

Ezek után nem lehet semmi kétség afölött, hogy a keresztény világban a népeket egészen másképen számlálják, mint a zsidóknál. Szeretném, ha valaki a dologhoz hozzászólna, aki bővebb fölvilágosítást bir adni.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

AZ ÉNEKEK ÉNEKE MIDRÁSAIRÓL.

Az Énekek Éneke, mint a világi költészet műve, melyben vallásos eszmékkel nem találkozunk, külön állást foglal el a szentírás többi könyvei között. A szentiratok gyűjteményébe való felvétele heves vitaft keltett, melyre döntő befolyással tartalmának allegorikus, illetőleg agádikus magyarázata volt. Az allegorikai magyarázat képviselői a könyv tulajdonképeni értelme helyett saját nemzeti, vallási, philosophiai tudatukat helyezték, a Sulamith és kedvese közötti párbeszédben Izrael és Isten közötti viszony kifejezését látták és a nemzeti tör-

ténetre való vonatkozásokat keresték. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy az »Énekek Éneké«-nek a kanonba való felvétele maga is midrás.

Azonban nemcsak a szóbeli szentírásmagyarázatokban, a szónoklatokban, értelmeztetett így az Énekek Éneke, hanem egyes részleteinek agádikus felfogása már igen korán érvényre jutott a pesziktában, a legrégebb agádikus midrás iratokban, melyek a haftárák körül alakultak. Az anyag mindinkább növekedett egy évezrednek ilyenmő munkássága alatt, irodalmi művekbe azonban csakis a gáoni korszak végén gyűjtetett össze. Ekkor keletkezett a Cant. Rabba, az a midrás gyűjtemény, mely az Énekek Éneké-nek legnagyobb agádikus anyagát öleli fel. Ez utóbbinak alakulásáról különféle nézetek vannak. Jellinek azt vitatja, hogy volt egy מדרש שדיש, mely az Egyiptomból való kivonulásra, egy másik, mely a kinyilatkoztatásra, egy harmadik, mely a pusztában felállított szentélyre, egy negyedik, mely a Salamon templomára talált vonatkozásokat az Ének Éneké-nek verseiben. E midrások később egy gyűjteménybe egyesítettek, melyhez toldalékok is járultak és így keletkezett a kezdő szövege után elnevezett Midrás Chazitha. Forrását nem maga a peszikta, hanem a talmudban és más régibb midrás munkákban előforduló, az Énekek Énekére való agádai értelmezések képezték. (Monatschrift, 1879. évf. 338. l.). Theodor (U. o. Zur Composition d. agadischen Homilien cz. értekezésében) ezzel szemben azt állítja, hogy a M. Chazitha szerzője folytatólagos midrást akart írni és anyagát különféle forrásokból merítette. Innen való az egyes helyek értelmezésének különfélesége.

A M. Chazitha nem öleli fel az Énekek Énekére való agádának egész anyagát. Léteztek az egyes versekre magyarázatok, melyek a M. Chazithától függetlenül külön munkákba gyűjtettek. Ezt a tényt bizonyítják az Énekek Énekének tárguma, a szentírásmagyarázók agádai tételekre való célzásai. Így Rasi magyarázatának bevezetésében azt írja: וראיתי לספר: וראיתי לספר: על לשון המקרא (v. ö. IV. f. 1. 8. V. f. 2.). Abraham Ibn Ezra, Pseudo-Nachmani, Mózes Ibn Tibbon, a piutköltők munkáikban utalnak oly tételekre, melyek a Chazithában nincsenek.

Habár az egyes versek agádikus magyarázata el van

szórva és ép úgy található a tannaitikus midrásokban, a Rabba csoport egyes részeiben, a tanchumákban, mint a kisebb gyűjteményekben és a későbbi compilatiókban, így tehát egyes tételek idézése illetőleg alkalmazása még nem bizonyítaná egy egész gyűjtemény létezését, közvetlenebbül szól e mellett a Jalkut Machiri, mely az Énekek éneke midrásának nagy részét őrizte meg számunkra. Különösen ez utóbbi forrásainak kimutatása képezi az újabb kutatás tárgyát és erre némiképp fényt vetnek azok a midrás-gyűjtemények, melyek legujabban jelentek meg. Az egyik a Midrás Zuta, melyet Buber a Mecicze Nirdamim 1894-es kiadványai között és Schechter Agadath Schir-haschirim czímen a Jewish Quart. Review 94—96. évf.-ban adott ki. Ehhez hozzájárul a következő munka is: Grünhut מדרש שדיש¹

A Midrás Zutában birjuk Buber nézete szerint azt a midrás-gyűjteményt, mely az Énekek énekére való Midrás Rabba mellett keletkezett és ezt a viszonyt akarja a compilatio ilyenmő megnevezésével is kifejezni. A Chazithán kívül, melyet a Jalkut בסיקתא-vel jelöl meg, még a Zuta képezte forrását, melyet egyáltalában nem jelöl meg. Tényleg számos agádai tétel érintkezik a két munkában, mi könnyebb tehát, hogy Buber az általa kiadott műben az addig ismeretlen midrás-gyűjteményt sejtí. Beható tanulmányozás és összehasonlítás alapján azonban azt látjuk, hogy a Jalk. Simeoni jobb forrásból merít, mint a M. Zuta. Tételeit a Jalk. Simeoni tudvalevőleg rövidíteni szokta, nem pedig bővíteni, így tehát lehetetlen, hogy a Zutából vette volna azokat, a hol azok sokszor rövidebbek, hézagosabbak. Különben a Jalk. és MZ. közös részletei elenyésző csekély számban vannak az egész munkához képest. Azok a részletek, melyek a MZ. tulajdonképeni jellegét adják meg, nem is érintetnek a Jalkutban. Ilyen jellemző részlet pl. az I. fejezetben, mely aránytalanul a legnagyobb, az Isten, Izrael, Jeruzsálem és a thóra hetven neve,

¹ Teljes német czíme: Midrasch Schir Has-Schirim. Zum ersten Male nach einer aus dem 12. Jh. stammenden in Egypten aufgefundenen Hs. edirt, kritisch untersucht, mit Quellenangabe und einer Einleitung versehen von Dr. L. Grünhut in Jerusalem (1897).

melylyel a Num. Rabba és a M. Tadsé-val érintkezik, továbbá a דרסא דרקה derasa, az V. fejezetben előforduló és a későbbi messiás legendákkal érintkező történeti vonatkozású agádai tételek, vagyis a mit a Jalk. Machiri a דרסא דרקה-ből idéz és a MZ-ban is találunk, az a Jalk. Simeoniban nincsen. Buber csakis a közös részleteket figyelte meg, a többire nem ügyelt. A Jalk. Simeoni pedig nem felületesen összehasonlítva a MZ-val fontos kriteriumát képezi az utóbbi szerkezetének. Tény az, hogy a MZ. a Chazithából merített, egy rétegét tehát ez képezi; a Jalk. érintkezik a MZ.-val, a mit egy közös forrásból eredőnek kell feltételeznünk és harmadszor az az anyag, melyet mindkettő más agádai munkákból vett. Így tehát megfordítható Buber-Schechter feltevése és a Jalk. nem hogy merített volna a MZ.-ból, inkább azt mutatja, mint dolgozta ez fel a közös részt.

A Midrás Zután kívül egy újabb midrás-gyűjteményünk van az Énekek énekére és ez a Grünhuttól most kiadott מדרש שירוש. Ennek agádai tételeivel is érintkezik a Jalk. Simeoni. Minthogy e tételek sem a Chazithában, sem a Zutában nem találhatók, Gr. azt állítja, hogy az Énekek énekére három midrás-gyűjtemény volt, a melyekből a Jalk. Simeoni merített Oly megdönthetetlennek tartja ezt a feltevést, hogy az általa kiadott munka hibáit, hézagait a Jalkutból kijavítja, illetőleg pótolja. Így VI. f. 5. verséhez egyszerűen oda igtatja a מישל t, a VIII. f. 6. versétől annak végéig a Jalk. 994. f.-ből veszi. Ez az eljárás nem helyeselhető és nem nevezhető kritikai eljárásnak, nem tekintve azt, hogy zavarólag hat és nagyban befolyásolja a kéziratról nyert képet. A zárjelek, melyek a correcturát, a hiányok pótlását jelzik, nem alkalmasak erre, hanem technikai módon, esetleg más szedéssel, kellett volna ezt kimutatnia, ha a szövegnek ilyenmő örökös megszakítása okvetlenül szükséges. De ezek külsőségek és a kiadó egyéni nézete, mely különben annyira befolyásolja, hogy a compilatiót értékére és korára nézve túlbecsüli, de a Jalkuttal való összehasonlítás feltevést egyáltalában nem igazolja. Egyes agádai tételekből, melyek két midrás-gyűjteményben közösek, még nem következik, hogy egyik a másiknak forrását képezte volna. Különösen azon esetben nem, ha e tételek szintelenek, vagyis ha nem képezik a munka jellegzetes, szerves részét, és már

első tekintetere azt a benyomást keltik bennünk, hogy nem eredeti, hanem rövidített, átdolgozott tételekkel van dolgunk.

A midrásiratok alkatrészeikben visszamennek régibb forrásokra, jelenlegi alakjukat, végső szerkesztésüket új toldalékok hozzájárulása a régibb elemek átdolgozása által nyerték. A gyűjtő — rendszeren csak ezt a munkát végezte ezen iratok szerkesztője — a régibb munkákból kivonatolt anyagot egyesítette, munkájának alkatrészeit sokszor változatlanul egymáshoz fűzte, az egyes tételek szerzőinek nevét tőle telhetőleg hiven megőrizte. Így nyerték a midrás-gyűjtemények végleges alakjukat. A régebbi midrás-gyűjtemények, melyek a midrás alkotásának utolsó századában keletkeztek, még megtartják ezt a sajátágukat, különös figyelemmel vannak az egyes tételek szerzőinek neveire annyira, hogy ezek a mű korának megállapításánál nagy szolgálatot tesznek. A midrás alkalmazásának korában azonban, a mikor az agáda a szorosabb értelemben vett szentírásmagyarzatban még mindig fontos szerepet játszik, az egyes tételek szerzői mindinkább háttérbe szorulnak, azok maguk is csak röviden érintetnek. Ilyenek a »darsanim« iratai és azok az agádikus művek, melyek e korban keletkeznek.

Így pl. a Midrás Zutának csakis első fejezetében találunk a tételek szerzőinek nevével, a többi hét fejezetében ezek nem fordulnak elő. Az előttünk fekvő midrásban is a második fejezettől kezdve mindinkább számosabbak a névtelen tételek, csak ha a gyűjtő régibb munkákból mint a jeruzsalmi, babyloni talmudból, a tannaitikus midrásokból idéz, tartja meg a szerző nevét.

Általában átdolgozza a tételeket, a talmud aram elbeszéléseit héberre fordítja és szentírási versekkel megtoldja. Pl. 42a a babyloni talm. Chul. 59b alatt közölt párbeszédet fordítja, mely tényre, mint a midrás szerzőjének sajátágára a kiadó is utal. (7a 1. jegyz.) Fordításnak, átdolgozásnak kell különben a III. f. 8. verséhez fűződő Asmodai mondat is tekintenünk, melyet inkább helyén valónak találunk, mint a tiz vértanuról szóló hosszabb excursiót, mely a munka keretébe, szerkezetébe egyáltalában nem illik, habár a midrás azon a jogon fűzi ezt a III. fejt. 3. verséhez, melyet József alkalmaz, mert József eladatásának expiatióját látja a tiz tanna

vértanúságában. Ez és az Asmodai monda átdolgozása képezik gyűjteményünk jellegzetes részeit, melyeket a Jalkutban nem találunk. Már pedig e midrás korának és jellegének szabatos meghatározásánál az a főkérdés, vajjon azok az írók akik kiadónk nézete szerint e midrást használták, úgyszintén a Jalkut Simeoni e gyűjteményt jelenlegi alakjában mint irodalmi művet ismerték-e, nem pedig az a mindenesetre alárendelt tény, hogy néhány azoktól idézett tétel e munkában is található. Mindenki, aki elfogulatlanul nézi e compilatiót, azt látja, hogy a Jalk. aligha ismerte és az a feltevés, hogy az Énekek énekére három midrás-gyűjtemény volt, ép oly szükségtelen, mint helytelen. Különösen akkor, a mikor a midrás-irodalom összes műveit nem ismerjük és egy szerencsés véletlen megegyezhet — reméljük, hogy mennél előbb — az ilyen hypothesiseket, a hangulat pillanatnyi szülőtteit. Buber a M. Zutában látta azt a másik midrás-gyűjteményt, melyre az írók hivatkoznak és ime egy harmadik midrás, mely értékére és jellegére egyenrangú a M. Zutával, megcziáfolja s ami eléggé jellemző, egyik sem ismeri a másikat, hanem egymástól független compilatiók. Mindkettő nem elsőrangú forrásmunka, amint ezt alakjuk és nyelvezetük mutatja, hanem egy nagyobb gyűjtemény létezését sejtetik. Hogy ez utóbbi képezte-e a Jalk. forrását, az nincs kizárva ugyan, habár az egyes párhuzamos tételek agádai munkákban el lehettek szórva és a Jalkut szerkesztője azokból összegyűjtötte. Mindamellert ez a körülmény sem a munka értékéből, sem a kiadó érdeméből nem von le semmit és az a búzgalom, mely ha feltevésében, jegyzeteiben és pótlásaiban itt-ott elragadja is, csak dicséretet érdemel. Így pl. a midrás czime *דרוש שה"ש* is pontatlan. Mert a régiek, akik a »midrás Sir hasirim«-re hivatkoznak, oly tételeket közölnek, melyek éppen a M. Zutában vannak. Pl. R. Simon b. Czemach Duran Mágén Ábóth 88. lap *דרוש שה"ש* megjegyzéssel egy ilyen agádai tételt idéz, mely a M. Zutában van. L. különben Buber a M. Z.-hoz írt bevezetését, a hol azon írók névsorát nyújtja. A név azonban sokkal általánosabb jelentésű, mintsem hogy alatta határozott munkát értsünk, legkevésbé azt a gyűjteményt, melyre a régiek hivatkoztak és mint ilyen megállhat. Önkényes következtetés azonban az, amit a kiadó a *שמ"ן* szóból von le, hogy a midrás

szerzője nem ismerte az Asmodai nevet és ez a körülmény a munka régisége mellett bizonyít. Még feltűnőbb az emendatio, melyet javasol, hogy eredetileg *שמ"ן* állott volna. A Gen. Rabba 36. fejezetében kétszer fordul elő e név az 1. és a 3. §-ban. Az első helyen *שמ"ן* hiba, melyet az újabb kiadásokban már ki is javítottak *שמ"ן-ra*. A név ez alakja valószínűleg népethymológián alapszik, mely az Asmodai nevéhez a pusztítás fogalmát kötötte. A Jalk. Jób 920. fej. előforduló *שמ"ן* pedig határozott hiba. A Gen. Rabbában *שמ"ן* állhatott, csak az egyik, s kiesett. A mi helyünkön *שמ"ן* van, az első jod a sevát jelenti, a másik pedig a Vav helyett áll. Érdekes, hogy a Midrás Chazithában is meg volt az Asmodai monda, de ismeretlen okokból kimaradt. Esetleg azért, mert nagyon is ismerték. Legalább ezt mutatja a baraita is, mely bevezeti a történetet. A Numeri Rabba XI. fej. 3. §. ahol az szintén előfordul, csak néhány szóval említi *כל המעשה של אש"ר*. A Midrás Zuta is ismertnek tételezi fel. A mi midrásunk, mely a mondat közli, néhány új vonással ékesíti azt fel, de ezek a gyűjtő önkényes hozzátételei is lehetnek.

A tiz vértanuról szóló nagyobb interpolatio, mint az midrásunkban közöltetik, újabb keletű. A történet eddig négy recensióban volt ismeretes. V. ö. Jellinek Beth ha Midras I. és VI. bevez. XVII. l. A kiadó erre nem utalt. Szerző hozzátételét látjuk az egyes vértanukról szóló részletekben. Ilyen a R. Ismáel és a Metatron találkozása, R. Ismáel híres szépsége és a matrona érintkezik az újabb agádai elbeszélések hangjával Bh. M. VI. k. 21. és 31. l. R. Chanina b. Teradjonról szóló részt illetőleg, l. u. o. 38. lap. Salamon trónjának leírásáról, mely gyűjteményünkben csak röviden érintetik, l. Jellinek Beth ha M. V. k. 35. l. és a bevezetést.

Ezek a mondai részletek adják meg a midrás jellegét és a gyűjtő sajátosságához tartoznak. Ezekről eltekintve a midrás tételei gyorsan váltakoznak, sokszor érthetetlenek és egy teljesebb agádai tételre utalnak. Ezek kimutatása nem sikerül mindig és azért annál inkább méltányolható kiadó fáradsága, aki a jegyzetekben tanujelét adta szorgalmának és a midrás-irodalomban való jártasságának. Csakhogy ezek nagyon is elvannak szórva a bevezetésben, az egyes szakaszokban és a függelékben. Egy kis rend és a variánsokkal való tüzetesebb

összehasonlítás a munkának csakis használt volna. E helyett Gr. megelégszik azzal, hogy az illető helyeket megjelöli és idézési módja is igen pontatlan, pl. III. f. 9. v. 5. jegyz. ע ערוך ע ערך קף Aruch s. v. קף épen 16 van. Ezekre kitérni azonban nem lehet feladatomban, csak maguknak a tételeknek megvilágítására akarok egyet-mást megjegyezni.

20. I. fej. I. vers. Jalk szövege és a versek elrendezése helyesebb.

30. 3. v. Chazithában R. Jochanan Ábrahámra vonatkoztatja; a Zutában R. Chidka József tetemére שהכיר את עצמות ויפק שיהיה רוחו הולך; a Jalkutban R. Nachman b. Chisda a bölcsre alkalmazza a hasonlatot. Nálunk névtelen és rövid. בעוונות = בעוונותינו iró hozzátétele.

10. o. 6. v. שך 1. az idézett helyeken kívül Tana di be Elia R. XXX. fej. רבישע מי גרם שאבא לדידי מדה זו אלו נביאי שך שבעמינו בניאמי נהרו בי אית בני אמי אלא בני אומה שלי הנגיה בן עוזר ואחאב בן קוליה ועדקיה בן מעשיה ואלו הן בני אומה שלי רגון שהם נתנבאו דלי שך.

13. o. 10. v. וצווארך בהרוזים אלו הפייטנים I. Zunz Gottesd. Votr. 311.

és u. o. משהייתי על אדמתי הייתי עושה את המועדים ויום אחד והוא כתיקנה ועכשו אני עושה אותם שני ימים ואין אחד מהם כתיקנו.

15. old. 13. v. 1. Jalk. Jerem. 306. és Jalk. Joel 534.

17. old. 16. v. 1. Jalk. Jerem. 271. felirattal.

17. v. 1. az idézett helyen kívül Sócher Tob 92. fej. 11.

II. f. 1. v. והשיבני בצלוי של ארו az utóbbi két szó törlendő, mert így jobb értelmet ad. A következő tételt שישת העמקים איה שישת המושא a Chaz. II. f. 1. v. 29. R. Eliezer nevében közli. אר' talán rövidítés אר'.

19 b. 2. vers 4. jegyz. a Jalk. más szavakkal ugyanazt fejezi ki, אר'י' tehát nem hozzátétel, hanem megfelel a midrás שאין עושים פירות szavainak.

21 b. 4. v. מה היו כל השתה ממנו 1. Chazitha I. f. 2. v. 3. §. Szifre Ekeb 48. Jalk. Jer. 341. a tóra összehasonlítása a három folyadékkal; ורגלו עלי אהבה Chazitha u. o. R. Aba és R. Izsák nevében, Sócher Tob 12. fej. 4. R. Tanchum nevében. Itt

rövidítve van, de azért nem hiányzik; אר'י' helyett olvasandó ורועותי, mint az idézett vers mutatja. משל ועוד משל mutatja, hogy compilatióval van dolgunk.

23 b. אר' תהום מעשה כספיה אהת וגי של נים שתיה. A וגי nem rövidítési szócska, mert az versek után áll; itt a következő נים kettős írása.

25 b. 14. v. משל a Taanith 23 b. átdolgozása.

26 a. 17. v. 1. Agadath Beresith XXXVII. fej.

26 b. III. f. 1. v. 5. jegyz. 1. még Jalk. Thilim 816. TdER. 18. fej.

28 a. 5. v. V. ö. Chazitha II. fej. 7. R. Chelbo nevében, itt névtelen.

30 b. 9. v. ולמה הוא מקפו a מקפו szó itt bibliai és vonatkozik az idézett 48. zsolt. 13. v. והקיפה-ra. Így elesik az 5. j. V. ö. alább IV. 4. 34 a.

31 b. 11. v. Salamon trónjának leírása midrásunkban igen rövid. A Jalk. Eszter 1046. így közli קתרואות מקופן ישבעים קתרואות מקופן A kéziratból kiesett az ו, a וקנים szó előtt. V. ö. még Jell. BhM. V. 35.

35 a. IV. f. 8. v. 1. még Exod. Rabba XXIII. sz. és Rasi-t e helyen.

39 a. V. f. 6. v. 1. még Jalk. Thillim 795.

V. fej. 1. v. Chazithában R. Izsák nevében. L. m. Isaac Arama comm. a midrás és a Szeder Olam szerint idézi ezt a tételt.

V. f. 4. v. Sócher Tob. 68. f. 14. Szota 36 b; VI. f. 4. v. 1. Targum.

46 a. VII. f. 14. v. 1. Jalk. Jeremias 306. sz. végén.

VII. f. 7. v. Baba bathra 4 a. így hangzik: באבני שישא ומרמא מימיה ואר' באבני שישא כחלה ומרמא. Szövegünkben kiesett a מימיה és a שישא szó.

VIII. f. utolsó tétele תהומה פה valószínűleg a Jalkutban a következő Koheleth könyvhöz tartozik. A Jalkuth gyűjtője ugyanis ezt és a következő tételt, a Koheleth első szakaszát a פסיקה-vel jelöli meg és csakugyan mindkettő a Chazitha I. f. 7. §-ban található.

A legfontosabb feladat a névtelenül közölt tételek szerzőinek kimutatása lenne, mert a midras jellegét és szerkezetét csak ezen az alapon lehet megállapítani. Fontos ezenkívül a variánsok kidomborítása. Minderről azonban ez alkalommal le kell mondanom. Ha dr. Grünhut ur — nézetünk szerint — nem is elégít ki minden kívánságot, széles tudását és nagy buzgalmát, melyekkel munkáját végezte, készséggel elismerjük és nem kételkedünk benne, hogy a szakférfiak az új művet nagy hálával fogják fogadni.

Budapest.

DR. WELLESZ GYULA

IRODALOM.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE.

(Évkönyv. Kiadja az I. M. I. T., szerkesztik Bacher Vilmos és Bánóczy József. 1898. Budapest).

Érdekesség és változatosság két főkélléke oly könyvnek, mely számot tart arra, hogy minél nagyobb olvasóközönség figyelmét lekösse, egyszersmind oly tulajdonságok, melyek a legszigorubb kritikát is mérséklék és enyhítik. Az I. M. I. T. publikációitól, lévén céljuk megismertetni a magyar zsidóságot a zsidó tudománnyal, a zsidóság eszméivel és más általános zsidó tárgyakkal, méltán elvárjuk e két sajátosságot, mert nincs egy könyvnek nagyobb ellensége, mint az unalmasság. Bacher Vilmos és Bánóczy József, a kik az idén is szerkesztették az *Évkönyvet*, gondoskodtak olyan irógárdáról a mely mindent inkább tud, mint unalmasan írni. Az *Évkönyv* élvezetes olvasmány és a ki benne lapozgat, csupa érdekes dolgot fog találni. Megelégedéssel és azon tudattal, hogy sokat tanult, sokat tudott meg, hogy szórakozott és tudományban gyarapodott, fogja mindenki eltenni az *Évkönyvet*, miután azt átolvasta.

A szerkesztők érdemeül tudandó be, hogy az idén még több homo novus jut szóhoz, mint az előbbi években, az írók több mint egy harmad része (26:9), és így mindinkább szaporodnak az *Évkönyv* munkatársai, a kik a magyar szellemi Izraelt képviselik. A külföldön élő magyar zsidók közül az idei *Évkönyvben* csupán Klein E. stockholmi rabbi szólal meg, és tegyük azonnal hozzá, értekezése ugyan a leghosszabbak közé tartozik, de egyszersmind a legérdekesebbek és legtanulmányosabbak közé.

Klein az idén is mint tavali theologiai themával foglalkozik. Van-e szoros kapcsolat erkölcsösség és vallásosság közt, avagy e kettő egymástól teljesen független? Köztudomású dolog, hogy épen a modern zsidók (nem zsidóság) között tért hódít ama nézet, hogy a vallás nem más mint erkölcs, hogy nem kell megtartani a vallásos szabványokat, csak jótékonyt gyakorolni, szegényeket gyámolítani. A nem elmélkedők eme véleménye igen közel jár ama filozófiai rendszerhez, mely a vallást, a hitet helyettesíti a morállal, az etikával. Ily rendszert állított fel *Gizycki*, morálfilozófus, a ki szerint az ember szívében honol az erkölcsi törvény. Az erkölcsi törvény tehát valami subjektív, individualis és azért helyesen utal Klein Nietzsche-re és a naturalistikus írókra, a kik szerint az erkölcsi törvény a szenvedélyben, az állatias ösztönben és a nyers erőben jut kifejezésre. *Gizycki* elvtársa *Stanton Coit* az erkölcsi törvényt, tehát az erkölcsi életet magától értetődő postulatumnak tartja, olyanféle természetes érzésnek és ebből folyó cselekedetnek mint a rokonsági érzést és annak megnyilvánulásait. De ezzel szemben a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a szülői és gyermeki szeretet tényleg az emberiség óriási többségének szívébe van vésve — *habár módosulásai szintén az individuuum jellemétől és pszichikai állapotától függnek* — míg az erkölcsös életéről, az igazság érzéséről, az önzetlenségéről, mely a morális cselekmény rugója, ugyanaz nem állítható. Klein ugyan *Stanton Coit*-tal szemben is csak az előbbi ellenvetéssel érvel, hogy a filozofusok illetve morálisták eltérnek az erkölcsi törvény meghatározásában, sőt homlokegyenest ellenkeznek egymással (pl. Nietzsche), és ez elég hatalmas érvelés, mert a filozofusok még abban sem értenek egyet, mi »természetes«. Különböztetni kell tartani ezen morálistárol, aki a vallást nélkülözheti, kivülálglik a következő mondatból: »Miben áll a tökéletesség és mi által érhető el stb.? Ez minden egyesnek belátására van bízva.« Tehát az »egyesnek belátására« evvel *Stanton* maga ítélte el rendszerét valóságos chaost teremtve. Nem részletezhetjük tovább az érdekes fejtegetést, csupán azt jegyezzük meg röviden, hogy Klein megdöntve a morálistákat, a szentírásból bizonyítja, hogy »Isten megismerni azt jelenti, Isten akaratát követni, ami pedig csak erkölcsi tettekben nyilvánul«, az erkölcsi törvény tehát folyo-

mánya a vallásnak, követelménye a hitnek, következménye az Isten megismerésének.

Theologiai irányu *Kecskeméti Lipót* értekezése »Isten szentsége Ézsaiásnál« (folytatása a mult évi »Hósea próféta kora« cz. cikkének), a melynek élvezetességén ront a tömört tudományos stýlusa. K. kimutatja, mint fejlődött Ézsaiásnál a nemzeti, félelmet gerjesztő és büntető Isten fogalmából a »szent«, az erkölcsi bíró, egészen elütően a többi sémi népektől, a melyeknél szintén létezett e megjelölés »szent«, de a vésthozó erőt jelentette. Optimistikus-e avagy pessimistikus a zsidóság? Ezt a kérdést fejtegeti *Pollak Miksa* »az élet becséről« czimü értekezésben. Bővebben szóltunk erről a tárgyról a tavalyi Évkönyv ismertetésében, a hol azt irtuk »ugyan csak nem áll az, hogy a zsidóság a megrögzött optimistikus felfogásnak hódolna, mert a névtelen próféta legalább Izraelre nézve elég pesszimistikus szinben ecseteli az életet«. A zsidóságnak és azért a többi monotheisztikus vallásoknak is az alapszimfóniája az optimizmus, a mint majdnem az összes bibliai iratokban és a *Pollak* idézte talmudi helyeken kimutatható. Innen *Schopenhauer* gyűlölete a zsidóság és a kereszténység ellen is. Lassankint vegyültek ebbe a simfoniába pessimistikus hangok, mig végre egyes könyvekben (*Jób*, *Kohelet*) az optimizmus teljesen elvész. A tapasztalat hozta ezeket létre és a zsidó nép szenvedése. Tényleg a *Sammaj* és *Hillel* között fenforgó vita dióhéjban tartalmazza a két egymással ellenkező világnézetet. A vallás nem engedi győzni a pessimizmust, az élet tapasztalatai ellenzik az optimizmust, mindkettőből sok elem van a zsidóságban, a mely a meliorismus felfogásnak hódol. Ez a középutat választja. Az élet a jó és rossz, az öröm és bánat vegyületéből áll. A nemrégén felfedezett héber *Ben Szirach* töredékről értekezik *Bacher Vilmos*, kimutatva, mily segédeszköz ez a töredék az egész *Ben Szirach* megértéséhez, mint lehet legrégibb fordításait ellenőrizni és kijavítani. De nemcsak a *Ben Szirach* helyes értelmezéséhez járult hozzá nagyban a töredék, hanem a héber nyelv ismeretéhez, mivel-hogy benne egy 3. századbeli héberül irott terméket birunk. Látni benne a héber költészet formáját, a párhuzamosságot, sőt a külső alakját is, mert felsorokban van írva. B. még

röviden ismerteti Ben Szirach tartalmát és fejtegeti a héber szöveg fontosságát nyelvészeti szempontból.

A magyar zsidók történetébe vág több czikk. *Büchler Sándor* közli a magyarországi zsidóknak József császárhoz intézett folyamodványát, melyben megköszönik a császárnak a zsidó köntös viseletét és más a zsidókat megszorító törvények megszüntetéséről szóló rendeletét, de egyúttal kérelmezik, hogy a szakállukat ne kelljen levágnatniuk. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a felirat következő passzusát »dass uns der bishero versperre Weg geöffnet wird, unsere Jugend . . . in allen Wissenschaften unterrichten«, a mely valószínűleg az egyetem látogatására czéloz, míg tényleg még 1826-ban ez még, a mint B. a tavalyi Évkönyvben közölte, kérdés tárgyát képezte. A magyar zsidók reformmozgalmaikat 1848-ban ismerteti *Bernstein Béla*. A megalakult reform hitközségek a német minta szerint képződtek minden hitelvet megtagadtak, de nemskára felbomlottak, holott a hasonirányu mozgalom 1885-ben, melyre szintén bővebben terjeszkedik ki B., egyáltalában czélhoz nem vezethetett, mert a kormány szakvélemény meghallgatása után nem akarta jóváhagyni az új község alapszabályait. *Peisner Ignátz* közli Kertbeny egyik művéből az ismertebb 48-as zsidó emigránsok — a kiknek számát két ezerre teszi — neveit és rövid életrajzát.

Nyelvtudományi szempontból fölötte érdekes *Venetianer Lajos* czikke, mely a reformációtól Révaiig az összes magyar nyelvészek és nyelvtanírók véleményét és bizonyítgatását a magyar és héber nyelv hasonlóságáról ismerteti úgy grammatikai, valamint szótári tekintetben. *Balassa József* kifejti, hogy a magyar zsidóság nyelvében teljesen magyar és nem képződött körében holmi magyar-zsidó jargon. Figyelemre méltó *Heller Bernát* czikke, Eszternek, a lengyel királynőnek különböző alakításáról Jósika ily című regényében és Arany »Daliás Idők«-ében. Az elsőben Eszter Judithoz hasonlít, a másikonál Potifárné szerepét játssza. Mutatja ezután, hogy Arany különben is becsülte a zsidó költészetet. Frankl költeményeit pl. rokonszenvesen méltatta. Ha még megemlítjük *Rosenberg Sándor* fejtegetését, hogy a zsidóság nem akart proselytákat szerezni, mert a kiválasztottságból nem akart másoknak is engedni, erőszakhoz és hatalomhoz pedig nem nyúlhatott, az

áttérést tehát teljes meggyőződésből, minden rábeszélés és rájlesztéstől menten kívánta, a mint az általa idézett szigorú, majdnem visszautasító áttérési szabályzat bizonyítja, — úgy végeztünk a tudományos részzel. Aktuális a *Kayserling M.* ismertette zsidó államalapító *Noa Mordechai*, a ki századunk elején Éjszak-Amerikában zsidó államot alapított, miután egész Izraelhez kiálltványt bocsátott ki, — a melyben fejedelem gyanánt parancsol és elrendel — de nemskára állama tönkre ment, a fejedelem pedig ismét scheriff és ujságszerkesztő lett. Ugyancsak aktuálisak *Radó Vilmosnak* a Kázmán-Enlék-könyvről és *Waldapfel Jánosnak* a Bánóczy írta orsz. tanítóképző-intézet története 1857—1897. cz. tanulságos munkáról szóló ismertetései.

Áttérünk a belletristikai részre, a melyben primo loco említendő *Seltmann Lajos*. A bocher- és jesibaélet romantikája már már veszendőbe megyen, ha ezt valaki jobban ismeri, de érdekesebben, behatóbban és szebben senki sem tudja rajzolni mint Seltmann. Mintha csak magunk előtt látnók a dohos és fülledt levegőjű szobácskákat, a melyekben a foliánsok fölött görnyednek a bócherek ránczbaszedett homlokkal és hosszú pipaszárrakkal. Megelevenednek a jesiba típusai, a charifok és lamdenek, az egymással vitakozó ifjak, a kiknek legnagyobb lelki örömük volt egy »nehéz Rambamot« kifürkészni és aztán a nehézséget elsimitani, no meg nagy ritkán virradatig kalábríaszozni. Seltmann ez évi életképeiről sem lehet röviden szólni. Három különböző bócher alakot állít elénk, élénken festi a halócho-tószefész hatását a jesibában, az előadását és a vele járó viaskodást a templomban, ecseteli a bócherek ignoranciáját mindenben, ami nem talmud. Az »elátkozott doktora« ép oly élő, valódi, mint Teitelbaum, az ujhelyi pap, vagy mint Jaszele Krecsengeff, akit kabbalistikai tanulmányai végre csodarabbi fokára emeltek, aki még kalábríaszozni sem akar a pose jisroel íróval — ami az Életképek sikerült point d'honneurje. Valóban kár volna, ha Seltmann nem írná azt meg, a mire egyedül ő van hivatva, úgy ismerete, mint humora révén t. i. a bocher életet, mert ebben van zsidó népelet, amely amugy is lassan elszenderül.

Farkas Imre rövid elbeszélése »instancia az Uristenhez« kibővítése egy közismeretű zsidó élcznek. A katonai-históriák írója *Sajó Aladár* a katona életből közöl egy történetet »pro memoria« — mely igaz is lehet. Egy zsidó kapitány öngyilkos lesz, miután feleségét a halál elrabolá, mivel vallása gátolja az előmenetelben. »A vallás nem akadály« mondják a feljebbvalók, de azután mégis kérdik: »Kapitány ur, nem változtatná-e meg a vallását?« Ez való igazság, ritkán történik alóla kivétel. *Gerőné* lengyel-zsidó kórházba vezeti be az olvasót ros-hasono napján. Ott hever egy aggastyán, a ki jegyesét elhagyta, mert szép haját nem akarta levágni. Halálos ágyán véletlenül találkozik régi szerelmével, a ki férjhez ment ugyan, de nem boldog. Senki nem siratja a haldokló Efraimot. *Leopold Samu* beszámol keleti benyomásairól, látogatásáról Jeruzsálemben és a keleti szefárd zsidóság három főabbijánál. Az Évkönyv legérdekesebb közleményei közé tartozik *Palóczy Lipót* leírása az európai zsidó templomoknak. Európa majdnem összes csak valamikép nevezetes templomairól műépítészeti szakismerettel szól az író, akinek megjegyzései a német zsidóságot illetőleg, mely nem resteli hitvallását, sőt a legszélsőbb orthodoxiához is csatlakozik a nélkül, hogy ez akadályozná előkelő tisztségek és állások elfoglalásában, nagyon megszívlelésre méltók. Az író a hitközségeket is ismerteti, melyekben megfordult.

Végül, hogy czikkünk szerföltt hosszura ne nyuljon röviden megemlítjük a poétákat. A régiek közül: *Kiss Arnold*: »Neila«, — *Radó Antal* »A fügefa« és *Feleki Sándor*: »A pesti régi zsidó temetőben« jelentek meg ismét, hozzájuk csatlakozok három új: *Rózsa Béla*: »A salle judaïqueban« és *Lenkei Henrik*: »Mózes arcmása« és *Sebestyén Gyula*: »Itélet napja«.

Az irodalmi társulat tagjai értékes ujévi ajándékot kapnak az Évkönyvvel.

Károlyváros.

DR. SCHWARCZ GÁBOR.

RÁKÓCZI BORAI ÉS A LENGYEL ZSIDÓK.

Szerkesz Jól híres krakkói rabbi (élt 1560—1640.) a »Bajith Chadas« cz. munka szerzője élénk levelezést folytatott kora tudósaival, a kik hozzá az elismert tekintélyhez vallásos kérdésekben való utbaigazításért fordultak. E működésének eredménye két kötet responsumban fekszik előttünk. Az első ismertebb kötet majnai Frankfurtban 1697-ben jelent meg és ebből Dr. Kohn Sámuel a »Héber kutforrások és adatok« cz. művében egy adatot közöl, mely szerint Szerkesznek bejelentik, hogy egy zsidót, a ki elfogott lengyel nemesek felkeresésére Gyulafehérvárról elutazott, utközben megöltek (104. l.).

Döntvényeinek második kötete azonban, a melyet Samuel Alexander és Ephraim Zalma Margoloth Koretzben 1785-ben adott ki, kevésbé ismeretes. Fränkel, a ki Serkes életének ismertetését az Orient 1847. évfolyamában megkísérelte, e responsumokat nem ismeri; az első kötet érdekesebb döntvényeit a szerzőről irt rövid vázlatában kiemelve, a 16. sz. resp.-ban előforduló יהודים ארונים — magyar arany — tévesen »Goldgeri«-nek fordítja.

A második kötet, melyről tudomása nincs, fontos vallásos kérdésekben való döntéseken és a szerző magánviszonyait megvilágító tényeken kívül érdekes adatokat tartalmaz. Ilyen pl. a 43. számú responsum, mely Szerkesznek az 1622-iki lublini synodushoz elfoglalt álláspontját ismerteti és a lengyelországi zsidóság híres országos szervezetének fontos okmányát képezi. Kortörténeti becsü a 29. számú döntvény is, melynek fontosságot tulajdonít az a körülmény, hogy magyar viszonyokat érint. A responsum maga hézagos és úgy látszik a kézirat sem volt teljes, a mikor kiadták. A tény, a melyről szó van és a mint azt megállapíthatjuk, a következő.

Lengyelországi gazdag zsidók szerződést kötnek Rákóczy fejedelemmel (השׂר רֶקֶי), hogy borait megvásárolják és e czélból zemigradi zsidókat küldenek Magyarországba, hogy ezek

Zombor városában (בבבצר זאמבור) a borok rituális kezelését ellenőrizték. E közben vallásos szempontból nehézség merül fel és ez ügyben döntés végett Szerkeszhez fordulnak, a ki a kérdésre hosszasan válaszol.

Hogy mikor történt ez, azt csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg, minthogy az évszám nincs megadva.

A responsum így kezdődik: מעשה בשנה הדי שנת קשה
בארץ הדי ויבוקש וימצא בארץ הדי הקשה

Ez csak annyit mond, hogy Lengyelországban ekkor rossz év volt, esetleg rossz termés. A שנת קשה évszámnak azért nem vehető, mert ez időszámításunk szerint az 1645. év és ekkor Szerkesz már nem élt.¹⁾

A tanunak zsidó-német nyelven felvett vallomása a helyre és a személyre vet fényt. Így szól: דא וויל איך זאגן צו
זאמבור האב איך די יונת דו נוססן דן השר רקצו איז מוהרב ניוון דו נוסן
בבבצר זאמבור

Da will ich sagen zu Zombor hab ich die Weine
dergossen, denn der Fürst Rakóczy ist verpflichtet gewesen
zu dergiessen in der Burg Zombor.

Világos, hogy az itt említett Zombor nem a bácsmegyei város. Ez ellen szól e város földrajzi fekvése, mely az akkori közlekedési viszonyokat tekintve Lengyelországtól sokkal távolabb másrészt pedig nem fekszik bortermelő vidéken. Különben az egész Alföld a 17. század elején a töröké volt. Az itt említett זאמבור a zemlénmegyei, szerencsi járáshoz tartozó mezőváros, a hol a Rákóczy-család felső-vadászi ágának birtokai voltak. II. Rákóczy Zsigmond, erdélyi fejedelem (1607—1608.) ugyanis 1602-ben nyerte Rudolf királytól (I. Nagy Iván, Magyarország. családai IX. k. 605. l.). Hogy a שנת קשה alatt Zsigmondot érti e a responsum vagy pedig fiát I. Rákóczy Györgyöt (1630—48.), azt eldönteni nem lehet. Célom csak az, hogy e helyre az illetékes körök figyelmét felhívjam.

Budapest.

DR. WELLESZ GYULA.

¹⁾ Bizonyára ה' = 5000 és 1640. évről van szó. Szerk.

IRODALMI SZEMLE.

Salamon Ibn Gabirol, a mélyen járó bölcsész és magasán szárnyaló héber költő, nem egy költeményében gyönyörködtek már olvasóink azon remek átültetések révén, melyeket folyóiratunk közölt. Örömmel jelenthetjük, hogy *Dr. Brody Henrik* hazánkfia, a Zeitschrift für Hebräische Bibliographie szerkesztője, ki a héber költészet körül több publikáció által már eddig is jelentékeny érdemeket szerzett, a nagy spanyol költő összes világi verseit körülbelül 20 ivnyi terjedelemben ki fogja adni. Az első füzet az Irod. hírek között említett cím alatt most hagyta el a sajtót, a mely a Jekuthiélhez intézett és a halálát megsirató 6 verset tartalmazza. A versek pontosan és magyarázattal vannak ellátva. Az egész mű körülbelül 8 füzetet fog kitenni és előfizetőknek 1.20 márkáért szállítatik füzetenként. Mihelyt a mű teljes lesz, drágábbá válik. Részletes ismertetést több füzet megjelenése után fogunk közölni és jelenleg csak felakarjuk reá hívni olvasóink figyelmét, kiknek a legmelegebben ajánljuk.

*

Dr. Dünner J., amsterdami főrabbi és a hollandi rabbi-seminárium feje, a babilóniai és palesztinai talmud következő hat traktátusához: Érubin, Bécza, Szukka, Kethubóth, Kiddusin, Gittin 447 quart oldalra terjedő észrevételeket tett közzé »Hagáhóth« cím alatt (2 rész Frankfurt 1896. és 1897.). Uj bor régi tömlőben. Dünner tudtunkkal csak 1870-ben tett közzé egy nagyobb dolgot a tósziftáról a Monatsschriftban, melyben éles kritikának mutatkozott. Jelen műve ugyanazon szellemtől van telítve. Nem a régi értelemben vett »javítások« ezek, hanem kritikai észrevételek a talmud interpretációjához. Szerző az igazságon kívül más szempontot és saját eszén kívül más bírót nem ismer. Tekintély nem létezik, Maimonidesnél későbbi auctort nem is idéz. A tannaitikus és amórai szövegeket oly függetlenséggel és önállósággal magyarázza, a milyenre nem tudunk más példát: a mi eddig kisebb-nagyobb mértékben az önálló talmudmagyarázat terén gyakorlatot, itt valóságos rendszerré fejlesztetett ki. Az átnézett részletek az egyik traktátushoz azt mutatják, hogy sz. tisztán a régi eszközökkel operál; nem a megvetett filológiával, sem

realiákkal, sem a tárgyi összehasonlítás nyújtotta szövétnekkel, hanem a »pesát mondással«, más szóval »tanul«, de kritikai észszel és előítélet nélkül. Az se gátolja nézetében, hogy előtte már egy tanna másképp interpretált egy régibb tételt; akárhányszor tagadja, hogy a tannák elődeiket helyesen értették volna. Az egyik kritikusa azt a kérdést vetette fel, miért nem mondja szerző interpretatiói végén: *לפיין דלכה וכו'*, hogy belássa módszere téves voltát. Az elismert konzervatív főrabbi, ki művét előszó nélkül bocsátotta utjára, bizonyára úgy gondolkozik, hogy a »halákha« független a »tanulás« eredményeitől, mert jogosultságát és erejét az évszázados praxisban bírja. A stílus tömött, de egyszerű és világos. A megjegyzések a látszat szerint egészen ártatlanok, de kellő tanulmányozás után a dolgozok mélyébe hatoló kritikáknak mutatkoznak. Ez az általános benyomás, az egyes részletek értéke természetesen csak hosszabb tanulmányozás után állapítható meg. A ki halákha-kritika iránt érdeklődik, a művet kiváló haszonnal forgathatja.

*

Abulwalid, ki a 11. század első felében virágzott, a héber nyelvtudomány történetének Chajjug mellett legkiválóbb alakja. Életét és irodalmi tevékenységét Bacher V. az orsz. rabbiképző-intézet két rendbeli Értesítőjében (1885. és 1889.) részletesen ismertette és az ide tartozó kutatásokat lezárta, miután előzőleg Abulwalid arabs és aram nyelvhasználatát is bemutatta volt (Bécsi Akadémia 1884). Abulwalid kisebb iratainak töredékeit kiadta és lefordította Derenbourg J. (Opuscules etc.); gramanatikáját szintén Derenbourg Bacherrel együtt (Kitab Alluma); már jóval régebben héber nyelven Goldberg B. (Rikma). A Szótárt (Kitab Aluszul) Neubauer A. tette közzé arabs nyelven. Látni ebből, hogy Ibn Ganah valamennyi munkája hozzáférhető volt az arabs nyelvet nem értőknek, kivéve a Szótárt. Ezt a hézagot kipótolta Bacher V. az Irodalmi hírek alatt említett nagy munkával a Szótár héber fordításának kiadásával. Emelte kiadásának értékét Abulwalid rövid, de mindent felölelő életrajzával, szintén héber nyelven, a »Rikma« hiányainak javításával és pótlásával és kimerítő tárgymutatók hozzáadásával. A munka megbízhatóságáról és kezelhetőségéről nem kell szólnunk.

A biblia és a héber nyelv tanulmányozói az új műben gyönyörűséget fognak találni.

*

Christian D. Ginsburg egész életét kizárólag a maszóra tanulmányainak szentelte. Egy félszázad szakadatlan buvárkodásának eredménye a »The Massorah« című maszorétikus thesaurus, a melyből három vaskos foliókötet már megjelent, a negyedik pedig sajtó alatt van. Ebben a nagy gyűjteményben a kéziratok egész tömege van feldolgozva, fájdalom minden forrás megnevezése és a kellő kritika nélkül. Ezen a bajon talán segíteni fog a szerző által bejelentett 4. kötet. Ebben az esetben a maszóra tanulmányozóinak olyan anyag fog rendelkezésére állani, a milyent sem Heidenheim, sem Baer nem ismert. Maszorétikus tanulmányainak mintegy befejezésül Ginsburg kiadta az egész biblia héber szövegét egy ezer lapból álló bevezetéssel, a mely e cím alatt: »Introduction to the massoretico-critical edition of the Hebrew Bible« az idén külön is megjelent. E nagyszabású műben az egész maszóra fel van ölelve, a fontos bibliakéziratok és a különböző kiadások ismertetve vannak. Azonban csak általánosságban figyelemzetünk e könyvre, mert még lesz alkalmunk vele részletesen foglalkozni.

*

Ginsburg bibliakiadása, melyet éppen említettünk, két nagy oktáv kötetből áll, melyek közül az első a pentateuchust és az első prófétákat (Józsua, Birák, Sámuel és Királyok), a második pedig a többi szent könyveket foglalja magában. A szöveg kéziratokból és a legrégebbi biblianyomtatványokból folyt. Ily gazdag apparatussal Baer sem dolgozott. A szöveget hiven kísérik az olvasásokra vonatkozó megjegyzések, melyek nemcsak a maszórából, hanem a régi fordításokból is vétettek az eredetire való visszakövetkeztetések útján. Nemcsak a Targum Onkelosz és Jónáthan, hanem a szir és görög fordítás (LXX.) is szolgáltat eltérő olvasatokat. A kiadás ugyanis a Baer edíciójától eltérőleg nem pusztán maszorétikus, hanem egyszerűsrimd kritikai is. A történeti könyvekben egész versek kerülnek a jegyzetekbe a LXX.-ből, melyeket ez szokása szerint a párhuzamos helyekből vesz át; a Pesita is szolgáltat ilyen »kritikai« anyagot. Világos, hogy ez nem kritikai

eljárás. Ha meg is engedjük, hogy az alexandriai fordítás szövegkritikai czélokra felhasználható — persze csak nagyon óvatosan, mert először nincs még kritikai Septuaginta-kiadás, másodsor nem ismeretes az egyes könyvek fordításainak módszere, ami elengedhetetlen feltétel, ha az eredetire vissza akarunk következtetni — még akkor sem helyeselhető, hogy a párhuzamos helyekből származó kiegészítések mint komoly szöveg-kritikai észrevételek szerepeljenek. A Ginsburg-féle szöveg sok tekintetben hivebb a Baerénél, aki a fejezeteket, melyek a Vulgatából hatoltak be a héber biblia-kiadásokba, üresen hagyott tér által jelölte, amit G. nem tesz. A nyílt és zárt parásák, a régi három éves cyclusból eredő széderek szintén pontosabbak. G. hűségre törekszik, ami feltétlen elismerést érdemel. Helyesen teszi G., hogy a szövegben a Kethibet *pontozatlanul* hagyja és a jegyzetben a pontozott Kerét adja. Több pontban eltér ez új kiadás a Baerétől, a melyek közül különös figyelmet érdemel a következő három: 1. Nem tétetik dages minden consonansba, a mely egy sevás torokbetű után következik pl. בְּיָמֵינוּ nem kap dágést. 2. Épigy nincs dages az első consonansban, ha az első szó ugyanazzal a consonanssal végződött. 3. A sevá nem változik chatef-pathachra, ha ugyanazon consonans kétszer áll pl. לְלֵלֵי a ל nem kap chatef-patacht. G. ezekben a kéziratok tulnyomó többségét követi. Alaposabb ismertetést jelenleg nem adhatunk, de már futólagos lapozgatás után is örömmel konstatalhatjuk, hogy az új, gyönyörű kiállítású kiadás nagy nyereség a szentírás irodalmára. A sok »ráfe«-jelhez, melyek a kéziratok mintájára בְּיָמֵינוּ betüknél rendszeresen alkalmaztatnak és egyebütt is megjelennek, még hozzá kell szokni.

*

Tetemesen gyarapítja Ginsburg érdemeit a héber biblia és a maszóra körül az a gyönyörű 15 faksimile, melyeket e czim alatt: »A series of Fifteen Facsimiles from Manuscript Pages of the Hebrew Bible, with a letterpress description« (London 1897) kiadott. Ezek a lenyomatok 800 évre terjedő korszakból és a legkülönbözőbb országokból származnak, úgy hogy a héber palaeographiának hű tükrét adják. A legrégebb kézirat a 9. század első feléből származik. Ezek a kincsek kettő kivételével a British Museumban őriztetnek. Szébb mű-

vel nem ajándékozhatta már meg G. a szentírás és a maszóra kutatóit.

*

Luncz A. M., ki a »Jeruzsálem« négy kötetét és több értékes munkát adott ki, igen érdekes héber nyelvű kalendáriumot tett közzé, a mely e nembem már a harmadik. Címe: *Litterarischer Palästina-Almanach*, megjelent a kiadónál Jeruzsálemben. Ez ép oly érdekes, mint az előző kettő, melyeket folyóiratunk annak idején ismertetett. A naptári részeket követi az irodalmi rész, melyben ügyesen, kirándulás alakjában van ismertetve Jeruzsálem környéke. »Uj Jeruzsálem« szintén érdekes leírás; hasonló a »Libanon«. Ezután a jeruzsálemi nyomtatványok jegyzéke következik a mult évről és régebbi időkből is. *Schick C.* (keresztény) áttekintést nyújt az utolsó három év felfedezéseiről a szent földön. Még sok érdekes dolog van ebben a héber luachban, melyet a legmelegebben ajánlhatunk a szent föld minden barátjának.

*

Orosz hitrokonaink oly nagy számban telepedtek le Amerikában, hogy társadalmi és irodalmi szükségleteik kielégítésére a mult év óta »Nér Hamaarábi« czim alatt héber nyelven havi folyóirat jelenik meg. Az első év nehézségeinek leküzdése után most rendes megjelenése biztosítva van. Az előttünk lévő három füzetből, melyekhez európai tudósok közül Harkavy, Mandelkern, Friedmann is szolgáltatott adalékokat, örömmel látjuk, hogy a folyóirat ügyesen van szerkesztve és szép héber-séggel van írva. Érdekes cikket tesz közzé Eisenstein az Amerikában 1880 óta alapított orosz-zsidó koloniákról, melyek egy kivételével mind tönkrementek. Hirsch báró gyarmatai persze tartják magukat, mivel érettük óriási áldozatokat hozott az elhunyt jótevő. Találunk még ismertető cikkeket az amerikai zsidók állapotáról, verseket, novellákat, tudományos megjegyzéseket stb. Szerkesztő Schwarzberg S. B., New-York, 17 avenue.

*

A »Mekiczé Nirdámim« legutóbb kiadott művei: Abulwalid szótára héber fordításának utolsó része, a mely a kiadó *Bacher V.* bevezetését tartalmazza; bevezetés és register a *Machzor Vitry*hez *Hurvitz S.*-től; *Brody H.* Jehuda Halévi versei. Mint előzőleg hat ízben, most is egy gyűjteményes

kötet többféle adalékokat hoz kéziratokból. Ez utóbbiak közt találjuk Beniamin Izrael Fränkel »Jesuóth Jiszráél« ez. iratát, a mely a morva zsidók bajait beszéli el Mária Theresia alatt. Érdekesen írja le *mint szemtanu* a pozsonyi koronázást, a magyarok lelkesedését, a négy király (porosz, francia, bajor és lengyel) követeléseit és háboruját és tudatában van annak, hogy a királynét a magyarok mentették meg. A morva zsidókat kémkedéssel, a poroszszal való czimborálással gyanúsította az egyik osztrák generális, minek következtében 50,000 forintot követel. Ha nem fizetnek, kiraboltatnak és masszakriroztatnak. Végre valahogy megmenekültek.

*

Régi vita a modern bibliatudósok között, hogy mikép értendők a próféták jövődő mondásai. Tény, hogy nagyjában csak általános, de nem speciális jövőről jósolnak és helyesen tekintik a »nábi« lényegének és főczéljának az erkölcsi tanítást és javítást. De ezen tény ellenében utalhatni számos esetre, midőn a próféta valóságos politikai esemény bekövetkezését hirdeti, többnyire nép vagy város bukását, de kivételesen menekülését is. A történet azt bizonyítja, hogy ezek a jövődőlések — némelyek kivételével — bekövetkeztek. Hogy *vaticinatio ex eventu* lenne, csak egy hóbortos francia exegeta állította, ki az egész prófétai irodalmat pseudepigraphiának nyilvánította. Komoly historikusok és exegeták ezt nem állítják, az alább nevezendő szerző ezt a nézetet említésre sem méltatja. Igen egyszerű a hívőknek álláspontja és ezekhez sok kritikák is tartozik, a kik azt vallják, hogy az Isten a prófétával a bekövetkezendő eseményt közölte. Kuenen és mások más nézeteket vallanak, melyekkel *Giesebrecht F.* »die Berufsbegabung der alttestamentlichen Propheten« (Göttingen 1897.) című iratában részletesen foglalkozik. Szerző a felette érdekes problémánál közép állást foglal el, de nem közvetítés czéljából, hanem meggyőződésből.

*

Korunkban, a nyomtatott betű korában, az élő szóbeli tanítást jórészt az irodalom váltotta fel. Ezen megbecsülhetetlen eszközt, a melylyel olyan köröket lehet elérni, a hova az élő szó nem hat, el a vallásosság is szolgálatába vette. Számos irodalmi termékünk van már, ha nem is magyar nyelven,

a mely a zsidó élet és vallás, a mult és jelen ismertetése által a szunynyadó vallásos érzés felébresztésére, a zsidó öntudat erősítésére igen alkalmas. Hiányzott azonban eddig oly összeállítás, a melyből a nem szakember is megtudhatja, hogy milyen iratok léteznek, a melyek az érintett czélt szolgálják. Az érdekelt körök felszólítására a Jacobsohn et Co. boroszlói könyvkereskedő czég kiadott ilyen kalauzt, melynek czime: »Führer durch die deutsch-israelitische, unterhaltende (schönwissenschaftliche), geschichtlich belehrende, populär-religiöse und Jugendschriftliteratur vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis heute.« A 3. kiadás épen most jelen meg és kívánatra mindenki ingyen kaphatja meg.

*

A szentírás versfelosztásáról szóló értekezésünket a jelen számban foglalt negyedik közleménnyel befejezzük. A kik e kérdés iránt mélyebben érdeklődnek, újabb kutatásainkat az angol *Jewish Quarterly Review* 1898. év folyamában olvashatják, a hol a folyóiratunkban közölt értekezés 1896. és 1897. teljes terjedelmében megjelent. Ugyanott új vizsgálódásokat teszünk a közzé a biblia betű- és szótartalmáról, melyeknek talán még sorát ejthetjük. A szentírás külső beosztásának történetéhez tartozik még az egyes könyvek sorrendjének és a szakaszokra való osztásnak története. Mihelyt időnk engedi ez irányu tanulmányainkat is összefoglaljuk és ezeket a rendelkezésünkre álló szűk tér által engedett mértékben olvasóinkkal megismertetni fogjuk. A legközelebbi időben ugyanis két kiváló magyar rabbi nagyobb terjedelmű életrajza fogja folyóiratunk terét részben igénybe venni.

*

A mult évben ismertettük folyóiratunkban (66—67. lap) Bole monographiáját *Josephus Antiquitates XVIII. 3.* Jézusról szóló helyéről, amelyben szerző bizonyítani igyekszik, hogy ez a zsidó történetírótól származik. A *Revue des Etudes Juives* legújabb számában (1897 július-szeptember 1—18. lap) Reinach Th. hirneves archaeologus újból foglalkozik a kérdéssel és arra az eredményre jut, hogy a kérdéses sorok *Josephustól* származnak, de valamely keresztény másoló hamisításokat toltott hozzá. Kifejezésről kifejezésre vizsgálja ezt a részletet és némelyek kiküszöbölése, mások megváltoztatása után oly szöve-

get hoz ki, melyet Josephus is aláírhat. Reinach feltevésével kapcsolatosan újra bizonyítja, hogy Jézust nem a zsidók által emelt vád folytán ítélte Pilátus halálra, hanem azért, mert benne lázadót látott, ki magát királynak nevezte.

*

Utolsó füzetünkben (1897. évf. 369. lap) hirt adtunk azon kincsekről, melyeket Schechter a kairói genizából magával hozott Cambridgebe. A kéziratrongyok tizennégy ládát töltenek meg, melyekről J. Lévi a Revue említett számában egyebek között ezt írja: »Kiadatlan szövegek Száadjától, kis formátumú misnapéldányok hangjegyekkel és hangjelekkel ellátva, különböző talmudszövegek, kivonatok midrasművekből, a *Jelamdénuból*, bibliakommentárok, a leghiresebb gáonok által jegyzett döntvények, jogi és egyéb dokumentumok héber, aram és arabs nyelven, Aquila görög fordítása palmipsestben... Ez a kincs hivatva van felújítani a zsidó tudományt, és több tudós nemzedéknek fog munkát adni« (30. lap). Szirach könyvéből a megjelentnél nagyobb töredéket talált már is Schechter és reméli, hogy az egész mű eredetijét fogja felfedezni, amiért is ezeket a töredékeket egyelőre nem nyomtatja ki. Ebből a genizából adott ki egy töredéket Adler E. N. a Jewish Quarterly Review IX. (1897 július) 669—716. lapjain e címen: »Egy XI. századbéli bevezetés a héber bibliába«, melyet barzelónai Jehuda b. Barzilainak tulajdonít. Ez azonban nem valószínű. A fragmentum egyébiránt kevés új adatot mutat. Ugyanott X. (1897 október) 41—52. lap. Abrahams J. a Peszach-haggádából ad ki töredékeket. A legérdekesebb dolgok közlése persze még nem kezdődött meg.

*

A héber irodalmi vállalat »Achiaszaf«, melynek némely kiadványait alkalmilag ismertettük már, eleven tevékenységet fejt ki, és működésében a modern élet irodalmi szükségleteit tartja szem előtt, úgy, hogy héber nyelven többnyire nem vallási könyveket ad ki. Egyik kitűnő alkotása Évkönyve, amely minden tekintetben érdekes és tanulságos. Az idei Almanach 363 lapra terjed a kalendáriumi részen kívül. Sok versen és szépirodalmi terméken kívül található benne több aktuális cikk, az év története, az elhunyt jelesekről össze-

foglaló megemlékezés, Herzl, Nordau és Zangwill (angol Kompert) életrajza és arcképe. Aki az orosz zsidók mozgalmairól tájékozódni akar, annak nem szabad többé az új orosz-zsidó iskola héber nyelvű irodalmát mellőzni. Kívánatos volna, ha legalább a modern rabbik érdeklődésének irányában, hasznukra válnék és hazafiságunknak nem ártana. A terjedelmes kötet mindössze 1 rubelbe kerül.

*

»Lant és Biblia« czimmel Hevess Kornél munkatársunk versgyűjteményt adott közre, amelyben különféle tárgyú és irányu szerzeményeit mutatja be. Szerző, kitől folyóiratunk több sikerült költeményt és átültetést közölt, a verselésnek és nyelvnek ura. Van benne érzés és hangulat, melyet megfelelő formába tud önteni. Remélhető, hogy dr. Hevess ezen zsengeje után még tovább fejlődik és válogatosabbá lesz saját termékeivel szemben, úgy, hogy nem fogja kétségtelenül sikerült szerzeményeinek hatását a kinyomásra meg nem érettek által gyöngíteni. Az »Ángyikámnak« s több efajta bátran kimaradhatott volna.

*

A héber nyelvtanok között, melyeket századunkban írtak, általános felfogás szerint a legkiválóbbak a Gesenius, Ewald, Olshausen, Boettcher és Stade művei, melyeket senki sem nélkülözhet, a ki e téren tudományosan dolgozik. Ezek a mi korunk Chajugai, Abulvalidjai és Kimchijei. Ezen öt héber nyelvtudós mellé miltán sorolható most már König F. rostocki professzor is, ki 20 évi fáradhatatlan munka után befejezte nagyszabású grammatikáját, a mely a héber nyelv egész rendszerét felöleli. Munkája a héber mondatnra nézve az összes eddigi nyelvtanokat felülmulja terjedelmessége és rendszeressége által. König büszkén állítja, hogy művének utolsó kötete az egész szentírás első syntaktikai kommentára. A három vaskos kötetből álló grammatika a következő czim alatt jelent meg: »Hischtorisch-kritisches Lehrgebäude der hebräischen Sprache«. 2 kötet (1881 és 1895); »Historisch-comparative Syntax der Hebräischen Sprache«. Schlussstil des Historisch-kritischen Lehrgebändes der Hebräischen Sprache. XI és 721 lap.

*

Kapcsolatban az előbbivel megemlítjük, hogy a bibliai aram nyelv grammatikáját újabban ketten is feldolgozták iskolai használatra. Az első *H. L. Strack*, kit zsidó körökben egyéb munkássága révén is ismernek, nagyon rövid nyelvtan mellett az aram szövegeket magukat is adja kéziratok nyomán, de ez az editió a Baeré mellett semmiféle becsre igényt nem tarthat. A külső — nem tudományos — okok miatt hirtelen közzé tett mű már második kiadásban is megjelent (1897), a mely az elsőhöz képest tetemes haladást mutat. Címe: »Abriss des biblischen Aramäisch; Grammatik, nach Handschriften berichtigte Texte, Wörterbuch« (Lipce 1896.) A második *K. Marti*, kinek műve a »Porta linguarum orientalium« gyűjteménynek 18. részét képezi. Címe: »Kurzgefasste Grammatik der biblisch-aramäischen Sprache, Litteratur, Paradigmen, kritisch berichtigte Texte und Glossar.« (Berlin 1896.) A grammatika kerüli az összehasonlításokat a többi sémi nyelvekkel és igen világosan adja elő a szabályokat. Mindkét tankönyvet ajánlhatjuk, a Strackét persze a második kiadásban.

*

Dr. Grünhut Lázár jeles munkatársunk, ki öt év óta a jeruzsálemi zsidó árvaház igazgatója, nagy elfoglaltsága dacára irodalmunknak szorgalmas munkása. A »Hamagid« ez idei évfolyamában nagyobb értekezés jelent meg tőle a Jelam-dénuról és remélhető, hogy eddigi kutatásait folytatva, sikerül neki a bonyolult Jelamdénu-kérdést végleg megoldani. Régebben német nyelven feldolgozta a Kóheleth midrását és most szerencsés szemmel egy eddig ismeretlen midrast fedezett fel a Sir Hassirim könyvére, melyet szakavatott héber bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva most közre bocsátott. E midrással a Chazitha és Zuttá midrásokkal kapcsolatban behatóan foglalkozik *Dr. Welles Gyula* jelen számunk más helyén és így annak méltatásába nem bocsátkozva, csak örömnünknek és hálánknak adunk kifejezést a szép ajándék miatt, melylyel *Dr. Grünhut* a midras irodalmát gazdagította. A művet *Dr. Bacher Vilmos* is méltatni fogja a *Revue des Études Juives* legközelebbi füzetében.

SYMBOLUM.

Felgyúltatok már mécsesek?
Mért oly halvány a fényetek?
Mért nem szórjátok szerzetesét
A lelki vakság bús kódét?
Felgyúltatok már mécsesek?

Ott hol egy áldott, agg király
Lelkébe nyilal száz viszály
S hol égbe tör a dóm-torony;
Vád üldözi hitsorsosom
Felgyúltatok már mécsesek?

Hol annyi templom hirdeti:
Az ember lelke isteni,
Egy munkás nemzet szívében
A gyűlölség csak nem pihen . . .
Felgyúltatok már mécsesek?

S hol egy fenkölt nő homlokán
Babér virul a koronán
Eltiltják ifjaink hadát,
Hogy védhessék a szent hazát.
Felgyúltatok már mécsesek?

S a Szajna menti Babylon
Véled pöröl szétszór Sion,
És egy sziget zokogja: mért?
Igazságért vagy tán hitért?
Felgyúltatok már mécsesek?

Ki hirdeté az ideált
Nem halt-e mindég száz halált?
És Chanukának ünnepe
Miljo mécs kérdi: lesz-e fény?
Csak gyújtatok fel mécsesek!

Budapest, 1897. Chanuka.

GERŐ ATTILA.

KÜTFÖK.

275. sz.

A NAGYSZOMBATI KERESZTÉNYEK MEGUJITJÁK A KÖZÉPKORI VÉRVÁDAT MÁRIA TERÉZIA URALKODÁSA ALATT.

A kútfőkben közölt okmányok, melyeket az országos levéltárban* gyűjtöttem össze, tanubizonyságot tesznek arról, hogy mennyire haladtunk türelemben és valódi emberszeretemben szeretett hazánkban. Igen röviden szándékozom az utóbbi nagyszombati esetet és az arra vonatkozó négy királyi leiratot a tisztelt olvasóval megismertetni.

Az »I.« szám alatti okmány teljes felvilágosítást nyújt arra nézve, hogy a nagyszombati nyárspolgárság Oppenheim Simon Sámuel — aki egy nyírolajczégnak volt ügynöke, mely a lengyel határon volt felállítva és a bécsi szállítási útát mindig Nagyszombaton átvette — bezárta, az olajat zár alá helyezte és az ügynököt azonkívül 50 forinttal megbírságotla.

A cég tehát kényszerítve volt Magyarország királynőjéhez fordulni, ki, mint ez a »II.« szám alatti okmányból kitünik, igen kedvező felelettel szerencséseltette meg a folyamodó czéget.

A nagyszombatiaknak azonban a királynőnek ezen kedvező válasza szálla szemükben, minélfogva kikerestek Ferdinánd királytól az 1539. évről s Lipót királytól az 1686. évről egy-egy királyi leiratot, melyek a zsidóknak Nagyszombaton való tartózkodásukat tiltják és ezen okmányokat a királynő elé terjesztették, privilegiummukra hivatkozva. Ezen okmányok »III.« és »IV.« számmal vannak megjelölve. Erre leérkezett a királynőnek ez ügynök utolsó s a zsidókra nézve kedvezőtlen válasza, melyet »V.« sz. alatt közlünk.

Budapest.

POLLÁK KÁIM.

I.

Allergnädigste Kayserin, Königin!

Euer Römisch. Kay. Königl. Mayst. wird ohnhin annoch allerhöchst beywohnend seyn, was gestatten wir in verwichenen jahr mit

einem allerhöchsten Privilegio zu Fabricir- und Verkaufung des Birkenöles allermildest begnädiget worden seyend, zu Folge dessen weills das materiale zur arbeit vorigen jahr hier in deren benachbarten Ländern abgängig war, wir uns in Königreich Hungarn an die Polnische Gränze wenden müssen, um gleichwohl diesfach nicht ins stocken gerathen zu lassen: wir haben also auch im Februario dis inslebenden jahres einen Transport ersagten ölls anhero — nach Wien durch den Trenchiner Comitat über Pressburg, unter begleitung deren unsrigen leithen ohne allermindeste molestie gemacht, und da wir demahlen widerum ein andere dergleichen mit nemblichen umständen zumachen in begriff waren, ergibt es sich, dass bey der Vorbey-Passirung für Tyrnau, dem 12. dises man unsere Fabricanten Inspectorum Samuel Simon Oppenheim, daselbst der alleinigen ursach wegen in arrest gezogen, alldieweil er die erst neulich ergangen seyn sollende Verordnung, dass nemblich kein Judt den Tyrnauer Bezirgh betretten dörfte, solte übergangen und bey der Tyrnauer gegend durch der gewöhnlichen hauptstrassen, mit deren öllwagen vorbeigereiset war und ohngeacht deren von ihm Samuel beygebrachten billigsten vorstell- und Einwendungen ihm nicht ehender, als bis erlegten geldstraffe per 50 Fl. des arrestes entlassen will.

Wann nun aber allergnädigste Kayserin Königin! in rechtlichbilligste Consideration solte gezogen werden, dass 1mo diss arrestirte Fabriquen Samuel Simon Oppenheim ein Ausländer und der gleichen particularismus Legis ganz unwissend gewesen, auch bereits schon vor 3. Monath eben mit deren öllwägen vor dem Tyrnauer Bezirgh vorbeypassirt, ohnejedoch dass ihme die mindeste wehrung dessentwegen beschehen war, mithin der öffentlichen fuhrstrassen und gastrecht, so keinen Menschen auch von einem frembden Landesfürsten, jemahlen versagt worden, sich einzig und allein bona fide bedienet hatt, und könte ihm auch um soweniger als widriges beyfahlen, als bereits auch daselbsten schon Landkundig ect. bis unsere öll fabrique zum allgemeinen besten der lederer aufgerichtet und mit allerhöchst Landesfürstlichen Privilegio, in ansprung aller Teutschen Erblanden wegen passir- und repassir- auch anderen darzu unentbehrlichen umständen, besonders allergnädigst versehen und bestättiget worden seyn. 2-do aber dass diese arrestirung sehr nahmhaften Schaden und umkosten verursache, souden auch uns gesambten fabricanten überaus grossen Nachtheil zugewachsen seye, immassen als öll so bereits schon anhero bestellt und anbestimmter zeit hätte abgeliefert werden sollen, diserwegen von denen Fuhrleuthen zu Pressburg abgelegt, und wissen nicht, was für einer verderbungsgefahr selbes in fremder Händen ausgesetzt worden, bey welcher der Sachen beschaffenheit — dennachero: gelangt an Euer Römisch-Kays. Königl. Mayestät unser aller unterthänigst fussfälliges Bitten, Allerhöchst dieselbs geruhen, aus obig beygebrachten bewegursachen allergnädigsten befehl nacher Tyrnau an seine Behörde, ob in mora periculum allermildest dahin vor-

* Judaeor Taxae Toleran. A. fascic. 9.

gehen zu lassen, womit der arrestirte Samuel Simon Oppenheim ohne anverlangten Endtgeld deren 50 fl. alsogleich des arrestes entlassen und die freye vorbeypassung ihm verstattet worden sollte.

Zu welcher Bittsgewährung wir uns unterthänigst-allerdemüthigst empfehlen.

Euer Römisch. Kays. Königl. Mayestät.

Allerunterthänigst allerdemüthigste,

N. N. Kays. Königl. Privilegirte

Birken-ölls Fabrikanten.

II.

Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix Germaniae Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae ect. ect. Regina, Archidux Austriae ect. ect.

Reverendissimi, Reverendi, Spectabiles ac Magnifici, Magnifici item, et Egregii, Fideles Nobis Dilecti. Judaei Olei Betularum, ex benigno Privilegio nostro Eisdem habita publicae utilitatis ratione clementer elargito Confectores, quam sensibilibiter in eo querebatur: quod fabricae suae Inspector certus Samuel Simon Oppenheim, cum Civitatem Tyrnaviensem praeterveheretur, in publica via, non Attento eo: quod extraneus adeoque recentius interventae Dispositionis ignarus fuerit, ac aliis per Ipsum in medium adductis rationibus, una cum Currubus suis non modo detendus, verum insuper in arrestum, quod in praesens etiam sustinet, usque Depositionem 50 fl. conjectus habeatur? pro qualive eatenus adferendo remedio supplicent? ex eorundem hoc in Exemplo advoluta humillima Instantia uberius percepturae sunt Fidelitates Vestrae.

Penes cujus Communicationem Eisdem hisee benige committendum esse duximus, quatenus apud Magistratum antelatae Civitatis Tyrnaviensis e Vestigio disponere noverint, ut iis Circumstantiis in praedixeno Supplice uberius expositis in debitam Reflexionem sumptis, penes arrestati Judaei Dimissionem tale remedium, quod ratio publici Commercii, et ex hoc in Publicum redundantis utilitatis exposcere videbitur, ponere haud omittat; In reliquo Fidelitatibus Vestris Gratia et Clementia nostra Caesareo Regia benigne, jugiterque propensae manemus. Datum in Archi duicali Civitate nostra Vienna Austriae, Die Decima octava Mensis maji A° Dni Millesimo Septingentesimo quinquagesimo Sexto.

Maria Theresia.

Comes Leopoldus Nádasd.

Ladislaus Batthyány.

III.

Ferdinand király leirata igy hangzik:

Nos Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux

Austriae, Dux Burgundiae etc. Memoriae commendamus tenere praesentium significantes, quibus expedit universis: Qualiter superiori mense Januario fideles nostri judex et certi quidam jurati cives ex primoribus civitatis nostrae Tyrnaviensis, suo et totius communitatis nomine et in persona nostram venientes in praesentiam, porrexerunt nobis supplicationem, in qua sunt graviter conquesti contra Judaeos in eadem civitate nostra residentes, ut scilicet quidam ex senioribus Judaeis, annis abhinc duabus, quandam puerum, tres annos, aut amplius natum, concivis eorum filium clam raptum enecassent. Hacque verum esse, primum ex fassione cujusdam judaei in oppido Galgócz paucos ante dies suspensi, se certo didicisse affirmantes. Propter quod quandam Mojssem judaeum, auctorem hujus sceleris per illum suspensum judaeum nominatum, iidem judex et jurati cives detinuerunt: Qui postea ad fidelem nostrum spectabilem et magnificum comitem Alexium Thurzó de Bethlenfalva, locum tenentem nostrum adductus, et examinatus alios quoque judacos nominasset, sceleris hujus esse participes; quo et ipsi, dum ad eundem locum tenentem nostrum, inquirendae veritatis causa adducti et examinati fuissent, id ipsum et absque tormentis et in ipso tormento de necato per eos puero, verum esse confirmarunt et confessi sunt. Supplicarunt ideo nobis iidem judex et jurati cives, ne judaeos ipsos utpote christiani sanguinis celatores perfidos inter ipsos amplius commorari, conversari et cohabitari permitteremus. Quorum exaudita supplicatione cum propterea, tua vero quia etiam judicio praefati comitis Alexii Thurzó locumtenens nostri et sedis suae assessorum in hac causa habito, auctores nteris hujus morte commendati existissent, Decrevimus judaeos omne scel de ipsa civitate nostra Tyrnaviensi perpetuo tollendos et ejiciendos, prout praesentibus decernimus. Ea tamen lege, ut cives et incolae ejusdem civitatis nostrae Tyrnaviensis pro censu illo, qui quotannis a judaeis nobis ad cameram dabatur, dimidium illius contribuant. Quem civis civitatis nostrae Poseniensis solvere similiter ob expulsionem de ea civitate judaeorum singulis annis solvere tenentur. Quod si vero certis et rationabilibus ex causis ab hujusmodi onere solutionis eadem civitas nostra Poseniensis esset exempta et supportata, nihilominus cives et incolae praefatae civitatis Tyrnaviensis et omnis eorum successura posteritas, singulo quoque anno nomine census judaeorum quinquaginta florenos ad cameram nostram sub poena dupli solvere ad festum beati Georgii martyris debeant et teneantur, nulla exemptione, inscriptione, aut quavis alia difficultate obstante.

In cujus rei testimonium, firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras eisdem civibus et incolis dietae civitatis nostrae Tyrnaviensis dedimus et concessimus. Vienna 19-a mensis Februarii, anno domini millesimo quingentesimo tricesimo nono, Regnorum nostrorum Romani nono, aliorum vero tredecimo.

Ferdinandus m. p. L. S.

IV.

Lipót király leirata igy hangzik:

Nos Leopoldus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae ect. Rex Archi-Dux Austriae Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carintiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Dux Luxemburgiae ac superioris, et interioris Silesiae Viertembergae et Thackae Princeps Sveviae Comes Habsburgi Tyrolis et Goritiae etc. etc. Memoriae Commendamus Tenore-praesentium Significantes quibus expedit Universis quod Fideles Cives, ac Senatores Liberae ac Regiae Civitatis nostrae Tyrnaviensis demisse exposuerunt Majestati Nostrae in huncmodum! Qualiter recenter evolutis Temporibus Die videlicet Undecima Mensis May Anni modo Currentis Millesimi Sexcentissimi Octuagesimi Sexti Certus quidam Judaeus Nomine Salomon sub Regimine Nostro Typpentaliano in Compania Capitanei Nostri Spanner nominati Marcattannerum agens, nescitur undamorus, quove temeritatis ausu ad id inductus, contra Ejusdem Civitatis Nostrae Tyrnaviensis Privilegia a Sacratissimo quondam Principe ac Domino Domino Ferdinando Primo Romanorum Imperatore, et Germaniae Hungariae Rege Praedecessore Nostro gloriosae Reminiscendae, ob certum Infanticidium per aliquos Judaeos dictam Civitatem Nostram Tyrnaviensem eotum incolentes commissum eidem Civitati Nostrae elementer data, et concessa, ac per Majestatem quoque Nostram temporae gloriosae coronationis Nostrae benigno Diplomate Nostro Regio gratiose Confirmata, in modofatam Civitatem Nostram Tyrnaviensem, alio super indicto Vestitu, clam et incognite venire, ac intrare atque erga similes Contravenientes vi Praelibati Privilegii. Statuta severitate etiam contempta, et Vilipensä in Praejudicium Antelatae Civitatis Nostrae ac attacktae Donationis Privilegalis Regiae contemptum, summe grave, et manifestum praesumpsisset. Supplicantes Majestati nostrae debita cum Instantia humillime quatenus praelibat. Privilegium Eorundem in Negotio praerepetito ipsis modalitate supra declarata, elementer datum, et Confirmatum per torqu et tantos Annorum decursus quam plurimis exemplis per ipsos laudabiter usuroboratum, rursus, ac denuo elementer confirmare similes ve Judaeos iisdem nempe Privilegiis contravenientes juxta praetactam longoq. usu roboratum consuetudinem ipsorum, puniendi facultatem indubiam dare, et elargiri benigne dignaremur. Quorum Nos humili supplicatione Regia benignitate, exaudita elementer et admissa, cum Privilegium praemissum ipsi Civitati propter scelus Judaeorum et facinus detestabile in Exemplum, quod deinceps Judaei formident, et defleant sine fine datum fuisse benigne informamus. Idcirco Nos quoque pro suscepti Regiminis Nostri officio volentes praespecificatos Cives in praefatis eorum Privilegiis elementer manutene, atq. conservare, Annotatum Eorundem circa Judaeos in Civitatem praetactam Nostram Tyrnaviensem praesumptuose subintrantes habitum Privilegium non modo Regia Nostra Auctoritate

approbavimus, roboravimus ratificavimus et confirmavimus, verum similes Judaeos juxta observandam hastenus consuetudinem puniendi omnimodam etiam facultatem dedimus et concessimus; Imo approbamus ratificamus, et roboramus, damusque, et concedimus. Harum Nostrarum Secreto Sigillo Nostro, quo ut Rex Hungariae utimur independenti Communitarum vigore, et Testimonio Literarum Mediate, Datum per manus Fidelis Nobis dilecti Egregii Joannis Makolanj Hungarici Aulici Secretarii et Consilarii Nostri Cancellariatus officio vacant in civitate Nostra Neostadiens Austriae, Die vigesima octava May Anno Domini Millesimo Sexentesimo Octuagesimo Sexto Regnorum Nostrarum Romani vigesimo octavo, Hungariae et reliquorum Trigesimo Primo, Bohemiae vero Anno Trigesimo.

Leopoldus. m. p. L. S.

V.

A királynőnek ez ügyben utolsó válasza a következő:

Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae ect. ect. Regina; Archi Dux Austriae ect. ect.

Reverendissimi, Reverendi, Spectabiles ac Magnifici, Magnifici item et Egregii Fideles Nobis Dilecti. Precepta Demissa Fidelitatum Vestrarum Relatione de 22. labentis ad nos data, una cum ei juncto Commissionis Telonialis Protocollo de 17. ejusdem concinnato: Quandoquidem in Ordine ad Punctum ejusdem Protocolli Primum, circa Privilegia Liberae, et Regiae Civitatis nostrae Tyrnaviensis Exclusionem Judaeorum de eadem Civitate concessiva, et Taxam, quae ob Dispensationem praetactorum Privilegiorum hastenus a Judaeis desumebatur, adhuc sub 24. July Anni praeteriti Nobis benigne resolvere, dispoereque visum sit: Ut in Passu huius Civitatis ad Statum Privilegiale reponatur; Communicata autem Privilegia in Terminis inuuant: Ut ejiciantur; Nomine autem Civitatis, conformiter Legibus Regni veniant non solum ea, quae inter Muros, aut Moenia Civitatis sita sunt, adeoque ipsa Civitas realis, verum integrum ejus Territorium, quod directe ad Civitatem pertinet, et qua tale per eandem in suis Individuis possidetur; Ac in Casu substrato eo magis, quod eadem Civitas in hoc Intellectu quoad allegata Privilegia sua se in Usu praefuisse doceat eo, quod secundum allegatum de 20. Decembris Anni 1717. coram Camera nostra Regia Aulico Hungarica inter eandem Civitatem, et Judaeos initum Contractum Judaei pro nudo duntaxat Territorii ejusdem Civitatis transeundi Facultate semet ad certum Censum Civitati pendendum obligaverint. Atque hinc ad Effectum, et Intellectum praeelegatae Benignae Resolutionis nostrae porro quoque elementer resolverimus: Quatenus eadem Civitas nostrae ad Statum Privilegiale ita redeatur; ne quippe Judaeis nonsolum ipsam Civitatem intra-muralem

intrare, verum ne Territorium quidem ejus (id est, quod directe ad Eandem spectat) seu transire, seu vero Pedem eidem inferre impune, conformiter Confirmationi Leopoldinae liceat, Possessiones attamen seu Villas ad eandem Civitatem spectantes, et earum Territoria, tanquam a Corpore Civitatis distincta, nonsolum transire, verum etiam ipsas Possessiones intrare, et pro Casu Necessitatis, in ijs morari, ac negotiari absque Paenalitate quaquam libere et imperturbate possint.

Hinc Fidelitatibus Vestris clementer hisce rescribendum committendumque, esse duximus: Quatenus ad observandum hanc Benignam Resolutionem nostram, tam ipsam Civitatem inviare, quam et pro Directione tum Possessionum, et Villarum ad eandem spectantium, cum et ipsorum Judaeorum sua via publicum reddere noverint. Queis in reliquo Gratia, et Clementia Nostra Caesareo Regia benigne, ac jugiter propensae manemus. Datum in Archi-Ducali Civitate nostra Vienna Austriae Die Vigesima nona, Mensis Januarij Anno domini Millesimo Septingentesimo Quinquagesimo septimo.

Maria Theresia.

Comes Leopoldus Nadasd.
Bernardus Koncsek.

276. sz.

II. JÓZSEF CSÁSZÁR RENDELETE A ZSIDÓ FÖLDMIVELŐ- TELEPEK FELÁLLÍTÁSA ÜGYÉBEN.

Napló száma: 1267; rendelet száma: 6375.

Seine Majestät der Kaiser haben in der mildesten Rücksicht, dass der Wunsch einiger jüdischen Familien sich dem Ackerbau widmen zu dürfen, die Umschaffung eines bisher meistens dem Wucher und dem herumirrenden Leben ergebenden Volkes, in nützliche Landwirthe zum Zwecke hatte allergnädigst zu bewilligen geruhet: dass alle jüdische Familien, welche sich melden würden, in Kammeral-Religions- und Studienfonds-Gütern, in welchen bereits christliche Gemeinden bestehen, sich Ansiedeln und sofort den Ackerbau sich ergeben mögen!

Die von Allerhöchst gedacht Se. Majestät, den sich zum Ackerbau verwendenden Juden eingeräumte Begünstigungen sind folgende:

1-tens Sollen diese Juden in Ansehung der Bau-Materialien Kontributionsfreiheit, und der Brandwein-Erzeugung der den übrigen inländischen Ansiedlern gänzlich gleichgehalten, die Toleranz-Tax jedoch nur jener nachgesehen werden, welche bloss von dem Ackerbau leben, und werden daher jene, welche nebstbey auch einen anderweiten Handel treiben, die besagte Toleranz-Tax ohnnachsichtlich bezahlen müssen.

2-tens Was die Religionsübung anbelanget, da ist nach der Allerhöchsten Willensmeinung, den sich dem Ackerbau widmenden Juden das nämliche zu gestatten, was hierüber demalen bey andere Juden in Hungarn festgesetzt ist, und kann in jenen Orten wo mehrere von den Ackerbau lebende Juden beysammen vorhanden sind, erlaubt werden, dass sie ihr Gebet Versammelter in einer Wohnung verrichten dürfen.

3-tens Müssen sich die zum Ackerbau verwendenden Juden allerdings verbindlich machen, solchen mit eigenen jüdischen Händen zu betreiben, jedoch kann ihnen von Anfang bis sie in der Feldwirthschaft hinlänglich ununterrichtet seyn, noch gestattet werden, durch die erstere 3. Jahre sich auch christliche Knechte zur Ackerpflege mit bedienen zu dürfen.

Diese Allerhöchste Entschliessung wird demnach zu dem Ende bedeutet, womit sie zur Belehrung der Juden gewöhnlicher Weise kund gemacht werden solle.

Ofen, den 13-ten Februarii 1787.

Ex Consilio Regio Locumtenentali
Hungarico.

Karl Graf Zichy. mp.

Jósef Zichy. mp.

A Pest-megyeyi levéltárból »Verordnungen« XXIV. czimü iratesomag.

*Exploratum hinc levéltárból 1787.
jan. 4. nr. 36.*

Közli: POLLÁK KAIM.

277. sz.

II. JÓZSEF CSÁSZÁR RENDELETE ZSIDÓ KATONÁK ÉTKEZÉSE ÉS A ZSIDÓ ÜNNEPEK MEGTARTÁSA ÜGYÉBEN.

Napló száma: 8157; rendelet száma: 43894.

Seine Majestät haben auf eine von den hierländigen Judenschaft Allerhöchsten Orts eingereichte Bittschrift, mittelst welcher dieselben den Antrag machte, dass die Militärstellung nur auf freywillige beschränket, und die Ergänzung der etwa, auf solcher Art nicht aufzubringenden Zahl durch eine Geldabgabe für jeden Kopf gestattet werden möchte, allergnädigst zu entschliessen geruhet, dass diese Modalität nicht Platz greife, übrigens aber der Jud, welcher ohne weitere Modalität als Mensch, als Mitbürger des Staates zu all demjenigen verwendet werden soll, was jedem anderen obliegt, in seiner Religion dadurch nicht gekränkhet, sondern ihm frey gelassen werde, das zu essen was er will, dann dass selber am Sabbath zu nichts anderen, als was die Noth fordert, und was auch ein Christ am Sonntag zu thun schuldig ist, verhalten werden darfe.

Diese Allerhöchste Entschliessung wird demnach diesem Comitatus hiemit in Verfolg der Erstern unterm 19. August d. J. Nr. 32,940. (6030. 788.) bekannt gemachten Verordnung ferner zu dem Ende eröffnet, nun hiernach, die in seinem Mittel befindlichen Judenschaft mit dem Beysatz zu verständigigen, dass auch militärischer Seits bereits die Allseitige Einleitung wegen der, den zum Militärfuhrwesen kommenden Juden nach der Allerhöchsten Willensmeinung *unter sich zu gestattenden Führung ihrer eigenen Menage* getroffen worden sey.

Uebrigens wird derselbe zu gleich ernstlich erinnert, die unter obangeführten Dato anbefohlene Beschreibung der zum Artillerien-transport, und Pferd-Fuhrwesen tauglichen Judenschaft unverweilt anher einzusenden.

Ex Consilio Regio Locumtenentia Hungarico, Ofen, den 1-ten Septembris 1788.

Karl Graf Zichy mp.

Anton d. John, mp.

A rendelet külzetén: Beiden Freystädten und allen H. Stuhlrichtern abschriftlich hinauszugeben, dass sie die Judengemeinden darüber belehrend, ihre Berichte aber in betreff der zur Artillerie-Transport und Pferde-Fuhrwesen taugliche Juden des ehestens einzusenden solle.

A Pestmegyei levéltárból »Verordnungen« XXIV. című iratesomag.

Közli: POLLÁK KÁIM.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Bánóczy J.*, Az országos izraelita tanítóképző-intézet története. 1857—1897. *Budapest.* 1897. — *Hevess K.*, Lant és Biblia, vallásos és egyéb költemények. *Budapest.* 1897. — *Perles F.*, Notes critiques sur le texte de l'Ecclesiastique. *Páris.* 1897. (Külön lenyomat a REJ XXXV. kötetéből). — *Dr. Schwarz G.*, Povjest Židova od babilonskoga sužanjstva do danasnjega doba. I. rész. *Károlyváros* 1897. — *Dr. Bródy H.*, Weltliche Gedichte des Abu Ajjub Soleiman b Jahja Ibn Gabirol. Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter nach Handschriften und Druckwerken bearbeitet und mit Anmerkungen und Einleitung versehen. *Berlin* 1897. (I. füzet). — *Prof. Dr. Bacher W.*, Sepher Haschoraschim Wurzelwörterbuch der hebräischen Sprache von Abulwalid Merwân Ibn Ganâh (R. Jona). Aus dem Arabischen ins Hebräische übersetzt von Jehuda Ibn Tibbon. Aus den Handschriften der Vaticana und des Escorial zum erstenmale herausgegeben und nach dem arabischen Originale berichtet und vervollständigt, sowie mit einer Einleitung über das Leben und die Schriften Abulwalid's und mit Registern und einem Anhang, Textberichtigungen zum Sepher Harikma, versehen. 4. rész. *Berlin* 1893—1897. — *Dr. Goldzieher V.* egyetemi tanár, Dudits Endre pécsi püspök 1533—1589. Egy lap az orvostudomány történetéből. *Budapest.* 1897. Külön lenyomat az *Orvosi Hetilapból.*

Az izr. tanítóképző október hó 31-én ünnepelt jubileuma, melyen a kormányt Zsilinszky államtitkár és dr. Axaméty osztálytanácsos, az igazgató tanácsot dr. Verédy tanfelügyelő, Schweiger Márton, dr. Simon József és Wahrmann Sándor képviselték, fényes közönség jelenlétében folyt le. A szép ünnepi beszédek elhangzása után dr. Bánóczy József igazgató az intézet multját nagy hatást keltett előadásban ecsetelte. Ezután következett az intézetek üdvözlete, az orsz. rabbiképző, az izr. tanítóegyesület stb. A jubileummal egyidejűleg Mendl Lajos 40 éves tanári működését is megünnepelték. A szép

ünnepélyt az nap este társas vacsora követte, a melyen inter pocula méltatták a zsidó tanítóképző és a zsidó tanító működését.

Dr. Goldziher Ignác egyetemi tanárt az orosz császári akadémia tagjává választotta. »Minden czimnél nagyobb neve«.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elhatározta, hogy minden kiadványából 100 példányt ingyen enged át a következő intézeteknek és egyesületeknek: 1. Orsz. rabbiképző-intézet. 2. Orsz. tanítóképző-intézet. 3. Pesti izr. tanfelügyelőség útján a hitoktatóknak szorgalmas tanulók részére. 4. Pesti izr. fiárvaház. 5. Izraelita siket-néma intézet. 6. Összes alapító hitközségeknek. 7. Beregvármegyei közművelődési egyesületnek a beregszászi reáliskola zsidó növendékei számára. 8. E. M. K. E. kath. gymnasiumnak, unitárius reáliskola, tanító-képző, felsőbb leányiskola részére. 9. F. M. K. E. a nyitrai gymnasium részére. 10. Körmöcbányai magyar egyesület, az ottani reáliskola részére. 11. Torontálmegeyi magyar közművelődési egyesület, a nagybeeskerei gymnasium részére. 12. Zemplénmegeyi magyar nyelvet terjesztő egyesület, a s. a.-ujhelyi gymnasium izr. tanulói részére. Csereviszonyban áll a Szent István és a Protestáns Irodalmi Társulattal. Tavalyi kiadványaiból 43-50 frt értékben kelt el. A bibliafordítás megjelent kötete 1 frtért kapható, félkemény vászonkötéssel 40 krral, diszkötéssel 60 krral drágább. A Budapest területén fennállott zsidó községek története cz. pályamunka felett rövid idő múlva dönteni fognak. A szükségesnek mutakozó alapszabály módosítást szintén rövid időn belül fogják keresztülvinni. Az 1897. december 28-án tartott választmányi gyűlés, melyet közvetlenül az igazgatóság ülése előzött meg, már foglalkozott ezen kérdéssel, a mennyiben az igazgatóság idevonatkozó indítványát az alapszabályszerűleg szükséges 40 tag aláírásával beadott kérelem alapján elfogadta és a közgyűlés elé terjesztést elhatározta. Az alapszabályok módosításának lényege az, hogy az irodalmi és gazdasági bizottság megszűnik. Kitűnt ugyanis, hogy a gazdasági bizottság teendőit az igazgatóság végzi és így ennek fennállása, a melynek elnöksége amugy is benn van az igazgatóságban, felesleges és csak a papíroson létezik. Az irodalmi bizottság működési köre pedig, miután ugy a bibliafordítás, mint az Évkönyv szerkesztése külön bizottságokra ruházott, pályamunkák megbíráására pedig minden alkalommal külön szakértőket kértnek fel, és a pályakérdéseket az igazgatóság tüzi ki, tökéletesen megszűnt és így szintén feleslegessé vált. Ezen kívül azt javasolja a választmány, hogy a titkári állás honoráriummal rendszeresíttessék, minthogy a titkárnak igen sok

a teendője. Dr. Kohn Sámuel elnök a szép számmal megjelent választmányi tagoknak jelentést tett az idei tagilletményről, mely az Évkönyvön kívül Mózes öt könyvének fordításából fog állani. Ezt és a Dr. Bánóczy jelentését lelkes örömmel vették tudomásul. Ugyazintén helybenhagyták a Székely Ferencz által felolvasott idei költségvetést és a tisztviselőknek buzgalmukért köszönetüket fejezték ki. A kiadott művek és különösen a bibliafordítás aránylag kevés költséggel jár, jóval többre gondoltak. Miután elhatározták, hogy a közgyűlést nem sokára fogják összehívni, elnök a gyűlést bezárta.

Wawelberg Hippolyte orosz császári udvari bankár, a pétervári és varsói »Wawelberg H.« firma tulajdonosa, czége fennállásának fél-százados jubileuma alkalmából több emberbaráti és közhasznú intézmény létesítésére 1.000.000 rubelre rugó alapítványt tett. A legkiválóbb ezek között egy a legmodernebb berendezéssel ellátott technikai középiskola, melynek fentartását is elvállalta az alapító sógorával Rothwanddal együtt, ki üzlettársa. Wawelberg H. elnyomott hittestvérei ügyeiert sokat buzgólkodik; a báró Hirsch alapítványainak is nagytevékenységű igazgatósági tagja.

Az orosz zsidókat, mint ismeretes, az orosz kormány a birodalom nagy részéből kiutasította és az úgynevezett »letelepdesi területre« préselte be. A nyomor, mely ezen intézkedések nyomán kelt, leírhatatlan. De az államkormányzásnak ez a módja nemcsak a zsidókat döntötte nyomorba, hanem tönkretette a népet is, a mely az orosz kereskedők kapzsiságának esett martalécul, úgy hogy több kormányzóságból a nép a kereskedelmi kamarákkal együtt folyamodott a kormányhoz, hogy rendeleteit vegye vissza. Hir szerint a kormány jelenleg hajlandó szigorából engedni és néhány kormányzóságot újra meg akar nyitni a zsidók előtt.

Kitüntetések. *Kohner Ágoston* nagykereskedő a közgazdaság terén szerzett érdemeiért a harmadosztályu vaskorona-renddel lett kintüntetve. — *Brahms Miksa* lovag, minisiteri tanácsos czímet nyerte. — *Ormódi Vilmos*, az Első magyar általános biztosító-társaság igazgatója, *ormódi* praedicatummal nemesi rangra emeltetett.

Sub auspiciis regis promoveáltak dr. Fenyvesi és dr. Roth. Ez volt az első eset, hogy hitrokont ilyen kintüntető elismeréssel bocsátott el az egyetem.

Dr. Kohut Georg Alexander munkatársunkat Dallas hitközsége rabbivá választották. A fiatal rabbi dr. Kohut Sándor a megboldogult hírneves magyar rabbinak a fia.

A tanító hitközségi adója és templomi ülése tárgyában a putnoki kerülethez tartozó tornallyai tanító perlése folytán a kultuszminiszter azt az elvi jelentőségű határozatot hozta, hogy a tanító az adó alól felmentendő és számára méltó templomi ülés jelölendő ki. Gömör vezet.

Rabbiválasztások. Dr. Klein József (Szabadka) Kassán hitszónokká és dr. Hoffer Ármán Szentesen rabbivá választatott.

Az új lipótvárosi templom felépítésére a pesti izr. hitközség egy millió forintot irányzott elő és pályázatot irt ki a tervekre. 1800 férfi és ugyanannyi női ülés lesz benne.

A bécsi zsidók statisztikája. 1895-ben 1,363,548 lakos között 118,495 hitsorsos volt, 60,741 férfi, 57,754 nő. Összesen 1512 házasságkötés fordult elő; 420 vegyes házasság kötöttet. Elválás 41 történt. Született 1713 fiú és 1514 leány; meghalt 980 férfi és 816 nő. Az egyetemen immatrikulálva volt 1606, a műegyetemen 353, a földművelés főiskolán 9, a képzőművészeti akadémián 22 zsidó hallgató. A gymnasiumokba járt 1483, a reálgymnasiumokba 325 és a reáliskolákba 499 tanuló. A konzervatóriumban és színésziskolában 229 zsidó növendék volt. A népiskolákba 15,541 gyermek járt. A zsidó szegények közül aránylag igen keveset segélyezett a város.

Dr. Kohn Ferdinánd boroszlói egyetemi tanár híres botanikus 50 éves Doctorjubileumát ünnepelte. A német császár a harmadosztályú vörös sasrenddel és Boroszló városa díszpolgársággal tüntette ki.

A berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« október 21-én nyitotta meg az 1897/98. tanévet. A hallgatók száma 45; 30 rendes (maturált) és 15 rendkívüli. Több egyetemi joghallgató és orvostanhallgató látogatja az intézetet, hogy a zsidó tudományok ismereteibe beavattassanak.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896. és 1897. egyenként 2 frtéért, 3 évfolyamot 5 frtéért, 6 évf. 9 frtéért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

IZRAELITA KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK GYŰLÉSE.

Az izraelita községkerületi elnökök rendes évi gyűlésüket f. hó 21-én a pesti izr. hitközség üléstermében tartották. Jelen voltak: *Deutsch J. M.* (Szombathely), *Donáth Manó* (Trencsén), *Horovitz Sámuel* (Kolozsvár), *Lippe Vilmos* (Szolnok), dr. várhelyi *Rósa Izsó* (Szeged), *Schreiber Ignác* kir. tanácsos (Győr), dr. *Schül Győző* (Szászváros), *Schweiger Márton* (Budapest), *Sternthal Salamon* (Temesvár) és *Wertheim Armin* (Székes-Fehérvár). Távollétiüket kimentették: dr. *Berkovits Ferencz* (Nagyvárad), gelsei *Guttmann Vilmos* kir. tanácsos (Nagy-Kanizsa), *Leopold Sándor* (Szegszárd), *Politzer Bernát* (Rózsashegy), dr. *Szilasi Fülöp* (Szabadka).

A gyűlés elnökéül *Schweiger Márton*, elnökhelyetteséül dr. várhelyi *Rósa Izsó* lett megválasztva.

Dr. *Simon József* kir. tanácsos előterjeszti az országos iroda jelentését, mely következőképen hangzik.

Tisztelt gyűlés!

Sajnálattal jelentjük, hogy az izraelita egyetemes gyűlés egybehívása iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához intézett két rendbeli felterjesztésünk eddigéle még semmiféle elintézésben nem részesült. Még mindig nem jutott tehát felekezetünk abba a helyzetbe, hogy rendezésre váró számos ügyét saját autonóm hatáskörében szabályozhassa. Napról-napra tapasztaljuk ez állapot hátrányait. Erezhetővé válik az a folyó ügyekben is és nem egyszer akadnak fenn a hatóságok, de maga a minisztérium is, ha oly

kérdések eldöntése előtt állanak, melyekre kellő irányelvek még nem léteznek. E fórumok sokszor fordultak hozzánk véleményért és mi igyekeztünk az adminisztrációt oly irányba terelni, amely a reánk bízott felekezeti érdekeknek leginkább megfelel.

I.

Leggyakrabban fordult elő, hogy fiókhitközségek az anyahitközségek kötelékéből kilépni kívántak, hogy a rabbinátusi adó alól magukat kivonhassák. Ezeket az eseteket a tisztelt gyűlés múlt évben előre sejtette és ezért méltóztatott megbízni bennünket azzal, hogy a miniszteriumnál oda hassunk, hogy az izr. anyahitközségek területkörei ezentúl is fenntartassanak, nehogy a mostani hitközségi rend felbomoljon, mielőtt azt a felekezet új alapokra fektetni képes lenne.

A helyzet nehézsége abban rejlik, hogy a fennálló szabályrendeletek szerint az anyakönyvvezetési jog képezi az anyahitközség kriteriumát és a fiókhitközségek azt hiszik, hogy a polgári anyakönyvvezetés életbe lépésével az izr. anyakönyvi kerület jelentősége megszűnvn, az ezzel járó terheket sem kötelesek többé viselni. Az eljáró hatóságok pedig azért is hajlandók a fiókhitközségek álláspontját helyesnek elismerni, mert az izr. anyahitközségek a kültagokra tényleg többnyire »anyakönyvi adó«-t vetnek ki, és »anyakönyvi adó« címén kérik a hátralékokat behajtatni.

Figyelmeztetendők az anyahitközségek, hogy ne nevezzék a kerületüket »anyakönyvi kerület«-nek, hanem »rabbisági kerület«-nek, szintűgy az adót sem »anyakönyvi«, hanem »rabbisági adó« cím alatt vessék ki. A fennálló szabályrendeletekből világosan kitűnik, hogy az anyahitközség rabbija a kerületnek nemcsak egyszerű anyakönyvvezetőjéül lett alkalmazva, hanem valóságos rabbija az egész kerületnek és ezért nagyon is összefér az érvényben levő szabályokkal is, hogy anyahitközségek területeit »rabbisági kerület«-eknek nevezzük, és hogy a hitközségek »rabbisági adó«-t vessenek ki, melynek fizetésére a kerületben lakó összes izraeliták kötelezhetők.

Az újabb miniszteri intézkedésekben e kifejezések már használatnak és hiszszük, hogy azok jelentősége a köztudatba

mindinkább átmeny, miáltal a felekezeti adó jogcímének helytelen értelmezése is meg fog szűnni.

Ha a törvényhatóság közigazgatási bizottsága a fiókhitközség kiválási kérelmét nem pártolta, akkor a miniszterium annak eddigelő helyt nem adott. Előfordult azonban már az az eset is, hogy a törvényhatóság közigazgatási bizottsága meleg pártolással terjesztette fel egy fiókhitközségnek azt a beadványát, melyben az anyahitközségtől való különválhatását és önálló anyahitközséggé való megalakulhatását megengedtetni kérte. Minthogy »az izraelita vallásról« szóló törvény nem terjesztette ki reánk az 1868. évi LIII. t.-cz. 23. §-ában foglalt rendelkezés hatályát, — új izr. anyahitközségek alakításának engedélyezése még mindig a miniszterium hatásköréhez tartozik; és minthogy a felekezeti anyakönyvvezetés joga nem képezheti már a kormányzati anyakönyvvezetés tárgyat, immár szükségesnek mutatkozik, hogy addig is, míg felekezetünk az önkormányzati jogkörébe tartozó ügyeket önmaga nem szabályozhatja, a miniszterium az izr. anyahitközség alakíthatását bizonyos feltételhez kösse. Annak a nézetünknek bátorkodunk kifejezést adni, hogy *ez idő szerint felekezetünk érdekeinek az felelne meg leginkább, ha a miniszterium anyahitközség alakíthatásának feltétlenül a szokásos intézciók fenntartásán felül még egy képesített rabbi alkalmazását is megállapítaná.* Felkérjük a t. gyűlést, hogy e nézetünk helyessége felől nyilatkoznai méltóztatassék.

II.

Történtek abban az irányban is kísérletek, hogy az anyahitközség székhelyén alakíthasson a tagok száma külön önálló hitközséget. A székesfőváros területén hitkonaink egy csekély töredeke még arra is kész volt, hogy külön törvényesen elismert felekezetet alakítson, csakhogy »szabad izraelita hitközség« név alatt külön vallástestületet képezhessen. Mindezen kísérletek végeredményeikben a fő hitközségek gyengítésére vezettek volna s ezért az erők zétforgácsolására irányított törekvéseket elleneznünk kellett. A fennálló szabályrendeleteket és az 1895. évi XLIII. t.-cz. határozatait szigorúan kértük alkalmaztatni és ez által sikerült is a szándékolt kiválásokat mindenütt meghiúsítanunk.

III.

GYŰJTEMÉNY

A *vallásoktatás* mikénti kiszolgáltatása szintén egyikét képezi azon fontosabb felekezeti ügyeinknek, melyek rendezetlen volta számos visszásságra vezet. Egynémely vármegye törvényhatósága már megint szabályrendeletek készítésével foglalkozik, melyekkel a zsidó zúgiskolákat rendszabályozni kívánják. Továbbá számos helyen egyletek alakúlnak arra a célra, hogy tanköteles gyermekek vallásitanításával foglalkozzanak. A kormányt a zúgiskolák beszüntetésére irányuló szabályrendeletek, valamint az izr. vallásoktatással foglalkozni kívánó egyleteknek alapszabályai egyaránt foglalkoztatják.

Valahányszor a miniszterium ezekben az ügyekben véleményünket kikéri, mindannyiszor rámutatunk annak sürgős szükségességére, hogy felekezetünknek mielőbb nyújtassék mód arra, hogy összes ügyeit saját autonóm hatáskörében rendezhesse. E mellett azonban a velünk közölt szabályrendeletek és egyleti alapszabályok fölött mégis véleményesen nyilatkoznunk kell. Tisztelettel tudatjuk, hogy véleményünk nyilvánításánál azon elv által vezéreltetjük magunkat, hogy tanköteles gyermekek vallásoktatása az izr. hitközségek jogát és köteletségét képezi. Ebből folyólag ellenzünk részünkről minden olyan törekvést, amely a hitközségek e jogát csorbíthatná. Eltekintve azoktól a felekezeti érdekektől, amelyek a hitoktatás helyes kezeléséhez fűződnek, már felekezetünk decoruma is megkívánja, hogy a hitközségek a vallásoktatás szent ügyét maguktól elhárítani ne igyekezzenek, és ennél fogva csak oly helyeken, ahol a hitközség e téren csupán törvénszerű köteleességét teljesíti, pártolhatjuk külön talmud-tórának egy egylet által való létesítését arra a célra, hogy az ifjúságnak bővebb héber ismeretek szerzésére alkalma legyen. Örömmel jelenthetjük, hogy ez az álláspontunk felső helyen már több ízben érvényesült.

IV.

A *lelkészi jövedelem kiegészítéséről* szóló törvényjavaslat, első szövegezésében, az egyes felekezetek főhatóságait névszerint sorolta fel és felekezetünk hatóságaiként az »izraelita országos irodá«-t és az »orthodox izr. közvetítő bizottság«-ot

nevezte meg. Minthogy célirányosnak nem tekintettük, hogy szervezetünk mostani tarthatatlan állapota országos törvényeinkben nyomot hagyjon, a szövegnek e részbeni megváltoztatását kérelmeztük. Előterjesztésünk eredményezte a nevezett törvényjavaslat mostani 3. §-ának ama kitételét, miszerint »a lelkészek illetékes felekezeti főhatóságuk, illetőleg hitközségi előljáróságuk útján« folyamodhatnak, ami kitűnik az ezen §-hoz adott miniszteri indokolásból. Önként értetődik azonban, hogy az izr. hitközségek előljáróságai a rabbik kérényeit az illetékes községkerületi elnökségek útján fogják felsőbb helyre terjeszthetni.

A törvényjavaslat érdeméhez nem szoltunk, amint most is tartózkodunk attól, hogy annak értékét a szerint mérlegeljük, amint abból felekezetünkre anyagi előny származik vagy sem. De nem hagyhatjuk szó nélkül azokat az adatokat, melyeket a törvényjavaslat a 11. §-hoz adott »részletes indokolás«-ban a felekezetünkre vonatkozólag feltüntet. Az van ugyanis ott mondva, hogy a vallásfelekezetek főhatóságaitól beérkezett adatok szerint a törvényjavaslat hatálya 303 rabbira fog kiterjedni, akik fizetésének 600 frtig való kiegészítése 34,581 frtot, és 800 frtig leendő kiegészítése 91,136 frtot igényel. Kissé gyengíti e számok hatását a »részletes indokolás«-nak további kijelentése, amely a következőképen hangzik: »Számos oly lelkész van, aki a javaslat 4. §-ában megszabott minősítéssel nem bír, ezek fizetése csak 400 frtra egészítetik ki; p. o. az izr. vallásfelekezet 303 rabbija között alig lesz 50, kinek fizetése 800 frtra volna kiegészítendő.« Nézetünk szerint ez utóbbi kijelentés sem felel meg a tényleges viszonyoknak, és ezért a törvényjavaslat kidolgozásánál rendelkezésre állott adatokat részünkről is megvilágítani bátorkodunk.

A vallás- és közoktatásügyi minister úr ő nagyméltósága az 1896. évi ápril hó 23-ikán 22701. sz. a. kelt rendeletével azt a felhívást intézte hozzánk, hogy a rendelkezésünkre álló hiteles adatok alapján mindama rabbiságokról, melyeknek javadalmazása az évi 800 frtot el nem éri, a hiányzó összeg pontos jelzése mellett 8 nap alatt táblás kimutatást terjesztünk fel. Az »orthodox izr. közvetítő bizottság« hason felhívást kapott. Az országos iroda a nyolcz nap alatt begyűjtött anyag alapján már 1896. évi május hó 8-ikán jelentette fel,

hogy 103 izr. hitközségben a mostani rabbisági javadalomnak 800 frtra való kiegészítése 29079 frt államsegélyt igényelne. Az »orthodox izr. közvetítő bizottság« is felterjesztett egy kimutatást, mely szerint 200 rabbiság javadalmi összegének 800 frtra való kiegészítéséhez 62057 frt államsegély szükségeltetnék. E két összegnek egyszerű összeadásából származott a törvényjavaslat indoklásában feltüntetett az az eredmény, miszerint 303 rabbi fizetésének évi 800 frtra való kiegészítése 91,136 frtot igényelne.

Ámde nagy hibába esik, a ki e számokban helyes kifejezést látja annak a valóságos szükségletnek, a mely a törvényjavaslatnak törvénynyé váltá esetében felekezetünkkel szemben beállana. Figyelembe veendő ugyanis, hogy a fennálló szabályrendeletek szerint a rabbinak csak négy középiskolai osztályt kell végeznie s a hitközségek a rabbisági hivatalt rabbihelyettségel is betölthetik, a kinek szintén nincs nagyobb qualificatiója. Ez utóbbi engedményt azért kellett megtenni, mert az izr. anyakönyvi ügynek 1885. évben történt rendezése alkalmával a hitközségek köteletségévé tétetett, hogy az anyakönyveket a rabbisági hivatal által vezetessék, annyi szabályszerűen képesített rabbi pedig nem volt, hogy főleg ott — a hol csak az orsz. rabbiképzőből kikerült rabbit akartak alkalmazni — a rabbisági hivatal egy rabbi-val lett volna betölthető.

Tényleg ama 103 hitközség túlnyomó részében, melyek jegyzékét az országos iroda felterjesztette, jelenleg csak rabbi-helyettesek működnek, a kiknek most 800 frtnál kevesebb a fizetésük. De ebből korántsem következik, hogy ezek a hitközségek, ha majd rabbit alkalmaznak, önerjükből a rabbinak 800 frt évi fizetést adni képesek nem lesznek. — Feltéve tehát, hogy az említett 103 hitközség mindegyikében idővel az orsz. rabbiképzőn képesített rabbi fog alkalmaztatni, még mindig nem bizonyos, hogy e rabbi fizetésének kiegészítéséhez az államnak hozzájárulására lesz szükség.

A mi pedig a mostani tényleges állapotot illeti, a mely a valóságos szükséglet kiszámításánál figyelembe jöhet, valamennyi 303 rabbi között, kikről a törvényjavaslat indoklása megemlékszik, alig van tíz rabbi, a ki a 4. §-ban megszabott minősítéssel bírna, tehát nyolcz gymnasiumi osztályt végzett

s jövedelmének 800 frtra való kiegészítésére igényvel bírna. A többi mind csupán 400 frtra tarthat igényt és ezennel konstatáljuk, hogy az országos iroda jegyzékében foglalt rabbiságok közül csak hat (6) igényel kiegészítést összesen 705 frttal, az orth. közvetítő bizottság kimutatásában pedig mindössze 42 rabbisági hivatal javadalmazása marad a 400 frton alul és ezek kiegészítése évi 4030 frtot igényelne.

Ezek szerint a törvényjavaslat indoklásában említett 303 rabbiállás között:

a) legfeljebb tíz van olyan, a melynek évi javadalma 800 frtra lenne kiegészítendő, a mire legfeljebb évi 3000 frt szükségeltetnék, továbbá b) 48 rabbisági hivatal javadalmának 460 frtra való kiegészítése válnék szükségessé, a mi igényelne évi 4735 frtot.

A begyűjtött adatok szerint tehát mindössze évi 7735 frtot kellene az államnak a rabbisági javadalmak kiegészítésére fordítani, ha a benyújtott javaslat törvényerőre emelkedik.

Hiszszük, hogy rabbijaink törekedni fognak ezentúl a javaslat 4. §-ában megszabott minősítés megszerzésére, mely esetben javadalmuknak 800 frtra való kiegészítését kívánhatják.

De egyuttal azt a reményt tápláljuk, hogy felekezetünk már a közel jövőben fogja összes ügyeit autonóm hatáskörében szabályozhatni s felismerve a rabbi jelentőségét a felekezeti életben, ezek állását aképpen fogja szervezni, hogy egyikök sem lesz évi 800 frton aluli összeggel javadalmazva. Az a meggyőződésünk tehát, hogy idővel minden rabbinak meg lesz a magasabb qualificatiója, hogy azonban ez az állam nagyobb megterhelését maga után vonni nem fogja, ha felekezetünk teljes autonómiájának élvezetébe jut, melyből elégséges erőt meríthet arra, hogy rabbijait az állam által kilátásba helyezett legmagasabb járadalommal külségély nélkül is elláthassa.

Bátran állíthatjuk, hogy a lelkési javadalomnak szándékba vett kiegészítésével az állam felekezetünk érdekeit semmivel sem módítja elő és hogy a rabbi magánérdekeinek inkább megfelelné, ha a lelkészeknek most fennálló segélyezési módja továbbra is fennmaradna.

Mindamellott a törvényjavaslatot, a mely az 1848: XX. t.-cz. 3. §-ában és a legújabb egyházpolitikai törvényekben

lefektetett nagy elvek alapján készült, örömmel üdvözljük. Mihelyt a beterjesztett javaslatból törvény lesz, hitközségeinket és a rabbikat a szükséges teendőkről értesíteni fogjuk.

V.

Múlt évi gyűlésünkben megbízást nyertünk, hogy a m. kormánynál az izraelita egyházi czélokra megállapított 5000 frt javadalom rég kilátásba helyezett felemelését megsürgessük. E megbízásban eljártunk és habár nem bírnak teljes eredményt felmutatni, mégis örvendetes tudomásul veendőnek tartjuk azt is, mert a kormány és a törvényhozásnak irányunkban táplált jóindulatáról tesz tanúságot, hogy az 5000 frt javadalom már a f. 1898. évre 10,000 frtra lett felemelve.

Mint hogy a csekélyebb illetménynyel ellátott lelkészek részére felvett segélyösszeg az egyes felekezetek között az egyházi czélokra szánt államsegélyek arányában szokott megszoztatni, — az izr. egyházi czélokra felvett összeg megkészeseredését fogja maga után vonni. Számítunk arra, hogy abból az összegből, a mely a különböző egyházak csekélyebb illetménynyel ellátott lelkészeinek segélyezésére törvényhozásilag meg lett állapítva, a rabbikra a f. 1898. évben már nyolczezer frtnál magasabb összeg fog esni. Sajnos, hogy rabbijaink e segélytől elesnek, mihelyt a lelkészi jövedelem kiegészítéséről szóló javaslat, melyről az előző pontban megemlékeztünk, törvénynyé válik. Kívánatos, hogy addig az időpontig a felekezet maga jusson abba a helyzetbe, hogy az egyházpolitikai törvények által megkárosult rabbiknak megfelelő kárpótlást nyújthasson.

Tisztelettel kérjük a Gyűlést, méltóztassék határozatilag kimondani: hogy azok a hitközségek és rabbik, a kik a folyó évben segélyt igénybe venni kívánnak, a vallás és közoktatásügyi miniszter úrhoz intézett kérvényeiket f. évi ápril hó végéig a kerületi elnökökhöz küldjék be. A kerületi elnökök pedig sziveskedjenek az ápril hó végéig hozzájuk beérkezett kérvényeket javaslataikkal együtt május hó közepéig az országos irodához — a ministeriumhoz való felterjesztés végett — átszármasztatni.

VI.

Az izr. siketnémák országos intézetében az országos izraelita iskolaalapról húsz alapítványi hely tartatik fenn, melyek közül négy hely a folyó tanév végével üresedésbe jön. A vallás- és közoktatásügyi ministerium a négy alapítványi hely betöltésére pályázatot hirdet, melynek határideje f. évi május hó 31-én lejár. A mennyiben ily pályázó kérvények a kerületi elnök urakhoz beérkeznének, legyenek szivesek azokat az országos irodához oly időben beküldeni, hogy május hó 31-éig a ministerium elé terjeszthetők legyenek.

VII.

Töbrendbéli panasz érkezett be hozzánk arra vonatkozólag, hogy a pénzügyi közegek a gabellajövedelmet kereset adó tárgyává tenni kívánják. Azokat a hitközségeket, a melyek hozzánk fordultak, értesítettük a pénzügyministeriumnak 27698/1878. sz. a. valamennyi kir. adófelügyelőhöz és kir. adóhivatalhoz intézett rendeletéről, mely szerint a gabella, a mennyiben az ez után nyert jövedelem kizárólag hitközségi intézmények fenntartására fordítatik és haszonbérbe adva nincsen, hanem az illető hitközség által házilag kezeltetik, a keresetadónak tárgyát nem képezi. Abban az esetben azonban, ha a hitközség a gabellajövedelmét bérbe adta, az illető bérlő ezen vállalat után III. oszt. keresetadóval megrovandó.

VIII.

Messze vezetne, ha felsorolni akarnók mindazokat az ügyeket, melyekhez egyes hitközségek, azoknak alkalmazottjai, jelesül a rabbik és tanítók, vagy a zsidó közügy érdekében hozzászólni alkalmunk nyílt. Mindazokban az ügyekben, melyek nem tisztán administratív természetűek voltak, hanem a vallást csak legcsekélyebb mértékben is érintették, régi gyakorlatunkhoz hűn az országos rabbiképző-intézet véleményét kértük ki, s annak értelmében tettük meg felső helyre javaslatainkat. Elismeréssel kell megemlékeznünk főt. Bloch Mózes, a rabbiképző tanári kara tudós elnökének alapos véleményeiről és arra kérjük az elnök urakat, méltóztassék megengedni,

hogy az erről való hálás megemlékezésünknek mai jegyzőkönyvünkben kifejezést adhassunk és ennek megtörténtéről a nevezett tanártestületi elnök urat értesíthessük.

Jóllehet nemcsak felekezetünk közegeinél, hanem a m. kormánynál, sőt a közös hadügyministeriumnál is, a hol a zsidó ujonczok számára a Jomkippur napra kitűzve volt bevonulási határidőnek elhalasztását kieszközölnünk sikerült, a legkészségesebb támogatásra talált felekezetünk előttünk ismert minden ügye, — azért még sem tekinthetünk megelégedéssel a lefolyt év eredményeire, mert egyedüli feladatunkat a zsidó *autonomia* létesítése képezi, e czél felé pedig a lefolyt év bennünket egy lépéssel sem vitt közelebb.

A fentebb nagyobb vonásokban jelzett néhány ügy is eléggé feltűnteti felekezeti ügyeink mielőbbi rendezésének szükségét és ezért azzal a kéréssel zárjuk be e jelentésünket:

hogy az autonómiánk ügyében a vallás- és közoktatásügyi minister úr ő nagyméltóságához az 1896. évi január hó 6-án és az 1897. évi január hó 6-án tartott üléseinkből intézett előterjesztéseink elintézését megsürgetni s e végből nevezett minister úrhoz újabb felterjesztést intézni méltóztassék.

Az izraelita községkerületi elnökök az országos iroda jelentését helyeslő tudomásul vették és az abban foglalt javaslatokat — az egyes pontok tüzetes megvitatása után — elfogadták.

Végül megállapította a gyűlés annak a beadványnak a szövegét, melylyel az izraelita egyetemes gyűlés egybehívása tárgyában az 1896. évi január hó 6-án és 1897. évi január hó 6-án tartott üléseiből a vallás- és közoktatásügyi ministerhez intézett előterjesztését megsürgeti és a sürgető beadvány átnyújtásával az elnökséget bízta meg.

A PAPOK FIZETÉSÉNEK KIEGÉSZÍTÉSE.

Többször szóvá tettük már azt a tervet, hogy a rosszul javadalmazott papok fizetését az állam egészítse ki. A kormány ígérését beváltotta és a »lelkészek fizetésének kiegészítéséről szóló javaslatot«, melyet jelen számunk kútlfőiben közlünk, előterjesztette. Az országos iroda fenti jelentésében statisztikai adatok alapján világítja meg ezt a javaslatot a rabbik szempontjából, megdönthetetlenül bizonyítva azt, hogy a szegény rabbik baján ez a törvény nem sokat fog enyhíteni. Annyit sem, mint a 300 forintos minimum a zsidó néptanítónkon, melyről más alkalommal szólottunk, kiemelve különösen azt, hogy a többnyire városi zsidó tanítót eddig is kénytelenek voltak a legszegényebb zsidó hitközségek legalább ily öszszeggel javadalmazni, ha nem akarták, hogy éhen haljon. Többszörösen áll ez a rabbikra, kik között egy sincs faluhelyen, sőt még kisebb mezővárosban sem olyan, a ki érettségi bizonyítvány birtokában lenne, úgy hogy 400 forinton felüli fizetékiegészítésre igényt tarthatna. Homályban hagyja a javaslat azt a kérdést is, hogy mily feltételek mellett alakulhatnak új hitközségek. Kétségtelen, hogy erre nézve az idők folyamán általános szabályokat kell majd az államnak megállapítani, hogy az önkénynek eleje vétessék.

A magyar zsidóságban egy félszázad óta folyik a harc arról, hogy kell-e a rabbinak általános műveltséggel birnia vagy nem? Ismeretes, hogy vannak olyan községek, a melyek ezt *conditio sine qua nonnak* tekintik, viszont pedig olyanok, a melyek ezt *conditio cum qua nonnak* tekintik. Mert a pártokat nem arról kell megítélni, hogy milyen czikkeket iratnak, hanem arról, hogy milyen intézményeket létesítenek, már pedig nem ismerünk olyan jesibát, a mely középiskolával kapcsolatottna volna öszsze vagy hogy ilyen kísérlet tételtna volna. A híres »négy polgári iskolát« is a miniszter oktroyálta az »anyakönyvvezetőkre.« Nem akarunk most ennek a kérdésnek a zsidó theologiai tudományok szempontjából való vitatásába bocsátkozni, de nem hallgathatjuk el, hogy nem látható be, miért volna az orvosnak, az ügyvédnek, a tanárnak, a mérnöknek, a magasabb tisztviselőnek inkább szüksége az érettségi bizonyítványra mint a rabbinak? Igaz ugyan, hogy a rabbi a múlt időkben nem

végzett középiskolát, de akkor hívei sem végeztek ilyent. A rabbinak nem volt kevesebb műveltsége mint az intelligens laikusnak. Az idők és viszonyok változtak, felekezetünk aránylag a legtöbb középiskolai tanulót szolgáltatja, miért legyen éppen ennek a legkevesebb középiskolát végzett papja? A zsidó vallás vagy megfér a modern műveltséggel, vagy nem. Ha megfér, miért zárassék el ettől éppen a vallás hivatott öre? Ha nem fér meg, miért nem óvatik meg ettől minden hitrokon? Hiszen vallásunk pap és laikus között nem ismer különbséget! Hol van itt a következetesség? Most hogy a törvény a papokat két kategóriába sorolja, középiskolai műveltség birtokában levőkre és nem levőkre, és ez utóbbiakat éppen felannyira becsüli mint az előbbieket, ez a kérdés nagyon időszerű és szükséges, hogy tisztáztassék, mert nem elméleti, hanem nagyon is gyakorlati kérdés. Sajnáljuk azokat a szegény rabbikat, a kik most az apák csökönnyössége folytán az állam nemes jótéteményeitől elesnek, de egyenesen bűnnek kell tekinteniük az új törvény életbelépte után, ha az általános iskolai műveltségtől jövőben is elzárják a rabbipályára készülő ifjúságot. Kötelességük mindazoknak, kik ebben az ügyben hibásak és illetékesek, ünnepélyesen kijelenteni, hogy az általános modern iskolai kiképzést nemcsak nem ellenzik, hanem kívánatosnak is tartják és kötelességük e szerint cselekedni. Ellenkező esetben rájuk száll az odium, hogy a jövődó rabbinemzedék számos tagjától elzárják azt a forrást, a melyből rendszeren nagyszámú családjukkal a szerény életmódjukhoz szükséges anyagi erőt meríthetnék. Ha nem is áll az, a mivel egy jeles régi tudósunk újabban szellemeskedett, hogy a zsidók vallásukra hiúik, — persze régente, — tény annyi, hogy a biblia és a talmud minden zsidó lelkére köti, hogy az emberek becsülését hitünk tudománya számára kiérdemelje. Már pedig az új törvény folytán az fog kiderülni, hogy a zsidó tudás a legalacsonyabb fokon áll. Szász Károly ref. püspök is azzal érvelt a javaslatl elégedetlen papság ellen, hogy az csak a románokra és zsidókra kedvezőtlen, — a pópáknak és rabbiknak nincs meg a követelt kvalifikációjuk — a protestánsokra kedvezőbb. E körülmény daczára hitrokonaink nyugodtak, míg a napi sajtó különösen a protestáns érdekekkel behatóan foglalkozott és azok érvényesítése mellett lándzsát tört. A rabbi érde-

keiért az országos irodán kívül semmiféle organum nem szállt síkra.

A feltétlen tisztelet mellett, a mely hitrokonainkat már az ókorban ékesítette, remélhető, hogy a leendő rabbi már most, miután a törvény, ha nem is követeli, de üdvösnek jelzi, hogy minden pap általános műveltségének alapját az érettségivel befejezett középiskola alkossa, általánosan olyan nevelésben fognak részesülni, hogy e törvény üdvös intézkedései rájuk is kiterjedjenek. A művelt Nyugaton a hitközségek, a legkonzervatívabbak is, a rabbitól akadémiai képzettséget követelnek; az osztrák kormány minden rekompenzáció nélkül szintén érettségi bizonyítványt követel; miért ragaszkodjék éppen a magyar hitközségek egy része az olyan rabbineveléshez, a mely a középiskola abszolválását kizárja? Nem mondjuk, hogy a modern műveltség hiányát praemiummal tüntetik ki, bár vannak olyan községek is, a melyeknél tisztán ez a negatív kvalifikáció dönt, de tény az, hogy a középiskolai műveltség megszerzése hazánkban a rabbipályára készülőknek bizonyos körökben egyenesen meg van tiltva. Végre valahára ezt a kérdést is, a melyet sine ira et studio ériutettünk, a maga valójában lássa közönségünk és foglaljon állást kiki meggyőződése szerint vagy a kultura mellett vagy a kultura ellen.

Az evangélikus református konvent márczius 25-én foglalkozott a törvényjavaslattal és néhány határozatot hozott, a melyek a többi felekezeteket is érdeklik. Nevezetesen azt a jogos és nemes óhaját fejezte ki, hogy az államtól bármi czímen segítséget nyerő, bármily vallású lelkészek egyformán bánásmódban részesüljenek. Továbbá megnyugtató nyilatkozatokat kér a kormánytól arra nézve, hogy az egyházi kerületek és a közalap részére juttatott állami segélyeket ezentúl is biztosítani fogja. Tanácskoztak arról is, hogy miképen lehetne a hívek adozásán könnyíteni. Az izr. hívek semmivel sincsenek kedvezőbb helyzetben, hogy többet ne mondjunk, mint a protestánsok és csak azt óhajthatjuk, vajha az állam felekezetünket ugyanabban a jogokban és támogatásban részesítené. Nagyon meg lehetnénk elégedve.

BÉCSI HANGOK.

A sokszínű néppárt, a mely a nemzetiségek és a klerikalizmus, a zsidófalók és az abszolutizmus táborából toborozza híveit, hamar ráúnt az alakoskodásra és a költségvetési vita alatt nyiltan kitűzte a *reakció és antiszemitizmus* zászlaját és így a magyar jellemből legalább egy szép vonást tart meg — az egyenes őszinteséget. A fekete sereg vezére nem átalotta bevallani, hogy a bécsi polgármesterrel, a magyar nemzet hirhedt ócsárlójával és vad ellenségével rokonszenvez, szomorú példát szolgáltatva arra a még szomorúbb igazságra, hogy a zsidógyűlölet kiöli híveiből a nemesebb politikai és humánus érzéseket olyannyira, hogy a haza ellenségeivel is készek szövetkezni vágyaik kielégítésére. A néppárt fényesen beigazolta Wlassics egyik régebbi állítását, hogy a reakció és antiszemitizmus édes testvérek, a mely állítást különben az újabb francia és a régi osztrák események is megerősítenek. A hol a régi zsidófalás felütötte tanyáját, ott a régi reakció sem késik soká, hogy learassa az antiszemitizmus magvaiból kikelt népélnyomó és szabadságölő vetést.

A kormány szabadelvűségéhez híven előbb Wlassics kultuszminiszter által, kit Darányi követett, a klerikális párt törekvéseit, közöttük az antiszemitizmust is, a legtetszetősebb eszközt a felekezetek megbontására, erélyesen visszautasította, figyelmeztetvén egyszersmind azon veszélyekre is, a melyek a mérges magból a haza és nemzet kárára kicsiráznak. A reakzionáriusok a szocializmust is a zsidók nyakába szeretnék varrni, mint a bécsi keresztény-szocialisok a tizenkettedik órában a német-cseh viszályt. Hasonló alappal és sikerrel. Mint-hogy a tapasztalat azt mutatja, hogy az igazságokat újságpapíros korunkban nem szabad egyszerűen megvetni, Bánffy miniszterelnök márczius hó 24-ikén nagyszabású beszédében az antiszemitizmusról is a nála megszokott nyíltsággal és erélylyel nyilatkozott, a mi általánosan mély hatást gyakorolt. E beszédből idézzük a következő részleteket:

Asbóth képviselő úr foglalkozik a Szabadságról szóló művében a zsidókérdéssel is. Azt mondja: (olvassa) »A kereszténység alapítója mondá és régi zsidó elvet mondott ki azzal, hogy sem törvényből elvenni, sem a törvényhez hozzátenni nem

szabad egy jöttt sem. És valóban tény, nem tettek hozzá a törvényhez semmit sem. Amit tanított, mind a zsidóságtól vette; abból volt merítve; kizárólag a zsidóság erkölcsi tartalma képezte tanainak anyagát. Krisztus a zsidósághoz semmit sem tett hozzá, de elvett belőle bizonyos részeket...« (Zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)

Szóval, midőn Asbóth képviselő úr egyik munkájában a konzervatív politikájáról szólva ennek czéljául azt tűzte ki, hogy az összes felekezeteket magában egyesítse, a zsidókat is, s midőn egy másik munkájában azt mondja, hogy Krisztus valódi tanainak képviselői nem is a zsidók közt keresendők, s hogyha Krisztus emberi minőségben a földre jönne. híveit ott keresné: akkor Zichy János képviselő úr, Asbóth képviselő úrnak igen tisztelt barátja és elvtársa, (Derűtség jobbfelől) már a múlt évben hangoztatta az ő konzervatív politikáját, ez évben pedig a reakcióra is hivatkozik, (Derűtség jobbfelől.) s mégis Asbóth képviselő úr vele egyetért, elveit magáévá teszi s együtt működik azzal a néppárttal, mely az antiszemitizmust ma már erős, hatalmas bátorsággal írja fel zászlójára. (Igaz! Ugy van! Tetszés jobbfelől.)

Tisztelt Ház! Azok a hangok, a melyek itt elhangzottak, eszembe juttatják nekem a középkor küzdelmeit, a protestantizmus üldözéseit, a francia Bertalan-éjt megelőző napok hangjait, Polónyi képviselő úr találhatja különönsnek azt, de — a tények, adja Isten ne igazolják — azok a hangok oly felekezeti ellentétekre vezetnek, a melyekre az országnak szüksége nincs. (Élénk helyeslés a jobboldalon.) Itten, tisztelt Ház, kiegyenlíteni kell az ellentéteket, megszüntetni.

Tisztelt Ház! Ma, midőn ebben az államban, ahol anynyi a vallásfelekezet és nemzetiség, egyes felekezetek ellen oly hangokat hallunk, mint a milyen hangok itt elhangzottak a zsidókkal szemben, ne legyen meg nekem aggályom? Nekem, tisztelt Ház, annak az embernek, ki a zsidókra vonatkozólag már önálló nézettel bírtam akkor, mikor Mócsy képviselő úr hihetőleg nem volt néppárti, antiszemita köpenybe burkolva.

Tisztelt Ház! Sok évvel ezelőtt — gondolom lesz 12—14 éve — Besztercze városában, mint újonnan megérkezett főispánnál a különböző hatóságok és felekezetek én nálam tisztelegvén, megjelent ezek közt az orthodox zsidó hitközség is. Intéztek hozzám egy elég hazafias, kétségtelenül igen lelkes, német nyelven tartott beszédet és én akkor, tisztelt Ház, azt mondtam az illetőknek: »Uraim, köszönöm szives figyelmüket, hogy itt én előttem megjelenve, engem mint új főispát üdvözöltek. Köszönöm azt, hogy midőn az egész város felekezetei én előttem megjelentek, eljönnek önök is. De rosszul esett nekem, hogy Magyarországnak egy felekezete, az izraelita fele-

kezetnek szónoka, én hozzám németül szólott. Rosszúl esik nekem, hogy önök itten bizonyos színezettel jelennek meg. En a zsidóságot Magyarországon egyébként nem tekintem, mint egy felekezetnek. (Helyeslés jobbfelől.) Nem tekintem egyébként, mint a magyar nemzet kiegészítő részének. (Helyeslés jobbfelől.) a mely, ha ezen az úton halad, kétségtelenül magának, de az országnak s a nemzeti fejlődésnek igen nagy szolgálatot tesz. Elvárom önöktől, urak, hogy így fogják fel a kérdést; elvárom, hogy ne tekinték magukat egyébként, mint felekezetnek ebben az országban, őszinte szívvel, testtel-lelékkel magyaroknak, hazafiaknak.« (Éljenzés a jobboldalon.)

Tisztelt Ház! Ez volt akkor álláspontom, ez ma is és azt hiszem, hogy az a hang, a mely itt elhangzott, ismételten egyes képviselő urak szájából, az nem ezt fogja elősegíteni; az ezt fogja gátolni, kitaszítja esetleg a nemzet testéből, vagy legalább arra törekszik — remélem eredménytelenül — mindenestre azonban a felekezetek között idézi elő az ellentéteket. (Úgy van! Úgy van! jobbfelől.) Méltóztassanak megmondolni, hogy nem helyes ez, mert ezen az úton haladva, nem az ellentéteket egyenlítjük ki, a melyeket pedig ki kell egyenlítőtenünk. Nem akarom idézni Széchenynek a nemzetiségekre és felekezetekre vonatkozó szavait, de már Széchenyi jelzi, hogy az egységet kell keresni, nem pedig az ellentétet. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

TÁRSADALMI SZEMLE.

Az országos közalap, a mely a szerencsétlen közigazgatási helyzet folytán nem gyarapodhatott oly mértékben, a milyen hitsorsosaink áldozatkészsége és az eszme iránti lelkesedéssel mellett jogosan remélni lehetett, működését csak most kezdheti meg. A bizottság elhatározta, hogy először iskolákat fog létesíteni, egyelőre Mármaros-, Ung- és Bereg-megyékben, a hol a legujabb ministeri kimutatás szerint a zsidó tanköteles gyermekek túlnagy százaléka nem jár iskolába. A vallás-oktatást mindenhol az illető helység rabbija felügyelete alá fogják helyezni.

A nagy feladatokhoz képest, melyeket a közalap megoldani kíván, anyagi ereje felette gyenge még, de a vezetői bíznak hitrokonaink ősi áldozatkészségében. Lelkes felhívásban fordulnak a közönséghez, hogy az eminenter vallásos és

hazafias czél érdekében adakozzék. A középosztály a meglevő alaphoz még alig járult hozzá, már ezért is remélhető, hogy a felhívásnak nagy sikere lesz, hisz ez az osztály képezi közseégeink gerinczét régi idők óta és ez buzgólkodik ma is intézményeink fentartartásán és gyarapodásán. A közalaphoz bármily csekély adományyal hozzá lehet járulni, úgyszintén évi járulékkal.

*

A pesti izr. hitközség Brill Sámuel Löw rabbisági elnök sírja fölé díszes sírkövet emelt, a mely márczius hó 23-án a hitközség és Chevra Kaddisa előjárósága, a rabbiság, az orsz. rabbiképző-intézet tanári kara, az elhunyt családja és több előkelő férfiú jelenlétében ünnepélyesen fel lett avatva. Dr. Kohn Sámuel mélyen átgondolt beszédben ecsetelte az elköltözött nagy rabbi jellemét, eszményül állítván oda a felejtethetlen férfiút a jövő rabbinemzedéknek. A beszéd, valamint a Bachmann főkantór kórusának éneke a közönséget mélyen meghatotta.

*

Hamar felejtő korunkban is sokáig fognak emlékezni arra a perre, a mely Párisban az egész művelt világ páratlan érdeklődése mellett folyt le és Zola Emil személyében az igazság elítélésével végződött. A boszorkányper támadt fel, a melyben nem az igazság kiderítése, hanem a mindenféle furfanggal félrevezetett közvélemény és a felkorbácsolt szenvedélyek irányították a jog- és törvény szerint ítélni bírákat. A boszorkányperekben is mindent kiderítettek, a mit a nép a szerencsétlen vén asszonyoknak tulajdonított, a Dreyfuss-ügyben mégsem mindazt, a mire a zsidófalóknak szüksége volt. A különbség csak az, hogy a boszorkányüldözők hittek a boszorkányságban, míg a zsidóüldözők maguk sem hisznek a »zsidó« különlelésben, mert minden érzék mellett is kiderült, hogy az Ördögzigetre deportált zsidó kapitányt minden ténybeli alapon nélkül tették élő halottá. Birái szónokoltak, de nem tanuskodtak az esküdtek előtt, szomorú bizonyosságot szolgáltatva a mellett, hogy az egyik hiba a másikat szüli és hogy a legmagasabb állású embereket is elragadja az önzés és a szenvedély. Ha igaz az, hogy iustitia fundamentum regnorum,

akkor a szabadság hazájának alapjai, fájdalom, megrendültek. Hiszünk azonban a francia nemzet jobb szellemében, a melyet pillanatra megtéveszteni lehetett, de örökre nem, és csakhamar be fogja látni, hogy csak *egy* jog és *egy* igazság létezik, a melyet minden nép csak saját vesztére osztályozhat. A gyenge zsidók után következnek a protestánsok és az erős katolikusok sem fognak elmaradni, ha náluknál is erősebb hittestvéreik elérkezettnek látják az idejét és akkor libertét, fraternitét és egalitét büszke zászlaja rongyokra tépve porba hull.

Mult számunkban szóvá tettük azt a különös dolgot, hogy Berlinben három év óta keres egy ad hoc kiküldött konzervatív bizottság rabbit, de nem képes azt megtalálni, mivel maga sincs tisztában azzal, hogy mit akar és mit nem akar. Az »Allgemeine Zeitung des Judenthums« ezidei 7-ik számában erről a szimptomatikus jellegénél fogva a helyi érdeken felül emelkedő ügyről vezércikket ír, a melynek első kikezdése így hangzik:

»Már majdnem három esztendő óta keresnek a berliniek konzervatív rabbit. Ismert dolog, hogy mily sikerrel. A képviselőtestület körén belül álló párt, mely ily rabbit kíván, maga gondoskodott arról, hogy balsikerei ismertekké váljanak. Egész Németországban, sőt Hollandiában is keresték ezen csodaembert, aki az ortho-doxia kívánalmainak eleget tegyen, a mely páratlan liberalizmussal a törvényt minden emancipációját megengedi magának, mialatt páratlan terrorizmussal másokat ugyanazon törvény nehéz igájába hajtana. Természetes, hogy ily rabbit nem találtak s ép ily természetes, hogy minden valóban orthodox rabbi, a kinél a tan és az élet *összhangot* képez, visszautasította a meghívást. Minden egyes esetben azonban az ügynevezett rabbi-választási bizottság kulisszái mögött történeteket néhány nappal később valamennyi községi konventikulumban, melyek a dolgok iránt érdeklődtek, tudták és kimélet nélkül tovább adták. Az Oranienburgerstrasse illető házainak tetején már a verebek is csiripelték azon emberek neveit, a kikhez fordultak, s a kik az ajánlatot visszautasították. Könyveket lehetne ezen választási történetről írni. Nemcsak az illető bizottságok tag-

jai, melyekben mellesleg megjegyezve, csak konzervatívok voltak, minthogy a liberálisok jogosult okokból minden választásról lemondtak, hanem mindenki, a kit az ügy valamely okból érdekelt, beleavatkozott, sőt önállóan is cselekedett. A kinek testvére, sógora vagy barátja van, ki valamely külső hitközség rabbija, egyszerűen irt neki, a legesekélyebb felhatalmazásnak sem lévén birtokában, hogy nem volna-e hajlandó mint rabbi Berlinbe jönni. Mulattató vállalkozás volna, azon férfiak névjegyzékét összeállítani, a kiket az utolsó három évben jelöltek gyanánt említettek. De lemondunk erről. Olvasóink tanubizonyosságot fognak arról tenni, hogy az egész idő alatt nem érintettük az ügyet, hanem csöndesen megvártuk, mi fog a dologból kifejlődni. És ha ma felemeljük szavunkat, csak azért történik, mert az ügy — úgy látszik — nyilvános botránykövé fajul.«

Ugyanaz az újság következő számában azt a budapesti napilapokból berliniekbe átlpántált hirt, mintha egy itteni jeles tudóst hittak volna meg a berlini ötödik rabbi állásra, »purimtréfának« nevezi.

*

Feltűnő ellentétet képez a berlini konzervatívizmussal az az 5800 hitközségi tag, a kik az előjáráságtól egy vasárnap-i Istentisztelet berendezését kérték. Kérélmüket azzal motiválták, hogy azok, a kik szombaton a templomot nem látogathatják, szintén szeretnének a vallásos ajtatosság jótéteményében részesülni. A rabbinátus véleményadása után az előjáróság és a választmány a kérelem teljesítését megtagadta, de kész péntek este 7 órakor külön hitszónoklattal egybekötött Istentiszteletet tartatni. A forgalomba hozott nagy jelszavak megtévesztik az embereket. Az ortho-doxismusra 5800-an a vasárnap-pal felelnek. Talán nem tévedünk, ha mindazt, a mi Berlinben az utolsó hitközségi választás óta történik, pusztán két párt erőpróbájának tekintjük.

*

A magyar nyelv végre a pozsonyi jesivába is betette lábát Wlassics kultuszminiszter rendelete folytán, hogy a talmudiskola növendékei az ottani polgári iskolában hetenként két órán át a magyar nyelvből és történetből előadásokat

kötelesek hallgatni. Kevesebb idő alatt már csakugyan nem lehet megismerni a magyar nyelv minden csinját-binját és a mellett még a magyar irodalmat és történelmet is elsajátítani. A pozsonyiak csakhamar rá fognak jönni, hogy a magyar irodalomban van holmi ó- és ujklasszikai, népies és nemzeti irány, romanticizmus és hasonló csodabogarak, a melyek megértéséhez némi műveltség szükséges. A magyar történet sincs kinai fallal körülvárva, hanem, hála Istennek, összefüggésben a világtörténettel. Szóval heti két óra is elég annak felismerésére, hogy nem tudunk semmit és hogy heti két órában semmiféle nemzeti nyelvet, irodalmat és történetet nem lehet megismerni. Kénytelenek lesznek tehát a modern magyar kulturának további óraáldozatokat hozni, míg végre magukra kényszerítetik az egész magyar középiskolát, melyet a lelkészek fizetésének kiegészítéséről szóló javaslatában ugyan csak a kultuszminiszter kétszer oly magas fizetéssel honorál, mint bármely heti kurzust. A zsidó tudományokra pedig, pl. a szentírásra, zsidó történetre stb., melyeket Pozsonyban hírből ismerhetnek, majd rávezeti a hazai »orthodoxiát« az idők vaskényszerűsége. Miért legyenek a magyar rabbik művelte-
lenebbek a németeknél?

TUDOMÁNY.

SCHWERINI KOHN GÖTZ.

— Élet- és korrajz. —

(1760—1850.)

A múlt század utolsó évtizedeiben és immár vége felé járó századunknak első felében Magyarország legkiválóbb rabbinikus tekintélyei között foglalt helyet schwerini Kohn Götz. Nevét, a nép ajkán egyszerűen »*schwerini Götz rabbi*«, korának legünnepeltebb talmudistái első sorában szokták említeni, s nem egy ízben szerepelt országos zsidó ügyekben. Abban a városban, a hol élete utolsó harminczhét esztendejében mint rabbi működött, — a melyről őt a »*bajai Götz rabbi*«-nak is nevezték, — szintúgy Bács-Bodrogszegye hitközségeiben, melyeknek hatóságilag elismert főabbija volt, osztatlan szeretettel és hódolatteljes nagyrabecsüléssel tekintettek reá és egész Magyarországon a legmélyebb tisztelet kifejezéseivel beszéltek a »*bajai gáón*«-ról: fenkölt szelleméről, erős és tiszta jelleméről, széles tudományáról és arról az önállóságáról, melyet a talmudi tudományok felfogásában és tárgyalásában tanusított.

Midőn néhány évvel halála után mint szegénysorsú talmudtanuló Pápára kerültem, hosszas bolyongásom ideje alatt csak annyit kellett mondanom, hogy a schwerini Götz rabbi unokája vagyok és mintegy varázsszóra nyílt meg előttem minden ajtó, minden szív. Midőn nemsokára rá a boroszlói »zsidó theologiai szeminárium«-ot kerestem fel, hathatós ajánlásul szolgált számomra boldogult nagyatyám emléke, melyet Frankel Zakariás, az intézet akkori vezetője, nagy tiszteletben tartott.

És midőn tanulmányaim befejeztével Magyarország fő-

városába kerültem, ismét a nagyatya iránt megőrzött kegyelet volt az, mi az unokának barátokat és jóakarókat szerzett, még mielőtt ideje és alkalmá lett volna azoknak rokonszenvével kiérdemelni.

A »schwerini Kohn Götz« név még mindig tiszteletben éli a magyar zsidóságban, de már inkább csak mint homályos emlékezet, vagy mint régibb nemzedéktől örökölt hagyomány. Kevesen élnek már, kik e név viselőjét működni és tanítani látták. Tanítványai, egy pár hajlottkorú aggastyán kivételével, egymásután sírba szálltak már. Az iszonyú tűzvész, mely néhány évvel halála előtt egész Baja városát elhamvasztotta és az ő összes iratait és feljegyzéseit is elpusztította, lehetetlenné tette hetven éves tanulmányainak bő eredményét nyilvánosságra hozni. Nincs könyv, mely tanúságot tenne tudásáról és szellemének irányzatáról. Néhány levél és responsum, mely különböző héber könyvekben szórványosan és tudtán kívül látott napvilágot, minden, a mi tőle nyomtatásban megjelent.

Igy mindinkább elhalaványul az ő emlékezete; még néhány évtized, és teljesen elveszhet az utókorra nézve. Pedig egy rendkívüli férfi emlékezete az, a ki jelentékeny volt mint talmudista, vagy talán még inkább mint élesen kidomboródó jellem, igaz papi érzelmű férfiú, a ki korát megelőzve, régi modorú, szigorú vallásossága mellett mindig tekintettel tudott lenni a kor követelményeire és a ki az ő egész, rendkívül hosszú életét az isteni tan, az igazság és a békeesség szolgálatának szentelte, áldást terjesztve, melyet hitközsége és annak egész környéke még mai nap is élveznek, holott már közel öt évtized óta sírban nyugszik.

Ilyen körülmények között már régóta szívbeli kötelességemnek éreztem, hogy megírjam a megdicsőült élet- és jellemképét, csak hogy sokáig nem mertem megkísérteni; hiányoztak a biztos adatok és a szükséges kézirati anyag. A mi ez utóbbiból a megboldogult hagyatékában található volt és nagyobbára birtokomban van, az életének utolsó tíz évéből való. Összes előbbi följegyzései és levelezése, mint már említettem, a lángok martaléka lett. Csak lassanként jutottam régebbi levelezésének egy csekély töredékéhez. Épp oly nehézséggel járt biztos adatokat beszerezni ifjúkorára, tanulmányai menetére és külső életviszonyaira nézve. Szülővárosában alig

akadtam már idevágó adatokra; néhányat a rám maradt családi iratokból meríthettem, másokat közben javarészt elhalt tanítványainak és egyéb kartársainak köszönök, továbbá egy életrajzi vázlatnak, melyet igen tisztelt tudós barátom, Lemberger Henrik dr. úr Baján, a megboldogult legidősebb veje adatainak alapján az Allgemeine illustrirte Judenzeitung (Pest, 1860. 17—18. sz.) közzé tett. Érdekes felvilágosításokat és adatokat szolgáltatott és szolgált nekem ősz édes atyám, az egyetlen, a ki még életben van gyermekei közül.

A rendelkezésemre álló anyag hézagos volta helylyelközzel nagyon is érezhetővé válik és elismerem, hogy e sorok megírásánál tiszteletteljes kegyelet vezette tollamat és arra készítetett, hogy számos oly dolgot vegyek fel, mely tulajdonképpen csak családi krónikában volna helyén. Mindazonáltal merem hinni, hogy az itt következő fejezetek nagyjában hű képet nyújtanak a megboldogult életéről, olyant, mely daczára a szűk keretnek, mely körül fogja, egyúttal korrajz is és néhány jellemző vonást szolgáltat a hazai zsidóságnak, kivált művelődéstörténetéhez.

Kohn Götz született 1760-ban, a Warthe melletti Schwerinben, jelenleg Posen tartományban fekvő porosz kisvárosban, mely akkoriban a lengyel királysághoz tartozott. Innen a »schwerini« melléknév, melyet eleinte az általa látogatott talmudiskolákban kapott, később ő maga felvett és mely végre családi nevét, *Kohn-t*, a nép ajkán és az egykorú jelentésekben csaknem kiszorította.¹

Atyja, Sámuel, egy tehető löszállító, egyszerű, ernyedetlen szorgalmú, fia tanúsága szerint, »tökéletesen istenfélő ember« volt,² akinek heves indulatú természete azonban igazolta a talmud állítását a kohaniták hirtelen haragra lobbanó természetéről. Anyja, Rachel, kiről mindig különös tisztelettel emlékezett meg, mintaképe volt a régi zsidó »derék asszony«-nak, jámbor, önzetlen, lemondó nő, aki csak házának és hat gyermekének élt, kik között Götz volt a legidősebb. Egyetlen nővére, atyjának elkényeztetett kedvence előbb őt, azután az

¹ Német levelek és okmányok alá így írta a nevét: Getz Schwerin (vagy csak S.) Kohn; héberül így: אֱלִיָּהוּ בֶּן־יִצְחָק שְׁוֵרִינִי

² S. G. (= Schwerini Götz) családi feljegyzéseiből.

utána következő öccsét még gyermekkorukban elüldözte a szülői háztól. A tizenkét éves fiú, megfosztva minden anyagi segélytől, mint vándor talmud-tanuló neki indult a nagy világnak.

Vándorlásának legközelebbi célja Posen volt. Az ottani nagy hitközség híres talmudiskolájának vezetője, József ben-Pinchasz volt, a nép száján »rabbi Joszke« (Joszkele) Posen, Landau Ezekias veje, kit kortársai a »jámbor« (há-czáddik) dísznévvel ruháztak fel.¹

A fiatal Götz, ki az akkoriban minden jobb zsidó házbán szokásos nevelésben részesült, és már zsenge gyermek korában be volt avatva a biblia és a talmud tudományába, két évig megfeszített szorgalommal követte R. Joszke előadásait és nem sokára magára vonta a nagyhírű rabbi jóakarata figyelmét. És ez veszedelmére vált. Hazúlról ugyanis semmi támogatást nem nyerve, mint szegénysorsú talmudtanuló elégett, aki a hitközség jóvoltából szegényes lakást, szabad asztalt és egyéb elég szűken kimért jótéteményeket élvezett. Egyszer azonban R. Joszke egy nagyobb utazása alkalmával Schwerinbe is eljutott, ahol a nála tisztelgő talmudtudósok előtt elismerőleg nyilatkozott nagy reményekre jogosító schwerini tanítványának ritka szorgalmáról és fényes tehetségeiről. Ez alkalommal hallották a rabbi kisérői, hogy Götz atya tehető ember, kinek módjában volna, a fiát bőségesen támogatni.

Mikor ezt Posenban megtudták, megvontak tőle minden további segélyezést, mert amúgy is kelleténél többen voltak a »szegény báchurok«, akiket a hitközségnek kellett ellátnia. Az akkor még alig tizenöt éves fiú azonban nem tudta magát rászánni, hogy atyjától, kinek házat titokban hagyta el, segélyt kérjen. Inkább ismét kezébe vette a vándorbotot, és még messzebb ment az idegen világba, egészen — Pozsonyig.

A Warthe melletti Schwerinből a Duna melletti Pozsonyba! Akkori időkben ugyancsak hosszú, a szegénysorsú »báchur« számára pedig nélkülözésekben és fáradsalmakban gazdag út volt ez, de azért az ilyen, sőt még ennél sokkal

¹ R. Joszke Posen-ról I. Perles, Geschichte der Juden in Posen, Breslau 1865, 74—5. és 126. lap; v. ö. Sémm hágedolim chádás I. s. v. יקב הזרוב

hosszabb út sem riasztott vissza tudványó talmud tanulókat, akik már a középkorban Csehországból, Galiciából, sőt Oroszországból is szoktak elvándorolni egész Franciaországba, hogy híres mesterek tantermét felkeressék. Így pl. nemsokára rá, hogy Götz Posenből Pozsonyba érkezett volt, két magyarországi »báchur«, Perls Mózes, később rabbi Kismartonban és Bonyhádon, és ennek szülőhelye után Meir *Almás*nak elnevezett kortársa, ki később több magyar községnek volt hírneves rabbija, ugyanezt az utat tették meg, csakhogy ellenkező irányban Pozsonyból Posenba, hogy R. Joszkenál tanulhassanak.¹

Götz ez utjának egyes állomásait nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy számos olyan községen vezetett át, melyekben jelentékeny talmudiskolák virágoztak. Úgy látszik azonban, hogy egyikben sem tartózkodott huzamosabban, hanem egyenesen a magyar koronázó város felé tartott, ahová 1778-ban el is érkezett. Oda vonzotta őt az akkori ünnepelelt pozsonyi rabbi Meir, akit Magdeburgtól nem messze fekvő szülővárosáról közönségesen Barby-Meir (Mahram)-nak neveztek.

Barby Meir, a halberstadti Hirsch Lipmann² és a majna-frankfurti Kohn Jakab³ tanítványa, 1763-ban az idősbb Akiba Eger,⁴ a később oly híressé lett hasonnevű poseni rabbi nagyatya utódául pozsonyi rabbivá választatott. Terjedelmes talmudi tudományán és éles elméjű dialektikáján kívül, amelynek fényes tanújelét adta a nevével két kötetes munkában⁵, úgy látszik, meghívására döntő befolyással volt még számos éveken át folytatott tevékenysége, mint a halberstadti talmudiskola »feje« (rós jesivá). Pozsonyban ugyanis azt várták tőle, hogy »a nyájakat felnevelje, és számukra kibővíti az aklokat.«⁶ Rabbinius tevékenységének súlypontját ő csakugyan a tan-

¹ Ezt az adatot néhai Brill S. L. rabbisági elnöknek köszönöm, aki Perls Mózes tanítványa volt.

² Az ארץ בני ez. hatfóra-kommentárnak szerzője.

³ A שב יקב ez. 2 kötetes responsum gyűjteménynek szerzője.

⁴ A משנת דר עקיבא szerzője.

⁵ הרשי הלכות מהר"ם ברבי. A halála után (Prága, תקנ"ג) megjelent második kötet nyomdaköltségeit még életében tette le.

⁶ L. munkája I. részének bevezetését.

terembe helyezte. Landau Jechezkel dicsérő elismerése szerint »élte minden napján éles elmével és tudományyal méltó tanítványokat oktatót a tórára«, és veje és tanítványa, Sulzbach Seligmann tanúsága szerint 50 esztendő, felében Halberstadtban és felében Pozsonyban, tanítványai oktatásának szentelt, »mert a jámbor férfiú éjjel-nappal tanult, a nappalt tanításnak, az éjjelt saját tanulmányainak szánva.«¹

E szellemben egészen 1789 július 28-án bekövetkezett haláláig 25 évig működött, mint a pozsonyi hitközség rabbija,² s az ottani talmudiskola épen alatta és két közvetlen utóda, Eger Mesullám, előbb tšmienicai³ rabbi és Szófer Mózes alatt érte el tulajdonképeni jelentőségét. Midőn élte alkonyán tanítói tevékenységére visszapillantott, számos tudós tanítványra utalhatott, akik közül sokan mint tanítók működtek Izraelben.⁴

Egyike ezen tanítványoknak, aki azonban már csak a mester halála után kezdte meg rabbinikus működését, volt Kohn Götz.

A fiatal schwerini bāchur csakhamar kedvence lett Barby-Meirnek, aki nemcsak nyilvános, hanem rendszeren éjjeli magántanulmányainál is szívesen látta őt maga mellett.

Hét évig tanult a rabbinikus tudomány eme mesterénél, aki a talmud legmélyebb aknáit tárta fel előtte, és megmutatta neki, hogyan kell onnan a tudás kincseit kiásni, és hogy kell velök bánni. És amint a rabbi felismerte és méltatta, úgy felismerték és méltatták őt a hitközség legtekintélyesebb tagjai is, nevezetesen Dembitz Jehuda, tehetséges bachurok bőkezű maecenasai, kinek előkelő házában végre nyájas otthonra talált

¹ L. Landau approbatióját és Sulzbach előszavát u. a. munka II. részéhez.

² Strkőve szerint halálának napja: *ה' אב בלע המות לנצח לפ"ק* (Reich Beth- El II. 371. l. helytelenül: 1788. ab hó 5.) A feliratba a betűk felírisítése alkalmával több hiba csúszott be; így vége felé az olvasható most, hogy Meir pozsonyi rabbi volt *ב"ה שנים*, eredetileg bizonyára *ב"ה שנים* állt, mint kiviláglik Sulzbach fentidézett előszavából. *ויפ"ן ב"ה ובי"ה* ... *בק"ק האלביששטאט ונדרן פה* ... ugyanez következik Meir Barby saját szavaiból *לפ"ק א"ה ישיבות פק"מ לפ"ק* datált előszavából munkája első részéhez: *ה' עשרים ושתים שנים ... ק"ק פ"ב ... הניחו עלי את ר"שם לחות להם לאב"ד*.

³ Galicziában.

⁴ L. könyve I. részének bevezetését.

Dembitz fia, Dávid ugyanis ez időtájt kelt egybe a szépsége és műveltsége miatt ünnepelt Rosenthal Rózáliával, a tudós és érdemekben dús Rosenthal Élias és Salamon testvérpárnak nővérével, és a fiatal férj mellé, aki talmudi tanulmányait folytatni akarta, Götz alkalmaztatott, mint társalkodó és tanító. A szigorú vallásos, de előkelő Dembitz családnál, melybe az ifjú nővel a Mendelssohn iskola szelleme is beköltözött, ismerkedett meg Götz a világi tudományokkal is, s itt erősödött meg előítéletektől ment, türelmes gondolkozásában, mely jellemének egyik alapvonása volt és Barby-Meir számos tanítványai közül, Benedikt Márk mellett, épen Rosenthal Salamonhoz és Oppenheim Beerhez hozta őt baráti viszonyba.¹ A híres pozsonyi rabbinak, kinek hét évig volt tanítványa és kivel, kivált eleinte, csaknem szakadatlanul érintkezett, köszönte talmudi tudományának széles, biztos alapját, de a német-zsidó (áskenázi) dialektust is, melyet daczára lengyel származásának élte fogytáig megtartott. Azt az élesen kidomborodó pilpulisztikus módszert azonban, mely Barby-Meirt annyira jellemzi, nem vette át mesterétől, hanem a talmud tárgyalásában egész más, mint látni fogjuk, csaknem ellentétes irányban haladt.

Huszonkét éves korában végre elhagyta Pozsonyt és Prágába ment, hol úgy, mint azelőtt, kiváltképen a talmud és a rabbinikus irodalom tanulmányozására fordította idejét, de azért foglalkozott arithmetikával és geometriával is, szívesen lapozgatott természettudományi és történeti könyvekben, sőt megpróbálta a francia nyelvet is elsajátítani. A sakkjátékot, melyet ugyancsak Prágában tanult meg, mint szellemes szórakozást, még késő vénségében is szerette.

Ezen, a korabeli fiatal talmudtudósoknál szokatlan általános műveltségének, valamint Barby Meir meleg ajánló leveleinek köszönhetette, hogy a legelőkelőbb prágai zsidó házakban, melyek közül a Wehli-, Pržibram- és Jerusalem házakról mindig hálás szeretettel szokott megemlékezni, mint tanító és nevelő nyert alkalmazást. Prágai tanítványai mindvégig a

¹ Rosenthalra nézve l. L. Jonathan *Alexandersohn*, Ehrenrettung stb. (Frankfurt a. M. 1847.) a héber szövegben 29. l.; Oppenheimhoz való ifjúkori viszonya kitünik ennek S. G.-vel folytatott későbbi levelezéséből, mely részben birtokban van. Benedikt Márkról még alantabb lesz szó.

legnagyobb tisztelettel viseltettek iránta, melynek 50 évvel később a bajai tűzvész alkalmával bőkezű módon adtak kifejezést.

Ez időtájt az ő híre mint talmudtudós már annyira meg volt alapítva, hogy több ízben nyilvános előadásokat tarthatott, melyekre számos talmudtanulón kívül még tekintélyek, mint Ranspurg Beczále és Wehli Efraim sem resteltek eljárni. Amellett rendezett, mondhatni jó viszonyok között élt. Atyja ugyanis 1792. április 21-én, mikor egy lószállítmánynyal a megáradt Netze folyón át akart kelni, lovával együtt a vízbe fúlt. A csekély örökség, mely reá esett, továbbá a megtakarítások, melyeket mint nevelő tett, épenséggel jómódú fiatalember hírébe hozták, akinek »legalább is 100 arany készpénz vagyona van«¹. A Landau Israeltől 1793-ban kiadott gyűjtemény és munka végén a prágai előfizetők névsorában az ottani zsidó hitközség legelőkelőbb nevei között az ő neve is szerepel.²

II. Zsidó házasságkötés száz évvel ezelőtt.

Götz további életpályája a Moldvától a közép Duna partjához, a száztornyú Prágából Alsó-Magyarországnak egy bács megyei kis helységébe vezette a schwerini báchurt.

Baja, ma egy barátságos intelligens város csaknem 20000 lakóval, akkoriban egy körülbelül 600, részben zsidóval lakóval, akkoriban egy körülbelül 600, részben zsidóval lakóval fedelezett házból álló mezőváros volt. Az élénk kereskedelem, mely ott a helységnek a Duna melletti kedvező fekvésénél fogva, már akkoriban virágzott, és a sűrűn látogatott vásárok, melyeknek a »Kis-Pest« nevét köszönte,³ eleinte csak néhány a közelben lakó zsidó családot vonzottak oda, melyeket nemsokára mások követtek, kik távolabbi vidékekről jöttek oda és szerény kis hitközséget alkottak, mely ügylátszik csak a múlt század közepe táján keletkezett.⁴

¹ L. a köv. fej.

² ארת ארתת עולם. ארתת תמן . . . יסוד מורה ויסוד תורה i. h. בחבור נעני שווערין.

³ Bajáról a múlt század végén v. ö. Korabinsky, Geogr-Histor. Lexicon von Ungarn (Pressburg 1786) Baja a.

⁴ A régi bajai »chevra-köny«-vet Welisch Simon, »főgábják« adományozta תק"א a szimchath-tórai istentisztelet alkalmával (1790. szept.

A fiatal hitközség egyik legtekintélyesebb tagja a Müller Maier Lót terménykereskedő volt, akit szülővárosáról közönségesen Maier Leb Losbrin (értsd: Lovasberény)-nak neveztek. A gazdag, jótékony és jámbor ember, ki azzal szeretett dicsekedni, hogy »Rabbi Reb-Zerách«-nak¹ tanítványa volt, szabad idejét a rabbinikus tudományok tanulmányozására fordította. Legkedvesebb foglalkozása volt a talmudi vitakozás, amelyet sok tudással, éles elmével és még több szenvedélyvel folytatott, és a szomszédos rabbik, akikkel élénk tudományos levelezésben állott, nagy tisztelettel viseltettek iránta.

Ilyen körülmények között ép oly természetes, mint jogosult volt az a nagyravágyása, hogy egyetlen leányát, Reizel-t, mentül fényesebben házasítsa ki, azaz minél kiválóbb talmudistát szerezzen meg számára férjül, vagy, mint akkoriban mondták, hogy »egy finom báchurt fogadjon vejévé«. Hisz elég gazdag volt, hogy az ilyen vőre aspirálhasson. Csakhogy ettől még bizonyos fokú világi műveltséget is követelt, mire, mint praktikus kereskedő, aki a pesti vásárokat látogatta és ez alkalmalmmal a bel- és külföld nagy kereskedő-házaival érintkezni szokott, nagy súlyt fektetett.

Az ilyen férfiút ajánlotta neki Preisinger Dávid »bonyhádi iskolamester«, aki melleleg házasságközvetítéssel is foglalkozott, a »prágai báchur, Götz Schwerin« személynében. Preisinger, Götz földije, aki szintén mint vándor talmudista jött Pozsonyba, és Barby Meir tanítványa volt, Müllernek már élő szóval megtett ajánlatát egy elegáns heberséggel írt, 1796 február 7-éről kelt levelében ismételte, mely arra mutat, hogy írója ép olyan járatos volt a talmudban, mint amilyen ügyes »Sádchen« (házasságközvetítő) volt.

Schwerini Götz — e levél szerint — »e generációban

az első beírásokat pedig ugyanazon évi adar hó 2-ának előestéjén (1791 márczius 6-án) eszközölték a chevra évi gyűlése alkalmából. A chevra, illetve hitközség nem sokkal előbb keletkezhetett, mert a sirkertet csak ez évben (1790—91) kerítették be, a chevra-könyvben (a következőkben: Ch. K.) említett első halottak pedig ותק"ן (1789—90)-ből valók. Az akkori chevra-tagok lajstroma, mely rendszeren születési vagy előbbi tartózkodási helyük után nevezi meg az illetőket, majdnem kizárólag Baja környékén levő kisebb helységekre mutat, mint Mélykút, Katymár, Jankovácz, Almár stb. Ch. K. 155a v. ö. u. o. 148a.

¹ Eidlitz Zerách, az אורי לישירים szerzője.

páratlan éles eszű, tudós és nagyon kitűnő, világi műveltség-gel is ékesített fiatal ember, kinek jó iránya van és aki több nyelvet alaposan ért. Már Pozsonyban kiváló talmudtudós hírében állt, azóta pedig ő — már mint Preisinger — szavahihető férfaktól, akiket név szerint felemlít, »csodadolgokat hallott a fiatal ember nagy előnyeiről, aki hozzá még nem is szegény, minthogy legalább száz arany készpénze van«; szóval, méltó arra, hogy Müller veje legyen. Miután még mellékesen megjegyzi, hogy a gazdag Peszl asszony Kalocsán is spekulál Götzre, a házasságkövetítő, aki jól ismerhette a maga emberét, hosszabb talmudi diskuszióba fog, melyben Müller tudományának bőségesen tömjénez. Nemrég — úgy írja — a paksi rabbi elé terjesztette azt az élelméjű kérdést, melyet Müller egy talmudi téma tárgyalásakor felvetett, s a rabbi hiába fáradozott a fogás kérdés megoldásán, »mert az olyan szilárdan van építve, hogy nincs az az ács, aki szétbontsa«. Végeztül visszatér ajánlatára, és legcélszerűbbnek tartja a fiatal embert, akinek ő erről az ügyről már szintén írt, a legközelebbi pesti vásárra Pestre rendelni, ahol majd Müller megismerkedhetik vele, és, mint reméli, vejéül fogja választani.¹

Bármily elfogadhatónak látszott is az ajánlat, mégis habozott Müller egy házasságkövetítő adatai alapján, ilyen messze távolból választani vót, és bizonyára elejtette volna az egész ügyet, ha más, hivatottabb egyén nem veszi a kezébe. Az új közvetítő az elismert talmudi tekintély és teológiai író, Kalir Eleazar, előbb rabbi Rohoncban, 1781 óta Kollinban.² Kalir, aki Götz-czel talán még Pozsonyban,³ de valószínűleg csak Prágában ismerkedett meg, Müllernek egykori tanuló társa és ifjúkori barátja volt. Vajjon Müller egyenesen Kalirhoz fordult-e, hogy megbízható értesüléseket nyerjen a

¹ A birtokomban levő levél következőképen van czímelve: »De Bonyhad«, alatta: »Herrn Herrn Marcus Löw Losbriner, Handelsjud in Baja«; aláírva: »David Preisinger, Schulmeister in Bonyhad«.

² Bővebbet Kalirról, akit második rabbiságáról »Eleazar Kollin«-nak neveztek, l. Zipser, Die Schicksale u. Bestrebungen d. Israel. Gemeinde zu Rechnitz, a »Ben Chananjah«, 1865. évf. 60. és köv. l.

³ Kalir, mint rohoncei rabbi, sűrűn érintkezett Barby Meirrel abban az időben, mikor még Götz utóbbinak tanítványa volt. V. ö. Zipser, i. h. 85. l.

»prágai báchur«-ról, vagy az ügyes bonyhádi házasságkövetítő, aki Kalirnak Müllerhez való viszonyát ismerte, eszközölte-e ki az előbbinek közbenjárását — nem tudhatni. Elég az hozzá, hogy Müller levelet kapott az ünnepezt Kollini rabbitól, mely Götzöt, mint a keresett vő ideálját tüntette föl. Müller már most Kalirra bízta az ügy további vezetését, és közvetítése révén létrejött a következő megállapodás. Götz a legközelebbi pesti vásárkor Pestre jő, hol Müllerrel találkozik.

Ha egymásnak kölcsönösen megtetszenek, onnan egyenesen Bajára utaznak, ahol mindjárt meg is történik az eljegyzés: ellenkező esetben Müller utiköltség fejében tíz aranyat fizet Götznek. A tervezett összejövetel megtörtént a József-napi pesti vásárkor, 1796 márciusban, még pedig az akkoriban keletkezésben levő pesti hitközség¹ első, bár nem is fizetéssel alkalmazott rabbijának, Boskovitz Wolfnak házában.

Az első üdvözlések után napokig tartó, csak Müller legsürgősebb teendői által megszakított talmudi vita fejlődött, melynek színhelye majd a rabbi lakása, majd pedig Müller Pesten lakó nővérenek háza volt. Az önféjű és indulatos természetű, gazdagságára és tudására nagyon rátartós kereskedő, aki azt szerette, hogy mindig az övé legyen az utolsó szó, nem bírta elviselni, hogy a fiatal ember, kiben jövődombeli vejét kereste, sikeresen megczáfolta az ő állításait és halomra döntötte legszellemesebb ötleteit. Nővére incselkedései, aki azzal bosszantotta, hogy végre emberére akadt, aki »derekasan elpáholta«, és Götz macacssága, akinek önérzete és igazság-szeretete nem engedték, hogy praesumtiv apósának látszólagos győzelmet engedjen, mindjobban ingerelték őt. Müller a vitát nem ritkán oly sértő modorban folytatta, hogy Götz már néhányszor kijelentette, hogy a tárgyalásokat megszakítottaknak tekinti. De a hiúságában mélyen sértett Müller végtére mégis elég belátással bírt, hogy, bár kelletlenül, elismerte fiatal ellenfelének fölényét. Hozzájárult, hogy Boskovitz Wolf rabbi, aki e szellemi párbajnál mint tanú és mint versenybíró szerepelt, Götz Schwerin mellé szegődött, és hathatósan rábe-

¹ Boskovitz körülbelül két évi pesti tartózkodása alatt egyes-egyedül azokra az adományokra volt utalva, melyeket a vásárosok, eladásainak buzgó hallgatói, szoktak neki adni. Néhai Brill S. L. rabbisági elnök szóbeli közlése. Boskovitzról l. M. Zs. Szemle XI. 370—274.

szélte a gazdag kereskedőt, hogy ilyen vót, akinél különben ő maga sem kívánhatna magának, el ne szalaszson. Elég az hozzá, Müller többé nem bocsátotta ki Götzöt kezéből, hanem, amint üzleti ügyeit rendbe hozta, magával vitte Bajára.

Az egymásnak szánt fiatal párnak első találkozásáról, úgyszintén arról a viszonyról, mely köztük kifejlődött, a családi hagyomány mitsem tud elbeszélni, annál többet tud a zajos jelenetekről, melyek a talmudi vitákat kísérték, melyek a Baján való megérkezés után azonnal újból elkezdődtek. Müller, aki itt házigazdának érezte magát, és gyakran egész sereg, részint szakértő részint kíváncsi hallgatótól látta magát körülvéve, itt már éppenséggel szeretne volna, ha az övé marad az utolsó szó. Azt beszélik, hogy a szóvita hevében egyéb argumentumok között nem ritkán belevitt az ütközetbe egy, erős kézzel forgatott széket is, melylyel a jövődöbéli völegényt olykor komolyan fenyegette.

Ezen majdnem hat hétig tartó heves viták voltak az 1796 május 2-án történt eljegyzésnek előzményei. Megállapodtak abban, hogy az ifjú pár az örömszülők házában fog lakni; Müller a házások minden szükségletéről bőségesen fog gondoskodni, hogy az ifjú férj, minden köznapi gondtól menten, egyedül a tóra tanulmányozásának élhessen »tanúlhasson és tanithasson«. Viszont Götznek egy okmányt kellett kieszközölnie valamennyi fivérével, mely szerint mindnyájan kötelezettséget vállalnak arra, hogy az esetben, ha fivériük gyermekeletlenül elhalna, özvegyének »díjtalanul adnak chaliczát« és e célból Bajára jönnek. A völegény, ki ügyei rendezése végett Prágába visszamén, jövő elull havában (szeptember elején) visszatér Bajára és megüli esküvőjét.¹ Tekintettel azonban a gyermekkoron még alig túlélvő menyasszonyra, Götz, saját feljegyzése szerint, csak öt negyed évvel az eljegyzés után, 1797. augusztus 17-én »találta meg életének társát, a nőt, kit lelke szeretet«. Elég önálló volt, hogy ne vesse alá magát az akkori idők általános szokásának, mely jámbor báchurnak köteleességévé tette a korai nősülést. Mikor megnősült, már harminczötödik évében volt, éppen kétannyi idős, mint az alig tizennyolcz éves menyasszonya. Daczára e korkülönbségnek

¹ A birtokban levő eredeti héber házassági szerződés szerint.

házasságuk hosszú, boldog és számos gyermekkel megáldott volt.

III. Schwerini Kohn Götz mint magántudós Baján.

Az ottani hitközség első rabbijai.

A fiatal férj új hazájában, mint Müller veje és mint ünnepelt talmud tudós, azonnal tekintélyes tagja lett a hitközségnek. Midőn az ottani chevra-kadisa hat hónappal házassága után, adar újholdjának előestéjén (febr. 1798. 16.) szokásos ünnepélyét ülte, az ez alkalommal felvett új tagok névsorát megnyitja »a tudós Götz Kohn Sámuel fia« ki az akkor legmagasabb felvételi díjat fizette t. i. 18¹/₂ »váltó forintot« (5 frt. 40 kr. o. é.) még pedig az akkor divó szokás szerint a »felét készpénzben, más felét egy év letelte után.«¹

Midőn Schwerini Götz Bajára jött, Moorberg Jesájá² vagy mint maga írta *Jesájá Káhána* töltötte be az ottani rabbiállást. Tápió-Szelérről, ahol hosszabb ideig hasonló minőségben működött,³ a Paksra meghívott *Krieshaber* Izsák⁴ rabbi helyére jött Bajára, 1794 táján.⁵

Egy az akkori időkben nem ritka esemény, melyről minden esetre csak egyoldalulag vagyunk értesülve, vet fényt e férfiú életének végére és egyszersmind Müllerhez és vejéhez való viszonyára, valamint azon állásra, melyet e két utóbbi a hitközségben elfoglalt.

Moorberg Jesájá egy utazása alkalmával, a midőn elindult »bőkezű emberek ajtáin adományokat gyűjtögetni«, eljutott

¹ Bajai Ch. K. 92. a. l.

² Moorberg a zsidók közt itt-ott még ma is szokásos neve Szempez (Wartberg) mezővárosának Pozsony-megyében.

³ Következik Kohn Pinkász tápiószeléri rabbi alantabb idézett leveléből.

⁴ A bajai Ch. K. (149a. l.) feljegyzése szerint Krieshaber Izsák rabbinak szintén Krakóból való felesége 5550 chesván hó 7-én (1789. október 27-én) halt meg. A mellesleg megjegyezve sánta Krieshaber később, mint paksi rabbi, heves támadásokat intézett Chorin ellen; l. Löw Lipót, *Nachgelassene Schriften* II. 263. és 267. l.

⁵ A chevra évi számadásait, melyeket rendszeren a mindenkori rabbi vizsgálta felül, הַקָּהִלָּה הַגְּדוֹלָה הַקְּדוּשָׁה הַגְּדוֹלָה hitelesíti. Bajai Ch. K. 155-a — 160-b l. A házkára alkalmával Baján ישיבה בן ישראל הכרן néven említik.

előbbi hitközségébe is, Tapió-Szelére. Azt mondják, hogy ez alkalommal izgatott légyen Kohn Pinkász, ottani rabbi ellen, sőt arra törekedett, hogy ismét rabbi lehessen Tapió-Szelén, mert bajai állása »az ottani tudósok miatt, a kik nem hagyták békében«, — nyilván czélzás Müllerre és Kohn Götzre — elviselhetetlenné vált számára. Tapió-Szelén megtudta, hogy Kohn Pinkász rabbi egy ritualis válólelvélben így írta a helység nevét: »Szele, mely Tapió-Szelének is nevezetik«, mire azzal állt elő, hogy a város eredeti neve Szelanda volt és e névnek fel nem említése a válólelet érvénytelenné teszi. Ha tehát az illető nő e válólelet alapján új házasságra lépne, a tapió-szelei rabbi hibája következtén »fattyúkat nemzenének Izráelben«.

Az ilyen állítás, illetve vád, mely már nem egyszer idézett fel heves tollharczot és elkeseredett küzdelmeket, nagyon is alkalmas volt arra, hogy a rabbit, a ki ellen intézve volt, mélyen sértse tekintélyében és becsületében, sőt állásában is megingassa.

A megtámadott rabbi (1801. májusban), »barátja és Isten barátjához, a nagytudományú, jeles és gáncstalan« Müllerhez és »vejehez, a jeles és híres, éleselme és tudománya által kiváló R. Götzhöz« fordult, hogy védjék meg rabbijuk igazságtalan, theologiai szempontból helytelen eljárása ellen, és eszközöljék ki, hogy az visszavonja vádját.¹ Ők pártját is fogták a megtámadottnak. Közbelépésük azonban, melynek alkalmával Müller a maga megszokott heves és önféjű módjában járhatott el, úgy látszik, még barátságtalanabbá tette a köztük és Moorberg Jesája közt fenálló amugy is feszült viszonyt. Mert utóbbi, aki — mellesleg mondva — kabbalistikus tanulmányokkal is foglalkozott és a családjában élő hagyomány szerint, halála órájában a bajai nagy tűzvész elöire látta legyeni, 1805 táján lemondott állásáról és Ujvidékre költözött, a hol meg is halt. Utódjául a bajai hitközség 1807 táján, az akkor még fiatal Asch Meirt hívta meg, a ki egyaránt kivált talmudi tudománya, vallásos kérdésekben tanúsított szigorúsága, valamint jellemének tisztasága és nemes gondolkozása által.² Ez

¹ A tapiószelei rabbinak előttem fekvő levele czímezve van: »An Herren Marcus Löbl vor nehmer Handelsjud a Baja«, szól azonban Kohn Götznek is.

² Asch az Eisenstadt (Kis-Martoni)-nak szokásos rövidítése. Ezen Meir Asch, Deutsch Dávid galgóczi rabbinak, az אהרן דוד szerzőjének

ugyan sokkal szigorúbb vallásfelfogásoknak hódolt mint Götz és mint Szófer Mózes kedvenc tanítványa a talmud tárgyalásában is más irányt követett, mint amaz, de mindkettő mély vallásos hajlamú, magasztos erkölcsű jellem volt és mindkettő mestere volt a talmudtudománynak, melynek ápolásában életük feladatát látták. S így nemsokára, csaknem ideális barátság fejlődött ki köztük, mely későbbi időkben nem egyszer diadalmasan kiállta a tűzpróbát.

Az idősebb, s így a talmudi olvasottság és positiv tudás dolgában kiválóbb Götz, mint a hitközségnek és a chevranak tekintélyes tagja,¹ teljes mértékben tudta méltányolni a fiatal rabbi² ritka jellemét és éleselméjű tanmódszerét. Emez feltétlen elismeréssel adózott a jámbor magántudós alapos, mély tudományának. Közös tanulmányozások és tudományos vitakozások, melyekre még későbbi levelezésükben is visszatérnek,³ mind közelebb hozták őket egymáshoz. Minden fontos ügyet megbeszéltek és közösen intéztek el, és a talmud tanulók felváltva lesték mindkettőjük előadását.

Götz körül ugyanis, odavonva a hírtől, mely őt Prágából megelőzte, nősülése után csakhamar tudványó ifjak csoportosultak, kiknek száma egyre gyarapodott. Tanítványai, kik már akkor tiszteletteljes szeretettel csüggték rajta, melyről részben még meglevő levelezésük olykor megható tanúságot tesz, az akkori »bachur«⁴ rendes beneficiumaiban részesültek: a hitközségi tagok ellátták őket lakással és »kosztnapok«-kal. Müller pedig, aki nem kevésbé büszke volt »veje jesivájára« bőkezűen támogatta őket. Ilyen viszonyok között telt el házassága

veje, kit későbbi rabbiszékeiről Meir Gyarmat- és Meir Ungvár-nak is szoktak nevezni, jól megkülönböztetendő a hasonló nevű, de száz évvel előbb élt kis-martoni rabbitól, a פנים מאירות szerzőjétől, kinek mellékneve askenazi volt.

¹ A bajai Ch. K. 90b. és 162b. szerint Kohn Götz akkoriban a chevra 18 előjárójának egyike, apósa Müller pedig »fő-gábbáj«-a volt.

² L. fia elöszavát Responsumai שו"ת אמרי אש I. kötetéhez: ובעודו באנו בימי חורפי נתקבל לאב"ד בק"ק בייאה והסביבה

³ L. u. o. I. köt. 3. sz. a Meir Aschnak Kohn Götzhöz intézett levelét: אצוני בקיצור נמרץ למעשה מה שעלה רעוני שבוע זו בלמרני פרק אחד ש בפולא אחר שהיה בינינו בימים שעברו

⁴ Egy kezem közt levő Prosznitzban, הרון מיומא (1810. december) keltezett levél szerint.

első tíz éve, mely odáig három gyermekkel volt megáldva. Apósának hevessege ugyan, mely nevezetesen a gyakori talmudi vitatkozásoknál nem ismert határt, nem egyszer okozott neki keserűséget, melyből, mivel ő nem tudott mindig ura lenni felindulásának, sőt egyszer, bár csak rövid időre, el is hagyta ipja házáat, fiatal felesége is kivette a maga részét. De nagyjában mégis gondtalanul élhetett tanulmányainak. Ekkor egy hirtelen csapás érte Müllernek eddig oly virágzó anyagi helyzetét. 1810-ben üzleti veszteségek és künnlevő követeléseinek behajthatatlansága megfosztották vagyonának nagyobb részétől, melyet az 1811-iki á'lam-csőd, a papir- és rézpénzek értékének tetemes csökkenése által, még jobban megapaszttott.

A megváltozott körülmények elkerülhetetlenné tették, hogy Götz egy képességeinek megfelelő rabbiállást keressen, hogy családját önállóan fentarthassa. De ipjának büszkesége, aki nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy többé már nem »a gazdag Müller«, ellenezte vejének e szándékát. Inkább legyen Götz kereskedő, mely foglalkozásra neki nemcsak a közmondás értelmében, hogy a »báchurból mindent lehet csinálni«, hanem azért is unszolta Müller, mivel véleménye szerint, vejének különös tehetsége volt a kereskedésre. »Meglásátok — így szolt — az én Götzömből még olyan »szóché« (kereskedő) válik, aki Kelet- és Nyugat-Indiával fog kereskedést folytatni.«

A váratlanul kenyérkeresetre utalt családapa annyival is inkább elfogadta ez ajánlatot, mivel lelke mélyén irtózott attól, hogy »a tórából kapát csináljon, hogy vele ásson.« Bel- és külföldön élő egykori tanuló társaival és tanítványaival, kiket mint kereskedőket ismert, igyekezett üzleti összeköttetésbe lépni, amennyiben arra vállalkozott, hogy gyapjút, fagygyút, mézet, viaszt és egyéb bács megyei terményeket fog számukra vásárolni és átvétel végett Pestre szállítani, amiért csekély provizióval akarta beérni. Azonban reményeit, de még inkább Müller fellengző várakozásait kegyetlen kijózanodás érte. A javarészt választékos héber nyelven írt válaszok, melyek ajánlataira érkeztek, megadják ugyan neki a lehangzatosabb címeket és a határtalan tisztelet legmesszebbmenő biztosításait: a dolog velejére nézve azonban kitérők, sőt egyenesen vissza-

utasítók. Legjellemzőbb egy bizonyos Bodavski L. 1810. augusztus 26-áról kelt levele Meseritschből (Csehország) »Götz ajánlatát — úgymond — nagyon melegen fogja pártolni az ő (Bodavski) fivérének«, aki tekintélyes kereskedő volt Bielitzben, de előre is tudja, hogy ez azt fogja mondani: »Ki kezekedik nekem szeretett és híres tanítónak a kereskedői szakértelméről, úgy, a mint bizonyos vagyok becsületessége felől?«¹ E nyíltszívű és becsületes válasz legvilágosabban mutatta, milyen kilátásai lehettek a szobatudósnak, aki még pénzzel sem rendelkezett, a kereskedői pályán.

E leverő tapasztalatok után és miután Müllernek zilált vagyon helyzetének hamaros javulására való reményét véggé fel kellett adnia, a büszke ember végre beleegyezett, hogy veje engedjen a szabadkai hitközség meghívásának, mely őt rabbijának választotta volt. Most azonban új nehézség merült fel, melyre, úgy látszik, addig senki sem gondolt.

Götz gyermekkorá óta zsidó, specialis rabbinikus tudományra törekedett, de nem kenyérkereseti czélból, hanem benső szükségletét kielégítve és teljesítve a zsidó körökben akkoriban még mindenütt tiszteletben tartott ígét: »Ne távozzék a tannak e könyve szádból és kutass benne éjjel-nappal.«² A talmuddal és a belőle kiinduló nagy irodalommal való foglalkozás öncél volt számára és soha nem jutott eszébe számos éven át folytatott tanulmányairól bizonyítványt, vagy elismerést szerezni papiroson. Így történt, hogy most már volt rabbinátusa, de nem volt képesítő bizonyítványa (háttára), mely annak elvállalására feljogosítaná.

Az oklevél megszerzése számára nem járt volna nehézséggel; akárhány tekintélyes rabbi pusztá kérésére egyszerűen elküldte volna neki. De ifjúkori tanítói már mind meghaltak, más idegen rabbiloz pedig nem akart fordúlni, nehogy mellőzze a helybeli rabbit, kihez régi barátság és tanulmányközösség fűzték. A szerény Asch Meir azonban kijelentette, hogy nem méltó rabbiképesítő oklevelet adni az őt, korra és

מי יערום לי על מבינת מורי האהוב והמפורסם כאשר בטוח אני על: א' ממנות.

² Josua 1, 8.

tudományra felülmúló férfinak. Csupán hosszas és ismételt unszolásra állott rá a tőle kért képesítő okmány kiállítására.

(Folytatása következik.)

Budapest.

DR. KOHN SÁMUEL.

LEVELES LÁDÁBÓL.

I. A lajta-ujfalusi zsinagóga.

Népkevesbitő járvány szedte áldozatait III. Károly király utolsó éveiben. Mint uralkodása végén, akként annak kezdetén is, közvetlenül a kurucz felkelés leveretése után, a zsidókat fölötte nagyon károsítá a pestis. Azzal okozták őket, hogy portékájukkal széjjel hordják, terjesztik a betegséget, ezért sok helyen megakadályozták, hogy üzletük után járjanak, Lajta-ujfalun pedig még kiutasításukra és zsinagógájuk kápolnává való átalakítására adott a járvány alkalmat.

E sopron vármegyei, Kis-Márton tőszomszédságában fekvő hitközséget, 1735-ben¹ 113 zsidó lélek lakta, kik herczeg Eszterházy Antal birtokán és védelme alatt éltek. Kiváltság levelüket még herczeg Eszterházy Pál, a palatinus, adta nekik 1690. január 1. Foglalkozásuk ipar és kereskedés volt. A harmincz zsidó család közt ennyi volt benne, 4 szabó, 1 szücs, 1 rojtkészítő, 5 mészáros, 11 bőrkereskedő, 1 liszt-, 1 apróságokkal-, 1 lókereskedő volt, ezenkívül 7 battyus, 1 halotteltakarító, 1 marsal (3 servit tempore Nuptiarum cum sorositate), 1 tanító, Sámuel Löb, s ki a tudománynak szentelé idejét (studens), Jakab Áron. Frankfurter Dávid Bécsben volt alkalmaztatásban. Bárucl Jakab is, még pedig az Oppenheimeréknél.

Történetünk idején mindegy 200 lélekre szaporodott a hitközség.²

¹ Országos levéltár, Acta judaeorum, Lad. A., Urbaria et conscrip-tiones, no 71. fasc. 2.

² Orsz. lev. kancelláriai fogalmazványok. 1739. szept. 28. e Pos-sessione Neufeld Cottui soproniensi adjacente, contractuali quippe ac immemorabili non firmato Domicitio prope Ducenta capita Judaeorum excedere.

A gyülekezetnek egy kis zsinagógája is volt, mely főleg a bécsi udvari zsidók adományából épült fel.¹

Midőn kitört a járvány, a helység zsidóinak meghagy-ták, hogy költözzenek ki Lajta-Ujfaluról, mert terjesztik a járványt. A hitközség erre folyamodványt intéz a királyhoz, kérvén, hogy zsinagógája és temetője a megyei hatóság felü-gyelete alatt maradjon és semmiféle más célra ne használ-tassék és Szarvkon túl ne telepítsék ki őket, hogy üzleteiket az ujfalusiakkal továbbra is fenntarthatassák.

A kancellária meghagyta, hogy zsinagógájukat és teme-tőjüket Sopron-megye csukja be és ezek más célra ne hasz-náltassanak. A szolgabíró lepecsételte zsinagógájukat. A her-czegi uradalom azonban, mely utóbbi időben rendkívüli módon keseríti el zsidó alattvalóit — kiüldözéssel fenyegette őket, felbujtogatta ellenök a népet — a pecsétet feltörte és szent-Rókus, a betegségek védszentjének tiszteletére kápolnává ala-kitotta, amint ezt a következő okmány elbeszéli.²

In Nomine Domini Amen.

Im Jahr 1739. Indictione Romana 2 da den 18-ten Monats Tag Augusti, welche waar an einen dienstag zu Wienn in Öesterreich unter Glorwürdigster Hersch — und Regierung des allerdurchleuchtigst — Grosmächtigst — und Unuberwindlichsten Römischen Kayssers Caroli 6-ti auch in Germanien, zu Hispanien, Hungarn, und Böheimb etc. königs, Ertzhertzogens zu Öosterreich etc. Habe ich Geshwochrner Kayl. Notarius porticus mich aus requisition deren Kayl. privilegierten Hoff-Juden allhier anheut nachmittag zwischen 2 und 3 Uhr in die so genandte vorstadt Wýeden zum Gol-denen stern Begeben, und alda den von Ebenfurth zugegen gewesten Breü Meister Nahmens Johann Pitzt dann einen Fuhr Mann Nahmens Hanss Offner Betraget.

Qu.³ Ob ihnen bewust wäre, dass die Juden Schul zu Neufeld zu einer Capell geweyhet, auf wass vor Ceremonien,

¹ U. i. kancz. fog. 1740. apr. 25. pro sexu masculino et foemineo divisus locus orationis (Synagoga nuncupamus) factorum Aulicorum Elemosyna plurimum extractus, exiguus.

² Kancz. fogal. 1739. szept. 28.

³ Questio.

und durch wem, dann ob ein freyer zu Tritt Verstattet — und ein Kirch tag gehalten worden seye?

R.¹ Es seye an Jüngst verflossenen Sonntag, als am Fest des Heil. Rochi gedachte Juden Schul zu Neufeld würrklich zu einer Capelle geweyhet — und die Ceremonien (wie sie glauben) durch den Hochwürdigem Herrn Probst zu Eysen Statt Verrichtet — dann erstermelter neu geweyhten Capelln der Nahmen des Heil. Rochi zugeleget, nicht allein ein Ofentlicher Kirchtag gehalten, sondern auch Marckh — Hütten auferbauet und denen Unterthanen solchen Kirchtag zu frequentiren bey Zehen Gulden straff auferleget worden, wie dann eben selbigen Tag biss Sieben processionen von unterschiedlichen umbliegenden orthen mit ihren Creutzen alda angekommen wären, welches sie Theils selbst über das wasser die Leütha genandt gantz genau abnehmen — und sehen können, Theils von Vielen andern Leüthen denenselben Bestättiget werden seye, welches alles ich Kaÿl. Notarius Publicus getreulich ad notam genohmen, und auf Verlangen deren Herrn requirenten hiemit in formam Publicam getracht, zu wahrer Uhrkundt dessen meine Nahmens Unterschrift — und beygetruckhtes Notariats sÿmbolum actum Wienn Im Jahr, Monath — und Tag ut supra.

Joannes Franciscus Aretius A dalbertus Glaser m. propria Notarius Caesareus publicus et juratus in fidem praemissorum.

Nyomtattott pecsét Glaser nevével, a körben egy szem, alatta: Recte faciendo neminem timeat, alatta egy könyvtárban ülő alak, az asztalon nyitott könyv e szavakkal: Fiat justitia et pereat Mundus.

A bécsi udvari zsidó faktorok panaszára a lajta-ujfalusi zsidók azt az elégtételt kapták a cancelláriától, hogy a földesur fizesse meg nekik a templom árát.²

II. A nógrád vármegyei zsidók történetéből.³

Mária Terézia 1774. január 28. 187. szám alatt újra kihirdettette 1753. febr. 1-ről való rendeletét, mely megtiltja

¹ Responsio.

² ut sumptus in Synagoga factos a Domino Terrestre obtinere possint.

³ A hozzá tartozó adatok, Országos levéltár. Acta Judaeorum, Lad. A

a zsidóknak, hogy a bányavárosok közelében 7 mértföldön belül lakjanak, kereskedjenek.

Körülbelül 200 zsidó forgott abban a veszélyben, hogy el kell hagynia otthonát és elveszíteni kenyerét.

Nógrád megyében a zsidók új telepések voltak; a helytartósághoz 1774. intézett folyamodványukban azt mondják a gyarmati, szécsényi és szügyi zsidók, hogy 65 év óta lakaak a megyében. Az 1727. összeírás szerint (Országos levéltár, Acta Iudaeorum, Ladula A.) Balassa-Gyarmaton 1724., Guttán 1725., Szügyön 1726-ban telepedtek meg. E helységek kivül 1727. még Rimóc, Szirák, Bágyon, Buják, Legénd és Szécsényben laktak. A legnagyobb számmal Szécsényben, a hol tanító is tartottak. Márkus Hirselt; a többi helyen csak 1–2 zsidó tartózkodott. A kereskedésen kivül sörgyártással, harisnyakészítéssel (soccary seu Tibialificis artificium) és üveges mesterséggel foglalkoztak.

A szécsényi hitk. 1775. már 164 lelket számlált és rabbija is volt, kit az ezen évből származó conscripczió (Acta Jud. Lad. A.) Gadel Rector-nak nevez. Hogy mily neveket viseltek 1775. a nógrádmegyei zsidók, ennek bemutatására szolgáljon a következő név: Henoch Szabó, Simony Mihály, Hersl Tizdes, Jakab Bátorház, Lórencz József, Jakab József, János József, Hersl Bik, Mózes Nagykaza, Salamon Horpathy, Márkus Miskolcz, Ábrahám Mátyás, Mózes Fábán, Salamon Krajtzi, Izsák Morschich, Báruch Kalemer, Jakab Budinszky, Filep Lebli, Máyer Pulyak.

A helytartósági rendelet kiérkezte után a Szügyön gyülesező vármegye megkérdezte a helytartó tanácsot, hogy mi történéjk Balassa-Gyarmat, Szécsény, Szügy zsidóival, vajjon ki kell-e őket üzni, miután a helységek a bányavárosokhoz 7 mértföldön belüli közelségben vannak.

A vármegye nemes urai előtt ugyanakkor a következő folyamodvány feküdt.

Tekintetes Nemes Vármegye,

Néünk Kegyes Uraink!

Szegény állapotunknak nyomorút sorsát, jól tudgyuk az Tttes N. Vrgye, érti, tudgya aszt az Tekéntetes Uraság, hogy mint nagy Tolerantzialis Taxa pénznek le tételibe,

sokszor terheltettünk; mindazonáltal pedig, jövődöben amint láttyuk az Commerciumnak el tiltása által, szegényes állapotba esünk, nem tudjuk mi oka hogy nekünk el tiltatott az Losonczra való járásunk, és ottan teendő kereskedésünk: Instályuk tehát alázatossan az Tettes N. Vrgyét Méltóztassanak az Urak nekünk megjelenteni, ha tsak Tettes Vrgye rendelése é az, vagy pedig eő Felsége tiltotta é el az oda való járásunkat. Ugy hogy nem tudván hogy az eő Felségétől nekünk parantsoltatik mehetnének é dolognak megjavítására, Bétsbe. Emellett nagy alázatosságal Instályuk az Tettes N. Vrgyét, ne terheltessenek az Urak nekünk bizonyos levelet adni, az mi ártatlan igazságunkrúl, és igaz keresetünkürül, ki vévén mind azonáltal az némely közöttünk lakó jövevény zsidókat, mellyek sok tsinokat tselekésznek; Ezzel kegyes resolutióját várván maradunk

Az Tttes Nemes Vgyének

hiv jobbgyai

Neograd Vrgyei Zsidók.

A helytartóság azt javasolja a királynőnek, hogy üzenek ki, de ha mindazonáltal úgy tetszenék neki, hogy maradjanak meg, úgy meg kell nekik legalább tiltani, hogy a bányavárosokba ne mehessenek be.

A selmezi kamaragrófság véleménye döntött az ügyben, melynek következtében a királynő okt. 10. elhatározta, hogy Nógrád vármegye zsidói üzenek ki. A helytartóság okt. 17. rendeletével közölte a királynő akaratát.

A zsidóknak pártfogójuk akadt a divényi, kékkői és szécsényi uradalmak, kik a maguk és zsidaiak érdekében megkérték a megyét, hogy a zsidók kiűzését gátolják meg. Ha a zsidók elvesztik kenyerüket, ennek földesuraik is, kiknek adóznak, kárát látják. Selmezt, Körmöcz, Besztercebánya esik a nógrádmegyei zsidók közelébe, 7 mértföldön belül, de azért soha sem hatoltak oda be, és ezentul sem fognak befurakodni, ha megmaradhatnának lakhelyeikben.

A zsidók pedig további türetésük kieszközléseért a helytartósághoz menesztettek folyamodványt. Tönkre mennének, ha el kellene hagyni e helyet, ahol főleg Losoncz, Kékkő, Ipolyság, Rimaszombatban való vásározásaikkal tartották fenn

magukat. A bányavárosokat tőlük oly meredek hegyek választják el, hogy nem 7, hanem több mértföld szükséges ahhoz, hogy azokat elérhessék. Elmondják, hogy mintegy 40 esztendő szintén kiakarták őket fizni, épp ez okból, de akkor kimutatták, hogy a bányavárosok 24 órán tulnyira, sőt télen három napnyira esnek tőlük.

A helytartóság kegyesnek mutatkozott, irgalmába vette a kiűzetéssel fenyegetett nógrádmegyei zsidókat, kik közt a balassa-gyarmatiak ép ekkor égtek le. Felterjesztette a királynőnek, hogy maradjanak meg a nógrádmegyei zsidók, mire Mária Terézia 1755. márczius 6. 988. számú rendeletével meghagyta, hogy tovább is lakhelyeiken tartózkodhatnak, de idegen zsidókat ne fogadjanak magukhoz lakásra, és ha egyikük is gyanuba esnék, hogy hamis pénzt, hamis nemes fémet rejteget, úgy valamennyi kiutasittatik; a bányavárosok felé pedig nem szabad vásárra járniok.

Keszthely.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

AZ ÉNEKEK ÉNEKE MIDRÁS AIRÓL.

Ezzel a felirattal e folyóirat januári számában Welles dr. urtól hosszabb dolgozat jelent meg, melyben az általam kiadott מדרש שיר השירים-mel foglalkozik. A Chazithának és a Zutának szentelt hosszabb kitérés után eljut a főkérdéshez, vajjon azok az írók, a kik nézetem szerint e midrást használtak, ezt jelenlegi alakjukban ismerték-e? W. dr. azt hiszi, hogy e kérdésre nemmel kell felelnie, mert azt véli, hogy a midrás fiatalságának jeleit felfedezte. Mindkét dolognak ellentmond Buber. Világosan azt írja nekem: מדרש היה על שדיש הוא. E nézet mellett szól Epstein is, mint nemsokára látni fogjuk. Nem akarom azonban magamat e tudósok tekintélyével fedezni, hanem, ha meg van engedve, magam akarnék állításom mellett sikra szállani. És ez kötelességem, ha a mű értékét leszállítani nem akarom. Kérem tehát a t. szerkesztőséget, hogy nagyabecsült lapjában következő válasznak helyt engedni sziveskedjék.

a) א תחילת תנאים ואמוראים II. rész 9. oldalon (idéztam 50a old.) ez áll: מדרש שדיש שמחלה יושב שלמה משה ד הנהא בן הרדק

ידן כמו במדרש דין és épen e verssel kezdődik a mi midrásunk, az idézet pedig található 6a; továbbá u. o. 95b ומפורש במדרש נאלunk ez 4b oldalon van. Végül egy harmadik hely u. o. így hangzik, והנה במדרש ובן עזאי שאף הוא והנה במדרש, nálunk ez 5a oldalon olvasható.

E munkával való ismeretséget, mely kéziratban is meg van nálam, Schechter tanár urnak köszönhetem. Létezéséről pedig és az abban előforduló, munkámnak annyira hasznos helyekről csak akkor értesültem, a mikor a midrás nyomatása már befejeztetett. Ezért az egészet mint a mű végére tettem. A munka szerzője ugyan nem ismeretes, de annyit tudunk róla, hogy a **ראשונים**-hoz tartozik.

b) R. Hillel a ki a XII. század közepe táján élt, idézi-e midrást a **הגדה הגדולה** néven még eddig kézirati Szifré commentárjában. Ez az idézet nálam 10b—11a oldalon található.

c) R. Tóbia, Rasi kortársa commentárjában (Exodus **ביום** heti szakasz) egy részt közöl a **מדרש שה"ש**-ből, mely szószérten található nálunk 24a oldalon. Ezen és a tíz vértanuról szóló helyen kívül, mely utóbbi nálunk 8 oldalra terjed, R. Tóbia még nyolcz helyet közöl midrásunkból. L. **מביא** 25—38. és 38. oldal.

d) R. Eleazar a **ריקה** szerzője e munkájában azt írja **ואתה במדרש שה"ש**, a mi nálunk 13a oldalon van. L. **מביא** 34. old. lent. Még egyszer idézi a **ריקה** cz. munkájában, melyre a jegyzetekben utaltam.

e) Nachmani a biblia és a neki tulajdonított **É. é.** commentárban idéz egy **מדרש שה"ש**-t, mely alatt a mi midrásunkat érti.

f) Reccanate pentateuchus-commentárjában egy midrás ShS-t idéz, mely alatt ugyancsak a mi midrásunkat érti. V. ö. 1b old.

g) Több helyet találunk Rasiban is a MShS.-ből. Két helyet névszerint idéz, mint kimutattam.

h) Több mint harmincz helyet találunk a Jalkutban. A **מדרש** felirattal ellátott rész (Jalk. az **Én. Én.**-hez 992) 41a oldalon található.

Lehet-e még ezek után abban a tényben kételkedni, hogy a mi midrásunk az autorok előtt jelenlegi alakjában volt ismeretes. A ki erre képes, bizony sokra képes.

Ha végül a régebbi **יציר** költők a MShS-t használták, akkor ez is döntő bizonyíték régi kora mellett. Erre vonatkozólag következőket írja nekem Epstein (1897. XII/17. kelt levelében) טוב ופה הדבר ששמת עניך על הפיוטים הקדמיים ונלית את רועם המדרש הזה עליהם כי בכלל לא נדע עוד אל נכון את מקורות הפיוטים הקדמיים כד"א הקלור ר' שלמה הבבלי ר' קלונימוס מלוקא ובנו ר' משולם ר' שמעון הגדול ובנו מפיוטתם שהיה לפניהם מדרשים וספרו סוד שלא הניחו אלנו המדרש שיר השירים שהוצאת לאור הוא אחד הספרים האלה.

Alkalmilag még visszatérek a dologra, itt csak az **אהובין** és **זקף אישא לבחור הנין** részletre a **פסח החדש** utalok. **משים פה ברונו רחום מצפה והקביה אינו כן אלא ברונו רחום תוכר** 17a és **הך יפה ביסורין שני זקף האישה** tételen alapul.

Ezzel azt hiszem a **מדרש שה"ש** régiségét, és pedig jelen alakjának régiségét, eléggé bebizonyítottam. Azt kérдем tehát compilatióval van-e dolgunk vagy önálló munka fekszik-e előttünk?

Kutatásaim már évek előtt arra a meggyőződésre vezettek, hogy a **מגלות**-ra a Jalkutnak más midrások szolgáltak forrásul, mint azok, a melyeket ismerünk. De Rossi 541. codéxére — mely a **מדרש חוטא**-t tartalmazza — munkámban K. r. 44. l. utaltam. Vajjon az említett szentíratokhoz más midrások is állottak-e a Jalkut rendelkezésére, az még kutatás tárgyát képezheti — de az **Énekek Énekére** való forrásai a **מדרש שה"ש**-al ki vannak merítve.

És most még néhány megjegyzést.

59. ol. W. dr. a gyűjtő sajtáságát látja a 42b adott párbeszédben, a melyet nézete szerint a talmudból vett és dolgozott át. Nos, ugyane rész találjuk a M. Abkir-ban (idézi Jalkut Exod. 396.). Ugy látszik tehát, hogy ezen párbeszéd eredetileg talán a talmudnál előbb a midrásirodalomban talált helyet. Hogy a talmud a midrásból egyet-mást átvett, azt már Zunz is állítja.

U. o. W. dr. a 3. fej. 8. v. az Asmodai monda átdolgozásának tartja. De az itt közölt **gyűrű** részlet, amit ezt a jegyzetekben megjegyeztem — arabs íróknál található és úgy látszik, ezt az arabok a zsidóktól vették át. Az Asmodai mondához midrásunknak semmi köze.

U. o. A 10 vértanu — azt mondja W. dr. — nincs

helyén. Csakhogy a לקח טוב tanúsága szerint helyén van. Azt olvassuk itt ד"א שכן תרוק כך יצא שם הצדיקים במקום שנשחטו על קידוש השם. A zárjelbe foglalt szavak a másoló hibája folytán estek ki.

60. l. Ezek a részletek (t. i. a 10 vértanu és az Asmodai legenda, melyek a Jalkutban nem találtnak) képezik gyűjteményünk jellegzetes részeit. Ha ez a következtetés helyes, akkor azt is lehet vitatni, vajjon a Jalkut a כ"ב-t kivonatolta-e? De a Jalkut compiler, nem másoló. A 10 vértanu előfordul a ל"ט-ban, a mely régibb a Jalkutnál és ez utóbbi talán azért nem idézte, mert az már megelőzte.

U. o. A מדרש שריש czime is pontatlan. Azon írók után — kik midrásunkat így idézik — nem tudom, hogy lehetne még pontosabb.

U. o. Önkényes az a következtetés, melyet kiadó שימרון szövből von le. Én vontam le ezt a következtetést? Hisz én csak azt adtam vissza, a mit Rapaport és Kohut régen előttem mondtak. V. ö. Rap. Erech Millin s. v. אשמרה és Kohut A. c. és az én K. r.-m 38. o.

E névre vonatkozólag Epstein néhány értékes jegyzetet küldött be nekem, alkalmilag az ő nevében fogom közölni.

61. o. Jellinek BHM-ára a jegyzetekben azzal a megjegyzéssel utaltam, hogy rendelkezésemre nem állott.

62. o. Zunz Gott. Vortr. című munkájára 18. old. utaltam. Itt még azt akarom hozzáfűzni, hogy nézetem szerint a fent idézett פיוט ezen szavai תואר אתני הרזים a mi midrásunkra utalnak. »Hatalmasaim« (azaz a költők) jelző az a הרזים.

U. o. Jalk. Jerem. 271. nem idézi midrásunkat.

U. o. מ"ק szavakkal a Jalk. a MShS. mellett a Zutát is vissza akarja adni, a mely eljárás ennél a compilatornál nem ritka.

63. l. szócska nem וי"ו kettősírása, hanem ו"ו-vel való összetévesztés. A Jerusalmi tételét, melyet a midrás szerkesztője közöl, egy másoló rövidítette. Egy másoló rövidítése folytán keletkezett a משל ועוד משל.

U. o. MShS. 25b. 14. vers, nem átdolgozás, hanem egy ismeretes példa hosszabb közlése, mely a talmudban rövidege miatt nem is érthető.

U. o. Jalk. Jer. 306. Érubin tr.-ból való átvétel.

U. o. תהומות פתח 7 annyira különbözik a Chazithától, hogy ebből aligha merithette.

Ezen néhány megjegyzésem szolgáljon a MShS. néhány részének megvilágítására.

Utóirat.

Az Énekek Éneke midásairól szóló megjegyzéseimhez még következőket fűzöm:

R. Jakob Tam (12. sz.) idézve Toszafoth Chulin 69b. s. v. וה"י ezeket írja: a MShS-ben 2. f. 9. v. azt olvassuk: »... מה צבי זה בשעה שהוא ישן עינו אחת פתחה כך הקביה...«. Az ismert midrásokban e tétel nem található. Nyilvánvaló tehát, hogy Rabbenu Tam a mi midrásunkat ismerte és használta. Kézi példányom szélére ezt megjegyeztem és egyuttal utalok Zunz G. V. 276-ra.

Továbbá R. J. Abuab מנורת המאור cz. műve 238. sz. ezt írja: és így olvassuk a מדרש שריש-ben 5. f. 15. vershez. Ez a tétel sem fordul elő a midrásokban. Nálunk a 15. v. egészen hiányzik. Mindazonáltal a hangból és a kifejezőmódból azonnal látjuk, hogy egy midrásunkból való tétellel van dolgunk, mely csak egy másoló hibája folytán esett ki. Innen való, hogy e vershez minden magyarázat hiányzik. A XVI. században tehát midrásunk, ha nem is elterjedt, de még ismeretes volt. V. ö. MShS. 43a 1. jegyz.

Mindezek után azt hiszem, hogy W. dr. ur kételyeit teljesen eloszlattam.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

*

Kételyeimet nem oszlatta el Grünhut dr. úr fenti kiadott műve elé irt bevezetésén alapuló cikke, mégis köszönettel tartozom neki azért, hogy az e folyóirat mult számában megjelent cikkem folytán támadt félreértéseket néhány szóval megszüntethetem. Megnyugtathatom azzal a kijelentéssel, hogy a munka értékét kisebbíteni nem lehetett szándékom, a mikor a MShS-t compilációnak mondtam. Ezt komolyan nem biheti senki sem, mert in ultima analysi minden midrás compiláció, gyűjteményes munka. Ilyen compiláció a Leviticus rabba is, újabb keletű részletek vannak a Gen. rabbaban is

— ebben tehát kicsinylést látni nem lehet. De ha a t. kiadó urat — kinek midrása iránti szeretete az érdemes Buberét megközelíti — csak az a feltevés elégíti ki teljesen, hogy a MShS. »önálló munka«, ezt is készséggel concedálok, ámbar nem magyarázhatom meg, hogy ez alatt mit ért. Midrásnál csakis szerkesztésről lehet szó és ha Gr. dr. úr ezzel azt akarja állítani, hogy a MShS.-ben eredeti régi tételek fordulnak elő, ezt elismerem, mint azt, hogy a MShS. határozottan értékés munka, melynek kiadása Gr. dr. úr nagy érdeme. Ha azonban a MShS. nem egységes szerkezetéből kifolyólag azt jegyeztem meg, hogy a tíz vértanuról szóló hosszszabb nyolcz oldalas *excursio*, az Asmodai mondának bővebb részletei — a mely monda a Chazithában, a Zutában és a Num. rabbában csak érintetik — a MShS. jellegzetes részét képezik, melyekről a Jalkut ShS. ép oly kevéssé vesz tudomást, mint a Zuta első fejezetében tárgyalt heften névről, és én ebből azt következtetem, hogy ez a midrásnak egy későbbi — nem késői — toldaléka, ezt több joggal tehettem, mint Gr. dr. úr, ki azt a tényt, hogy a Jalkut a tíz vértanuról szóló feltűnő hosszú elbeszélést nem is érinti, ugy magyarázza, hogy ezt a Lekach Tob miatt teszi. Hogy a Lekach Tobnak milyen befolyása van a Jalkut vagy hogy egyáltalában van-e befolyása a Jalkut tételeire — ezt legalább is vitatni lehet.

Hogy a Jalkut szerzője compiler (nem abban az értelemben, mint a régi midrásiratok szerkesztői) és nem másoló — ez köztudomású dolog, valamint az is, hogy a más munkákból átvett tételeket inkább rövidítette, mint bővítette. Megjegyzéseim tehát első sorban nem a midrásra, hanem a t. kiadó úr munkájára vonatkoztak, a ki a Jalkutból rekonstruálja a MShS.-t. Ezt az eljárást nem helyeselhetjük, valamint el nem fogadhattak ama állítását sem, hogy ezzel a midrással már ki volna merítve az Énekek Énekének egész agadája. A numerus clausus olyan időleges valami, hogy minden két évben változik, amint ezt a Zuta példájából láttuk.

Azt állítottam, hogy egy midrás munka korának és jellegének szabatos meghatározásánál főkérdésnek tekintendő, vajjon azt jelenlegi alakjában mint irodalmi (vagy önálló) művet ismerték-e. Ennek az állításomnak megczafolására a t. kiadó úr nyolcz pontban válaszol és azon íróknak névsorát

nyújtja, a kik midrásunkat idézik. Ezek az idézetek csak azt bizonyítják, hogy létezett egy, *ישע שלמה* szavakkal kezdődő MShS., a melyben az idézett tételek előfordulnak, de a munka szerkezetét és, a mi fő, terjedelmét nem határozzák meg.

A MShS. czime pontatlan azért, mert általános és inkább tartalmi megnevezés. E néven idézik a középkori írók a Chazithát is, pl. Lszák b. Mózes Or Zarua II. 138. *במחילת חז"ל שכתב ספרו בזה שם שלמה וקרא לו ביה אי אי ירק* némi eltéréssel a mi szövegünkötől a Chazithában, a Jalkut Machiri általánosságban csak *שם שלמה* néven, a Jalkut Rubeni, és számosan MShS.-nek nevezzik a Zutát is. L. Buber bevezetését. *מד שיהיה נחמד* (az illető részletet Steinschneider adta ki az Oczar Nechmad II. és a *דברי שלמה* Varsó, 1885. 54 old.) ezeket mondja: *במחילת חז"ל שכתב ספרו בזה שם שלמה וקרא לו ביה אי אי ירק* — *מד שיהיה נחמד* van, tehát a

Nálunk a Zutában a 11. oldalon *ישע שלמה* van, tehát a név ezen sajtószertű alakja elmosódott. A név maga nem határozott munkát jelöl meg.

»Önkényes az a következtetés, a mit a kiadó *ישע שלמה* szóból von le.« Ezt az állítást fenn kell tartanom azért, mert a név ilyen alakulatóból a midrás régiségére következtetni nem lehet. A MShS. ismerte a babyl. talmudot, egyes részleteket át is dolgozott belőle, ez kétségtelen. És ha áll is az a feltevés, hogy a talmud a midrásból merített — a mi midrásunkból, mely a t. kiadó úr nézete szerint a gaconok korszakában keletkezett, aligha merített. És ha ismert a bah. talmudot, ismerte az Asmodai mondat és nevet is, hanem alkalmásint más forrásból vette adatait és a *ישע שלמה* nevet.

A 23b közölt R. Tanchum tételében előforduló *ישע שלמה* rövidítési szócska t. kiadó úr szerint a másoló hibája folytán *ישע שלמה* lett. A kiadó úr meghagyja ezt a rövidítési szócskát és egy 13 soros tételt igat a munkába és csak a jegyzetben világosít fel arról, hogy azt kiegészítette, pótolta.

Különös, hogy a Jalkut ShS. sem a Chazithát, sem a Zutát, sem a MShS.-t nem nevezi meg forrásánál. Erre eddig kielégítő magyarázatot még nem találtam.

A MShS.-t idézi R. Jiskob Tam tőszafóth Chullin 59b s. v. *ישע שלמה*. A tétel így hangzik: *ישע שלמה וקרא לו ביה אי אי ירק* — *מד שיהיה נחמד*

של ישראל נתן עינו עליהם לשמים. Nálunk 23b nem így van, hanem a Chazitha VIII.12. rövidebb foglalatú párhuzamos tételét közli a II. 9. versére. Legfeljebb csak e hely bizonyítana valamit.

A MShS-t még a XVI. században ismerték és használták, ezt a t. kiadó úr a Menorath Hamaorban idézett ShS. tételből következteti, a mely midrásunkban ugyan *nincs* meg, de a tétel hangja és kifejezőmódja a mi midrásunkra vall; azonban mi a midr. ShS.-t különösen jellemző hangról és kifejezőmódról nem tudunk semmit. De Gr. dr. úr csak három midrást ismer az Énekek Énekére és már most minden ShS.-t magyarázó agadai tételnek e három midrás egyikében kell előfordulni. Az olyan agadai tételek pedig, melyek e midrások egyikében sem találhatók, jó számmal vannak. Ilyen pl. a Machzor Vitry p. 152. idézett במדרש שה"ש ושפירש במדרש שה"ש והוא מרומים ישכון ושכינה שרויה בתוכם שיהיו ישראל מקבלין פני שכינה שנא' והוא מרומים ישכון ושכינה שרויה בתוכם שנא' והתהלכתי בתוכם V. ö. 15b. I. f. 13. v. Ide igtatam különben a Menórath Hamáór 231. §-ban előforduló agadai tételt: כנרסין במדרש שה"ש שוקו עמודי שש אלו ת"ה ולמה נמשלו לעמודים שהם עמודי עולם שנא' אם לא בריתי יומם ולילה.

Ehhez hasonló tételt találunk a Num. rabba X. f. 1. §. közepe táján: ד"א שוקו עמודי שש זו תורה ולמה נמשלו דברי תורה: לעמודים לפי שהם עמודי העולם שנא' אם לא בריתי יומם ולילה.

A Num. rabbában különben is igen sok ShS. agáda van. Ez alkalommal még egyet-mást akarok megjegyezni.

1b I. f. 2. v. kiteendő ביהו, a melyre a következő הכמים vonatkozik. A fölösleges. A szóbeli tan egyenrangú az írott tannal, a mint ezt az összefüggésből látjuk.

9a I. fej. 8. v. ולמה הטעם של נ' ספרים הללו איוב משלי תהלים. טעמים שוים. U. o. 3. jegyz. helytelen, mert שוים יסוריהם שוים וההורים למלכותם nem vonatkozhatik a három királyságra (Babel, Média és Ion), hanem azt akarja mondani, hogy a Szefer hangjelei azért egyenlők, mert a munkák szerzőinek, Jóbnak, Dávidnak és Salamonnak sorsa hasonló. Szenvedéseik után visszahelyeztettek előbbi boldogságukba. T. kiadó urat valószínűleg a למלכותם szó tévesztette meg.

16. old. I. fej. 14. v. ד"א אשכול הכופר tétel, mely Echa II. fej. 19. v. idézi, nem hiányos, hanem a vers vége לדאש is kiteendő, mely a צדיקים-ra vonatkozik és így jó értelmet ad.

8. old. I. f. 5. v. 1. Jalk. Machiri 54.10. Jer. Szanhedrin felirattal.

42. old. VI. f. 2. a Jalk. ShS. elrendezése jobb דרוי יד לרעה בנים אלו אה"ע לערות הכושם אלו ישראל לנו זה הקב"ה.

A MShS-ben régi tételek fordulnak elő, melyek a munka becsét határozzák meg, de régi kora mellett nem bizonyítanak, Csak az újabb részletek, a gyűjtő rövidítései és hozzátételei, melyeket kiadó úr is bevall, jöhetnek itt tekintetbe. A midrás korának, századának közelebbi megállapítását nem kísérelhetem meg, mert ez tisztán az önkénytől függ. Tény az, hogy van egy 1147-ből való kéziratunk. A t. kiadó úr tehát csak egy-két századdal tehetné előbbre, a mi végtére nem sok és elfogadható. A mi azonban az elvi kérdéseket illeti, mennyiben terjedt el a MShS ezen alakja, hogy a régi írók e midrásunkat ismerték-e vagy ennek egy bővebb, nagyobb gyűjteményét, megmaradunk kételyeinknél.

Budapest.

DR. WELLESZ GYULA.

IRODALOM.

A TALMUD.

(Kulturtörténeti és biblikus tanulmány. Irta Huber Lipót, theologiai tanár.
Budapest. 1897. 8°)

A tudományok egy legitimitációja van és ez az igazság keresése; az igazság pedig az emberiség ügye, sohasem egy párt, egy felekezet, egy nemzet érdeke. Az igazsághoz egy út vezet és ez az, hogy a tényeket úgy vizsgáljuk, a milyenek ezek valóságban, nem pedig mint azokat hinni tanítottak. A hit, az autoritások határtalan tisztelete, nemcsak hogy árt a szabad tudományos kutatásnak, hanem teljesen megbénítja azt. »Obest plerumque iis, qui discere volunt, autoritas eorum, qui docent«, mondja Cicero. Ha tehát valaki az okokat keresi, miért nem érvényesülhetett eddig a zsidó irodalom a katolikusoknál — egyes kivételek itt nem jönnek tekintetbe — honnan ered az a kicsinyeskedő hang, melyet kath. írók műveiben találunk, egy egészében ugyan nem páratlanul egyedül álló, de mindenesetre számottevő és tiszteletreméltó irodalommal szemben, melyet a protestantismus már évszázadok óta komoly tudományos kutatásra méltat és a héber nyelvtudomány, valamint a szentírásmagyarázat terén fényes eredményekre mutathat — úgy az okokat abban a sajnálatos körülményben találja, hogy a felekezeti szempontok kiélesítése, a vallásos ellentétek kidomborítása hagyományos e körökben, hogy minden kutatásnak az egyház érdekében kell történnie, hogy tanulmányok az egyház érdekei szempont, melyből tisztán tudományos munkát írni a legkevesebbnek sikerül. Ez esetben pedig méltányosságról lehet szó, igazságról soha, mert a tudomány az egyház szolgálatja, rabszolgája.

A zsidó népek és ősi vallásának — kath. elvi szempontból — nincsen létjogosultsága és ha a történet tényeit,

melyeket tagadni nem lehet, magyarázni kell, ha népeknek és vallásoknak okvetlen rendeltetésre van szükségük, itt van a keresztény igazság mellett tanúságtétel diszes szerepe, melyet uton-utfélen hirdetnek kath. főpapok és theologiai tanárok, pápai bullák és kulturtörténeti munkák. A zsidóság meg nem fordítja a tételt, bármily kecsgettető is volna, hanem bizik hivatásában és reméli, hogy az idők teljességében ki fog derülni a titok. Addigra is megelégszik az állással, melyet előkelő gondolkodású férfiak jóvalta juttatott neki. De mintha az öröm és megelégedés tiltva volna e népnek, hogy valamiképp vissza ne éljen a nyert jogokkal — időről-időre megnyirbálják, korlátozzák a bizalmat, a kénytelen-kelletlen nyújtott szeretetet. Akkor azután megjelennek a hivatalos kulturtörténeti tanulmányok, megismétlődik az istengyilkosság régi vádja, melyre modern törvényhozó nem intézkedhetett, hisz szerencsére nem mindennap fordulhat elő. Az »anyagi jóléte mellett« is »erkölcsileg alantjáró«, egy »megkövült monotheismus híve«, a kik »nem sülyedtek le a pogánysáig«, de a »hypostatica unio« alapján a szentháromságot semminemű alakjában sem fogadják el, annak módja és rendje szerint megbélyegeztetnek. Ez dicséretes és szent foglalkozás, elősegíti a sacra philologia elhanyagolt ügyét, így tanítja ezt Huber Lipót a Talmud-ról írt kulturtörténeti és biblikus tanulmánya . . .

A mikor szükségesnek tartottam kijelenteni, hogy a prononcirozott kath. elvi álláspont megtartásával zsidó munkáról ítéletet mondani nem lehet, nem tudom eléggé tisztelni a pápák bölcsességét, mely a talmudot, ezt az eminenter zsidó munkát indextre tette. Képzeltető, mennyi hivatlan ember foglalkozott volna velünk, ha ez az intézkedés nem történik meg. Hogy sorsát nem kerülhette ki a talmud, ezzel nem a pápákat vádolom — hisz a végzet ellen hiábavaló a küzdelem. Foglalkoztak a zsidósággal a talmud révén és a gyűlölet, melyet az »zsidóktól tényleg elkövetett, néha pedig csak ráfogott több rendbeli bűntények, pl. az oltári szentség elrablása és megszenteltelenítése, ker. gyermekek leölése, kiváltképpen gyűlölt zsidóaskodásukkal, mint az isteni büntető igazságnak borzasztó megnyilvánulását« kihivott, visszazállt egész irodalmára. De hát az ilyen anachronizmusok előfordulnak a történetben, mely tudvalevőleg nem a logika törvényeit követi. A zsidóság-

got nem ismerték, nem ismerik — a talmudot sem — mi könnyebb tehát mint ítéletet mondani róla. Nem kell hozzá nagy készültség, alapos tanultság, a történeti viszonyok kellő mérlegelése, egy kis elfogultság is megteszi és kész a kultur-történeti tanulmány. Mert sokaknak nagy lelki boszúságára még mindig aktualisak vagyunk. Létezik-e ennél nagyobb bűn, nagyobb bűn annál, mint hogy léteznünk? Ez ellen nincs orvos-ság, bár évszázadok óta gyógykezelnék és mi kétségtelenül betegek vagyunk, mi mégis jobban szeretjük a mi háziszereinket, mint avatatlan orvosoknak gyarló eszközeit.

Boldogok a lelki szegények, mi szegények sem vagyunk — ez már nem bűn, ez hiba. De az ilyen reflexiók messzire vezet-nének, elvezetnének tárgyunktól. Azért elvi kérdésekről nem akarok vitatkozni, sem szerzővel szemben azt állítani, hogy a talmud mint a criticismus és szabad fejlődés organuma a tan egységéből indult ki, melyet nem a tömeg, hanem a nép leg-jobbjainak hagyományos magyarázatára bízott, a zsidó nép történetében az átalakult viszonyok követelte változást, fejlődést képviselte, a nélkül, hogy változtatott volna a vallásos eszményeken az istentisztelet és emberszolgálat köteleességén. Hogy a zsidó nép történeti fejlődése nem egészséges viszonyok között történt, ezt tagadni ép oly kevésbé lehet, mint azt, hogy ennek nem maga volt az oka, minthogy igen korán bele-került ama vészes forgatagba, mely vallásos eszményeit elnye-léssel fenyegette és csak a tan folytonosságába vetett hite mentette meg az enyészettől. Azt sem akarom vitatni, hogy a sokat szidott, de oly kevésbé megértett phariseusoknak, mint legitimistáknak álláspontja lehet rideg, exclusiv, de törvényes, hogy a rabbinismusnak más vallásuakkal illetőleg idegen népekkel szemben tanusított magatartása semmiben sem külön-bözik az uralkodó vallások, mondjuk egyházak tolerantiájától, mely más felekezetűeket el nem ismerhet, hanem ezekkel népe-síti be a poklok fenekét — mondom elvi illetőleg vallástör-téneti kérdéseket vitatni nem akarok, mert irtózom, mint irtóz-tak az elfogult talmudzsidók a disputatiótól — (ezt az aristo-craticus vonást, mely a kiválasztás tényéből megmaradt, elta-gadni nem lehet) hisz ez nem az eszméket tisztázza, hanem csakis az ellentéteket domborítja ki élesebben; tárgyi meg-jezgyéseim csak a szerző kutatásaira, eredményeire vonatko-

nak. Követem a szerzőt, követhetem annál is inkább, mert a talmud mélységes tengerére nem igen bátorkodott, minthogy félt annak »csábító sziréneitől (!?)», végzetes örvényeitől, halált-hozó szirtjeitől, bőszi viharok által felkorbácsolt piszkos hullá-maitól.« A tárgyi igazság nemtőjéjétől sugalmazott epitheta ornantia diszes collegiumát állíthatnám így össze, ha ezzel valamiképen elősegíteném a biblikum szent ügyét, azt a külön-ben tiszteletreméltó czélt, melyet szerző kitűzött magának. Csakhogy a czél nem szentesíti az eszközöket. Az eszközök még eddig komoly, önálló tanulmányok, a forrásmunkákkal, nem a kézikönyvekkel való tüzetes foglalkozás — sohasem a constructiók, szóvirágok, phrasisok. A jóakarát és az őszinte-ség egyedül — vagy ezek hiánya — elegendő röpiratok gyár-tására, de nem tudományos munkák írására és tartozom az igazságnak azzal a kijelentéssel, hogy szerzőnél nem a jóaka-raton múlt. Jóhízeműsége és a tárgy iránti odaadása elisme-rést érdemel — és ha dicsérem kellene — rövidebben végez-hetnék, csakhogy az nem lehet czélom. Mert szerző a mikor theologiai szempontból tudományos munkát akart írni — túl-becsülte a maga erejét, kicsinyelte mások ítélőképességét. Ahelyett, hogy a talmud iskolaügyét, szegényügyét, munka-ügyét, társadalmi és történeti hátterét önálló fejezetekben bemutatná — a Megváltót állítja szembe a tudósokkal és félreismerhetlen polémiával védi a maga hitbeli igazságait; a helyett, hogy a tudomány meggyőző hangján szólna — a homiletika eszközeivel akar hatni és történik mindez a tárgyi igazság aegise alatt, csakhogy nem akad józanul ítélő ember, ki ezen az uton keresné a tárgyi igazságot. Komoly történetíró védeni tud mindent — még az ultramontanistust is, mert a rationalis kutatás nem a maga felfogását viszi be egy kor szellemi mozgalmába, hanem lehetőleg megérteni — nem igaz-zolni iparkodik elmúlt századok gondolkozásmódját.

A talmudot, mint irodalmi munkát csak történeti szem-pontból lehet megérteni és erre nem elegendők a Jost és Kohut történeti munkái; a szóbeli hagyomány és az írott tanhoz fűzött magyarázat keletkezését, fejlődését és hitelességét illető-leg Jézus, az apostolok és egyházatyák állításai nem hozhatók fel, (19 l.) mert a kik a hagyományt megtámadják, nem tanus-kodnak mellette. Maga a hagyomány pedig, mely tekintélyhez

füzdik és fontos szerepet játszik minden vallás történetében — nem vonható kétségbe, minthogy az az írott tanra nézve is tekintetbe jő. A ki az egyiket tagadja, tagadja a másikat.

E fontos vallástörténeti kérdés taglalásába nem bocsátkozhatom és azért Weisz J. H. Dór-Dór Ve-Dórsav című alapvető munkájára utalok.

Hogy keletkezett a talmud — Huber értelmében véve e szót, aki mindig csak az irodalmi művet tekinti, mindig a formát és sohasem a lényegét, amint ez adott meghatározásából is kitünik (7 l.) — mint fejlődött a hagyomány — arról világos képe nincsen, mert nem ismeri a midrásnak általános fogalmát, melyből a halácha és az aggáda vezethető le.

A midrás a szentíráshoz fűződött és a századok folyamán a zsidóság kebelében keletkezett vallásos eszméket, szokásokat, törvényeket abból kimagyarázni igyekezett vagy utólag azzal indokolni, mely célra nemcsak a sz. i. belalkata, hanem külső alakja is alkalmasnak látszott. A magyarázott hely természetétől függ, vajjon halákha vagy aggáda lesz a midrás. Így azután elesik a halácha és aggáda közötti éles megkülönböztetés, (mely keleténél fogva nem új), mert mindkettő egy forrásból fakadt, egy anyatőn termett. Az egyiket a másik rovására tulbecsülni — nem tudományos eljárás. Különösen ugy odaállítani a dolgot, hogy »az aggádát a tudósok kevesebbre becsülték, mint a halákhát, sőt egyesek annyira kicsinyelték, hogy egyenesen tilalmazták« — nem felel meg a tényeknek. Szerző R. Josua b. Levi egy tételét idézi, (Szóferim 16b e helyett: 16 fej. 10 hal.), melynek félreértésében osztozik (?) Chwolsohnal, aki (Das letzte Passamahl Christi u. der Tag seines Todes. St. Peterb. p. 112) azt következteti e helyből, hogy R. Josua b. Levi az aggádát gyűlölte. Legjobb czáfolata e tévedésnek, hogy ez maga is kiváló aggadista volt. (L. Bacher: Agada d. pal. Amoräer I. 128). Az aggádát nagyrebecsülte, a mikor azt állítja, hogy ez hasonló kis pénz-érmékhez, melyekhez minden ember juthat. Felszólalása pusztán az aggáda írásba foglalása ellen irányult. (Graetz Geschichte IV. 35 Not.). Tételével valószínűleg R. Jochanan ellen polemizált, jer. Berach V. 5. Igen, az aggádának voltak kinövései, ezek az אגדת של דרבי (Szanhedr. XI), ezeket tilalmazták, sőt egy amóra, R. Seira ספרי קיסמין büvész-könyveknek nevezi, de

általánosítani a dolgot és kiterjeszteni az aggáda egész körére azért, mert szerzőnek szüksége van e thesire, hogy igazolja Jézust, aki az aggádát használta, több mint önkény.

Az aggádában a zsidó néplélek subiectivitása egész erejében nyilatkozik meg, a költészetnek napfényű birodalma, a gondolatnak borus álomvilága, mindaz amit egy nemzet érzett, hitt és remélt; ha tehát az aggáda és az evangelium közötti hasonlóságot szellemben, tartalomban és külső formában látjuk, joggal feltehetjük, hogy Jézus közelebb állott nemzetéhez, mint azt az egyházi fegyelem és egyéb tekintetek megengedik. Hogy magyarázza szerző a kettő közötti rokonságot? Nem természetesen, hisz ez judaizáló törekvés volna. A hagyomány nem volt egészében rossz és elvetendő (84. l.), másrészt helyes alkalmazkodás parancsolhatta, hogy egyet-mást átvegyen, (85. l.) végül pedig későbbi rabbik vettek át az evangeliumból egyes tételeket és pedig úgy, hogy a gyűlölt szerző neve lassanként elmosódott, sőt teljesen feledésbe ment, tehát bátran hozzáfűzhetjük rabbijaik nevéhez. Különben az utókor talmudistái és másolók beleszurhatták a párhuzamos helyeket a talmudba, hogy ezzel a rabbikat a kereszténység alapítójával egyenlő rangra emeljék. (88. l.).

Az ilyen hypothesisekhez és harmonistikai kísérletekhez az új testamentomi kritikának édes-kevés köze van — de szerző a talmuddal szemben mindent — az evangeliummal szemben semmit sem engedhet meg magának. Az utolsó ratio tehát az olló. Nem új eszköz ugyan, megszokhatták mindenkor tudósai, de szerföltt naiv és egyszerűségében megható. Mégis szerzőnek ama állítása, hogy a vallásos haggáda lett a kereszténység dajkája, ha azt megszorításai és bebizonyított feltevései után ítelve tán száraz dajkának tekinti is, bizonyos erkölcsi bátorságról tesz tanúságot, mely ismeretlen ama körökben, ahol a talmudphobia még mindig nem halt ki. Mikor Renan Geiger ama nézetét elfogadta, hogy a kereszténység első századainak megértéséhez fontos kulturtörténeti forrást képez a talmud — megindultak mindenütt a mentési kísérletek és felszendültek a regnum Marianum-ban is a »Magyar védhangok« (Pest 1864), a megbotránkozott papság teljes hévvel kelt ki ama insinuatío ellen, hogy Renan »Jézus életét és mondásait illetőleg a szentíráshoz nézve tanult s értel-

mezőt keres és talál a századok folyamában összeférczelt és a kilencedik században egy egészszé összetapasztott zsidó talmudban. Ezzel szemben Huber Lipót könyve óriási haladást mutat, csakhogy az általa elfoglalt elvi állásponton sohasem sikerülhet az aggáda és az evangelium közötti viszony tisztázása. Ahhoz mindenekelőtt elfogulatlanság és az aggáda alapos ismerete szükséges. Megoldását tárgyilagosabban megkísérelte Heller Bernát: Az evangeliumi parabola viszonya az aggáda-hoz című e folyóiratban és külön is megjelent értekezésében Budapest, 1894.

Röviden végez szerző a talmud hermeneutikájával, hisz szerinte ennek tudományos értéke ugy sincs. Nem akarom a tudományos érték meghatározását úgy érteni, mint a tárgyi igazságot, melyet tárgyi ismeretek nélkül én el nem képzelhetek. Elég ha Weisz J. H.: Dór Dór Ve-Dórsav, Hirschfeld: Halachische Exegese, Frankel, Darké Hamisna, Schwartz A.: Controversen és Die hermeneutische Analogie cz. művekre utalok. Az eredmény, melyet önálló kutatással érhet el, más lesz. Más színben tűnik fel Hillél módszere, R. Akiba és R. Ismael iskolája, mely Hillel hermeneutikus elveit magáévá tette és csak egy normáját a *תורה כהלכה*-t hat hasonló szabállyal bővítette, amely 13 szabály, mint R. Ismael barajthája nemcsak a zsidó imakönyvekben, hanem a Szifra elején található; végül R. Eliezer b. Jósze haggelili az aggáda hermeneutikáját felölélő barajthája, mely a chinoni R. Simson Széfer Hakerithuth cz. műve révén került talmudkiadásainkba. Szerző Hillél és Eliezer szabályait mellőzhetőknek tartja és mégis az előbbiét sorolja fel (90. és 91. l.). Csakhogy ki ebből a száraz felsorolásból és néhány példából akarná megismerni a talmud exegesisét — az csalódik. A normákon épül fel a talmud szentírás magyarázata, a midrás, mely az életet a törvénynyel, a vallásos gyakorlatot a szentírással akarja összeegyeztetni. Teljesen a czélt szolgálva, gyakran felszegnek és mesterkéltnek látszik a magyarázat, de azt hinni, hogy a rabbinismus az iskolákban vagyis egyes tudósok agyában keletkezett, több mint naív felfogása a traditio fejlődésének és a példák, melyeket a talmud exegesisének illusztrálására hoz fel, nem győzik meg a szakértőt arról, hogy szerző a midrással foglalkozott volna. Ha a midrás az Ex. 20, 15. v. a decalogus »ne loj«

törvényének körét a szöveg összefüggéséből akarja megállapítani vagyis emberlopásra vonatkoztatja, ezzel nem zárja ki az írás szó szerinti értelmét. E példát említi a Berakhóth tractatus végén a normákhoz adott kivonatos magyarázat. Példáit a sz. valamint a misna külső és belső beosztásáról a Gemara technikai szerkezetéről irt terjedelmes szakaszokat a Berachóth talmud végén adott általános bevezetésből meríti. Természetesen a hibák, melyekben az említett fejezetek bővelkednek, szerző elvitatlan tulajdonát képezik. Azért fordításból és kézi könyvből vett két-három példája alapján nincs joga a midrásról ítéletet mondania. Ha az aggáda azt állítja — bár szerző mellőzni akarja a gyakorlatilag nem fontos 32 szabályt, néhány példája csakis e körből való — hogy Isten is imádkozik és ima közben tefillint visel és erre szentírási verset is talál, ez látszólag tudományos játéknak tűnik fel, csakhogy ezek a képzetek — szó szerinti értelmezésük ellen az aggáda hivatott magyarázói Abraham Maimoni, Salamon b. Aderet, Jákob ibn Chabib felszólaltak — a szentírás emberi beszédmódjának rabbinicus folytatásai. A szentírás emberi beszédmódját pedig a talmud helyesen értelmezte és a *דבר תורה כדבר בני אדם* tételével legszabatosabban határozta meg a nyelv lényegét, a mint ez Müller Miksa egyik leveléből idézi G. Runze: Sprache u Religion 231. l.

Az említett aggádai képek ethikai czélokat szolgálnak és az ima, a tefillin fontosságát akarják feltüntetni, de nem képezik a talmudi exegesisit.

Budapest.

DR. WELLESZ GYULA.

(Vége következik.)

ANGELOLÓGIAI SZÓTÁR.

(Schwab Moise, Vocabulaire de l'angelologie d'après les mss. hebr. de la Bibliothèque Nationale. Extrait des mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres I-e serie, tome X., 2-me partie. Paris, Impr. Nationale, 1897. 2 + 318 lap. 4°.)

A titkos tudományok általában a legnehezebb diszciplínák közé tartoznak. Nemcsak azért, mert józan gondolkodásmóddunkkal nem birunk a kellő érzékel ezen jelenségek iránt, hanem főképen a tárgyi tényállás hézagos ismerete miatt. A mysti-

cismus — a szót legtágabb értelemben véve — legrégibb alkatrészeiben csupán töredékekben; és nem irodalmi formában jött napvilágra. Eredő forrása, mely történelem előtti időben fekszik, növekedése, mely nedveit a legkülönfélébb talajból szítja, majdnem tökéletesen ismeretlen. A mindenféle rendű és alakú babona és balhit jellemző vonása a synkretismus; az összes korok és népek részese a titokzatos emberi lélek eme produktumainál. Érthető ezekből a körülményekből, hogy a szóban forgó jelenségekkel mint megfajthatatlan lányokkal állunk szemben.

A titkos tanok között a zsidó mysticismus talán a legnehezebb, melynek története 2000 éves és amelynek hazája az egész ókori világ. Babylonia, Assyria és Egyiptom, az astrologia és magia klasszikus országai, az ó-korban nagyszámú zsidó lakossággal bírtak, amely az ősök hitéhez való minden hűséges ragaszkodás mellett sem tudott ellenállani a néphit befolyásának. Emez idegen behatásra megy vissza a hagyomány korabeli palesztinai babona jó része, habár nem tagadható, hogy ennek levonása után még mindig jelentékeny bennszülött babona marad vissza. A talmud utáni időszakban a zsidó mysticismus egyre nagyobb köröket és új anyagokat édesgetett vonzó körébe, amíg Európa keresztény országaiban a legmagasabb virágzást érte el.

Kétségtelen, hogy az európai nemzetek babonája a régi zsidó mysticismusnak új táplálékot adott, épp ezért ennek termékeit csakis a keresztény mysticismussal való összehasonlító tanulmányozás mellett lehet majd tudományosan megérteni. Tarka vegyülekben találunk itt egymás mellett régi és új, ázsiai és európai tévhitet. A kabbala oly mélyen fészkelte be magát a zsidóságba, hogy még mai napig számos híve van, és hogy még mindig új meg új sarjakat ereszt. A zsidó mysticismus, mely névvel itt a babona és bűvészet minden fajtáját jelöljük, igen tarka képeket mutat; ezeket csak úgy érthetni meg, ha keletkezési kor és hely szerint különválasztva, az általános mysticismussal kapcsolatban tanulmányoztatnak.

Ha a többször tárgyalt bibliai időtől eltekintünk, három főkorszakot különböztethetünk meg: 1. A hagyomány kora. 2. A gáonok kora. 3. Európai középkor. Ezen korokon belül a különböző országokra kell tekintettel lenni.

Eddigelé a figyelem főképp a titkos tan irodalomtörténetére irányult. Az első lépést e téren is Zunz tette meg, ki a »Gottesdienstliche Vorträge« című művében külön, felette tanulságos fejezetet szentelt a titkos tannak. Utána ezt a paragon heverő mezőt Jellinek A. művelte meg, ki nemcsak több értekezést tett közzé a kabbaláról, hanem »Béth Hamidras« hat kötetes gyűjteményében sok mystikus iratot vagy először kiadott, vagy újra kinyomatott. Tanulságos adalékokat szolgáltatott a zsidó mysticismus középkori irodalomtörténetéhez: Grätz »Geschichte« (VII. kötet) egy nagyterjedelmű jegyzetben, Steinschneider »Jüdische Litteratur« című munkájában és »Hebräische Bibliographie« folyóirata több kötetében, Epstein a Hachoker II. kötetében. Népszerű ismertetést adott Bloch Fülöp »Geschichte der Entwicklung der Kabbala und der jüdischen Religionsphilosophie« (Trier 1894).

A mysticismus külső történetének feldolgozásával belső fejlődésének kutatása és tanainak tisztázása nem tarthatott egyenlő lépést, és csak újabb időben fordul az érdeklődés nagy mértékben a kérdés ezen oldala felé, amint a »Monatschrift« XXXVII. kötetéből Gaster, Epstein és mások dolgozataiból látszik. A mysticismus belső kutatásához szolgálat hasznos segédeszközt a czimben megnevezett művével Schwab, ki ez ismeretmező körül több dolgozattal már eddig is érdeket szerzett.

Azon kiváló szerep mellett, melyet az angyalok és démonok a titkos tanban játszanak, egy angelológiai szótárnak kétségen kívül nagy bece van. Az általános bevezetésben Sz. nagy vonásokban ecseteli a nézeteket az angyalok eredetéről, számáról és minőségéről. Szól a bűvészetéről is, továbbá az előjelekben való hitről és az astrologia tanairól. Ezen nézeteknek történetét a zsidóknál, keresztényeknél és mohamedánoknál szintén adja, habár csak az általános keretet. Valódi történetet természetesen nem nyújt, mert ezen nézetek fejlődését nem tünteti föl. A különböző epochákat nem különbözteti meg. Főfigyelmét a középkori zsidó mysticismusra irányítja. Ennek elemeit részben felmutatja, főképen a betűkombináció különféle fajai, אלה ביש, אלה ביש, אלה ביש, stb., úgyszintén a betűkkel mint számértékekkel való játszást s hasonló dolgokat. Befejezésül a feldolgozott iratok bibliográfiá-

ját nyújtja, melyben azt is megadja, hogy mely művek idéz-
tetnek pusztán a kéziratok számával. Ugyanis a Szótárban
számtalan esetben nem a könyvczimek, hanem a párisi *Biblio-*
theque Nationale kéziratgyűjteményének könyvtári száma van
megadva. Hogy megtudjuk, mely iratról és szerzőről van szó, a
legtöbb esetben a bibliographiai összeállításban kell utána
néznünk. A Szótár könnyebben kezelhető lett volna, ha a
könyvczimek jegyeztettek volna fel, és melléje zárójelbe az
illető kézirat könyvtárszáma.

A 34 lapot kitevő bevezetés után következik két név-
lajstrom. Az első, mely a héber és aram szavakat nyújtja,
234 lapra terjed (34—269), a második, amelyben a görög és
latin szavak vannak feljegyezve, 45 lapot tölt meg (270—314),
mire befejező megjegyzések következnek (315—318). Az első
lista tehát ötször akkora, mint a második. Minthogy drága-
köveken, érmeken, amuletteken, gnostikus iratokban és bűvészs-
papyrusokban a zsidó és zsidó felfogás által befolyásolt mys-
ticismusról dúsgazdag anyag létezik, ez az óriási differenzia
feltűnő, és az ember azt hihetné, hogy a zsidó ég volt a leg-
népesebb. Ez azonban csalódás. A valódi zsidó angyalok és
szellemek majdnem mindnyájan eljutottak a nem héberül beszélő
zsidókhoz, pogányokhoz és keresztényekhez. Az aram és héber
névjegyzék aránytalan terjedelme abban leli magyarázatát,
hogy túlnyomólag nem igazi nevek kerültek bele, hanem olya-
nok, melyeket középkori tépelődők, tudós rajongók az egyre
nagyobb méreteket öltő gematria- és temura-módszer segít-
ségével kitaláltak. Azon körülbelül 3200 szóból, melyeket
Schwab a héber-aram névjegyzékbe felvett, alig lehet 800-nál
többet angyal- és démonnévnek tekinteni. A többi tartalom
nélküli árnyék nem a nép képzeletében élt, hanem
pusztán a mysticus írók spekulációiban. A kettő
között lényeges különbség van. Nem szabad a mysticus firka-
szok minden ötletét, amint még ma is léteznek, készpénznek
venni. Az angyal- és szellem-teremtés ezen módja még nincs
lezárva; ha az egész chaszideus irodalmat be akarnánk vonni,
akkor Schwab listája a végtelenbe nőne. De ezekből kifolyó-
lag nem tehetünk szerzőnek szemrehányást. A szótáriró min-
den szónak, akár sokszor, akár egyszer fordul elő, helyet tar-
tozik adni. Csupán azt lehetett volna kívánni, hogy Sz. az

olvasót általában figyelmeztette volna arra a fundamentális
különbségre, mely az általa felsorolt nevek között létezik, úgy
hogy az olvasó minden egyes esetben arról felvilágosítást nyert
volna, hogy régibb vagy fiatalabb anyaggal áll-e szemben.

Az \aleph betű alatt Schwabnál körülbelül 600 név van, az
egész listának majdnem ötöd része. Ebben az Alef protheti-
cum, az ábécé, az אלהים, אלה, אדני, istennevek első betűje és
az Alef egyéb tulajdonságainak hatása mutatkozik. Ebből a
600 névből — számításom szerint — 60-nál több aligha nyú-
lik vissza évezredünk mögé, a többi mind fiatal eredetű, tehát
a XIII—XVI. századokban felvirágzott kabbala alkotásai.
Ez utóbbiak közül egy tekintélyes rész nem is képez nevet,
hanem alkalmi ötlet: betűcsere, betűszámérték stb.

A régi angyalokkal és démonokkal ellentétben, melyek-
nek nevei bizonyos értelemmel bírnak, habár mi nem vagyunk
képesek ezt minden esetben kipuhatolni, a kabbalistikus irány
által produkált angyalok nemei mesterséges keletkezésük foly-
tán többnyire értelmetlenek. Nem aram vagy héber szavak
ezek, és nem is tartanánk őket ilyeneknek, ha a hely, ahol
rájuk bukkanunk, nem akarná ilyeneknek kiadni. Ezen állítást
egy pillantás a mi Vocabulaire-unkba igazolja. Számos eset-
ben a név feltalálója nem is gondolt semmi szójelentésre.
Schwab kellenél többet tesz, midőn ezeket a mesterségesen
teremtett neveket etymológizálni akarja. Ez természetesen nem
történhetik erőszak, mint $\aleph = \gamma$ és merész javítások nélkül.
A czimszók fordítása ritkán elégíti ki az embert; igaz, hogy
rendesen megfelelőbbet sem lehet javasolni. Ezen állításaink
igazolására bizonyító helyek fölöslegesek, minden lapon lehet
találni. Hiányoznak még az előmunkálatok, a jelenleg rendel-
kezésre álló eszközökkel tökéletest alkotni nem lehet.

Egy pontban azonban Sz. többet is nyújthatott volna.
Értjük a bizonyító helyek idézését. Kívánatos lett volna
továbbá, hogy a fontosabb helyek eredetiben adasanak, hogy
önállóan ítelhettünk volna. Ez ennél a szótárnál már azért
is helyén lett volna, mert az anyag jórészt kiadatlan kéz-
iratokból merített és különben sincs eléggé feldolgozva.
Igaz, hogy a szótár ezen eljárás által terjedelemre jelenté-
nyen megnagyobbodott volna.

Schwab a jelenleg ismeretes felirati anyagot is feldol-

gozta szótárában, a mi a mű értékét nagyban emeli. Előttem a második lista, melyben a görög és latin nevek vannak feljegyezve, érdekesebb az elsónél. Az anyag főképpen a gnostikus iratokból, drágakövek és egyéb feliratokból, továbbá a napfényre került bűvész-papyrusokból merítettet. E nevekben is önkény uralkodik, de távolról sem oly mértékben, mint a középkor kabbalistikus alkotásainál. E szövegek beható tanulmányozásánál sok homály fog még eloszlani, úgy hogy a jelenleg esztelen önkénynek tartott dolgok nagyobb összefüggésbe lesznek besorozhatók.

Először a második névjegyzék némely részleteit beszéljük meg, melyhez a héber-aram listára vonatkozó megjegyzéseket fűzünk. *ABAANAΘANA* kétségtelenül a gyakori *Αβλαβαθαναλβα* szóból van rövidítve. Ezt a bűvész-szót megfordítva is lehet olvasni. Helyesen származtatták a héber (aram) nyelvből és így fordították: »Atya vagy te nekünk« = אב לך אב (lásd Baudissin, Studien zur semitischen Religionsgeschichte I, 191, 2. jegyzet). Ide tartozik talán *ΑΝΑΛΠΑ* is, melyet Schwab s. v. הערה »a szűz« szóval, a zodiakus egyik jegyével, azonosít. Nem *A = A*, hanem *P = B*, a mely korrekтура után *ΑΝΑΛΒΑ* betűket nyerjük, a melyek hátulról olvasva *ablana*-t adnak. Ide vonandó *ΑΒΑΑΒΑΗΝ* is, melyet Schwab s. v., אבל-al *afflige* (?) hoz összefüggésbe; *ΑΒΑΑ* rövidített *ΑΒΑΑΝΑ*; *ΑΒΑΗΝ* pedig ugyanaz (*H = A*), megtoldva *N*-nel. Ezen azonosítások mellett szól az a körülmény, hogy *ΑΝΑΛΠΑ* is, *ΑΒΑΑ* is Abraxas köveken fordulnak elő, a mint Schwab »sur un soldat à tête de coq« szavaiból látom. Valószínűnek tartom, hogy *αβλαβαθαναλβα* szóból is csupán *ablana* magyarázandó = aram אב לנא. A th-hang mint zárómássalhangzó különben is található, pl. Jaoth (= Jao, pl. Wessely párisi bűvészpap. 3263. sor, Gesenins, Thesaurus s. v. יהה, általában l. Deissmann Bibelstudien p. 9.) — *ΑΔΣΕΜΕ* Schwab szerint = עד שמו »Éternel est son nom.« Ha ez a magyarázat helyes, helyesebben az aram עד שמייה-vel kell átírni. — *ΑΜΟΙΠΙ* valószínűleg אמורי, a mely névvel a misnában a szent föld őslakóinak minden babonája jelöltetik, pl. Sabbath 67b = משום רבי האמורי s. gyakran. A párisi bűvész-papyrusban 3011. sor (Wessely, Griechische Zauberpapyrus. Bécs, 1888) találunk εμορι-t, a mi ugyanannak látszik. A

Schw. által idézett AmoirimirriomA nem más, mint a duplán vett Amoiri moir, úgy hogy hátulról is lehessen olvasni. E betűkben moir az első és utolsó betű (*A* és *i*) el van hagyva, a mint a bűvész-szövegekben gyakran történik, hogy egy szóból arányos kevesbités útján háromszöget alkotanak. Lehetne עמורה-re (עמורה = Gomorrha) is gondolni, de nagyon kérdéses, hogy ezen ismert szónál ע (= *I*) egyenlővé tétetett volna *N*-al (= *A*). — *Αββαρχωωχ* szót Sch. kérdőjellel látja el és עי בן »exauce...« ou עי בן »je suis au milieu de toi« írja körül. Ez egészen helytelen. Mindenekelőtt világos, hogy *χωωχ* nem egyéb mint *χω* és megfordítottja. A *χ* betű valamely magánhangzóval gyakran jelenik meg a bűvész-papyrusokban és jelenleg nem magyarázható. *Αββαω* lehet a duplán vett babylóniai égi isten *Anu* vagy a tálmudban (Szukka 45a) nevezett אבי (יה). Az utóbbi felfogás mellett fel lehet hozni ezt az összeállítást: *ενα ιαω σαβαωθ* (Wessely, Paris. Pap. 1235) = אבי יהו אבי. A *β* ebben az esetben insertio lenne. Lehetne azt is feltételezni, hogy *Αββα* szóban a samaritán Jaba (= יהה) rejlik, a két *v* inserálva lenne, vagy pedig ani és iab külön-külön istennév. Semmi esetre sem szabad az ilyen szavakat egyszerűen a héber nyelvből etimológiázni.

A betűáthelyezésre nézetünk szerint példa *ΑΡΒΑΡΜΑΦΟΡ*. Schwab azt hiszi: »On peut lire: מרבע מבער quatre forteresse«. Azonban a 3—7 öt betűben *ΑΡΒΑΡΜΑ*-ra ismerek rá. Papyr. Par. 1801. s. köv. több, előttünk ismeretlen név között említettik: *αδωναι (= אדני) ... ιακωβ. ιαω ... μαρβα*. Ez utóbbi minden bizonynyal egy megfordítva irt *αβραμ*. Az egyik leydeni papyrusban (Dietrich, Abraxas 195) a következőt találjuk: *σαρα φαρα αραφ ια βραραμαραφα αβρααχ*. Világos, hogy *φαρα = αραφ* visszafelé olvasva, = *ραφα*, a végső betűk *βραραμαραφα*-ban. Ha ezt a négy betűt az említett szóból levágjuk, marad *βραραμα = αβραμ* kettőzött *ρα*-val. Valószínűleg *αβρααχ* is = *Abraam* (*χ* hibásan *μ* helyett). Ezekben a helyekben nevezve van אדני (*αδωναι*), יהו (*ιαω*), יהה (*ιαα*), továbbá Jakob és Ábrahám. Az ősatyák a bűvész-papyrusokban gyakran mint istenek szerepelnek, miről más összefüggésben szándékozom szólni. E rövid fejtegetés után *ΑΡΒΑΡΜΑ* szóban Abramra fogunk ráismerni, melyben *ρα*

ismételve van. Hogy mit jelent ΦCOP , nem tudom. — ΑΣΑ Schw. szerint = עוה »fort«. Helyesebb azonban, ha aram ܐܣܐ -val állítjuk össze. Ide tartozik bizonyára ΑΣΑΕΗΙ is. Ezen magyarázat mellett szól Βαμιαζα is, Schw. ezt עוה is. val »dans l'eau rapide« írja körül; de egy érmen, a mely amulettül szolgált, במי אסיה *gyógyító víz* inkább helyén van. Némi aggodalmat kelt a ב viszonyító, de a Barbelo-Gnosist szintén בְּאִי־יָצֵעַ -val magyarázzák. — *Belial* nem בלעיאל , hanem בלעיל . — ΒΡΑΜΒΑΡΟΥΧΑΒΡΑΜ Schw. szerint = בְּרַם בְּרוּךְ *אברם*. Bizonyára olvasandó $(A)BPAM$, mert בְּרַם aram szónak itt sem helye, sem értelme nincs. — ΕΟΥΝΙΑΩ »Sur un dieu Iao á tété de coq«. Kétség kívül áll tehát, hogy itt a magikus 7 magánhangzót kell olvasni: $N = H$. — ΙΑΒΑ ΕΔΔ nem irandó át עַד יבא עַר dal, mert Jaba a szamaritán tetragramm. »Edd« hamis olvasás lesz. — ΙΑΘΥΗΛΑ helyesen van ישועאל lel átírva, de nem szabad fordítani »Dien aide«, hanem *Jézus isten*. A felirat gnostikus kövön áll, a gnosis pedig keresztény felfogástól van telítve.

Feltűnő néhány átírás, a melyek, úgy látszik, a héberben egymáshoz hasonlító két betű felcserélésén alapszanak. ΑΕΒΖΑΝΔΡ = Alexander, a hol $B = K$, a mely ב és כ öszszetévesztésére mehet vissza. Σανχεροβ = סחרוב , a hol ב olvasatott ב -nak. SATOVIEL = שטויאל : $V = N$. »Peut-étre a-t-on mal lu le ב en ב ?« jegyzi meg Schw.

ΤΑΑΒΑΑΝΑΘΑΝΑ nem áll semmi összeköttetésben Nathan névvel, hanem azonos αβλααθανα(λβα) -val, a mit Schw. is feltételez. Minek jegyzi azonban fel Nathant is?

A héber-aram jegyzékhez, és pedig csupán az א betűhöz, a következő észrevételeink vannak: אויים (j. Chagiga 78a) szó alatt Sz. idézi Lonsano Maarichját, de úgy látszik, hogy félreértette. — אוכל »consumé«?! — אישטב = »Is tob«, olvasd *tab*. — אלהעמיאל szót Sz. El Ha'ami El szavakra bontja fel. אלהעמי azonban nem héber, helyesebben tehát אלהעמיאל szavakra oldandó fel. — אדריון olvasd *Monatsschrift* [für Geschichte und] Wissenschaft d. J. — אתן nem lehet *ablanathana*, mert ez utóbbinak, mint már megjegyeztük, semmi köze sincs *Nathan*hoz. — אשמריא . Miért nem idéz Sz. egy helyet sem a talmudból? — אתאל »tu es Dieu« (?), valószínűleg את (= héber אונה) »Isten az én csodajelem«, mert

Isten nem femininum, hogy אתי mondatnék róla. Érdekes, hogy a héberben אברסאס *Abrasax* is előfordul (v. ö. még אברני és sub איר).

A kabbalistikus tanulmányok jelen állásánál Schwab nagy munkát végzett és oly művet alkotott, a mely a buvároknak minden fogyatkozása mellett jelentékeny szolgáltatokat fog tenni. Szerző számíthat az érdekelt körök őszinte haláljára.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

VI.

PESSIMISMUS.

(Jedaja ha-Penini után.)

Hogy kívánja	Nap leszálltát
S' vágyva várja	Est beálltát
A tömeg	Ohajtja!
Legyen szárnya	Hátha szellő
Gyors folyása	Fojtó, öls
Időnek.	Hervasztja!
Czélt hogy érjen	Hogyan futkos
S' teljes legyen	S' mohón kapkod
Jóléte!	Arny után!
Hátha rosszra	Más gyarapszik
Fordul sorsa.	S' gazdagodik
Elete?!	Vagyonán.
Évnek végét	Vagy a testben
Újnak jöttét	Lakó lényben
Ohajtja.	Megbizik? —
Vajjon csapást	Ha élte lejár, —
Hoz, vagy áldást	Mint napsugár
Tudhatja?!	Eltűnik.
Miért hogy számít	Ily óhajak
S' bizton épít	Füstbe szállnak
Jövőre?	A véggel.
Mit alkothat	Folyton küzdünk
S' mit is tudhat	S még sem küzdünk
Előre?	Végzettel.

Ünnepnapra	Lelke vágya
Vidámságra	Vivódása
Ki készül:	Mit sem ér
Gond a házban	Szégyenülve
Bú családban	Búval telve
Elterül.	Véget kér.
Évek során	Hogy nem gondol
Sok a sorsán	Meg nem fontol
Változik	Csak siet!
Földje parlag	Megelőzné
Ő meg ősz, agg —	Ha tehetné
Hanyatlik.	Az évet.
A fél század	Ha élvezni
Birtokra ad	S' Istent félni
Alkalmat. ¹⁾	A végcél:
Bár találna	Időt ölni
Birtokosa	Napot üzni
Nyugalmat!	Mért nem fél?!
Nagybecskerek.	DR. KLEIN MÓR.

CHARIZI MAKAMÁJA A SZERENCSETLEN HÁZASSÁGRÓL.

Héman, az Ezrachita szól:

Utamat egykor Tébécz város felé vettem — s hogy jól mulassak, arra törekedtem — csokorba szedni minden szép virágot — ami kedvesre varázsolja ezt a nagy világot — rózsákat tűzni hajfürtöm közé — ah oda vágytam égi fellegek mögé. Mosolygó hajnalon — egy szép napon — úgy esett — mi bűvös bájos kis eset — barátim körében üttem a gondot — a serlegeknek öble cyanthi bort patakban ontott — adomáztunk — majd eláztunk — a tréfa színes röppentyűje síteregve surrogott — a mámor édes altatódalt füleinkbe suttogott — s énekelve vetekedve oly sokat — zöngtünk vidám dalokat. És fölemelve szempillámat — egy helyett már látva hármat — egy embert láttak szemeim — reszketés ült

¹⁾ Célzás a Jób-esztendőre, mikor az eladott birtok eredeti tulajdonosának birtokába visszakerül.

kezein — minden tagja remegett — szegény szíve csüggedett. Megfigyeltem jól a férfi vonását — én Istenem! hol is láttam a mását? — Megismertem — káprázat nem játszott vélem — óh borzalom — csodálkozott egész valóm — nem volt más, mint a Kenita Héber — az az egykor éjjel éber — vig mulató czimbora — tarsolyából nem fogyott a rejtett mese el soha. Eléje siettem — kezemet kezébe tettem — úgy üdvözöltem — és megkérdeztem — szavamban remegett a részvét — hogy arca mért sötét? — mi az a mi bántja — a lelkét gondnal szántja — hová megy és honnan jó — s panaszkodva felelt ő: Szellek szárnyán jövök éppen — szigetről mely túl a vizen — tengereken terül el — hullámokba merül el. A habokban majd elültem — alig hogy elmenekültem. Ah kelet felé vágyom én — hajt a vágy s a szenvedély; — kezembe teszem éltemet — hogy elérjem a keletet. És szóltam én: hát nem szünetelsz sohasem — örökké vonz a végtelen — utazni folyton cél lehet? — óh fékezd bolygó lelkedet! — Telepedj le nálunk — légy ami barátunk — tedd: hogy együtt maradjunk — amit kérsz, azt megadjuk. Ha családi kört óhajtasz — szólj rám bizton számíthatsz — feleséget szerzek neked — ki megosztja élted véled — hű oldalán fölvidulsz majd — elfelejtesz minden bűt, bajt — otthont úgy szereztek — mint csalogány fészket. És erre ő — mi a kő? — fölkiáltott — s mellette nagyot sóhajtott — megesketlek — kérve kérlek — minden szentre — többet ajkad betüvel se — hozakodjék elő véle — s hogy ne szóljon — perczig se, ily rút dologról. — Álmodni sem akarok róla — ébren még kevésbe hajtok ily szóra. — Tudjad meg hát! esküt tettem ünnepélylél — nem törődöm asszonynéppel — hogy amíg csak járok — kelek — női cselek el nem érnek — amerre egy asszony terem — úgy kerülöm, mint a vermet — hajlok erre, hajlok arra — kész örömet a pokolba — csak a nőket gyűlölöm — véltük lenni — közsönöm. Elég volt abból egy sütetnyi — egy rosszból kétszer nem jó enni. Nevetve kérdezém — erre én: hálóba mily baj font téged — mely ily esküt tenni késztet? — mi az, mitől bús a szavad — mily keserű tapasztalat? — És ő felelt: a vágy kigyója megigézett — a gonosz szellem megkísértett — esengni szeretetre — epedni gerjelemre — találni szép hitvest magannak — kinél az évek mint a perczek úgy

rohannak — hogy édes kettesbe kipihenjem én — amin magam általverém — az élet bajait — és fáradoalmait. Úgy gondolám — no lám — mégis böles a biblia — a gondolat diadala: nem jó hogy az ember — egyes egyedül legyen — kereselek hát ifju vért — élnem lesz majd a kiért — hisz senki azt nem tudja — hogy mikor hív az óra — halottas szenderegőre — ki nem szeret, az dóre. S amig a gondolatok tengerén — ide oda verettetém — a belső ösztönt majd legyőzve — és majd a vágytól legyőzötve — amig a szivem egyszer nyert — majd pediglen újra nem mert — egyszer akart, — majd meg szaladt — egyszer, mint láng úgy ég — másszor meg hideg, mint a jég — mig az utcán csatangoltam — ide s tova kalandoztam — sarokról-sarokra — padokról-padokra — ime! — a szemem mit látott? — hirtelen ott állott — előttem mint czövek — egy asszony, öreg — a termete oly iszonyú — oly iszonyú — hogy a rim reá — bocsánat érte — senki fülét nagyon ne sértse — oly iszonyú — hogy a rim reá csak kin lehet: mint vén darú — nem is természetes csunya — az ördög előle messze bujna — emberhez nem hasonlított — s óh jaj! én reám rákancsalított. — Úgy látszott, mintha az idő a csunya teremést — mint valami nagy büntetést — a gonoszok köréből — varrta volna sátánok bőréből. Az öreg dáma — e képhez a toilette a ráma — olyan benyomást keltett ott — hogy aki ébren volt menten alunni vágyott. Bár ruhája, s a kalapja csupa puccz — mégis olyan volt mint egy tollatlan struccz — a tekintetére messzire futsz. Az arculatján fátyol — de arcza még se bájol — óh boldog aki távol — vagyon e rút hinártól. És térdre vetette magát — két keze, mint a lapát — beszélni akart édesen — hangjának varázst kölcsönözni kedvesen — hogy méz ömöljék szavain — de méreg áradt ajkain. S ő, kinek a lelke is fekete — jámborságot színlele — de még sem érte el — hogy rögtön fől ne ismerjem, — mint földi hugát azoknak — a boszorkányoknak — kik sóprün lovagolnak. Házában ülni nem tud veszteg — kiket megkaparintott, mint elvesztek — az utcák sarkain les prédát — ah százan adtak arra példát — hogy jaj nekik — mind a kik — kezébe kerültek — előle mind halálba menekültek. S alig hogy engem jönni látott — már messziről felém kiáltott — Áldást adjon az Úr neked

— napjaidhoz sok éveket — arczod pirja el ne fogyjon — hervadatlan rózsát hordjon. — Törzsökös fád ifjú légyen — a gyümölcse mindig éljen! Meg kell vallanom — édes galambom — hogy szép vagy te és keces is — gyönyör téged csak látni is. Daliás termeted — hódít sziveket — arczodnak üdesége — aki látja — vége. Rád halmozá a kincseit a kellem — és lángeszűvé tón téged a szellem. De többé nem vagy gyermek — kit játékszerek hitegetnek — és óh — nem jó — ha húnyt szemekkel ébren ver a sziv — s a férfisziv más útra hív. Oh itt az ideje — már biz én előhozakszom veled — hogy légyen egy kis kunyhód — s ha kiürült a korszód — legyen benne valaki — aki újra megtölti. Azért légy hozzám bizalommal — és élj az alkalommal — én hozok néked hasznót — szerzek néked egy menyasszonyt — hozzád méltót jó forrásból — előkelő, nemés ágról — egy bájos özikét — ha fölveti szemét — világos lesz az éjjel — s mint hajnal oszlik széjjel — a köd a bérceken — a szürke hegyeken — úgy szeme sugarától — föl villan hajlék, sátor. Rózsák fénye bibor arczán — mint mikor a nap, a pajzán — felhők mögül kibúvik — s félig onnan kitekint. Haja fürtje ében — mint az alkony éppen — árnyat vet az estre — véle versenyt kezdve. Ez lenne az asszony! — hallod-e, szavam hozzád hasson! — mit gondolsz? ha ez lenne a feleség — itt a földön nem teremne-e meg néked már az ég? — örökké ifjú maradnál — cyterával, hárfaszóval énekelne asztalodnál. Az álla puha, gömbölyű — mint fáklya lángja gyönyörű — az ajka ízes, zamatos — mint serleg, gyöngygel harmatos — a szépsége oly hatalmas és oly erős, — hogy nincs oly hős — ki hódolva meg ne hajtaná fejét — és ne kívánná meg kezét. Mit érhet annak minden kincs — akinek ilyen hitvese nincs? — Kristályfűzér úgy nem vakít — mint mikor megnéz valakit. Mint a gazellák a szeme párja — a világon nincsen párja — élénkek és kedvesek — örök könnytől nedvesek. A termete délczeg, ruganyos — mint párduczoké, arányos — és mégis oly félnék s szende — mint a menyeknek szentje. Ha rátekintesz, fogva vagy — és lángol benned sziv és agy — parázsból tűz leszen — és minden üszök kebleden. Varázsvilág az arcza — rajta a bájnak harcza — győzve fordul ellened — üdv e harczban elveszned. Villanó vész a pillan-

tása — mikép a puszták oroszlánja — oly veszélyes nézése — maga kelletése. Fogainak páros sorja — zephirnyilak csillogása — egész lénye büvölő — éltetadó s megölő. Ha egyszer majd megpillantod — úgy tudom: hogy meg nem bánod — ámulsz bámulsz csodálattól — s azt se tudod majd zavartól — fiú vagy-e, avagy leány — kétkerekű avagy szán? Üdv annak — hát, kié leszen — ki mondja néki; hitvesem! Csak egy a bökkenő — a szembeszökkenő — aki őt megnyerni vágyik — aki kezére pályázik — letenni érte köteles — és úgy fizet mint a köles — kétezer aranyat — csengő darabokat. De ki ne adná szívesen — e kincsért oda lelkesen — minden vagyonát — ezüstjét, aranyát? Hisz jól mondja a szentírás — az énekek vagy Jeremiás — ha háza minden vagyonát — sok kincset érő gabonát — a szeretetért odaadná valaki — kinevetné érte mindenki.

Az elbeszélő folytatja elbeszélését:

E csábító esetelés — szívembe verte fegyverét — és fölveré hullámverés. És szóltam én: ha azt, ki hitestársam lenne — a női nemnek gyöngye — kinek kezébe sorsom lesz letéve — előbb egy perczre láthatnom lehetne — szívesen mennék véle — nászra, esküvőre. Felelt az öreg asszony: — füled rám hallgasson — megcsalni téged nem akarlak — soha ne adj hitelt szavamnak — ha betűvel túloztam — s a czélon túl czéloztam — ha az az asszony nem oly szép — mint a róla leirt kép. Ezerszer szebb, mint mondtam — csak porszem az a porban — amit én ide hordtam. És szóltam én — ha mindez itt nem költemény — hiú remény — ha engem nem áltattál — ha mindaz áll — hogy az a lány — olyan tündér, olyan szép, — mint a róla festett kép — minden kincsem nem sajnálom — és szívemből följajánlom — móring gyanánt mindenem — fukarság nálam nem leszen. És ő újra szólni kezdett — ha majd megtekinted — ezt a női kincset — szívek hódítóját — asszonyok virágját — hálával majd elismered — hogy meg nem csaltalak téged. Viszontlátsz majd engemet — ha a hajnal földereg — holnap újra eljövök — s szemedben nagyot nővök — szíved sebet meggyógyítom — behegeszti balzsamírom — és Isten megmutatja — hogy mi az akarata. És hirtelen eltávozott — bennem hagyva mély bánatot — szava szívem behálózta — a lel-

ketem bebogozta. Éjjel nem volt perczyi nyugtom — szempillámat le nem húnyom — fekhelyem föl se kerestem — az utcákon jártam, keltem — vitt, ragadt az indulat — látni már a páromat. S a midőn a hajnal pirkadt — felhők mögül a nap fakadt — szívem úgy feldobogott — hogy kívül is fülhallott. — S mig a türés cserbehagzott — és a lelkem elnyomott volt — reggel lett körös-körött — és az öreg ujra jött. Jöttén a keblem föl-fölujjongott — az ajkam rebegve »jó reggelt« mondott — elébe siettem — és köszöntöttem. Az öreg néni szólt — zörögni vélnél kórót: — örökös béke — legyen éltednek éke — boldog napjaid bére. Előhírnök vagyok én — csak utánam jön a fény — a zengő nász elérkezett — az Isten szeret tégedet — az öröm napja itt vagyon — a bánatodat csapd agyon — kergessed szét a gondjaid — fényre derülnek napjaid — majd csakhamar — mi sem zavar — és élsz a boldogságnak — mint méhe a virágnak. A leány atyja s rokonai — eljönnek hozzád meghallani — szívednek kívánságát — keblednek égő vágyát. Még ez órán idejönnek — és a leányt megkérheted. Csak kimondod, hogy akarod — s családod lesz a családjok. Én még erre — nagy sietve — hamar előkészültem — örömemben örültem — s ime már is eljövének — a lány atyja, s véle vének — városának vénei — a helységnek elsei. Mind bejöttek a szobába — kis lakomnak otthonába — mind helyet vevének — asszonyok és vének. És ekkoron a lány apja fölkele a helyéből — ünnepélyes ültéből — s mély csöndben megszólalott — az én szívem úgy dobogott — s így szólt: Üdvözöllek titeket — mindnyájan ti testvérek — érdemes közönség — tiszteletes közönség — hozzám hűk és kedvesek — kik soha adott szót vissza nem vesztek — tudjátok meg, ez a férfi — itt akar letelepedni — városunkban polgár lenni — sőt mi több: a lányom kéri. — Kiletéről tudakoztam — s felőle jó híreket kaptam — derék ember, művelt lelkű — kinél szent a szó s az eskü — a hol volt, ott megszerették — bárhol is járt, megkedvelték. Családfáján nincsen rozsa — nemes törzs őt ágán hordja — jótékony egy familia — apja, anyja, ia — fia. Azért vagyok én hajlandó — nálam is szent az adott szó — drága kincsem neki adni — leányomat reá bízni; egy azonban a föltétel — s csak úgy kész az asszonyvétel — ha írásban kötelezi —

kétezer ezüstöt adni — leányomnak möringképen — mikor neje kéri, bármilyen időben. S erre szóltak mind a vének — hallád-e, miről szól az ének? — Megfigyelted? — észre vetted? — s én felénken, zavartan álltam — a leányt lát i előbb nem kívántam — remegve feleltem — lesütve két szemem —: »mind a mit hallottam — én is úgy gondoltam — mind amit csak kívántok — semmit meg nem bánok — örömost megteszem — a leányt elveszem.« Alig hogy ezt kimondottam — ott termett a jegyző nyomban — papiros kezében — tinta a zsebében — Kész lett a szerződés — a házasságkötés — végzetes, mint a fátum — rajta pecsét és dátum. De hogy aztán meggondoltam — józanodva és nyugodtan — hogy mit cselekedtem — búsan így zengtem:

Mit a jegyző, kiállított az az átkos frás
Figyeljete! követi azt sírás —
Galamb, hogyha párosodik szárnya van,
De én nekem, nem volt szárnyam — hasztalan!
Szarvas elűt párja elől messzire
Hogyha néki nincsen párja inyére —
Engem bizony megeskettek s nem szabad
Hogy oly könnyen rengetegbe szaladjak,
Alig mondta el a pap az áldást
Megkívántam utána a válást.

Miért? kérdezitek — nos hát: figyeljete! — mikoron a szerződést megírták — hangosan azt, gyorsan fel is olvasták — s két tanuval s vélem alá is iratták. S a hitvesem még mindig nem láttam én — óh én bolond, óh én szegény. — A lakoma is elmúlt — a szívem elszorult — és végre — az égre — nagy zaj között — sűrű fátol mögött — hozták a hitvesem — a kedvesem — riadva előtte kiálták — »örvendve fogadj a férj mennyasszonyát!«

Elcsendesült a lárma — a lakodalmi hárfá — és helyet foglalt mellettem — az én rejtelmes hitvesem. Az arcán sűrű fátol — oly sűrű, mint egy tábor — belőle mit se láttam — bár látására vágytam. Nos végre itt a pillanat — a megtekintés most szabad — gyöngéden általöleltem — a fátolt kézbe vettem — megvallom, hogy remegtem — a fátolt is levettem. Óh jaj — ez baj! — a gyertya lángja ráesett — és minden tagom reszketett — mert — az Úr megvert. Tekintete — mint a medve — haragos — akaratos. A hangja

kiejtése — mint a menny dörgése. A szája — nincs bája — mint Bileámnak párja — mikor beszélni kezdett — és megtörte a csendet. Az arcza redős — mint Jorobam, a vén hős! — Az orra — mint a Libanon tornya — a szeme pilantása — az ördög mosolygása. Mintha ördögök főzték volna — olyan ez az oldalborda — óh hogy a szél engem odahorda! S kárpótlásul, hogy az arcza fekete — haja fehér, mint a hónap a színe — s a termete — kergete — engem is — mást is. — Az ajka ferde — a felső túlmagas, az alsó leszállt mélyre — s a fogai — ki hiszi — hasítani lehet véle — aprófiákat télre. S a szemei — óh lelkeim felei! — higyjétek el nékem — túlozni nem a mesterségem — »ha száz évig halászom — nem jó horogra szó kimagyaráznom« — e borzasztó szempár villanását — skorpióknak hasonmását — hasonlatot nem keresek — ezzel úgyis mitsem nyerek — oly igaz, mint éltem — én féltem.

Nyögve újra így daloltam — fűnek-fának panaszkodtam:

Hyénákhoz hasonlítasz édes!
Aki meglát, nem lesz többé éhes!
Lennék inkább erdőségre messze!
Mintsem a te bájos közeledbe!
Rengetegben száz fa terem sorba
Ezer férfi majd minden bokorba!
Mérthogy éppen belém üt a villám!
Ha elhagynál, neved sohse hívnám!

Amikor ezt az alakot megláttam — hidegrázós gyötrellemmel fáztam — készülgettem az utolsó útra — kerülgetett, simogatott mármáron a guta. De uralkodtam magamon — s így szólottam dadogón: — Óh édesem — és hitvesem — mondsza! mivel oszlatod el azt a bút — hogy arcod olyan iszonyú rút — óh mond nekem — milyen kincsesel vigasztalsz meg engem — bizonyára telve van a kincstárad — s ilyen módon rovod le a háládat? — Mit adsz magadért kárpótlásul — milyen kincset hozományul? bizonyára karpereczek ezre — drága ékszer vagyon a zsebedbe — fülbevaló, lánczok — rubinköves pántok — réteiden sok ürü — ujjaidon gyöngygyűrű — enyhítetik sebemet — csittitgatják lelkeket. — És ő felelt — fenékgig üritém én a kehelyt — semmim nem hiányzik — kincsen állok állig — dúsan adott

Istenem — kincset, vagyont, énnekem. — Atyám háza örzi nékem azokat — ottan hagytam jó sokat — félretettem egy butyorba gondosan — minden kincsem megszámlálva pontosan. S én újra kérdezém: miből állhat édes szivem az a kincs — aminek a széles földön párja nincs — amit otthon hagytál — gondos jó atyádnál. S ő szólott: az a vagyon ebből áll — ottan hagyni lenne kár — jól figyelj — jól ügyelj: — két nagy zsák az, fölhasítva — két kabát az, elhasználva — repedt fazék, repedt üst — tányér, ami nem ezüst — fillért nem kapsz érték — mi is kölcsön kértük — kis botocska, összetörve — fejkötőcske eltépődve — régi kalap, jó poros — egy felöltő, rongyolott.« — Hallván ezt a vallomást — elfeledve jó szokást — magamból kikeltem — vigaszt már nem leltem — elhagyott önuralom — s haragos lett a dalom — keblemben búsan sírva — támadt ez az elégia:

Asszony! téged démonok szültek
Az alvilágban meg nem tűrtek,
Ördögök a te füvéreid
Gyehennák tüze a szemeid.
A termeted — mint a bünbaké
Mikor a főpap völgybe veté?
Az idő Lilithbe belészeretve
Ajándékul véled kedveskedve
Boszorkánynak vagy te nászajándék
Nincsen benned irgalom s jó szándék!
Minek születél — mi célra lettél?
Buzát tapostál, konkolyt vetettél.
Az ajkaidra bölény lenne büszke
A csókjaidnál jobb a kóró s tüske.
Állkapcsaid a tigriseknek díszé
A kié vagy, az meg vagyon bünhődvé.
Mért nem lettél Hámán felesége?
Belzebubnak édes elesége?
Mikor téged megláttalak — menten
Azt hívém: a sátán elnyel engem!
Úgy éreztem magamat mint Fháráó
Azt a tenger elnyelé — óh annak jó!
Siserának jobb a sorsa mint nekem
Eglen bújja vetekedik énvelem.
Hogyha szólasz: megreped a négy fal
Menydörgést megszágyenitsz szavaddal.
A ki rád néz, sólyomszárnyra vágyik
Lázba esik, majd meg ismét fűzik.

Sodomában, Gomorában inkább lettem volna
Mint hogy téged vigyelek honomba.
Nem látod, hogy össze vagyok törve
Látásodtól halálra gyötörve?
Temiattad kivel szálljak pörbe?

Dalomat midőn befejezém — búsan ezt is beláttam én — hogy rímelés nem gyógyszer — ha az Isten megver — hogy minden verssor dőre — a szivem sebére — hogy hiába csöng a versszak — ha a sors jól megrak. A düh föllángola bennem — s mit kár volt meg is tennem — előkerestem egy botot — találtam rá nem egy okot — hogy megverjem a rossz csontot. De alig hogy fölemelém — már ő is ugrott én felém — karjában rettentő erő — s egy-kettő — a bot az ő kezében volt — bizonyosság rajtam nem egy folt. Puffogott a hátamon — a vállamon, a nyakamon — édes nászajándék — amíg végre megugrék. — Menekültem erdőn, bokron — alig voltam ismét otthon — összeszedtem a málhám — fölnyergeltem paripám — s még nem pirkadt a reggel — már jó messzire szöktem — a várost futva elhagyám — csak attól tartva, hogy talán — még utolérnek — és vernek ifjak, vének. — Szorosra fogtam a kantárt — s elértem végre a határt. Elbujtam nappal az erdőbe — éjjel vágattam sietve — amíg megszabadultam — s veszélyben nem fogotam. És ekkor hálával éneklék — hogy hálám hallja meg a nagy ég:

Dicsőség Annak! aki a veszélyben
Erős karral védte meg az életem!
Balgaságom íjja vissza reám szállott
A ki engem megóvott, az áldott!
Pokolország rázműdítá árját
Sírtem óvta életem sajkáját!

Az elbeszélő végez: Héber érdemel köszönetet — mivel engem megnevettetett — mivel elmondá ezt a bohózatot — mely könnyekig kacagtatott. Csodáltam beszélő erejét — és szónoki hevét, — ügyes találékonyságát — ötletes hazugságát. elbúcsuztam tőle meleg üdvözléssel — minden jót kéréssel. — Ő is elment messze — idáig a mese.

Veszprém.

DR. KISS ARNOLD.

NÉPEMHEZ. *)

A midőn dallja e föld népe
Mert a szíve teli honszerelmi lánggal
S az Istentől esdi, hogy legyen üdv, béke
Mi sem imádkozunk kesergő imáinkkal
S nem Czion falain csügg némán a hárfa . . .
E föld dalát zengi a honát-lelt árva.

E szent föld békéjét esdé szívünk hévvel
Akkor is, midőn még keble eltaszított
De hogy egygyé forrtunk örök öleléssel
Az idegen szívben honszerelmet szított
S hála áldozatul szent nyelvünkön zendül
A mit dalolsz hazám szent honszerelmről.

Ford. GERŐ ATTILA.

IRODALMI SZEMLE.

»A héber könyvnyomtatás kezdetei«-ről *Chwolson D.* nagyhirű pétervári professzor igen tanulságos ismertetést adott orosz nyelven, melyet *Eisenstadt M. E.* héberre fordított. Főképen az első negyedszázad termékeit, melyek 1475—1500 években láttak napvilágot, mutatja be, még pedig nem bibliografiai, hanem kulturtörténeti szempontból, de azért az irat tartalma nem azonos Berliner hasonló értekezésével. A tárgyalt időszakban körülbelül száz héber könyv lett kinyomtatva, a mi az időket és viszonyokat tekintve, elég tekintélyes szám. Az első héber könyv nem a biblia és nem a talmud volt, hanem a »Négy Turim«. A megjelent könyvek csoportosításából az az érdekes tény világlik ki, hogy abban az időben a zsidók nem estek még bele az egyoldalú talmudizmusba, mint a XVII. században, hanem érdeklődtek a filozófia, ethika, exegézis, nyelvtudomány stb. irodalma iránt. Az elnyomás örökös súlyosbodásával ezek a virágok mind elhervadtak és csak századunkban fakadtak ki újra.

*

Jelen füzetünk más helyén terjedelmes, de távolról sem kimerítő birálatot közlünk Huber L. »A Talmud« című mű-

*) *Sáár Simon*: Előszó magyar költők héber fordításaihoz. »*Kechu mizimráth háárecz*«. Bacher Simon héber költő héber eredetijéből:

véről. Természetes — vagy talán inkább természet ellenes — hogy a katolikus theologus a talmudot lerántja, mert hiszen a kereszténység alapvető iratait nagyjában a talmudhoz hasonló szellem lengi át és így a tisztelt szerző oda is talál, a hova nem czéloz. Nemcsak az igazsággal, hanem az általa vallott vallás érdekeivel is ellenkezésbe jön Huber ur, midőn a zsidóságnak a biblia után legnagyobb alkotását kibebbíti, hiszen nagyobb dicsőség a keresztény vallásra, ha az ősi zsidóság *tiszta* tanaival szemben hódította meg a pogány népeket a maga számára. De egyszersmind hátatlanság is, mert a talmudikus zsidóság preparálta az ókor népeit, — még pedig századokkal Jézus születése előtt — az első keresztény községek zsidókból alakultak, a kik a talmud által képviselt törvények szerint éltek, és az apostolok is a »szóbeli tan« szemüvegén át nézték az »írott tant«: a szentírást. Ezt kétségtelenül tapasztalhatta szerzőnk, ki az evangéliumot bizonyára világosabban érti, a mióta a talmuddal foglalkozik. Ha a régi egyházatyákban kutatni fog, arra is rá fog jönni, hogy azok erkölcsstana és türelmesege korántsem áll a talmud felett. Képzeld már most, ha valamely zsidó ezeket nem is elfogultsággal, nem is prozelitacsinalás céljából, hanem mint vallástörténész azon mértékkel mérné, mint Huber a talmudot. Minő felháborodás! Nem is merészkedünk a gondolatot végig gondolni, mert minden receptio daczára nincs meg »az idő beszélni«, hanem »hallgatni«. A »zsidó« az más. Feltűnő csupán az, hogy a zsidó társadalmi felekezeti sajtó, a melynek tudományunk kiváló alkotásai számára se tere, se szava nincsen, a szóban forgó gyenge productumot nemcsak per longum et latum pertraktálta, hanem még dicsérte is. Ki ment meg bennünket barátainktól?

*

Dr. Ziegler J. hazánkfia az Irodalmi hirekben említett előadásában nagy vonásokban ecseteli azon változásokat és küzdelmeket, melyeken vallásunk 3000 éves múltjában átment. Nem mond ugyan új dolgokat, sőt helylyel-közzel elavultakat, de nagy vonásokban képet nyújt a fejlődésről, a mely kiindult a *papi* vallásból, a melyből *népvallás* lett és a melynek *világvallássá* kell átalakulni. Meggyőződésünk szerint

vallásunk ma is világvallás, mert az nem függ a hívek számától, hanem a tanok belső értékétől. Ha a követők száma volna a döntő, akkor ismét *papi* vallásról kellene beszélni, mert *világi* theologusaink hirdetési szerint vallásunk *gyakorlatát* csak a papoknak kell követni a világi hívek kritikája kísérete közben. Már pedig kedves barátunk nem fog erre az álláspontra helyezkedni.

*

A szentírásmagyarázat egy régi szabályáról (זרי לזרי) Bacher Vilmos (ZAW 1898 I. 83—98) kimutatja, hogy az főkép a tannáknál használatos, a kikkél 46-szor találjuk, míg az amoráknál csak egyszer, a miből egyszersmind következik, hogy Eliezer-ben Jósze Haggelili 32 szabálya, a hol ez a szabály is megvan, valódi barajtha. De, azt hisszük, hogy ily bizonyítékot más szabályokból is, mint pl. *binjan ab, gezera sáva* stb., lehetne szolgáltatni. Éppen mert a szóban forgó »mida« oly sokszor fordul elő, könnyen érthető, hogy későbbi időben, a midón az exegézis a biblia szövegében már mindent megtalált és ennek folytán az olyan finom distinctiót, mint ם״ן és ם״ן nem ismerte, ez a szabály szintén abstrahálva lett a meglevő midrasanyagból. Érdekes annak a bebizonyítása, hogy a formula némelykor elmaradt és hogy már a legrégebbi időben használtatott.

*

Lów Immánuel szegedi főrabbi közzétette ez év márczius hó 15-én tartott két ünnepi szónoklatát, melyeket tisztá hazafiság és tapintattal párosult, szókimondó őszinteség leng át. A minden sallang és virág kerülése mellett válogatott magyarsággal ékeskedő beszédek igen tartalmasak, mondhatni tudományosak, a mi csak előnyükre válik.

*

Utolsó számunk 77. lapján a Mekiczé Nirdámim kiadásai között felemlítettük Hurwitz S. bevezetését és registerét a Machzor Vitryhez. Ezt a munkát a kiadással együtt alapos bírálat alá veszi Epstein Ábrahám nagy hírű bécsi magán tudós a Revue des Études Iuives XXXV 308—313 lapjain, kimutatva, hogy az a kritikát egyáltalában nem állja meg, mert Hurwitz S. nagy talmudi ismeretekkel bír ugyan de

tudományos módszerről fogalma sincs, a minek hiánya folytán a legelembb botlásokat követi el minden lapon. E szemrehányásokat tesz a Társulatnak, hogy ezt a munkát oly avatatlan kezekre bízta és ezen felül a szükséges ellenőrzést is elmulasztotta. Epstein ezek után nincs elragadtatva H. hosszú halachikus elmefuttatásaitól és nem lelkesedik a »régiek« tudásáért, a kik csak szégyent hoznak tudományunkra, ha tollat ragadnak. Nem kiált Luléval az I. M. I. T. utolsó Évkönyve 227-ik lapján: »Nem, ezerszer nem, a pesetelben van szellem, élc/, éleselműség, egy nagy chilluk ezenkívül föltételezi, hogy a talmudban nagy olvasottsággal birjunk, de a mit ti tudománynak neveztek, az...« Szerencsére Lulé a »szellemet, élczet és éleselműséget« nem tárta az olvasók elé, különben nem lett volna az országban elég drót az olvasók oldalainak megdrótozására és egész Galicziát ki kellett volna rabolni érte. Ez a Lulé igazi csodarabbi, a holtakat is feltámasztja, még ha egy emberöltő előtt tértek is nyugalomra, mint a »nagy olvasottságot« eláruló chilluk. Csak ez kell még a romanticizmusban leledző hazai közönségnek, hogy modern rabbi fitymálja a zsidó tudományt, akkor hová fogjuk jövőben irni az Életképeket, a midón már minden laikus megkívánja a »szellem, élcz és éleselműség« kisvárdai psetlijét?

Seltmann tisztelt barátunk! a zsidó tudomány ghejtójának dicsőítését hagyjuk az unokáinknak! Nagyapáink sem lelkesedtek a ghejtóért, holott most a szabad levegőn gyönyörűséggel olvassuk a »Ghejtobildert«, sóhajtv a »régí jó idők« letétén. Reméljük örökre.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG ÉVI JELENTÉSE.

E napokban küldte szét a hitközség a múlt évről szóló jelentését, mely a község évről-évre történő gyarapodásáról és ama lelkes szellemről tanuskodik, mely a községi vezetőket működésükben vezérli. Az adatok felsorolása elég ékesszólón mondja el a község dicséretét.

Első nagy föladataul a jelentés az új templomépítést állítja oda, melyre a pályázati tervek ez évben benyújtandók. A polgári iskolákban a jövő tanév elején megnyílik a negyedik osztály. A fiúiskolába járt 770 tanuló. Ezek közt 392 volt tandíjmentes, 303 gyermek kapott ingyen tankönyvet. A leányiskolába járt 649 növendék, tandíjmentes 381. Hitoktatásban részesült 17,324 növendék. Fájdalmasan érint a talmudtóra tanítványainak apadása, melybe ezidén csak 98 tanuló járt. A héber tanfolyamokat 272 tanuló látogatta. A tanítószemélyzet száma 73 volt.

A *szertartási* osztály jelenti, hogy számos helyen pótimáházakat kellett megnyitnia a hívők számára a nagyünnepeken, az egyetemi polgárok istentiszteletéről is gondoskodtak. A kántorszemélyzet kiegészítése legközelebb várható.

A *jótekonysági* ügyosztályhoz 1946 kérvény érkezett, ugyan annyira rugott a személyesen kérők száma. Havi segélyekre 7000 frtot, adományokra és fűtőanyagra 18.221 frt 90 kr, rendkívüli segélyekre 4490 frt 93 krt és alapítványi kamatokból 3389 frt 99 krt fordítottak szegénygyámolításra. 790 cseléd kapott télen át szenet. Pészachra 20,647 kg. maczot-ot osztottak ki, 5578 frt értékben, 169 párt eskettek díjtalanul, 279 párt mérsékelt díjért, kiházásitási segélyként 7701 frtot adtak ki, 356 gyermek és diák kapott téli ruhát és 6602 nép-

konyhai jegyet. Számos ösztöndíjt nyert a mindenféle pályákra készülő ifjúság. Az alapítványok főleg *Taub* Salamon hagyatéka által gyarapodtak.

A *Bródy Adel gyermekkórház* 1897-ik évi április havában nyílt meg. Az év végéig 4138 beteg gyermeket kezeltek az orvosok, ezek közül zsidó 1407 (= 35%), nem zsidó 2611 (= 65%). A 385 fekvő beteg közt 48,8% volt a nem zsidók aránya. A kiadások 22,322 frtra rugtak. A gazdasági ügyek élén *Keppich* L. áll. 6 orvos látta el a gondozás nehéz ügyét.

A *pesti hitközség kórházában* a múlt évben 1530 fekvő beteg volt, (241 nem zsidó), bejáró beteg volt 15,040, közülök 57% nem zsidó. A kórház összes kiadásai 69,291 frtot tettek. 3 fő-, 3 rendelő-, 3 al- és 2 segédorvos teljesítette az orvosi szolgálatot. A kórház élén *Keppich* L. mint elnök, *Adler* Gy. és *Mandel* J. mint segítői állottak.

A *fiúárvaház*, (elnök *Deutsch* J.) 40,000 frtos alapítványt kapott *Hirsch* bárónétól. 144 növendék nyerte itt otthont, ezek közül 20 új volt. A bevételek 84,888 frt 07 krra rugtak, kiadások 38,713 frtot tettek. A vagyon 849,953 frt 61 kr. A fiúárvaház egy-egy növendékének eltartása 146 frt 50 krba került. A szünidőt a gyermekek *Tahiban* töltötték.

A *siketnémák intézetét*, (elnök *Deutsch* S.) 102 növendék látogatta, (8 nem zsidó). *Hirsch* báróné 25,000 frtos alapítványt tett. 8 tanerő működött az intézetben. Az intézet bevétele 30,071 frt 91 krra, kiadása 24,561 frt 82 krra rugott. A vagyon 527,491 frt 74 krt tesz ki. Egy növendék ápolása 255 frtba került.

A nyugdíj-intézet is folytatta áldásos működését, az alap 165,417 frt 36 krra rug. A hitközségi kezelés 37,412 frt 89 kr fölösleget mutat fel. 12600 tag fizet kultuszadót. Az új chevra tagok fölvételénél 769 új tag jelentkezett a községnél, a kik 13,895 frtot fizettek felvételi díj gyanánt és 2021 frtot adományképen. Kultuszadó 162,679 frt 50 kr folyt be. A *rabbínatusi* jelentés első sorban megemlékszik *Pollak* L. rabbi jubileumáról. 8 házasság bontatott fel és 7 chaliczát adtak. 312 ügdarab érkezett. Zsidó vallásra tért 61 egyén, (29 visszatérő). A zsidó vallásból kitért 125 egyén, (tavaly 120). Az anyakönyvnel bejelentettek 3803 szüle-

tési esetet. Esketés volt 930, haláleset 1884. Meleg szavakkal emlékezik meg a jelentés néha Brill S. L. rabbisági elnökről, kinek emlékét a község kegyeletesen fogja megőrizni és kinek nagy könyvtárát a rabbiképző számára megvették. A jelentés még kegyelettel megemlékezik Reusz K., Beer B., Bischitz D., Sinayberger A., dr. Ullmann S., Leitersdorfer L. és dr. Feuer D. elhunyt választmányi tagokról.

A jövő évi budgetben 459,146 frt 49 kr a szükséglet, a fedezet pedig 455,863 frt 18 krral van előirányozva.

Budapest.

DR. WEISZ MIKSA.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem, 1898. márczius.

Igen tisztelt Szerkesztő úr!

Visszatérve európai utazásomról, mely amint Ön tudja, elsősorban hazámnak szólt, egy halom ügyleti levelen kívül sok egyéb fontos dolog várt reám, melyek elintézését nem halaszthattam el egy nappal sem. Ha tehát csak ma írhatok Önnek, úgy valóban nem én rajtam múlt. Én bizonyára legszívesebben képzeltem volna vissza magamat a szép Budapestre, jobb legalább gondolatban beszélgessek Önnel a legkülönbébb témák fölött, amint öt heti otlétem alatt oly gyakran tettem. De tehetek-e róla, ha köröskörül minden kötelességeimre ínt, melyeknek mindenekelőtt meg kell felelnem? Azért bizonyára nem fog kárhóztatni azért, hogyha Önnél kezdem a baráti kötelességek sorát. Hosszú várakozásáért azonban kárpótolom, a szent város újabb fejlődéstörténetének egy részletével. Néhány jobb fiatal ember felbuzdulásáról és győztes harcáról bizonyára már a napi lapokból értesült Ön. A *בני ישראל* egyület alapító fiatal emberekre gondolok, akik feladatukká tették, hogy a zsidókat elvonják a missziótól. Mindenesetre egy kis erőszakoskodással történt, de a tények mentik ezt.

A művelt Európa szegény orvosokról és gyógyszerzertákról kellően gondoskodott, tehát nem szükséges a misszió orvosi segélyét igénybe venni. Ezt elég gyakran, de hiába mondták a népnek. »Bené Jisráel« most keresztülvitték azt, hogy a chevrák mindazoktól megtagadják a zsidó temetőben az elte-

metést, kik a missiókórházban lehelik ki lelküket. Nem is kellett soká ily esetre várni. Egy szegény asszony vétette fel magát a kórházba és nemokára meg is halt. Daczára annak, hogy a kórházi tisztviselők és a tanács minden lehető megkíséreltek és hogy a volt pasa is közvetítőleg lépett fel, a zsidókat nem lehetett rábírní, hogy zsidó szertartással és temetőben földeljük el a halottat. Három napig tárgyaltak; éjjel-nappal őrizték a temetőt, hogy be ne lophassák a tetemet. Végre tettelegességre került a dolog zsidók és arabok közt. De az előbbieket oly bátran küzdöttek, hogy végre is diadalmaskodtak. Az asszony holtteste idegen temetőben nyugszik. Ezen erélyes föllépés dicséretére válik a zsidóknak és a jövőben hasznát is fogják látni.

De nem ez az, amiről ma Önnek írni akarok, hiszen ez úgy ugys eléggé ismeretes. Kevésbé terjedt el talán annak a magasztos ünnepélynek hira, melyet az Alliance-iskola a chanuka-ünnep előestéjén rendezett.

Körülbelül 6 hónap előtt a párisi Alliance felügyelőnek másodtitkárát Mons. Benedict-et küldötte ide. Benedict úr a harmincz évnél nem sokkal idősebb, Elsassból való. Körülbelül 15 év óta Párisban él, ahol a rabbiképződt is végezte, de soha rabbiállást nem foglalt el, daczára hogy megvan hozzá minden képessége. B. úr kissé szigorú — ha szabad így mondanom — itéletében, de igazságos cselekedeteiben. Erélye, bő ismeretei, kiváló képessége adminisztratív ügyekben főlébvalóinak teljes bizalmát megnyerték neki. Mint felügyelőnek első sorban az iskoláról, de az Alliance többi jótékony intézményeiről is kell jelentést tennie és tanácscsal segítenie ott, hol leginkább van szükség segítségre. E feladatot mesterien oldotta meg B. úr, amiről első sorban az iskola tanuskodik. Az épületről, melyben az Alliance-iskola volt elhelyezve, már többször irtam Önnek.

Földszintes ház volt, utczára néző ablakkal és két oldalszárnynyal; elég hely 100 tanuló számára és egy igazgató lakására. E házat ma hiába keresnék Jeruzsálemben, nincsen többé. Helyén egy monumentális emeletes épület áll, 8 osztálylyal és internátussal 36 tanuló számára, kiket itt minden szükségességgel ellátnak. Fényesen díszített teremben a lakosság minden rétegének, műveltek és laikusok, askenázok és szefar-

dok, hivatalnokok és magánosok élénk részvételével folyt le a chanuka-ünnep előestéjén a megnyitás. A tetszéssel fogadott nehéz midrás és talmudhelyek magyarázatában bővelkedő ünnepi beszédet Chacham Basi Eljasar, a szefárd község főabbija, mondotta tiszta héber nyelven. Utána Benedict úr lépett a szószékre, hogy nagyterjedelmű, mélyen átgondolt, klasszikus francia nyelven fogalmazott beszédét elmondja. Ünnepléses csend honolt a (tele) teremben, mindenki visszafojtott lélekzettel hallgatta a szónok gyönyörű fejtegetéseit. Kiindulva az Alliance céljaiból, melyeket röviden vázol, áttér Behar úr működésére és neki, e nagyszerű mű megalkotójának, ki 17 évi önfeláldozó munka után nyugalomra vágyódik, az Alliance elismerő köszönetét tolmácsolja, ezután a tanulókhöz fordul, kiknek száma már ma is körülbelül 300, feladatukra, mint palesztinai zsidók figyelemzetvén őket és e szavakkal végezte: »Nagyobb lesz az utolsó ház dicsősége, mint az első!«

Utána még két héber beszéd következett, melyek estéig eltartottak. Így sorakozott minden a szép és magasztos énekkel kísért felavatási ünnephez, mely még sokáig fog a jeruzsálemiek emlékezetében megmaradni.

A Mikvél-Israél-ben levő földművelési iskolát is kibővítette az Alliance. Már ma 150 növendéke van, jövő évig azonban 300-ra fog növekedni.

Más intézeteket is nagyobb összegekkel segélyeztek és további segínyt is kilátásba helyeztek. — Különösen melegen érdeklődik B. úr árvaházunk iránt. A szegények nagy számához képest ezt kicsinynek tartja és hozzáépítéssel akarja bővíteni. E célból tervet készítettett, melyet költségvetéssel együtt meleg ajánlóirat kíséretében az Alliancehoz beküldött. Az eredményt itt kíváncsian várják. Így el nem évülő érdeket szerzett Jeruzsálemben Benedict úr!

A Hirsch-Comité argentiniai képviselőjét ide küldte, hogy tudomást szerezzen a gyarmatok állásáról s esetleg újakat alapítson. Tőle is sokat várnak, de még nem irhatok tevékenységéről, mert csak nem rég érkezett ide.

Jövőre többet erről.

DR. GRÜN HUT LAZÁR.

KÜTFÖK.

278. sz.

TÖRVÉNYJAVASLAT A LEKÉSZI JÖVEDELEM KIEGÉSZÍTÉSÉRŐL.

1. §. A latin, a görög és örmény szert. kat. lelkészek jövedelmének (kongruájának) kiegészítése jelenleg rendezés alatt lévén, míg ezen rendezés be nem következik, a legszűkebb anyagi viszonyok között levő ezen lelkészek jövedelmének ideiglenes kiegészítésére a törvényhozás az államköltségvetésben megfelelő külön összeget fog felvenni.

2. §. A törvényesen bevett többi vallásfelekezet 1898. évi január hó 1-ig már rendszeresített lelkési állásainak jövedelme az állampénztár terhére évi 800, illetőleg 400 forintra egészítették ki és a kormány ezen határozat végrehajtására a jelen törvényben megállapított módon és időben utasítatik.

Az új lelkési állások jövedelme csak akkor egészítették ki évi 800, illetőleg 400 forintra, ha a vallás- és közoktatásügyi miniszter az új lelkési állás szervezését az illető felekezet előterjesztése alapján indokoltnak tartja.

3. §. A 2. §-ban meghatározott jövedelmi kiegészítés igénybe vétele végett a lelkészek illetékes felekezeti főhatóságuk, illetőleg hitközségi előjáróságok útján a szükséges adatok bemutatása mellett a jelen törvénynek hatálya lépésétől egy éven belül a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordulhatnak.

Az 1898. évi január hó 1-ig már rendszeresített oly lelkési állás, mely ezen egy év alatt be nem jelentett, jövedelmi kiegészítésben nem részesíthető, kivéve azt az esetet, a midőn a bejelentés azért nem történt meg, mert a tényleg alkalmazott lelkész a 4. §-ban előírt képesítéssel nem bírván, 800 forintig terjedő jövedelmi kiegészítésre igényt nem tarthatott és jövedelme az öt megillető 400 forintot meghaladta.

A lelkési jövedelmek kimutatása végett már eddig beszolgáltatott adatok annyiban vehetők figyelembe, a mennyi-

ben azokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter elfogadhatóknak találja.

4. §. Jövedelmének 800 forintra való kiegészítésére csak azon lelkésznek van igénye, a ki igazolja azt, hogy az illető hittudományt valamely hittani intézetben a hazai középiskola 8 osztályának elvégzése után, nyilvános vagy magán úton legalább 3 évig tanulta és ez utóbbi esetben valamely hittani intézetben vizsgát tett, továbbá hitfelekezete részéről szabályszerű lelkészi képesítést nyert.

5. §. A 4. §-ban körülírt minősítést nem igazoló lelkész jövedelme csak 400 forintig egészített ki.

Ha azonban ily lelkész az említett minősítést később igazolja, az igazolás-napjától számítva jövedelme 800 forintig fog kiegészítettetni.

Azon körülmény, hogy valamely jövedelmi kiegészítéssel ellátott lelkészi állás birtokosa 800 vagy 400 forintig élvezett-e jövedelmi kiegészítést, az utódra nézve figyelembe nem vehető; e tekintetben mindenkor a 4. §-ban körülírt minősítés lesz irányadó.

6. §. Úgy a 800, mint a 400 frtig terjedő jövedelmi kiegészítésre csak olyan lelkész bir igénynyel, a ki magyar állampolgárságát igazolja.

7. §. Nem részesülhet jövedelmi kiegészítésben és ha részesült, azt elveszti az oly lelkész aki:

a) jogerős büntetőbírószági ítélettel hivatalvesztésre szóló mellékbüntetéssel sújtatott, a büntetőbírószág ítéletének jogerőre emelkedésétől kezdve a hivatalvesztés időtartama alatt;

b) aki állásához nem méltó súlyos erkölcsi vétséget követ el, vagy államellenes magatartást tanúsít és e miatt büntetőbírószági ítélettel vagy fegyelmi úton elmarasztalva lett, amennyiben a büntetőbírószág szabadságvesztés büntetésre ítélte, a szabadságvesztés büntetésének tartama alatt és a büntetés kiállításától egyébként a büntetőbírószági ítélet vagy fegyelmi határozat jogerőre emelkedésének a 9. §-ban említett miniszteri határozat keltének napjától számított három évig.

Ha pedig a jelen §-nak b) pontjához képest már elmarasztalt lelkész, az ott említett 3 év alatt vagy azután, ezen b) pontban említett erkölcsi vétség vagy államellenes magatartás miatt büntetőbírószági ítélettel vagy fegyelmi határozattal újból elmarasztalva lett, a jövedelmi kiegészítést a jelen szakasz harmadik bekezdésében megjelölt időponttól kezdve személyére nézve végleg elveszti.

Mi tekintendő államellenesnek: azt az 1893:XXVI. t.-cz. 13. §-ának utolsó bekezdése határozza meg.

8. §. Ha jövedelmi kiegészítésért a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez illetékes hatósága útján oly lelkész folya-

modik, aki ellen a 7. §-nak b) pontjához képest erkölcsi vétség, vagy államellenes magatartás miatt kifogás emelhető, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illetékes felekezeti hatóságot, ha ez fegyelmi úton még nem határozott, a fegyelmi eljárás megindítására szólítja fel és ily esetben csakis az eljárás befejezése és az eredménynek hozzá történt bejelentése után intézkedik a jövedelmi kiegészítés megadása vagy megtagadása iránt.

9. §. Ha kiegészítést jövedelemmel bíró lelkész ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszter előtt erkölcsi vétség vagy államellenes magatartás miatt alapos panasz emeltek, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illetékes felekezeti hatóságot a fegyelmi eljárás megindítására felszólítani köteles.

Ha a felekezeti hatóság a felszólítás daczára az illető lelkész ellen a fegyelmi eljárást foganatba nem tette, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a felszólítás kézbesítésétől számított 3 hónap elteltével a kiegészítési összeg megvonása iránt határoz.

Ha a felekezeti hatóság fegyelmi határozata az illető lelkészt a panasz alapos volta daczára állásában meghagyja; a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jogában áll a rendelkezésre álló adatok alapján a jövedelmi kiegészítést a 7. §. b) pontjában foglalt rendelkezéseknek megfelelően megvonni.

A jövedelmi kiegészítés megvonását kimondó miniszteri határozat az illetékes felekezeti hatóság fegyelmi ítéletének egyéb rendelkezéseit nem érintheti.

10. §. A lelkészi jövedelem kiegészítése az állami költségvetésben e célra felvett javadalmazás terhére 9 év alatt történik és pedig az első három év alatt fokozatosan a 2. §-ban említett összes lelkészek jövedelmének 600, illetve 300 frtra, a további 6 év alatt fokozatosan 800, illetve 400 forintra.

11. §. A jövedelmi kiegészítés megállapítása céljából a jövedelmek és kiadások bevallásánál a következő alapelvek irányadók:

I. Felszámítandó jövedelmek.

1. A földbirtok haszonbérjövödelme a haszonbéri szerződés szerint, vagy a mennyiben saját kezelés alatt állanak, a hasonminőségű földekre nézve helyben vagy a vidéken szokásos haszonbérek utolsó öt évi (1893—1897) átlaga szerint.

A lakóház, az udvar és a kert (ez utóbbi azonban csak $1\frac{1}{2}$ [egy és fél] katasztrális holdig figyelmen kívül hagyandó).

2. A bérépületeknek és épületrészeknek az adóförvények által megállapított fentartási költségek levonása után fennmaradt tiszta jövedelme.

3. A hasznot hajtó jogok és jogosítványok, valamint iparüzetek, úgymint malomtartás, malommércze, halászat, fahasznalat, makkoltatás, révvám stb. tiszta jövedelme a haszonbérszerződés szerint, vagy az utolsó öt évi (1893—1897) jövedelem átlagát igazoló közhatalósági okirat alapján.

4. A hivek által közvetlenül vagy a hitközségtől, valamint a kegyurtól pénzben, terményekben, kézi- vagy igásmunkában évenként visszatérőleg teljesített szolgáltatásokból befolyó jövedelem.

A terménybeli és munkabeli szolgáltatások pénzértékét a helyi viszonyoknak megfelelően az utolsó öt évi (1893—1897) átlag szerint a felekezeti hatóságok meghallgatása után a közhatalósági közegek állapítják meg és az ilyképen megállapított jövedelem egyhatod ($\frac{1}{6}$) része behajtási költség címén bevonandó.

Ezen rendelkezés az első rendezés alkalmával annyiban mellőzhető, amennyiben a vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvény hatálybalépte előtt a felekezeti hatóságok jóváhagyása mellett beszolgáltatott értékbecslési adatokat elfogadhatóknak találja.

A terménybeli és munkabeli szolgáltatások pénzértékének megállapítása mindenkor csak tíz évre szól, ennek elmúltával újabb megállapítás eszközöndő.

5. Az avatási és temetkezési stóla-díjakból, valamint egyáltalán az egyházi cselekvényekért a jogszokás alapján követelhető díjakból (pl. házszentelési koledából) befolyó jövedelem, melyet az egyházi hatóság az utolsó öt évi (1893—1897.) átlag szerint állapít meg és igazol. Az eskötési stóladíjak felszámítás tárgyát nem képezhetik.

6. A mise-stipendiumok, istentiszteleti cselekvények végzése céljából tett, és egyéb alapítványok kamatjövedelme.

A jövőben ezen jövedelem csak akkor lesz beszámítható, ha a beszámítást az alapító-levelé nem tilalmazza.

7. A politikai község (város) házi pénztárából, az egyházmegyei, vagy bármely más közalapból kongrua-kiegészítés, állandó segély, lótartás, vagy bármely más czímen húzott jövedelem.

8. A helybeli templomvagyon (fabrica) jövedelmi többlete, amennyiben az a fennálló szabályok szerint a lelkész javadalmazására fordítandó.

II. Levonható kiadások:

1. A lelkész által élvezett jövedelmekre kirótt állami, törvényhatósági, községi és egyéb, valamely törvényben gyökerező közterhek, továbbá a vizszabályozási költségek, vala-

mint az országos és az egyházmegyei gyámintézeti, nyugdíj és egyéb alapok számára teljesítendő rendszeres évi fizetések.

2. A lelkészi jövedelmet bizonyos kötelezettség címén terhelő fizetések, úgymint a segédlelkész (segédlelkészek) ellátása, az ingatlanokra felvett kölcsönök törlesztése, a lótartási átalány és a fuvarkölttség.

A segédlelkész tartásáért személyenként 250 forintnál több fel nem számítható; lótartási átalány és fuvarkölttség címén 200 forintnál több le nem vonható.

3. Azon mise- és istentiszteleti-alapítványok jövedelme, amely misék és istentiszteleti cselekmények elvégzését a lelkész másoknak átengedni kénytelen. Az elvégezhető misék és egyéb istentiszteleti cselekmények számát az egyházmegyei főhatóság (püspök) igazolja és állapítja meg.

Ellenben nem vonhatók le a személyi ellátás (háztartás) körébe tartozó, úgyszintén a földbirtok kezelésével járó, valamint a lelkészéégi épületek jókarban tartásából eredő kiadások.

12. §. A jövedelmek és kiadások bevallásának és igazolásának módzatait a vallás- és közoktatásügyi miniszter a felekezeti hatóságok meghallgatásával rendeleti úton állapítja meg.

13. §. A vallás és közoktatásügyi miniszternek jogában áll vallásfelekezetek által közölt adatok helyességéről a közigazgatási közegek útján is meggyőződést szerezni.

Ha a felülvizsgálat során vagy később az tűnnék ki, hogy a lelkész valamely jövedelmet tudva elhallgatott, vagy valamely nem létező kiadást tudva hamisan vallott be, az ilyen lelkész, míg azon lelkészi állásban marad, melyben a hamis bevallást tette, a jövedelmi kiegészítésre való igényt elveszti.

Ha a bevallás helyességeért felelős más hatósági személyek tudva hamis bizonylatot állítanak ki, az állami kincstár részére okozott kár magasságának megfelelő pénzbírsággal sújtandók.

A büntetés kimondása a vallás- és közoktatásügyi miniszter illeti, de a büntetéssel sújtott lelkész vagy más felelős hatósági személy az értesítéstől számított 30 (harmincz) nap alatt a közigazgatási bíróság előtt panaszjoggal élhet.

14. §. A kiegészítés végett bejelentett lelkészi állás jövedelme, jelen törvény hatályba lépése után, a vallásfelekezet részéről a vallás- és közoktatásügyi miniszter előzetes hozzájárulása nélkül többé le nem szállítható, és minden növekedése a vallás- és közoktatásügyi miniszternek három hó alatt bejelentendő.

Amennyiben a jövedelmi növekedés akár a hitközségnek, akár egyeseknek önkéntes tehervállalásából, akár újonnan

keletkező alapítványokból ered, az állam által nyújtott jövedelmi kiegészítés nem csökkenthető.

A jövedelmi növekedés eltitkolása a lelkészre nézve azon lelési állásban a jövedelmi kiegészítési igény elvesztését vonja maga után.

A jövedelmi kiegészítésre való igény elvesztése iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz, de a büntetéssel sújtott lelkész az értesítéstől számított 30 (harmincz) nap alatt a közigazgatási bíróság előtt panaszjoggal élhet.

15. §. Ha valamely jövedelmi kiegészítéssel ellátott lelkészi állás jövedelme a felekezeti hatóságoktól és a hitközségtől nem függő körülmények következtében csökken, az illetékes felekezeti hatóság a vallás- és közoktatásügyi minisztertől a jövedelmi kiegészítés felemelését kérheti.

A jövedelmi csökkenés igazolása esetén a kiegészítés felemelése meg nem tagadható, hacsak a hívek csekély száma a hitközségnek más hitközséghez csatolását (affiliatio) indokolta nem teszi, mely esetben a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jogában áll a felekezeti főhatóságot az illető hitközség önállóságának megszüntetésére felhívni.

A jövedelmi kiegészítés felemelése esetén a magasabb kiegészítési összeg a jövedelmi csökkenés beálltának időpontjától számítva utalványozandó.

16. §. A 2-dik §-ban említett vallásfelekezetek tartoznak három hó alatt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a kiegészített jövedelemmel bíró lelkészi álláson előforduló minden személyváltozást bejelenteni.

Ha pedig a bejelentés három hónap alatt meg nem történt és az újonnan alkalmazott lelkészek minősítése okmányokkal nem igazoltatik, a 4. §. értelmében magasabb minősítéssel bíró új lelkész nagyobb jövedelmi kiegészítése csak a bejelentés napjától kezdve utalványozható, ellenben ha kisebb minősítéssel bíró lelkész nyert alkalmazást, a 400 forintot meghaladó jövedelmi kiegészítésre kifizetett összeg a személyváltozás idejétől fogva visszatérítendő.

17. §. A 2-dik §-ban említett lelkészeknek az állam által a lelkészi jövedelem kiegészítésére engedélyezett összegek az egyes lelkészi állások és lelkészek felsorolásával utalványoztatnak ki.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter az egyes felekezetek illetékes hatóságaival állapítja meg azon feltételeket, amelyek mellett a kiutalványozott összeget további eljárás céljából a felekezeti hatóság rendelkezésére bocsájta.

Ha megállapodás nem jött létre, vagy ha létrejött ugyan, de azt a felekezet megszegi, a megállapodás megszüntnek

tekintendő, és a kiutalványozott összegek azontúl külön-külön és közvetlenül a lelkészeknek fizetendők.

18. §. A szerzetes lelkészségekre, valamint a világi lelkészi állásokon alkalmazott szerzetesekre a jelen törvény rendelkezései nem vonatkoznak.

19. §. A 2-dik §-ban említett lelkészeket a 10. §. szerint megillető jövedelmi kiegészítés a jelen törvény korlátai között 1899 január elsején veszi kezdetét.

20. §. Jelen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter és a pénzügyminiszter bizatnak meg.

Benyújtotta dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a képviselőház február 7-diki ülésén.

VEGYESEK.

Bischitz Dávidné. Lapunk zárta után vesszük a lesújtó hírt, hogy a jótékonyág terén kifejtett munkásságáról általános ismert kiváló nő elhunyt. Mint az izr. nőegylet elnöknője és a báró Hirsch jótékonyági iroda vezetője, mint számos más humanitárius egyesület működő tagja hervadhatatlan érdemeket szerzett, melyeket legfelsőbb helyen is elismertek, midőnférfjét nemességre emelték. Halálának híre általános mély részvétet keltett, melynek az elárvult egyesületek és a napi sajtó megható kifejezést adtak. Áldás a derék asszony emlékére.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Israelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai*: Évkönyv 1898; Szentírás. Első kötet. A tóra. Mózes öt könyve. Budapest, 1898. (Ára 2 frt, az utóbbinak füzeve 1 frt, felkémény vászonkötésben 1 frt 40 kr, díszkötésben 1 frt 60 kr). — Denkschrift des Königlich Preussischen evangelisch-theologischen Seminars zu Herborn für die Jahre 1893—1897. Inhalt: 1. Briefe eines Herborner Classicus aus den Jahren 1605 und 1606, herausg. von Prof. Lic. A. Deissmann. 2. Nachrichten über das Seminar für die Zeit vom Herbst 1893 bis Herbst 1897 vom Direktor Professor D. Dr. Fr. Zimmer. Herborn 1898. — *Dr. Kayserling M.* A memorial sent by german jews to the President of the Continental Congress (Az amerikai zsidó történelmi társulat publikációjából 1897. 6. szám). — *Dr. Horowitz S.* Die Psychologie bei den jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters von Saadia bis Maimuni. Heft I: Die Psychologie des Saadians (a boroszlói rabbiszeminarium Értesítőjében). Boroszló 1898. — *Kayserling M.*, Ludwig Philippon. Eine Biographie. Mit Porträt und Facsimile Lipsce 1898. — *Dr. Ziegler J.*, Die Religionskämpfe im Judenthume. Vortrag. Bécs 1898. — *Bacher W.* Ein alter Kunstdruck der jüdischen Bibel-exegese: »Zecher Laddabar«. A Stade Zeitschr. f. d. A. T. Wissenschaft 1898. évfolyamából. — A Tiszánineni ev. ref. egyházkerület 1894. június hó 24-ik napján Sárospatakon id.

báró Vay Miklós főgondnok halála alkalmából tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve a temetésen és gyászünnepeken elmondott imával és alkalmi beszédekkel. Szerkesztette *Radócsi György, Sárospatak*. 1897. — *Lőw J.* Márczius tizenötödike. Két prédikáció. Szeged 1898.

Dr. Kayserling M. a németországi irodalmi társulatok kérelmére Berlin, Lipse, Hannover és Braunschweig egyleteiben felolvasásokat tartott, a melyek a legnagyobb lelkesedést keltették.

Dr. Baumgarten Izidor főügyész helyettes miniszteri osztálytanácsossá lett kinevezve.

Rabbiválasztások. Dr. Fischer Gyula győri főrabbi Prágában, Dr. Heves Kornél Szolnokon és Dr. Kecskeméti Armin Makón lett rabbivá megválasztva. Dr. Klein József szabadkai rabbi, ki Kassán hitszónokká lett megválasztva, régi állását tartotta meg.

Rabbivatás. Az országos rabbiképző-intézetben február hó 7—15 közti folytak le a rabbivizsgálatok, melyeknek befejezése után a következő 7 jelölt lett rabbivá avatva: Dr. Farkas József, Dr. Heves Kornél, Dr. Kecskeméti Armin, Dr. Löwinger Adolf, Dr. Rappaport Béla, Rosenblüh Jenő, Dr. Wiesner Henrik. A vizsgáló bizottság tagjai voltak Dr. Szidon Adolf verseczi és Dr. Klein Mór nagybecskereki főrabbi.

Iskolai statisztika. A budapesti egyetemen az 1896/97. tanév második felében 4330 hallgató közül 1276 zsidó volt, még pedig 806 jogász, 356 orvosnövendék, 97 bölcsész és 17 gyógyszerész. A műegyetemen 1120 hallgató közül 423 volt zsidó. A kolozsvári egyetemen összesen 42 zsidó hallgató volt 726 között. Az 56,946 középiskolai tanuló közül 11,646 tartozott felekezetünkhöz. 145,021 tanköteles gyermek közül iskolába járt 117,705 (85%), a zsidó e tekintetben a 7 felekezet között a középső pontot foglalja el, állván 4. helyen. Leggyengébb az iskoláztatás Mármaroson, a hol a tankötelesek két harmada nem járt iskolába. Poroszország középiskoláiba az 1896/97 iskolaévben összesen 11,456 zsidó tanuló járt. Maturált összesen 380, az összes érettségét tett tanulóknak 7 százaléka. A felsőbb iskolákban az arány ugyanilyen.

A pesti chevra kadisa 1898-ra rendes kiadásul 213,112, és rendes bevételül 205,480 forintot irányoz elő. A rendkívüli szükséglet — az új temetőben való építkezés — 81,050 forint.

A pécsi izr. hitközség idei jelentéséből látjuk, hogy jótékony célra fordítottak az ideoz fenálló egyletek 9,860 frtot. Arvaház alapítására 15,300 frt gyűlt össze, melyhez 10,000 frtot a hitközség adott. Az összes bevétel 50,820 frt volt, melylyel szemben 49,086 frt kiadás áll. A születések száma

89, a halálozásoké 48. A község tanítóinak korpotlékot szavazott meg és azt nyomban ki is utalványozta. Intézményei virágoznak.

A czionisták ez év augusztus havában Baselben ismét kongresszust tartanak.

A szegedi Chevra Kaddisa imént közzé tett jelentéséből közöljük a következő adatokat. Jótékonyásra fordított összesen 4938 frtot. Az összes bevétel kitett 18,676, a kiadás 18,148 frtot. Vagyon 55,457 frt. — A halottak száma 1897-ben 101 volt. A Chevra 1898 elején 455 tagot számlált. A mint e számok mutatják a szegedi Szent Egyelet derekasan tölti be feladatát.

Goldschmidt H. S., ki a párisi Alliance izr. 1865—1880-ig alelnöke, 1880 óta pedig elnöke volt, 83 éves korában elhunyt.

Törökországban a párisi Alliance támogatásával rabbiszemináriumot alapítottak. Igazgató Danon lett.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896. és 1897. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

KÖZSÉGKERÜLETI GYÜLÉS.

A VI. izr. községkerület képviselőtestülete június hó 7-én tartotta az idei gyűlését. Jelen voltak: a pesti képviselők közül: Auer Róbert, dr. Bánóczy József, Breitner Zsigmond L., dr. Bródy Lajos, domonyi Brüll Ödön, dr. Chorin Ferencz, dr. Dalnoki Béla, Deutsch Antal, Ehrlich Mózes, dr. Farkas Emil, dr. Feleki Béla, Fleischmann Ede, id. dr. Glass Izor, dr. Grauer Vilmos, dr. Halász Frigyes, Hartenstein Zsigmond, Herzmann Bertalan, Keppich Lipót, Kohner Ágoston, Kohner Zsigmond, dr. Löw Sámuel, Mandl Mór, dr. Mandel Pál, dr. Mezey Ferencz, dr. Mezei Mór, dr. Misner Ignác, dr. Munkácsi Bernát, dr. Nuemann Antal, ifj. dr. Neumann Sándor, dr. Pap Dávid, dr. Reich Miklós, dr. Rott Jakab, dr. Rózsa-völgyi Manó, dr. Sámuel Lázár, dr. Schreyer Jakab, Schwarcz Ármin, Schweiger Márton, dr. Simon József, Singer Zsigmond, Sternthall Adolf, dr. Stiller Mór, Sturm Albert, Szabolcsi Miksa, Szatmari Mór, Székely Ferencz, Tenczer Pál, Vészi József, dr. Visontai Soma, Wahrmann Sándor, dr. Weinmann Fülöp, dr. Weisz Jakab, Wolfner Lajos.

A vidéki, illetve budai, ó-budai és kőbányai képviselők közül: dr. Vajda Béla (Nagy-Abony), Sándor József és Blau Simon (Alsó-Dabas), dr. Goldberg Raphael, dr. Szabolcsi Izidor és dr. Kriszhaber Adolf (Buda), Beck Jakab (Czegléd), dr. Klein József és Kemény Dávid (Gödöllő), Holzmann Károly (Kispest), dr. Kecskeméti Lajos és dr. Bárány József (Kecskemét), dr. Weisz Simon (Kalocsa), dr. Berger Gedeon (Kőbánya), Kohn Mihály és dr. Wilhelm Adolf (Monor), Szántó Gyula (Nagykőrös), Adler Illés, Ehrlich Sámuel és

Stern M. I. (Ó-Buda), dr. Weisz Mór, dr. Venetianer Lajos, Wolfner Tivadar, dr. Elsner Simon, Fornheim Dávid és dr. Kis Sándor (Ujpest), Berger Jakab (Ráczkeve), dr. Barok Samu, Graner Sándor, Tihanyi Jakab (Soroksár).

Elnök: *Schweiger Márton*; jegyző: Dr. *Mezey Ferencz*.
Schweiger Márton községerőletti elnök a gyűlést a következő beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt Kerületi Képviseelő Urak!

Őszintén üdvözlöm Önöket, mint a VI. izr. községerőlethez tartozó hitközségek megválasztott képviselőit, a kik meghívásomra szivesek voltak megjelenni, hogy a három évi ciklus lejárta után e kerületet újból megalakítsák és mindazokat az intézkedéseket megtegyék, a melyek szükségesek ahhoz, hogy addig, míg felekezetünk abba a helyzetbe nem jut, hogy önkormányzati jogkörébe tartozó ügyeit szabályozhatja, legalább a mostani statutumaink keretében gyakorolhassuk autonomiánkat.

Jóllehet az a kerületi előjáróság, melynek mandátuma ezennel lejárt, a tisztelt képviselő uraktól megbízást nem nyert, mégis méltóztassék megengedni, hogy a lefolyt évben történetekről jelentésemet előterjeszsem.

I.

Több ízben adott képviseletünk már kifejezést annak a kívánatnak, hogy eszközöltessék ki, hogy az *izraelita egyházi célokra törvényhozásilag megállapított segélyösszeg* a népeségi viszonyoknak megfelelően igazságos arányban felemeltessek. Van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy az országgyűlés az 5000 frtos javadalmat már a folyó 1898. évre 10.000 frtra felemelte. Örvendetes tudomásul veendőnek tartjuk ugyan ezt az eredményt is annyiban, a mennyiben az a törvényhozásnak és a kormánynak irányunkban táplált jóindulatról tesz tanúságot. De e felemeléssel régi sérelmünket egészen orvosolva nem látjuk és ezért további lépéseket kell tennünk abban az irányban, hogy ez az ügy teljesen a jogegyenlőség szellemében nyerjen megoldást.

II.

Már mult évben említettük jelentésünkben, hogy a kormány a lelkészek javadalmazását törvényhozásilag kívánja

rendezni. Azóta az országgyűlés megalkotta »a lelkési jövedelem kiegészítéséről« szoló törvényt, a mely 1899. évi január hó 1-én lép életbe, és a lelkési jövedelemnek 800 illetőleg 400 frtra való kiegészítését veszi kilátásba.

A lelkési jövedelemnek ily módon való kiegészítésével az állam felekezetünk érdekeit ugyan nem igen mozdítja elő, mindamellett örömmel üdvözljük azt, mert az egyházpolitikai törvényekben lefektetett nagy elvek alapján készült.

A kormány már a legközelebbi időben bocsát ki egy végrehajtási rendeletet, melynek alapján majd a hitközségek és a rabbik a szükséges teendők iránt tájékozandók lesznek.

III.

Gyakran fordul elő, hogy fiókhitközségek az anyahitközségek kötelékéből kilépni kívánnak. Figyelemmel a kongr. szerv. szab. 4 §-ára, mely szerint »egyes községek a fennálló járásközségek kötelékéből kiválhatnak, ha önálló községekké szándékoznak alakulni« a kiválási törekvéseknek nem lehet egészen utját állni. De ügyeltünk arra, hogy ily kiválások által a rabbi szerzett jogai sérelmet ne szenvedjenek.

Igy kerületünkben a lefolyt évben a *kispesti* izr. fiókhitközség önálló hitközséggé alakult azzal a feltétellel, hogy a míg a jelenlegi *monori* rabbi, kinek kerületéhez tartozott, Monoron működik, a nevezett hitközség ennek fizetéséhez eddigi módon hozzájárulni tartozik.

Szintugy a *budafoki* izr. fiókhitközség is, a mely a *tétényi* rabbisághoz tartozik, megnyerte az engedélyt arra, hogy a tétényi rabbi jövedelmeinek csorbitása nélkül önálló hitközséget képezhessen.

IV.

A székesfőváros területén abban az irányban is történt kísérlet, hogy hitrokonaink egy része, mint külön törvényesen elismert felekezet »szabad izraelita hitközség« cím alatt külön vallástestületet képezhessen. A fennálló szabályrendeletek és az 1895. évi XLIII. t.-cz. határozatainak szigorú alkalmazása mellett a külön izr. felekezet létesítését meghúsanunk sikerült.

V.

Jelentés érkezett be hozzánk arról, hogy a közös hadügyminiszterium és a m. kir. honvédelmi miniszterium a zsidó ujonczok bevonulási idejét épen *Jom kipur* napjára tűzte ki. Megelégedéssel hozom a tisztelt képviselőtestület tudomására, hogy egyszerű kérelmünkre nevezett ministeriumok a zsidó ujonczok bevonulási határidejét, nagy ünnepünkre való tekintettel, a legkészségesebben elhalasztották.

Habár egyéb ügyekben is, valahányszor felekezetünk érdekében felszólalnunk kellett, minden fórumnál előzékeny támogatásra találtunk, mégsem tölthetnek el bennünket megelégedéssel a lefolyt év eredményei, mert az autonomiánk érdekében elének tűzött célt elérnünk nem sikerült.

Az izraelita községkerületi elnökök f. évi márczius hó 21-én tartott gyűlésükből újabb előterjesztést intéztek a valás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz, melyben a *kongresszus egybehívása tárgyában* az előző években tett előterjesztéseiknek mielőbbi kedvező elintézését kérték.

Midőn annak az óhajomnak bátorkodom kifejezést adni, vajha a magas kormány minél előbb lehetővé tenné, hogy a törvényesen bevett izraelita felekezet a reáháramló köteleességeknek önkormányzati alapon megfelelhessen, arra kérem a t. képviselőtestületet:

hogy e jelentésemet tudomásul venni és a kerület újabb megalakulására szükséges választásokat megejteni méltóztassék.

*

Dr. Mezei Mór az elnöki előterjesztés kapcsán indítványozza, hogy a községkerületi előljárásság körrendeletben infomálja a hitközségeket, hogy az új kongrua törvény után mikép kell eljárniok a papi jövedelem összeírása és kiegészítése körül. Az adatokat terjeszszék be a községkerületi előljárássághoz, a mely azokat az orsz. irodához juttassa.

Dr. Kecskeméti Lajos (Kecskemét) szová teszi az oktatásügyet és arra kéri a közgyűlést, hogy az elnökség útján utasítsa a 6 év előtt megválasztott bizottságot, hogy álljon munkába, készítsen javaslatot az egységes hitoktatásról s legalább egy év alatt tegyen jelentést munkálatairól.

Elnök a javaslatot elfogadja és az oktatásügyi bizottság számára új elnök választását fogja kérni.

Dr. Simon József Tihanyi (Soroksár) felszólalására az orsz. iroda nevében azon felvilágosítást adja, hogy azok a hitközségek, melyek a hitoktatást a maguk erejéből ellátni nem tudják, segélyért folyamodhatnak. Most 10,000 forint áll íly czimen az állam részéről az izr. hitfelekezet rendelkezésére. Minden község, a mely kért, kapott eddig is segélyt. A VI. községkerület területéről azonban egyetlen ilyen segélyt igénylő kérvény sem jött.

Tenczer Pál megpendíti egy tanítónőképző felállításának eszméjét. *Dr. Mezei Mór* ellenzi ezt. *Dr. Simon József* azon nézetben van, hogy határozatokat most nem hozhatnak, mert a kerület nincs megalakulva. Indítványára, miközben még *Dr. Vajda Béla* beszélt, megejtik a választásokat.

Tenczer Pál (a választás után), mint a szavazatszedő-bizottság elnöke, jelenti, hogy 82 szavazat adatott be s ezekkel egyhangu választás történt, kéri *Rózsavölgyi Manó* dr. jegyzőt, olvassa föl a megválasztottakat. A választás eredménye ez: Elnök: *Schweiger Márton*, elnökhelyettes *Kohn Sámuel* dr. *Előljáráók*: *Bródy Zsigmond*, *Chorin Ferencz* dr., *Kecskeméti Lajos* dr. (Kecskemét), *Kohner Zsigmond*, *Mezey Ferencz* dr., *Mezei Mór* dr., *Sváb Károly*, *Tenczer Pál*, *Weisz Simon* dr. (Kalocsa). *Kerületi bíróság*: I. bíróság elnöke: *Deutsch Sámuel*, elnökhelyettes: ifj. dr. *Neumann Sándor*, II. bíróság elnöke: *Neumann Armin* dr., elnökhelyettes: *Tatai Adolf* dr.

A congressus választókerületeinek beosztását előkészítő bizottság: Elnök: *Stiller Mór* dr.; tagok: *Baron Jónás* dr., *Barok Samu* (Soroksár), *Blankenber Lipót* (Kőbánya), *Boskovits Alajos* dr. (Ujpest), *Bródy Lajos* dr., *dömönyi Brüll Ödön*, *Décsey Zsigmond* dr., *Deutsch Antal*, *Ehrlich Sámuel* (Ó-Buda), *Feleki Béla* dr., *Fenyvessy Adolf*, *Führer Simon* dr. (Ujpest), *budai Goldberger Sámuel* (Ó-Buda), *botfai Hüvös József*, *Jellinek Arthur* dr., *Kis Sándor* dr. (Ujpest), *Klein József* dr. (Gödöllő), *Lów Tivadar* dr., *Misner Ignác* dr., *Neumann Antal* dr., *Reich Márton* (Kalocsa), *Rosenberg Gyula* dr., *Rózsavölgyi Manó* dr., *Schreyer Jakab* dr., *Simon József* dr., *Singer Zsigmond*, *Sturm Albert*, *Szabolcsi Izidor*

dr. (Buda), Visontai Soma dr., Weinmann Fülöp dr., Weisz Berthold, Wolfner Tivadar (Ujpest.)

Költésgetési bizottság: Elnök: *Mandel Pál*; tagok: Auer Róbert, Baumgarten Lajos, Berger Jakab (Ráczkeve), Deutsch Béla (Kécske), Diamantstein Lajos (Ujpest), budai Goldberger Berthold, Graner Sándor (Soroksár), Grünbaum Miksa, Grünwald Samu (Buda), Hartenstein Zsigmond, Hatvany-Deutsch Sándor, Herzmann Bertalan, haraszi Jellinek Henrik, Kemény Dávid (Gödöllő), Keppich Lipót, Kornfeld Zsigmond, megyeri Krausz Lajos, Müller Adolf (Budafok), Pfeifer Ignác, Popper István, Rott Jakab dr., Schossberger Zsigmond báró, Schwarz Ármin, Székely Fereacz, csepeli Weisz Manfréd, Wolfner Lajos.

Jótékonyági bizottság: Elnök: *Sternthal Adolf*; tagok: Adler Lajos, Augenstein Samu (Ó-Buda), Beck Jakab (Czegléd) Blau Simon (Alsó-Dabas), Breitner L. Zsigmond, Brill Ármin, Deutsch Jakab, Ernyei Mór dr. (Buda), Ehrlich Mózes, Farkas Emil dr., Fleischmann Ede, id. Glass Izor dr., Grauer Vilmos dr., Hacker Lajos, Hay Mihály (Abony), Hédevári Sámuel dr. (Ujpest), Huszerl Sándor (Aszód), Lichtmann Henrik dr. (Ujpest), Mandel Mór, Oestreicher Lajos (Nagy-Káta), Stiller Bertalan dr., Wahrman Sándor, Weisz Mór (Ujpest).

Oktatásügyi bizottság: Elnök: *Kohn Sámuel dr.*; tagok: Adler Illés (Ó-Buda), Ágai Adolf dr., Alexander Bernát dr., Bacher Vilmos dr., Bánóczy József dr., Berger Gedeon dr. (Kőbánya), Dalnoki Béla dr., Elsner Simon dr. (Ujpest), Goldberg Rafael dr. (Buda), Goldziher Ignác dr., Halász Frigyes dr., Hochstein Mór dr. (Buda), Kármán Mór dr., Kaufmann Dávid dr., Kayserling M. dr., Kohn Mihály (Monor), Kriszháber Adolf dr. (Buda), Löw Sámuel dr., Marczali Henrik dr., Munkácsi Bernát dr., Pap Dávid dr., Pollák Illés dr., Reich Miklós dr., Sámuel Lázár dr., Sándor József (Alsó-Dabas), Schwarcz Gusztáv dr., Stern M. I. (Ó-Buda), Szabolcsi Miksa, Szántó Gyula (Nagy-Körös), Szatmári Mór, Szemző Sándor, Szili Adolf dr., Tihanyi Jakab (Soroksár), Veigelsberg Leó, Vészi József, Weisz Jakab dr., Wilhelm Adolf dr. (Monor).

Vidéki felügyelők és előadók (akik természetszerűleg az oktatásügyi bizottságnak is tagjai): Bárány József dr. (Kecskemét), Feldmann József dr. (Czegléd), Hacker István dr. (Aszód), Szántó József dr. (Kalocsa), Vajda Béla dr. (N.-Abony), Venetianer Lajos dr. (Ujpest).

Schweiger Márton elnök (ujra elfoglalja az elnöki széket): Tisztelt képviselőtestület! Fogadják mély köszönetemet bízalmukért, melylyel a képviselő urak megtisztelni méltóztattak. Ügybuzgalom és kitartás vezéreltek eddig működésemben, nem fogok lankadni ezentul sem kötelességem hű teljesítésében. Felekezeti ügyünk érdekében kívánom, hogy fáradozásainkat nagyobb siker koronázza mint eddigelé és hogy a magyar zsidóság szervezetét autonomiánk törvényes biztosításával léte-síteniünk sikerüljön. Ajánlom magam szives jó akaratukba. (Éljenzés.)

Következik a bíróság tagjainak kisorsolása:

Az urnából *Mezey Ferencz dr.* jegyző emelte ki a kisorsoltak neveit, melyek a következők:

A I. bíróság tagjai: *Bródy Lajos, Décsey Zsigmond dr., Fornheim Dávid (Ujpest), Grünwald Samu (Ujpest), Hatvany Deutsch I. Hédevári Sámuel dr. (Ujpest), Huszerl Sándor (Aszód), Botfai Hűvös József, Mandel Mór, Neumann Antal dr., Stiller Bertalan dr.*

A II. bíróság tagjai: *Baron Jonás dr., Ehrlich Sámuel (Ó-Buda), Ernyei Mór dr. (Buda), Feldmann József dr. (Czegléd), Goldberg Rafael dr. (Buda), Hartenstein Zsigmond, Löw Sámuel dr., Pollák Illés dr., Pfeiffer Ignác, Rózsavölgyi Manó dr., Schreyer Jakab dr., Tenczer Pál.*

Dr. Mezei Mór felvetette azon általánosan helyeselt eszmét, hogy a kerületi előjáróság kiküldöttei időről-időre egyházi vizsgálatot tartsanak, hogy ily módon helyi értesüléseket és megbízható tapasztalatokat szerezhessenek. Ezmecsere folyt még a kongresszus szervező bizottságáról, az autonómia létesítéséről és a zsidó tanítónőképzőről, melyben Kohn Mihály, dr. Krishaber Adolf, Szabolcsi Miksa és dr. Visontai Soma vettek részt.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

Az I. M. I. T. f. é. május hó 19-iki gyűlésén Dr. Bacher Vilmos, az országos rabbiképző-intézet tanára, »Három bibliafordítás« czimen felolvasást tartott, melyben a görög, Saadja gaon arabs és Mendelsohn Mózes német fordításának irodalmi és művelődéstörténeti hatását fejtegette. Nagy vonásokban méltatta e fordításokat a zsidó vallás hiveinek nemzeti élete szempontjából és egy ügyes fordulattal rátért az I. M. I. T. megkezdett szentírás fordítására, a mely hivatva van a hazai zsidók vallásos szükségleteit magyar nyelven szolgálni és így nemzeti vallásos jelentőséggel bír. A hallgatóság a kiváló hazai tudós felolvasását igaz lelkesedéssel fogadta.

Dr. Kohn Sámuel elnök köszönetet mondva a felolvasónak, felkérte a társulat titkárát, hogy a Tenczer Pál-féle pályázat eredményét ismertesse, mire dr. Bánóczy József a következő jelentést olvasta fel:

»A pályázatra, mely a Budapest területén lévő zsidó hitközségek történetének megírását kívánta, egy munka érkezett, melynek szerzője hangsúlyozza, hogy céljának tekintet »Budapest története köré a magyar zsidók történetét csoportosítani«. Kéziratának szövege 240 oldalból áll s tulnyomóan nagyobb része, 178 oldal, csakugyan a jelzett módon van megírva. A budai hitközség multját ecseteli, de műve itt első sorban adalék a magyar zsidók történetéhez, míg a budai hitközség maga csak másodsorban lép elének. A XVIII. század derekától kezdve az óbudai — 28 oldalon — és a pesti hitközségnél — 40 oldalon — már tárgyánál, a községek történeténél marad. A pályamű e szerint nem egységes terv szerint készült. Az óbudai és pesti hitközségek történetéből még annyit sem ad, a mennyit kívánni kellene, mert ezek külső történetének csak vázlatos átnézetét kapjuk, legnagyobb részében meg olyant ad, a mi bár érdekes és tanulságos, de a budai és pesti hitközségekkel semminemű kapcsolatban nem áll, tehát egészen mást tartalmaz, mint a pályakérdés kívánja.

Mig így szerző egyfelől anyaga körét kelletnél jobban tágitja, másfelől anyaga határát a megengedettnél szűkebbre veti, a mennyiben csak 1848-ig haladt, holott a Budapest területén fennálló hitközségek nagyobb mértékű fejlődése, részben legalább, csak akkor kezdődik.

E jelentékeny hiányok mellett is azonban teljes méltánnyal szólhatni a műről és írójáról, ki több évi tanulmány és

lelkiismeretes buvárlat gyümölcsét nyújtja. Szerző a kereszény és zsidó kutfőkben egyaránt járatos, a levéltárak rejtett kincseiből bőségesen merített. Nagyjában felfogása higgadt és józanul itéli meg az eseményeket. E mellett magyarosan, érthetően ír. Itt-ott pongyola ugyan, de ez kétség kívül a gyors munka következménye, mert egyes fejezetek arról tanuskodnak, hogy eleven tollu, ügyes íróval van dolgunk.

Míndezek alapján a pályamű a kitűzött díjra érdemesnek ítéltetik azon szoros föltétellel azonban, hogy szerző a mű tárgyához nem tartozó összes kitéréseket okvetlenül kihagyja s az események elbeszélését 1867-ig folytassa oly módon, hogy az emancipációról hozott törvény legyen az egész műnek befejezése. Szerzőnek jogában áll a pályadíj felét, 500 frtot, nyomban a kihirdetés után fölvenni, a másik felét, esetleg — a mennyiben e kedvezménnyel élni nem kíván — az egész összeget csak az esetben kapja kézhez, ha a kifejtettekhez képest javított, illetőleg kiegészített munkáját 1899. év végéig a társulat elnökéhez készen beterjeszti.

A munkát, mint a felbontott jeligés levél mutatta, dr. Büchler Sándor, keszthelyi rabbi írta. Jeles munkatársunknak szívből gratulálunk kiváló sikeréhez.

Ezek után a rendkívüli közgyűlés a módosított alapszabályokat ifj. dr. Neumann Sándor felszólalására elfogadta. Az új alapszabályok a társulat szervezetét lényegesen egyszerűsítik (4 §.). A társulat szervezetét az igazgatóság, a választmány és közgyűlés alkotja. Az igazgatóság javaslata alapján szervezett irodalmi és gazdasági bizottságok ezentúl szabadon alakulnak meg és ügyrendjüket is maguk készítik (13 §.). A titkár munkakörét megállapítja (9 §.). A választmányt az elnök ezentúl rendszerint csak egyszer hívja egybe. (15 §.).

Elnök néhány meleg üdvözlő szóval a gyűlést berekeszti.

A társulat egyik pályázatát ez év október hó 1-ig meghosszabbította. Ujabbakat csak ezután fog kitűzni. A folyó év tagilletménye az Évkönyv mellett dr. Bernstein Béla műve lesz, a mely a zsidóknak az 1848-iki szabadságharcban való részvételével foglalkozik.

A bibliafordítás serényen folyt munkája dr. Bacher Vilmos közbe jött betegsége folytán némi megszakítást szenvedett; de azért remélhető, hogy a jövő év végén ismét egy kötet lesz közre adható. A megjelent első kötet felekezetiünk összes köreiben nagy örömet keltezt és vezető férfaink nagy

óváczióban részesítették dr. Bacher Vilmost, a szentírásfordítás szellemi megalkotóját és vezetőjét. Május hó 31-én küldöttség jelent meg dr. Bacher lakásán, melynek tagjai voltak: dr. Bánóczy József igazgató, ifj. Heidelberg Mór nagykereskedő, Deutsch Sámuel, a pesti izr. hitközség alelnöke, dr. Mezey Ferencz, a Chevra Kaddisa ügyésze és titkára, Schweiger Márton, az orsz. iroda elnöke, dr. Simon József kir. tanácsos, Tenczer Pál és dr. Weinmann Fülöp kir. közjegyző, az I. M. I. T. társelnöke. A küldöttség szónoka dr. Weinmann kir. tanácsos magvas beszédben méltatta az izr. magyar biblia felekezeti és nemzeti jelentőségét a hazai Izrael kebelében és ennek hálája jeléül dr. Bachernek egy művészi kivitelű, bibliai motívumokkal gazdagon ékesített emléktárgyat adott át. Dr. Bacher V. meghatva köszönte meg a maga és a munkatársai nevében a nemes férfiak részéről jövő elismerést és azon kívánságának adott kifejezést, vajha a felekezetünk vezéreinel tapasztalt mély buzgóság vallásunk hiveinek szélesebb rétegeire átszállana és az általános érdeklődés az irodalmi társulat felé is fordulna, hogy azt a közjó kívánta mértékben felvirágoztassa.

*

Midőn a magyar bibliafordításról, dr. Bacher V. egy újabb alkotásának kezdetéről szólnunk, nem állhatjuk meg, hogy röviden ne adjunk hirt legrégebb alkotásának befejezéséről: az agádának szentelt nagyszabású mű a sajtó alatt levő hatodik vaskos kötettel teljesen készen van. Egy negyed század vasszorgalmának és a módszeres és rendszeres munkálkodásnak érett gyümölcseit élvezzi a tudós világ Bacher e nagy alkotásában. Zunz Lipót, az agádai művek irodalomtörténetét alkotta meg, Bacher Vilmos e művek szerzőinek történetét és ezzel örök időkre írta be nevét e disciplina történetébe. Az országos rabbiképző-intézet első Értesítőjében, 21 évvel ezelőtt, látott napvilágot az első legkisebb rész, és így az Agadisták története a nevezett intézettel, a melynek a hazai zsidó tudomány felvirágzását köszöni, szoros kapcsolatban áll.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A lelkészek kiegészítéséről szóló javaslatot, melyet utolsó számunkban közzeltünk, az országgyűlés mindkét háza csekély változásokkal elfogadta. Felekezetünk érdekeinek szempontjából a javaslat semmiféle módosításán nem ment keresztül és ez idő szerint nem fog fenn az újbóli lenyomatás szüksége. A hitközségek és rabbik teendőiről az államsegély elnyerése céljából a községkerületi elnökök fognak felvilágosítással szolgálni. Az összes kérvényeket az izr. orsz. iroda terjeszti fel a ministeriumhoz. Sok hitközség, a mely évek óta rabbi nélkül szűkölködik, a vallási züllés szomorú képét mutatja. Fájdalom, a haladó hitközségek azok, a melyek a fényes templomot kisebb luxusnak tartják, mint a paptartást. Akárhány van, a mely a templomot a rabbiállás betöltetlenségéből szeretné felépíteni vagy legalább diszítani. A zseniális pénzügyi gazdálkodást drágán fizették meg, hiveik elhidegülésével, kárt hozva amugy is gyenge felekezetünkre és szegényt önmagukra. Ezekre a hitközségekre az új törvény változtatni nem fog. De vannak kisebb hitközségek, a melyek szerettek volna lelki vezetőt, de anyagi erejük nem volt elegendő ahhoz, hogy modern képzettségű papot megnyerjenek. Ezeknek az új törvény segítségükre szolgálhat. Az a csekély anyagi áldozat, melyet az állam vallástestületünknek hoz, busásan megtérül majd az állampolgárok vallásos és erkölcsi javiban, a melyek a nemzet- és államfentartó tényezők között első helyen állanak.

*

A közalap az első nagy gyűjtés nehézségein tulesvén, megkezdte működését. A közalap titkára, Dr. Mezey Ferencz, a bizottság megbízásából Mármarosban járt, hogy elmaradt hitfeleink állapotát a helyszínen tanulmányozza és ezen az alapon tegyen előterjesztést. Modern ember, képezetét bár-hogy erőltesse, nem képes a való viszonyok mélységére »fel-emelkedni«. Olyan ghehtóképeket, a melyek mármarosi testvéreinkre illenének, még Franzos sem festett, ki Fél-Ázsiát vette mesteri ecsetjére. A legsürgősebb szükség egy iskola

felállítására Karácsonyfalon, melynek lakossága tisztán zsidókból áll. Az iskola ősszel fog megnyitni a közalap költségein. Szó volt a bizottság ülésén ipariskola létesítéséről is, de ez irányban megállapodás még nem történt. Óhajtható, hogy a galicziai Hirsch-féle iskolák tétessenek tanulmány tárgyává és az eredményhez képest rendszeres és részletes programmal dolgoztassék ki, a mely az évek folyamán a közalap erejéhez mérten megvalósíthatnák. Talán a magyar lengyel zsidóknak is lesz szerencséjük egy Hirsch bárót, habár szerényebb kiadásban, megnyerni.

*

A pesti Chevra Kaddisa nagyérdemű elnökének, néhai Reuss Károlynak, művészi kivitelű síremléket állított. Az ünnepélyes leleplezésnél megjelentek a Chevra elöljáróin kívül a pesti hitközség, a rabbiképző és a tanítóképző képviselői és az elhunyt kitünő férfiú számos tisztelője. Dr. Kohn Sámuel emlékbeszéde, melyben Reuss Károly fényes tulajdonságait ecsetelte, és a kórus gyászéneke a közönséget mélyen meghatotta. Reuss Károly halálának évfordulóján az aggok háza is emlékünnepet tartott, a melyen a volt chevra-elnök művész festette arcképét leplezték le. Ez alkalomkor Dr. Mezey Ferencz nagyhatású emlékbeszédet mondott.

*

A papképzés az iskoláztatás legrégebb intézménye: az első iskola papi iskola volt, a mint az első ismeretek, melyeket az ember gyermekeivel közölt, vallásos ismeretek voltak. A jelenleg uralkodó felekezetek első iskolái szintén papképzés céljából alakultak, sőt az egyházak első világi iskolái is tisztán a vallás szolgálatában állottak, minek maradványa az első fakultás az egyetemeken és az első osztályzat a középiskolákban. Nem is kell a multba messzire visszamennünk, hogy a világi tantárgyakra kevés ügyet vető egyházi iskolát megtaláljunk. A felekezetekkel versenyre kelő állam elvilágiasította az iskolát, hogy a művelődés emez első tényezőit a saját céljainak megfelelő utra terelje, de a papképzést — ritka kivétellel — teljesen meghagyta a felekezetek hatáskörében, elismerve, hogy ez a felekezetek kizárólagos joga.

Ezzel a joggal mindegyik a maga módja szerint él. Nem kell ellenmondástól tartanunk, ha azt állítjuk, hogy a papképzés az illető vallásra és egyes irányaira jellemző. Más változásokkal kényszerítő szükség nélkül nem foglalkozván, pusztán vallásunk hazai jelenségeiből hozhatunk fel példát. És itt igen tanulságos az az imént közismertté vált tény, hogy az orthodox nevet viselő párt több rabbijal az érettségit tett rabbik ellen »tilalom« kibocsátását indítványozta. Ez ugyan, mint a kultuszminiszter megrovása mutatja, nem politikai álláspont, de következetes. Persze csak részben, mert a szigorú következetesség, a melynek szép hazánkban elég képviselője akad, azt követeli, hogy ez a tilalom minden hittestvére terjesztessék ki, minthogy a vallásos parancsolatok nem ismernek különbséget pap és laikus között. Ha tehát az általános szabadelvű irány gyengülni fog és a szóban forgó eszme felülkerekedik, akkor ne csak a leendő rabbikat fosszák meg attól, hogy Homeros és Horatius vallásrontó költészetében gyönyörködjenek, hanem összes testvéreinket. Hogy milyen állást foglaljunk el a magyar, német, angol, francia és olasz irodalom remekeivel szemben, külön megfontolás tárgyát sem képezheti. Nem különben a geographia, a história, az átkozott matematika és physika, szóval az összes tudományok. Ezeket majd akkor tanulhatjuk, mikor nincs se nappal, se éjjel. Ez a következetes álláspont, melyet a közelmúlt irányához való ragaszkodással kérkedőknek nem szabad megtagadni. Csunya dolog a politika, szép dolog a következetesség.

*

Dr. Weiszbürg Gyula lapja »A Jövő« másfélévi fennállás után június hó 24-én kiadott számával megszűnt. Egy organummal kevesebb van, a mely köreinkben pusztító indifferentizmus ellen küzd. E szempontból sajnáljuk, hogy a nevezett lap rövid pályafutás után a küzdelmet abba hagyta. A keserűség azonban, a melylyel olvasótól búcsúzott, alkalomszerűvé tesz néhány észrevételt. Felekezetünk mindenkitől vesz, de senkinek sem ad; urakat nem ismer, csak szolgákat, hű szolgákat, a kik szellemi és anyagi erejüket önzetlenül, tiszta lelkesedésből szentelik ügyeinek. És itt nincs különbség papok és világiak, a hierarchia legalsó és legfelső fokán állók között.

A kik bármily néven nevezendő jutalomért — elismerjük, hogy megérdemelt jutalomért — kívánnak csak dolgozni, azok keressenek más tért tevékenységük számára. Ez így van. Megengedjük, hogy rosszul van így, de mindamellett erős abbéli reményünk, hogy Izrael még sem fog elárvalni: lesznek mindig lelkes férfiai, a kik a nehéz igát a teljesített kötelesség megnyugtató érzésén kívül eső jutalomra való kilátás nélkül is huzni fogják. Így volt és így van, tehát így lesz is

*

Az egyenlőség, testvériség és szabadság klasszikus népe kebelében is sikerült a zsidófalást halottaiból feltámasztani: a francia antisemitizmus az imént lezajlott képviselőválasztásnál »diadalokat« aratott. Ezzel fényesen meg van czáfolva minden elmélet, melyet az antisemitizmus keletkezése és fenállása magyarázatára felállítanak. Azt mondják az antisemitizmus szülőanyja a zsidók nagy száma, a melyet az ország nem bír el. Franciaországban alig van zsidó. Nem jut egy 400-ra és vannak nagy városok, a melyek zsidót sohasem láttak. Egy másik ok, hogy a zsidó idegen, nem asszimilálja magát. A francia zsidó egészen francia, a többség csak az antisemitizmus révén jutott annak tudatára, hogy ő nemcsak francia, hanem Izrael fia is. A németek orakuluma, a nyugalomra kárhóztatott vaskanczellár, az antisemitizmust gazdasági harcnak minősítette. Azonban az antisemitizmus zászlaja alá sorakozó francziák nagy tömegei a létérti küzdelemben sohse láttak zsidót magukkal szemben. Ez az argumentum különben is csak télire való: miért gyűlöli a zsidót fővárosunk környékének a svábjja, a ki a zsidó nyaralóktól szerzi, még pedig könnyen és szépen, kenyerét? A karlsbadiak a saisonban német-szabadelvüek, a saison után német-nemzetiek. Sorra vehetjük az összes divatos és divatját mult argumentumokat; de nem fogunk az antisemitizmus okául mást találni, mint a bestiát, a mely az emberben lakozik. Jól esik az alávaló természetűeknek, ha saját érdemük szükségére nélkül lenézhetik embertársaikat. Az antisemitizmus ezt lehetővé teszi.

*

A századvég idegessége a szenvedések és a türés iskoláit kijárt hittestvéreinket is megszállotta és az antisemitizmus ellen sokan a cionizmusban keresnek menedéket. A cioniz-

mus a zsidóüldözések fokozódásával Ausztriában és Oroszországban egyre növekedik és Németországban is nagy hullámokat vet, oly annyira hogy a német rabbik szövetsége szükségét érezte annak, hogy az új mozgalommal szemben állást foglaljon. Egy konzervatív és egy haladó rabbi referátuma alapján egyhangulag protestáltak a cionizmus eszméje ellen. Az embertelenül üdözött orosz és lengyel hitrokonok szenvedései minden zsidó és minden jobb érzésű ember szívét mélyen érintik, de a javasolt gyógyszer rosszabb a betegségnél. Az antisemitizmus szülte a cionizmust, félő, hogy a cionizmus fogja szülni az antisemitizmust. Mindenki helyesli a gyarmatosítás eszméjét, hogy ily uton új haza szereztessék kiüldözött hitrokonainknak, de zsidó nemzetiséget két évezred után époly kevésse lehet létesíteni, mint zsidó államot. Kívánatos, hogy az augusztus utolsó napjaiban Baselben összeülő második cionista kongresszus eredeti eszméjén és programján további javításokat tegyen és a nem létező zsidó nemzetiség eszméjét ejtse el, pusztán a telepítésekre szorítkozván. A cionizmus ne legyen egyéb, mint Czion, az őshaza, betelepítésére irányuló nagy mozgalom, a melyhez a nyugat-európai zsidóság is csatlakozhatnék. Ilyen átalakulás által az eddig elriasztott körök megnyerhetők volnának és szerencsétlen hitsorsosaink elhelyezését hathatósan támogatnák. Nem igaz az, a mit Mommsen az osztrák németekhez irt levelében odavetőleg állított, hogy a zsidók könnyebben cserélnek hazát, mint a németek. Semmiféle nép nem tűr annyit hazájáért, mint a zsidó és kétezer év tanuskodik a mellett, hogy hazáját csak akkor hagyta el, ha erre a véres erőszak kényszerítette. A hugenották is ott-hagyták Frankhont. Amerikát angolok, spanyolok, németek és francziák népesítették be, a nélkül hogy kivándorlásra kényszerítették volna. Az ired a kedvezőtlen bérleti viszonyok miatt hagyták és hagyják oda a szép zöld szigetet. A sokat bántult régi görögöket a haszon- és kalandvágy vitte el az ó-kor összes országaiba, a melyeket, ha lehetett, leigáztak és kifosztottak. A zsidó vallás hívei vannak olyan hazafiak, mint bármely más felekezet tagjai és csak az erőszak kényszerítheti őket azon föld elhagyására, a hol apáik éltek és haltak. Mindezeket ezért mondjuk el, hogy a hazai közvéleményt eleve felvilágosítsuk arra az eshetőségre, ha az antisemitizmus tudományos

nevét felvett pestis hazánkat is meglátogatná és azon reményben, hogy gyenge szavunk külföldön élő honfitársaink révén a czionisták egyik-másikához is eljut. Az antisemitizmus a német birodalmi választásoknál rég kiérdemelt vereséget szenvedett és a reakcionárius kormány bukásával Franciaországban is lejtőre került, mielőtt még győzelmi mámorából, melyet a bennszülöttek segítségével a nem zsidók által kifosztott Algirban aratott, kijózanodott volna. Nincs tehát ez oldalról semmiféle ok arra nézve, hogy a czionizmus programjából mindaz kivetessék, a mely a nyugat-európai zsidógyűlölet ellenhatásaképp került bele. Reméljük, hogy már a legközelebbi jövőben tisztulnak az eszmék és a sikerrel kecsegtető telepítési bank, a melyet a czionisták önerejükkel alapítani törek-szenek, előtérbe tolja a minden nemzeti államtól ment gyarmatosítás eszméjét. Erre és minden más törekvésre, a mely sokat sanyargatott hittestvéreink szenvedéseinek enyhítésére irányul, szívből kívánjuk az Isten áldását és a legtökéletesebb sikert.

*

Az angol kormány az angol nép évszázados szabadelvűségéhez híven eddig minden oly intézkedéstől tartózkodott, a mely fényes paizsán foltott ejthetett volna. A konzervatív kabinet azonban szükségét érezte, hogy a külpolitikában szenvedett vereségről eltérítse a figyelmet és erre alkalmasnak mutatkozott amerikai mintára egy bevándorlási bill alkotása. Ha már nem lehet az oroszokon Kinában kifogni, üssenek legalább egyet az orosz zsidókon. Végre ezek is oroszok. Keresztül vitt tehát a felső házban egy törvényt a mely a vagon-talanok bevándorlását megtiltja. Nem zsidó törvény ugyan, de első sorban a zsidókat sújtja, akárcsak a hazai mesterkedés a regáléval.

*

Hogy kissé szomorú szemlénket ősi zsidó szokás szerint valami vigasztaló dologgal zárjuk le, megemlíthjük hogy az észak-amerikai egyesült államok a fényes portához nagykövetté Strausz Oszkárt nevezte ki, ki ezen tisztséget másodszor tölti be. Ha emlékezetünk nem csal, ugyanezt a jeles diplomatát évekkor elelőtt Bécsben is *kinálta* Amerika nagykövetnek, Strausz felekezetünknek buzgó tagja.

TUDOMÁNY.

KOHN SCHWERIN GÖTZ.

— Élet- és korrajz. 1760—1850. —

(Folytatás.)¹⁾

IV. *Kohn Schwerin mint szabadkai és bajai rabbi. A zsidók Dél-Magyarországban. Ros-medinah és megyei rabbi.*

Kohn Schwerin, mint már 51 éves férfi, 1812 táján foglalta el első rabbi hivatalát Szabadkán. Már két évvel később az akkoriban sokkal nagyobb és tekintélyesebb stomfai hitközség hívta őt meg rabbijának, de Kohn Schwerin, — bár eleinte beleegyezett, az utolsó pillanatban visszautasította az ép oly sürgős, mint hízegő meghívást. Neje ugyanis, ki mint gazdag szülők egyetlen elkényeztetett gyermeke szokott volt élni, és csak most kezdte magát feltalálni új otthonában és helyzetében, nem bírta magát rászánni lakóhelyének újabb változtatására, mely őt szüleitől, kiket a szomszédos Szabadkáról sűrűn szokott meglátogatni, még messzebbre eltávolította volna. A stomfai hitközség előljárósága ugyan ismételten meghitta és kijelentette, hogy bármennyire sürgős is az ottani rabbi-állás betöltése, mégis szívesen vár még egy ideig, egyuttal pedig biztosította, hogy »a rabbiné bizonyára meg lesz elégedve új hitközségével«²⁾; de ő neje kedvéért megmaradt lemondása mellett.

¹⁾ Barby Meir nem, mint fent (121. l.) állítottam, Akiba Egernek, hanem Izsák Jákob Lévinek volt utódja a pozsonyi rabbiságban. Deutsch Dávid pedig nem galgóczi, (u. o. 130. l. 2. jegyz.) hanem vágujhelyi rabbi volt, mit ezennel helyreigazítok.

²⁾ A stomfai előljáróságnak »Herrn, Herrn N. Schwerin Judenrabbiner in Triesiopol« címzett levele, mely »ר' נחום קנייך«-ról van keltezve.

Ekkor meghalt 1815. márczius 26-án, purim napján az ipja, Müller M. L.,¹⁾ özvegye, Sára, pedig nem birta magát elszánni, hogy Szabadkán egyetlen gyermekénél uj otthont keressen. Minden áron Baján akart maradni és ott, amint azt 17 évvel később bekövetkezett haláláig²⁾ tette is, saját háztartásban élni. A megboldogult azonban egykor jelentékeny vagyonának csak romjait hagyta reá és ezek is javarészt nehezen behajtható követelések voltak, veje pedig nem volt abban a helyzetben, hogy az egyedül álló, gyámolatlan asszonyt kellően támogassa. A szabadkai rabbi szerény jövedelme épen hogy elég volt családjának eltartására, mely épen akkor uj gyarapodásnak, az ötödik gyermeknek nézett elébe.

A megszorult családnak Asch Meir rabbi sietett segítségére. A finom érzésű és nemes gondolkozású férfu teljesen átlátta, hogy Kohn Schwerinnek ilyen körülmények közt Bajára kell költöznie elhagyatott anyósához, és rögtön el volt tőkélve, hogy »kedves lelki barátjának«³⁾ egyengeti az utat, mely oda vezetheti. Irt tanítójának, Szófer Mózesnek, és megkérte, segítse őt valami más rabbi-állásba, hogy a magáét odaadhassa barátjának. A híres pozsonyi rabbi befolyásának rövid idő alatt sikerült kedvencz tanítványának az épen akkor megüresedett balassa-gyarmati rabbiságot megszerezni. Asch Meir oda költözött, onnét pedig később Ungvárra ment, Kohn Schwerin Götz pedig 1815 vége felé elfoglalta a neki azonnal felajánlott bajai rabbi-hivatalt.⁴⁾ Hivatalos tevékenységéről alantabb szölkünk tüzetesen; itt csak annyit konstatálunk, hogy a bajai zsidó hitközség, amióta ő állott az élén, lassankint egész Bács-

¹⁾ Bajai Ch. K.

²⁾ U. o. 151a. l.

³⁾ Asch Meirnek schwerini Kohn Götzhöz intézett — birtokomban levő — egyik levele, egy válólelvel ügyében, melynek érvényessége ellen az elválasztott férj tiltakozott, e szavakkal kezdődik: שלום וכל טוב לכבוד אהובי ידידי ננפשי נען ביך מי אביר ודימ דיק ומצפה אל יום אשר נוכל: végződik pedig e szavakkal: לברך פה אל פה רבני ידידי חן מאיר איש

⁴⁾ A bajai Ch. K.-ben (103a. lap) utoljára található Asch Meir aláírása קט"ה (ה'תקע"ה) = 1816. marc. 3.) már Kohn Schwerin van aláírva mint bajai rabbi. V. ö. u. o. 92a. lap.

és a később vele egyesített Bodrogmegyének legvirágzóbb és legtekintélyesebb községévé fejlődött.

Mértékadó tekintélye és majdnem félszázados működése üdvös befolyást gyakoroltak a zsidók kedvezőtlen helyzetére nemcsak az ő megyéjében, hanem Magyarország egész déli részében. Ott ugyanis e század elején számos, de csak apró és általában fiatal hitközség állott fenn, mely gyakran csak ima-egyletet alkotott. Ama kevés régibb hitközségből, mely a török uralom idejében némely megerősített városban fennállott, az osztrák fegyverek diadala után csak szánalmas maradványok tartották fenn magukat. A szefárd zsidók, kikből ezek nagyobbára álltak, amennyiben lakóhelyük ostromlása vagy bevételekor nem lelték halálukat, vagy kiköltöztek a törökkel, vagy pedig a győztes osztrákoktól kiutasítottak. Bács-Bodrogmegye területén a török időkben is csak szórványosan laktak zsidók, akik azonban sehol sem alkottak községet. Nagyobb számmal csak akkor kezdtek itt letelepedni, midőn e két megye savoyai Jenő győzelme után az 1699-iki karlócazi békekötés értelmében ismét Magyarországhoz csatoltatott. Előbb az északi megyékből jöttek ide, majd az osztrák örökös tartományokból is, különösen Cseh- és Morvaországból, nevezetesen olyanok, kiknek az ottani szűkkeblű törvény, mely a zsidó családok számát mindenütt pontosan megszabta, lehetlenné tette uj tüzhely megalapítását. A török uralom és a hosszú hadjáratoktól gazdaságilag tönkretett és csaknem néptelenné vált, de a természettől dusan megáldott vidékek, barátságos, uj otthont nyújtottak nekik, hol a földesurak szívesen fogadták és védelmükbe vették a letelepedőket, még ha zsidók voltak is és hol a nem sűrű, szegény lakosság nem nézte őket kaján szemmel. Az első letelepedő zsidók boldogulása mind többeket vonzott oda még külföldről is, egyebek közt Kohn Schwerinnek egy öcsését és testvér gyermekét.¹⁾

E bevándorlók nagyobb része lassankint a városokban és mezővárosokban sereglett össze, ahol már a mult század közepe táján elkezdtek hitközségeket alkotni, sokan azonban

¹⁾ Öccse Gutkind előbb Csépbén, Bácsmegye egy sváb falujában telepedett le, honnét később Bajára jött lakni; testvér gyermeke Kohn Dávid, a bajai 1840-iki tűzvész után, mely összes vagyonától megfosztotta, visszatért Poroszországba.

szórványosan, vagy apróbb csoportokban a vidéken éltek és majd az egyik, majd a másik hitközséghez csatlakoztak, olykor pedig kényelmesebbnek találták, ha egyáltalán nem tartoztak semmi hitközséghez.

E rendezetlen viszonyokból mindenféle zavarok és visszaélések keletkeztek. Az összes magyar zsidóságra kivetett *türelmi adó* az egyes megyék, illetve egyes községek zsidósága közt volt felosztva, mely mint olyan felelős volt a reá kirótt összegért. Ez minden új »repartitio«-nál bő alkalmat szolgáltatott versengésekre és civódásokra község és község közt, valamint a községek és egyesek közt. Az ebből támadt pereket, mint ez akkoriban magától érthető volt, a rabbi elé kellett vinni; de ha különböző hitközségek közti differenciákról volt szó, akkor melyik rabbi elé? Az egyiknek ítéletét az egyik község, a másikat a másik község nem ismerte el, a vidéken elszéledve élő semmi községhez sem tartozó zsidók pedig senkinek sem engedelmessé váltak.

A vallási és erkölcsi viszonyok sem voltak éppen örvendetesek. A keletkező félben levő, új hitközségekben, melyekben sehol sem volt még szilrd intézmény, vagy csak félig-meddig említésre méltó talmudiskola, akkoriban szokatlan vastag tudatlanság uralkodott vallási dolgokban. A legkülönbélebb, legtarkább elemek, többnyire szegény, még talmudi ismeretekben is csak ritkán jártas bevándorlók, alkották azokat, kik a létért való küzdelemben és a sietségben, melylyel jövőjük megalapításán fáradoztak, nem vették mindig szigorúan a vallásos szabványokat, bizonyos tekintetben különösen a falvakban nem is vehették szigorúan, mivel p. o. vizsgált metsző, vagy pedig ritualis fürdő gyakran csak nagy messze volt található. Hiszen még némely, kevéssel ezelőtt keletkezett hitközségben is, mint pl. Zentán és Mohácson, mindenféle kisegítő eszközhöz kellett nyulni, hogy valami ritualis fürdőfélét, akár csak a legkezeletlenebb formában is, lehetőleg gyorsan és olcsón lehessen előállítani, bár az efféle fürdőket ritualis szempontból többek közt Kohn Schwerin sem találta megengedhetőnek.¹⁾

¹⁾ Az ilyen fürdővel, melyet Mohácson építettek, foglalkozik az ottani Borowitz Lázárnak Kohn Schwerinhez intézett, előttem fekvő

Még a családi élet is súlyos károkat szenvedett tisztaságában és bensőségében. Elhamarkodott, könnyelmű házasságkötések, úgy látszik, napirenden voltak és nem kevés bajokat okoztak. Nem ritkán esett meg, hogy bevándorolt zsidók, kik itt szerencsájüket keresték és várakozásukban csalódtak, hitlenül elhagyták feleségüket és várokozásukban csalódtak, a legnagyobb nyomorban maradtak hátra.¹⁾ Ilyen heterogen, meglehetősen nyers és váltakozó elemek nehezen voltak fegyverezhetőek és csak kelleetlenül alkalmazkodtak a fennálló szabályokhoz, vagy hitközségi határozatokhoz. A világi hatóságok többnyire szívesen támogatták ugyan az előljáróságot, vagy rabbit, ha rakoncátlanok, vagy olyanok megfenyítéséről volt szó, akik nyilvános megbotránkozásra szolgáltatott okot: de közbenjárásukat nem szívesen, többnyire csak vallásos kihágások megakadályozása vagy megbüntetése végett vették igénybe. A hitközségnek magának pedig csak két fegyelmi eszköz áll rendelkezésére. Az egyik volt a »chevra-kadisa«, mely méltatlan egyéneket egyáltalában nem vett fel, olyan tagokat pedig, kik a vallás vagy erkölcs ellen vétettek, kebeléből kizárt,²⁾ vagy temetésök alkalmával a szokásos végtisztesség megvonásával a rendes díjak megfelelő felemelésével büntetett. A másik a *hitközségi börtön*, Baján egy vasajtóval ellátott boltozatos helyiség, melybe a templom előcsarnokából lehetett bejutni, és mely oly szilárdan volt építve, hogy ellenállt a lángoknak, melyek az 1840-iki nagy tüzvész alkalmával a templomot elhamvasztották. Ebbe a börtönbe, melyet némely más községben egy, a templom előcsarnokában alkalmazott vas-kaloda helyettesített, a hitközségnek régi szokáson alapuló joggyakorlata szerint 12—24 órára elzárták azokat, akik valamely durva

levele; a zentaira nézve l. alantabb. Egy Bazinban létezett hasonló fürdőről l. Szóter Mózes, Döntvényár, Jőreh-Deá, 206. sz.

¹⁾ Egy beadvány fogalmazásában, melyet Kohn Schwerin a megyei hatóságnak szándékozott benyújtani, többek közt ez áll: »Számos példa van rá, hogy milyen szerencsétlenek ezek a szegények maguk. Különösen mennyire szerencsétlenek lesznek feleségeik és gyermekeik az ő öngyilkosságuk folytán, vagy az által, hogy ők az országot elhagyják, feleségeiket és gyermekeiket pedig nagy nyomorban hátrahagyják.«

²⁾ Ilyen eset van feljegyezve a bajai Ch. K. 456. lapján. A lap felső része, melyre az illető tag felvétele volt rávezetve, le van vágva, a megmaradt alsó rész a kizárást kimondó ítéletet tartalmazza.

kihágást követték el; a büntetést esetleg bűjtöléssel is szokták sulyosítani.¹⁾ De e két rendbeli javító eszköz, melyeket különben is ritkán lehetett alkalmazni, rendszerint elégtelenek bizonyultak.

Ehez járult még, hogy a rabbik szegényes állásaikban csak igen csekély tekintélyvel bírtak. Többnyire bevándorolt, hivatalukra kellő rátermettséggel nem bíró emberek voltak, kiket a keletkező félben levő községek oly szegényesen díjaztak, hogy kénytelenek voltak időközönként vándorútra kelni és helyenként zsinagógái előadásokat tartani, melyek fejében az egyeseknél adományokat szoktak gyűjtögetni.²⁾ Sőt számos ilyen fiatal hitközségnek egyáltalán nem is volt rabbija, hanem beérte a metszővel, ki szükség esetén a mindennapi életben felmerülő ritualis kérdéseket is elintézte.

Ezek a viszonyok azt eredményezték, hogy a bács megyei zsidóság, elejét veendő a mindinkább érezhetővé vált visszасահóságoknak, két hatóságot, egy világit és egy egyházit szervezett. Más megyék eljárását követve, a melyekben hasonló viszonyok uralkodtak, egy tekintélyes és befolyásos férfit választott »Ros-Medina«-nak, azaz »megyefőnök«-nek az akkori hivatalos nyelven, ellentétben a »zsidó bíró«-val, azaz a községi előjáróval. Ez a községek előjáróitól választott »Ros-Medina« ezeknek közös tanácskozásában elnökölt és mindenekelőtt oda-hatni tartozott, hogy a megyéjebeli zsidóság az általános türelmi adóhoz mennél kevesebbel járuljon, azután pedig, hogy a rájuk eső hányad helyesen elosztassék és, a mi földolog volt, a megyei hatóságok segítségével be is hajtassék. Mellette működött egy az egyes községek előjáróitól választott »megyei rabbi«, a ki vallásos kérdésekben, melyekhez akkor jogi kérdések is tartoztak, dönteni volt hivatala.

A mikor Kohn Schwerin bajai rabbi lett, a »Ros-Medina« tisztségét az ott lakó és talmudtudósok, valamint a báchurokkal szemben gyakorolt jótékonyága folytán előnyösen ismert Stern Mordechai Márkus viselte. Miután ez zilált anyagi viszonyai miatt Pestre költözött, hol 1849. május 19-én elhalálozott, Berger József Lőb, ki Mélykútban lakott, lett utódja,

¹⁾ Atyámnak élőszóval való közlése.

²⁾ V. ö. fent 129. l.

a kitől azután Popper Dániel¹⁾ Kohn Schwerin tanítványa, a ki mint ember és talmudtudós egyaránt kivált, vette át e tisztséget. Ez is Pestre költözött, hol aggkorában 1871 április 5-én elhunyt. Ő volt Bács megyének utolsó »Ros-Medina«-ja — mert a türelmi adó eltörlésével e tisztség magától megszűnt.

Mint megyei rabbi működött R. Izsák (Seckl) melléknevén: *Eibenschütz*, körülbelől 1775²⁾ óta. A hasonnevű morva helységből Magyarországra vetődhetett, és egy ideig Verseczen, valószínűleg mint rabbi élt, mert »R. Seckl Versecz«-nek is nevezték. Később mint bács megyei rabbi Zomborba került, a mely helynek harmadik melléknevét »R. Seckel Zombor« köszöni.³⁾ Nejének 1812-ben történt elhalálása után⁴⁾ már mint aggastyán Bajára költözött, a hol akkor R. Meir Asch mint rabbi működött és a hol nemsokára 1815 decz. 2-án elhunyt. Mint sírkövén olvasható »40 évig volt a szent nyáj pástora és jogi kérdésekben a gazdagot tekintetbe nem vette, a szegénynek pedig nem kedvezett.«⁵⁾

¹⁾ Néhai Popper Dániel, a kívül baráti viszonyban voltam, jeen dolgozatomhoz számos értékes adattal járult.

²⁾ Ez az alább közölt sírfelirattól következik. Az abban említett negyven éves rabbi működése azonban alig vonatkozik csupán csak megyei rabbiskodására. Csak annyit bizonyos, hogy mint ilyen halt meg.

³⁾ Sírfeliratában egyszerűen זעקל וועקל-nek nevezetik, a bajai hazkára alkalmával איבערשיין וועקל ר' וועקל מו"ה-nek; az ottani chevra könyvben (halottak névsora 144b.) זעקל ווערשיין néven említettik. Sírfeliratában néven említi Valentin Simon jankováci rabbi Kohn Schwerinhez intézett egyik kérdésében: בענין עירובי הצירות לא ידעתי למצוא דרך סלולה פה כדת מה לעשות. מחמת שהנכדים נוגעים העירוב בלילה ואין לו קיום אפילו שעה אחת. והנה שמעתי אומרים בשם הרב הגנוח מו"ה זעקל זאמבר וציל שיש תקנה להנחה העירוב בתוך הקרקע ועמדתו משתומם ...

⁴⁾ Dr. Fischer M. zombori rabbi úr szíves közlése szerint ez ott nyugszik; sírfelirata így hangzik: פיש האישה היבנית מ' מנקה אשת הרב הגדול מו"ה זעקל רב דנליל בא משקע יום ג' ד' ניסן תקע"ב לפ"ק הלכה נשמתה אל מקורה.

⁵⁾ Sírfelirata, melyet Bajából kapott egyéb másolatokkal együtt dr. Bruck S. szíves közbenjárásának köszönök, így hangzik: ויצא יצחק לישוע בשדה — שדה הכל תפוח — לחות בנועם ה' ולבקר בהיכלו — ועה צאן קדשים הוא הרב השלם הצדיק וישר בדרכו — ארבעים שנה היה מן עשיר לא נשא ודל לא הדר בריבו — מו"ה זעקל אב"ד דמדרינת באששקע יצ"א — נפטר בשם טוב ביום א' דרי"ח כסליו בשנת תקע"ו לפ"ק.

Halála után a megyei rabbi állása egyideig nem töltetett be, de az a tekintély, melynek Kohn Schwerin örvenedett, a megye rabbijai között az első helyet neki juttatta. Midőn tehát az 1827-ik évben tartott »aszifá«-ban oly vizsály tört ki, hogy Berger, a »Ros-Medina«, a lázongó elemeket meg nem fékezhetette, az összegyűlt hitközségi elnökök levélben felkérték, hogy jelenjen meg közöttük és »szüntesse be a garázdálkodást. E megbízásban, ugy látszik, sikerrel járt el, mert a hitközségi előljárók, a kik a megye összes községeit képviselték, egyhangulag a megye főrabbijának nevezték ki. Kohn Schwerin elfogadta a semmi fizetéssel nem járó tisztséget, azonban csak azon feltétel alatt, hogy a Ros-Medina, illetőleg az ennek elnöklése alatt gyűlésező »aszifa«, eszközölje ki számára a megye részéről azt a jogot, hogy házassági és válásos kérdésekben a feleket Bajára idézhesse. E tekintetben a hatóságok legyenek segítségére, a mennyiben az esetleges ellenszegülőket az ő kérésére kisebb büntetéssel, egész vagy félnapi elzárással, megbüntetik. Ezt a jogot a megyei gyűlés formaszerinti határozata, ugy látszik, megadta neki, mert ő azt tényleg gyakorolta. A hatóságok benne a megye választott főrabbiját látták, a kinek egyházi ítélkezését tisztelték és a mint több példából látni fogjuk, tekintélyükkel támogatták, a mire később Odry első alispán körözüvénye hivatalosan utasította őket.¹⁾

A bajai Ch. K. (149b) szerint meghalt: ש"ק ע"יה כסליו תקע"ו לפ"ק וקבר בוים א ר"ה כסליו הנצבה után. azaz 1815. december 2-án a szombat kimenetele után.

¹⁾ A megyei rabbiságra vonatkozó adatot Götznek héber cursív írással sajátkezűleg írt fogalmazványából vettem. A megyei hatósághoz intézett, vagy tán csak tervezett beadványnak csupán kezdete, egy nyolczadréti lap fekszik előttem. V. ö. Allg. Illustrirte Judenzeitung Pest. 1860. 140. l. Az első írat kelte, melyet mint megyei rabbi írt alá, az 1832. év, l. Alexandersohnnak alább megbeszélt Tomech-Kávod cz. művének I. 4. sz. A bajai Ch. K.-ben (toldalék 1b.) csak az 1837. évben — valószínűleg csak akkor kapta meg az alispán jóváhagyását — jegyzi magát mint »Bácsmegye főrabbijá« azzal, hogy nevéhez fűzi az *החנה פה ק"ק בא"ש ש"ק* (החנה פה בא"ש *néha*) és majd pedig *החנה פה ק"ק בא"ש ש"ק* — később csak az első formulát használja. E két formuláról v. ö. Szófer Mózes Rsp VI. 59. sz.

Bács- és az ezzel nemsokára azután egyesített Bodrog-megye összes községei készségesen vetették alá magukat az ő tekintélyének. Mint megyei rabbi résztvett az »aszifák« ülésin, hogy a türelmi adó igazságos elosztására ügyeljen, a vizsályokban, melyek ezeken napirenden voltak, közvetítsen, ha szükséges, mint bíró fellépjen, fontos esetekben a jegyzőkönyvet vezesse, vagy a hozott határozatokat formulázza.¹⁾ Jóváhagyása nélkül az egész megyében sem rabbit, sem met-szót nem alkalmaztak, még abban az esetben sem, ha az illetőnek másoktól meg is volt az autorizációja. A községek kebelében kitört vizsályok, az előljárók és hitközségi hivatalnokok közötti ellentétek, községi tagok elleni vádak, ha ezek az előljáróság határozatának, vagy pedig házassági kérdésekben a rabbi döntésének magukat alávetni nem akarták, eléje hozattak, ellenszegülők pedig, kik ismételt megidézésre meg nem jelentek, kivánságára erőszakkal elővezetettek.²⁾

A reája ruházott, nem jelentéktelen hatalommal soha vissza nem élt, hanem mindig csak a béke érdekében, a gyengék és elnyomottak védelmére élt vele. Az általa gyakorlott egyházi fegyelem, a mint azt a következőkben felhozott példákbl látni fogjuk, szigoru, de üdvös és a hol csak lehetséges volt, elnézéssel párosult. A hivatalos működésében tanúsított önzetlenséget és önmegtágadást mindenütt hálás tisztelettel ismerték el.

V. Vallásos iránya és türelme. A rabbinikus tudománynak sajátzerű művelése és gyakorlati alkalmazása.

Kohn Schwerin, a ki már életének delelő pontját átlépte volt, a mikor első rabbi állását elfoglalta, nemcsak koránál és külső megjelenésénél, hanem gondolkozásánál és érzésénél fogva is »öreg« vagy mint ma mondanók »orthodox« rabbi volt, születésénél és neveltetésénél fogva a mult század gyermeke. De világos és messzire látó szemével nemcsak korát

¹⁾ Az előbbi jegyzetben említett fogalmazvány szerint Lövy Izrael, dárдай rabbihoz 1841-ben intézett előttem fekvő levélben egybeket közt így írja: *גם לא מצאנו מנה מהעשה מראשי המדינה בעסק אנשי המלחמה* ezt írja: *כפי פקודת המלך*

²⁾ Mindezekre nézve a következőkben több példát hozunk fel.

értette meg, hanem sejtette egy ujkor közeledtét is. Rabbini-kus tevékenysége egy erkölcsileg magas, élesen kidomborodó, önálló jellemnek kifolyása volt olyan vallásos gondolkodással, mely akkor nem mindennapi volt.

Az aprólékosságig lelkiismeretes az összes vallásos szokások gyakorlatában, még azokéban is, melyek nem általános kötelezők¹⁾, de távol állott attól, hogy ezt másoktól is követelje. Komoly, sőt kérlelhetlenül szigorú volt, ha vallásos intézmények forogtak szóban. Így pl. elősegítette a szegedi hitközség törekvéseit, mely 1836-ben a szombat szentültartását hatósági segítséggel biztosítani akarta, azzal, hogy egy német nyilatkozatban a szombati nyugalom megszegőit nemcsak tanuskodásra és eskütevésre képteleneknek, hanem az akkor Magyarországon általánosan elterjedt szokás szerint, a törvényszéknél feljelentendőknél és megbüntetendőknél mondomta.²⁾ Sőt egykor több pesti zsidó kereskedőt, a kik Baján vásári bódékban rós-hassáná-kor árultak, a helybeli hatósággal 24 órára bezárattak.³⁾ A mellett elnéző, sőt előékeny volt ártatlan vagy jogos követelésekkel szemben, melyek akkor az istentiszteletre, hitközségi rendre, gyermeknevelésre vonatkozólag félénken bár, de már szélesebb körökben felhoztak.⁴⁾ A zelota körökből eredő kísérletekhez, melyek ezen törekvések ellen küzdöttek, sohasem csatlakozott, nem ritkán pedig mint pl. a paksi rabbigyűlésen határozottan fellépett ellenök.

Mint minden kabbalistikus habarodásnak és az akkor Magyarországon is elterjedő chaszidismusként határozott ellen-sége, elszántan fordult ama hyperorthodoxia ellen, a mely az átvett formákhoz, bár minden vallásos tartalom híján vannak is, nemcsak mereven ragaszkodik, hanem azokat új megszo-

¹⁾ Emlékszem még arra a szent borzalomra, melylyel mint gyermek néztem, ha az aggastyán az engesztelő nap előestéjén a bűnbánati imák elmondása mellett »Malkoth«-ot veretett magán, mely alkalommal a templomi szolga 39, természetesen csak jelzett ütést mért reá e czélra készített szíjjal.

²⁾ A nyilatkozatot l. *Löw és Kulinyi*, A szegedi zsidók, Szeged, 1885. 166-7. oldal; az ezzel összefüggő eseményeket illetőleg ugyanott 164. és köv. l.

³⁾ A nagy feltűnést keltő eseményre, mely gyermekéveimben (1846-48) játszódtott le, még élénken emlékszem.

⁴⁾ V. 6. alább az általa kidolgozott templomi rendet.

ritásokkal, ugynevezett »kerítésekkel« (gedárim) megtartani és megerősíteni iparkodik. Ez csak a nyilvános és magánélet kárára történik, ugymond, mely ezáltal annyira megszorítatik, hogy ezeket a kerítéseket ledönteni kényszerül, végül pedig magukat a vallásos intézményeket sem kiméli, melyeket védeni hivatottak. Az ilyen fölösleges, szigorú megszorítások, így folytatja, veszélyeztetik a vallás lényegét, mert a talmud szerint »hasonlók azokhoz a tökökhöz, melyeket olajos hordókba tesznek, hogy a hordót megtöltsék. A tökök kiszorítják az olajt«¹⁾

Másrészt pedig a leghatározottabban elítélte Chorin reformátori működését, a nélkül azonban, hogy valamikor résztvett volna azokban az üldözésekben, melyeket Chorin ezért szenvedett. Az ilyen, rendezésbe tervszerűen előkészített üldözésektől, melyeket szabadelvű rabbik ellen nem ritkán inscenáltak, mindig távoltartotta magát. A szegedi rabbinak megválasztott Pillitz Dániel, mielőtt állását elfoglalta, levélben megkérte legfiatalabb lányának kezét.²⁾ Kohn Schwerin az ajánlatot visszautasította, mert a szabadelvűség hírében álló Pillitz neki nem tetszett. De a mikor a szegedi község 1845-ben Pillitz ellen, egy talmud ellenes röpirat közzététele miatt, tőle is nyilatkozatot kért, azt felelte, hogy »vállait ezzel az igával ne terheljék«. Ezt a nyilatkozatot, melynek hozzá kellett volna járulnia, hogy Pillitznek állásától való felfüggesztését a magyar helytartóságnál kieszközöljék, még akkor is megtagadta, a mikor a szegediek néhány hóval később egy

¹⁾ Egy előttem fekvő zsinagógai előadásában így szól: יעניי סייג לא תורה: לא אמרו סייגים לתורה... שראוי לנדור בכל איסור המור אבל לא להרבות בנדורים. כי הנדר הוא לשמירה שלא יקלקל הכנס... אבל מי יעשה כמה נדרים לנדור הראשון? וכל העושה כן, אם ירבה נדרים מבחין יגול דרך רבים ואם ירבה אותם מבפנים בישותו. ישחית כרמו ויהיה הטפל מרובה על העיקר. ודאיתו בנמנו (ירושלמי שבת פ"א הלכות) על י"ח דברים שגזרו פלוגתי... משל לחביות של שמן וכו', כי ע"ר רב נדרים יתקלקל הדת, כי יאמרו מי יגול לעמוד בדבריהם אם יאסרו לנו גם המות? ואז אם ירצו לעבור על דבריהם. יפקרו גם במצות התורה

²⁾ Pillitz levele birtokomban van.

³⁾ Der Talmud und die Perfectibilität d. Mosaismus vom Standpuncte der Reform beleuchtet von Theodor Bürger Pest 1845. 8°. Hamar kisütötték, hogy Theodor = הנאה (ez volt Pillitz héber neve) és Bürger = πολιτης = Pillitz. L. Löw és Kulinyi, i. h. 168. l. köv.

61 hitközségi tagtól aláírt levélben kérésüket a legsürgősebben ismételték.¹⁾

Hasonló magatartást tanusított, a mikor Lőw Lipót Kanizsáról Pápára hivatott, a hol megválasztását az orthodoxok a leghévesebben elleneztek. Néhány megyei hivatalnok tanácsára, a kik részükön voltak, a legtekintélyesebb községek²⁾ és rabbiktól nyilatkozatokat gyűjtöttek Lőw megválasztása elleni tiltakozásuk támogatására. Pozsonyból és más községekből az ilyen véleményezések már be is érkeztek és pápai hitközségi tagok nagyszámu gyülekezete, »a kiknek lelkek elkeseredett, szívök fájdalomtól lesújtott volt a hit és vallás veszélyeztetése miatt és az erőszakosak miatt, a kik azt a bizonyos kanizsai férfit rabbinak akarták«, Perls Izsák Mózeshez, akkori bonyhádi rabbihoz fordult, hogy még több ilyen véleményezést gyűjtjön. Perls 1846 július havában Kohn Schwerintől is kért ilyen nyilatkozatot, a ki azonban, habár Lőwnek vallásos irányával sem volt megelégedve, erre rábíratott nem volt.³⁾

A talmud és a rabbinikus irodalom tanulmányozása élete főfeladatát ugyszólván elemét képezte, de azért becsülte a világi tudást is, melynek elsajátítására tanítványait egyenesen ösztönözte. Gyermekeit nemcsak gondosan taníttatta a német olvasásban és írásban, hanem egy keresztyén tanítótól, a ki pürimkor rendszeren vendége volt, a magyar nyelvben is,⁴⁾ a mi 70—80 évvel ezelőtt zsidó házban — hisz zsidó népiskolák nem léteztek — csak kivételesen, tán rabbiházban sehol sem volt található. Legfiatalabb vejét, a cseh születésű Schulhof Ezekielét is, a ki házában a rabbi pályára készült, a magyar nyelv megtanulására buzdította, melynek ismeretét, úgy mint a képességet egy az egész közönség által érthető

¹⁾ Az előttem fekvő levél kelte: *היום למבני תור הנאולה* így kezdődik: *שנית באנו לבקש סליחה על אשר מצאנו את לבבנו לעבור על רצונו השטרות אשר צוהו עלינו בל נעמים עלינו על שכמו להטריח את נפשו הקרה אדות הפרעדיגער אשר מר לנו מר ואנחנו מבוהלים ודחופים*

²⁾ A levél, melyet Perls ez ügyben hozzá intézett, birtokomban van. V. ö. Lőw és Kulinyi u. o. 162. old.

³⁾ Atyám közlése, a ki gyakran beszél Gyöngyösi jurátusról, a ki a magyar nyelvre tanította.

német beszédnek megtartására, a rabbinak, a ki vele bir, nagy előnynek tudta be.¹⁾

Ő ugyanis a templomi szónoklatnak sokkal nagyobb fontosságot tulajdonított, mint a korabeli rabbik túlnyomó nagy része, és — ami akkor ritkaság számba ment — nemcsak az u. n. »jó szombatok«, hanem ha csak szerét tehetette, minden szombati istentiszteletnél beszélt. Nem annyira egyes bibliai és talmudi helyek szellemes magyarázatára, mint a hívek lelki é-tülésére és nemesítésére törekedett. *Derásáiban* legszívesebben az »Atyák mondásai« erkölcsi tétéleivel foglalkozott.²⁾ Különös alkalmakkor ünnepies istentiszteletet szokott rendezni, és ilyenkor megfelelő, olykor-olykor német alkalmi beszédek is tartott, melyek bár nyelvezet dolgában nem voltak teljesen szabatosak, mégis forma és tartalom tekintetében közel állottak a modern predikációhoz.

Igy pl. 1846-ban, a türelmi adó beszüntetésekor háladáó istentiszteletet tartatott, amikor is e vívmány erkölcsi oldalát oly nyílt és öntudatos szavakkal hangsúlyozta, amint azt akkori zsidó szószékről ritkán lehetett hallani. »Ez az adó« — így szólt — melyet minden méltó ok nélkül, csak azért kellett fizetnünk, mivel a »zsidó« nevet viseljük, gyalázatunkra szolgált a népek között«; ennek megszüntetése remélhetőleg a zsidó öntudat megerősödésére fog vezetni. Ezért kötelességünk hálát adni a királynak, ki »eltávolította rólunk e gyalázatot«, a nádornak, ki befolyását a zsidók javára érvényesítette, és az ország rendeinek, kik ezen reánk nyomasztó és annyira meg-szégényítő adó megszüntetésén fáradoztak, mely adó törvénytelen és jogtalan volt, mivel mi is e haza fiai vagyunk, az ország többi lakóival egyaránt viseljük a közterheket, sőt ele-

¹⁾ Egy Schulhof számára kiadott ajánló levelében egyebek közt ezeket írja: *הנהיג בחכמת התורה והוא מישלם גדול, כי גם לשון המדינה, אשר באסיפת שרי המדינה הגדולים הפרתמים ושירי הקומודאטע הוסכם להגדיל לשון אונגארין, צויתן על התנן הוקר שילמד אותו על בדין, וכן עשה . . . או אם יחפצו לזמנם לדרוש כלשון המובן לכל השומעים אנשים ונשים — בשנתה ידעין רב לה.*

²⁾ Ilyen szombati és ünnepi előadások nagy számmal vannak birtokomban. Csekély kivétellel élte utolsó 10 évéből valók, midőn a 80—90 éves agastyánnak elég volt pusztán a gondolatmenetet, vagy csak a jelmondattakat leírni. A régebbieket a bajai tűzvész pusztította el.

tünket is koczkára vetve szembezállunk az ellenséggel, mely e haza jólétét megtámadná.«¹⁾

Midőn Horváth Nepomuk János az akkoriban Grassalkovich hercegi uradalomhoz tartozó Baja örökös bérlője (még 1840 előtt) hirtelen meghalt, akkor a bajai zsinagógában külön gyászistentiszteletet tartottak. Ez alkalommal Kohn Schwerin hosszabb német beszédet tartott, mely akkoriban nem csekély feltűnést keltett,²⁾ és mely nyilván kiváltképen nem zsidó hallgatóságára akart hatni. Hangsúlyozza a zsidó vallás türelmességet, mely szerint »minden nép erényes fiai részesülnek a túlvilági üdvösségben,« és fejtegeti, hogy a vallás szabványai mellett vannak még »természetes törvények« melyek erkölcsi tisztaságot és önmérsékletet követelnek, és az embert megnevesítik.

Az ujonnan épült bajai templom felavatására fogalmazott, de meg nem tartott beszéde, melyre még visszatérünk, szintén német nyelven volt fogalmazva és hasonló szellemtől áthatva.

Ez adatok kiegészítéseül hadd álljon még e helyütt néhány gyermekkori emlékem.

Úgy körülbelül 9 éves fiú lehettem, mikor egyszer kezembe került az *Ezeregy éjszaká*-nak egy példánya. Sokat töprenkedtem fölötte, vajjon csakugyan vannak-e varázslók, daemonok és mindenféle csodaállatok, melyek e mesékben előfordultak, és rászántam magam, hogy megkérdem nagyapámat anélkül hogy sejtettem volna, hogy ezzel kicsoda dilemma elé

¹⁾ Az előttem fekvő beszédből kiemelem a következőket: שהמסים היינו צריכין לתת על לא דבר, רק לפי ששם ישראל עלינו, ועיי זה היינו חרפה בנים ובפירט להמון עם . . . ובכטול הבוון הגדול הזה ממילא בשלה חרפתנו מן העמים ואפשר שזה יהי לנו לאות שנתקיים הכתוב ואף גם זאת כהוותם בארץ איביהם וכו' . . . הן לכל זאת עלינו לתת שבח והודאה למלכנו, שהסיר מעלינו חרפת העמים . . . גם אדונינו הפלאאון הגדול הסרו עמנו להצדיק אותנו לפני מלכינו, גם שרי המדינה שהיו ראשונים באסיפת שרים ומנהיגי המדינה לזכור אותנו לטובה ולדבר על לב המלך . . . בגלל המם הזה אשר לא כרת ובלא יושר, כאשר גם אנהנו מילדי אנשי המדינה וישיאים כל מסי המדינה ככל העמים מבני המדינה, אף גם חרפנו נפשינו לעמוד לפני אויב הכלות טובת המדינה . . .

²⁾ Ó-Becsen lakó veje Freund elkérte a beszéd szövegét, mely ilyen módon megmenekült a tűzvészől, Freund hagyatékából pedig birtokomba jutott.

állítom. Rövid gondolkozás után, a már akkor 90 éves, jámborhitű, de felvilágosodott elméjű aggasttyán így felelt: »Hajdanában lehettek ilyen dolgok, mert a biblia beszél varázslókról, a »gémára« már daemonokról és csodaállatokról is; de azóta a természet megváltozott¹⁾ és ezek a természetfölötti dolgok többé nem léteznek, nem kell bennük hinned.« Mikor Rasiból és a misnából kihallgatott, nagyon gyakran bűzített, hogy szorgalmasan foglalkozzam természettannal, geographiával és nyelvtannal is. Mindig megdicsérte és ösztönözte unokáit, ha a bajai zsidó népiskolában, az ország egyik legrégebb és legjobb berendezési iskolájában, jó előmenetelt tettek, és a kalligraphált német nyelvű újévi üdvözlétek, melyeket neki átnyújtottak, mindig nyájasan fogadta, és a héber szövegükkel együtt megőrizte.²⁾ Mellesleg mondva, szorgalmas újság olvasó is volt, különösen 1848—9-ben, a mikor is őt mint a magyar szabadságharczok lelkes hívét fogjuk még megismerni. Ezek ugyan magukban véve jelentéktelen dolgok, de egy akkori öreg rabbira meglehetősen jellemző vonások.

Rabbinikus tevékenységének főfeladatául természetesen a »tanulást és tanítást« tekintette, csak hogy nem az akkoriban általánosan elterjedt módon teljesítette. Ama régebbi talmudi autoritasok módszerét követte, kik nem voltak rabjai a betűnek és hagyományos felfogásoknak, hanem elég bátorsággal bírtak, önálló véleményt formálni, kik a »tóra igáját« inkább könnyíteni, mintsem nehezíteni igyekeztek s kik nem tündökölni akartak szellemükkel, hanem az igazságot felkutatni.

A talmud tanulmányozásában, melylyel rendszeren éjfélen túl foglalkozott, határozott ellensége volt az 1500 táján Pollák Jakabtól feltalált s akkoriban országszerte divó u. n. *pülisztikus* módszernek, mely mesterkéltséggel, bár olykor-olykor igen elmés dialektikával nehézségeket és ellenmondásokat kutat fel, hogy azokat aztán ugyanilyen módon elsímíthassa. Amit ő nagyra becsült, az a »lapról való tanulás« volt, azaz a talmudi szöveg egyszerű szószierinti értelmének kutatása, és

¹⁾ Ez a talmudi irodalomból átvett szólásmód (שתנה הטבע) ráutal a forrásból, melyből ez argumentatio ered.

²⁾ Néhány ilyen újévi üdvözlétek hátrahagyott levelei és irományai között találtam.

ebben ő mester volt, kit kora tudósai tekintélynek ismertek el.¹⁾ A kommentárok közül csak az ugyane módszert követő régibeket, de ezeket aztán behatóan tanulmányozta, kiváltképen Rasi utólérhetetlen minta-kommentárját, melyről azt szokta mondani: »Rasi idejében minden csepp tintát arannyal kellett felmérni.« azaz nála nincs semmi fölösleges; minden szót gondosan kell mérlegelni.²⁾

A talmud későbbi magyarázóira és feldolgozóira (acharonim), kik többnyire a pilpul módszerét követik, nem sok figyelmet fordított, sőt tanítványait gyakran intette, hogy ne sokat foglalkozzanak velük, mert az elfecsérlése a drága időnek, sőt olykor zavaróan és károsan hat.³⁾

Ha rabbik, vagy egyéb talmudismerők felkeresték, hogy vele »tóráról beszélgessenek« és agyafúrt kérdéseket vetettek fel, hogy azokat mesterségesen felállított elméletek segítségével megoldják, ő, ahelyett hogy mindjárt a szokásos vitába bocsátkozott volna, fel szokta szólítani az illetőt, hogy előbb vegye át vele együtt a talmud ama helyét, melyből az értekező kiindult. Miután ez Rasi és más régibb kommentátorok gondos tanulmányozása mellett megtörtént, azt szokta mondani a kérdést feltevőnek: »No most mondja meg még egyszer, hogy voltaképen mi volt magának feltűnő.« Az illető rendszeren kénytelen volt bevallani, hogy a talmudi helynek *ilyen* felfogása és magyarázása mellett a vélt nehézség egyáltalában nem létezik és az egész mesterséges dialektikával felépített légvár magától összedől.

Hogy mennyire sajátos és önálló volt az ő talmudi

¹⁾ *הא העמיד העולם ברגל התורה אשר לא היה כמותו ללמוד דרך* Perlesz Baruch A. fentemlített gyászbeszédében.

²⁾ E szabályt gyakran véste emlékezetembe ifjúkori tanítóm, boldogult emlékü Perles Baruch A., müncheni barátom dr. Perles József atyja, nagyatyám nevében, kinek legkedvesebb tanítványa volt. A jeles férfú később évek hosszú során át mint rabbisági assessor működött Götz oldalán, később Götz halála után mint rabbihelyettes.

³⁾ Blitz Márk, bezdáni rabbinak és volt tanítványának írt egy előttem fekvő levelét e szavakkal végzi: *יאשיב בנאוות שלום ואומר: יישיר: הריגל לאורייתא. ואל השנה הרבה כדברוי האחרונים כאשר כבר הודעתך, כי הריגל בהם מאוד מחבר לו מוהמן הירק וללא יועיל הלואו שלא יזיק* Ugyanezt kiemeli Bernstein József úr (Szeged), ki szintén tanítványa volt, hozzám intézett 1893. okt. 3-áról kelt levelében.

módszere, azt a legszembetűnőbb módon bizonyítja a szülőföldéről Vág-Vecséről R. Vecs Jakabnak nevezett, Neuschloss Jakabhoz való viszonya, ki az akkori rabbik között tekintélyes helyet foglalt el. A kölcsönös tisztelet, melyet egymás iránt halálukig tanúsítottak, gyermekeik összeházását vonta maga után, mivel mindegyikük abba helyezte büszkeségét, hogy a másikkal sógorságba lépjen. Azóta élénk levelezésben álltak egymással. Leveleikben, miután családi viszonyaikról néhány szívélyes szóval megemlékeznek, nagyszabású talmudi fejtegetésekbe bocsátkoznak, melyeknél rendszeren a következő körülmény tűnik szembe: Neuschloss, Szófer Mózes ifjabb tanítványainak egyik legkiválóbb alakja, nélkülözte Götznél az élelméjü megkülönböztetéseket, valamint az újabb és legújabb rabbinikus irodalom belevonását; emez ellenben azt cselekszi, hogy az előbbinek legszemesebb értekezéseivel, anélkül, hogy bővebb tárgyalásukba bocsátkoznék, szembe állítja a talmud egyszerű szó szerinti értelmét, amint az a régibb kommentárookban ki van fejtve.

A két elismert nagy talmudista nem tudta egymást megérteni és a talmud eme mondásával vigasztalta magát; »Ez is, az is az egy élő Isten szava.«

Kohn Schwerin oly szilárdul meg volt győződve a talmud egyoldalú pilpulisztikus felfogásának káros voltáról, hogy tanítványainak, ha őt elhagyták, hogy más híres mesterek tantermét felkeressék, el nem mulasztotta lelkükre kötni, hogy »egyszerű tanmódszerüket« el ne feledjék.¹⁾ A pilpul káros és rút kinövéseire még nyilvános templomi előadásában is rámutatott.²⁾

Az eddigiekben ismertetett elméletét a gyakorlatba is átvitte. A későbbi rabbinikus tekintélyek döntéseit nem tekintette megmáshíthatlan normáknak, még kevésbé szentírásnak, melynek szavain nem szabadna gáncsolódni. Volt elég bátorsága a régibb forrásokat önállóan értelmezni, és ezek alapján a rendes gyakorlatlól eltérő döntéseket hozni, legtöbbször

¹⁾ Több tanítványának, többek közt boldog emlékezetü tanítóm, a bajai rabbisági assessornak, Perles Baruch A.-nak szóbeli közlése.

²⁾ Így a »Pirke-ábóth« I. 17-hez fűződő egy előttem fekvő fejtegetésében.

azért, hogy valamely enyhébb felfogásnak szószólója lehessen és a körülményeket latba vetve, a kérlelhetlen betű ellenében könnyítéseket érvényesíthessen gyakran nem csekély bámulata-ra sőt rémületére tanítványainak, és vele levelezésben álló barátjainak.¹⁾

E módszert kivált akkor alkalmazta, ha arról volt szó, hogy egy községet, vagy akár csak egyes embereket, különösen szegénysorsúakat valamely kártól megkíméljen, vagy hogy valakinek a becsületét, vagy méltóságát, hivatalát és ez által kenyerét megmentse. »Egyszerűen kimondani, hogy valami tilos (ószúr), vagy hogy élvezete tilos, (tréfó) vagy valakit egyik vagy másik vallásos hivatal viselésére alkalmatlannak (pószur) nyilvánítani, ez nagyon olcsó jámborság, melyhez — így szokta mondani — nem sok talmudi ismeret szükséges.«²⁾

Jellemző egy magában véve jelentéktelen dologban való eljárása. Monostorban, egy bácsmegyei faluban hivatalából elmozdítani akarták a metszőt, mivel öreg kora mellett tartani lehetett tőle, hogy a keze már nem elég biztos. Az ügy Kohn Schwerin elé került, ki úgy döntötte el a kérdést, hogy az aggastyánt meg kell hagyni hivatalában. Egyik tanítványa, Blitz Mordechai, bezdáni rabbi, ki az elbocsátás mellett döntött volt, csodálkozását fejezte ki előtte e döntés fölött, melynek okát ő be nem láthatta. Kohn egyebek közt így felelt rá: »Való igaz, hogy Schor Ephraim Salman³⁾ óva int, hogy öreg embert nem szabad metszőnek alkalmazni; azonban a régibb tekintélyű Agur,⁴⁾ melyre e kérdésben hivatkozik, hozzá teszi, hogy minden az illetőnek egyéniségétől függ.« Ennél fogva ő, — Kohn Schwerin — a szóban levő metszőt egy megbízható szakértő által megvizsgáltatta, vajjon tényleg reszket-e vagy gyengeséget árul-e el a kés kezelésénél, és személyesen is meggyőződött felőle, hogy ez az eset nem forog fenn. Ami pedig Landau Ezekiel döntését illeti, melyre Blitz hivat-

¹⁾ Erre nézve reám maradt levelezésében számos jellemző adatra bukkantam.

²⁾ »Sok fáradtságot vettem magamnak — így szokta volt mondani, — hogy az ügyet enyhén intézhessem«. Több idevágó jellemző példával még a következőkben fogunk találkozni.

³⁾ A רביות שור szerzője.

⁴⁾ Landau Jakob Baruchtól a XV. sz. második felében.

kozott, hogy a metszőt hivatalára alkalmatlannak nyilvánítsa, hát ő megvallja, hogy Landau döntvényei nincsenek birtokában, és hogy ez idő szerint Baján egyáltalán nem kaphatók.¹⁾ »Azonban — így folytatja — megvallom neked az igazat: Tisztelet becsület e döntvények szerzőjének, de, mégha ismerem volna is a véleményét, mint a hogy nem ismertem, azt a metszőt én még sem nyilvánítottam volna hivatalára képtelennek, és nem fosztottam volna meg egy istenfélő embert a kenyértől.«²⁾ Ezután bebizonyítja, hogy a talmud és a régibb decisorok értelmében az öregség magában véve nem tesz alkalmatlanná a rituális metszésre és megjegyzi, hogy ő maga részéről, egy kipróbált jámbor és tanult öreg emberhez több bizalommal van, mint a legtöbb fiatalhoz, ki nagyon is gyakran ép oly tudatlan, mint megbizhatatlan.

VI. Rabbikus tanítói működés és joggyakorlat.

Mióta Kohn Schwerin rabbi lett, évről-évre mindinkább szélesbbedett tanítványainak köre. Mindinkább nagyobbodott az ifjak száma, kiket tudományának híre Bajára csődített, olyanira, hogy az aránylag kis község csak nagy nehezen tudta őket szállással és a szokásos »koszt-napokkal« ellátni. Mind ezeknek atyai barátja volt, kinek gondoskodása tanítványainak jövőjére is kiterjedt. Arra oktatta őket, hogy már talmudi tanulmányaik ideje alatt hajlamaik és tehetségeik szerint gyakorlati pályára készüljenek. Kipróbált, idősebb tanítványai számára még a jövőendő élettársat is kiszemelte, a kit rendszerint el is fogadtak. Mindannyival írásbeli érintkezésben maradt még akkor is, ha — ama kor szokása szerint — más jeles mesterek iskoláit felkeresték, hogy azok talmudikus módszerével megismerkedjenek, sőt még az önálló állásban levőkkel is érintkezett és hozzá intézett levelek gyakran megható módon mutatják a szeretetteljes gondosságot, melylyel írá-

¹⁾ Nyilván a bajai tűzvész következtében.

²⁾ E levelet a címzett nem rég meghalt fiának és hivatalbeli utódjának, Blitz Adolfnak (Bezdán) köszönhetem, ki atyja hagyatékában találta.

nyukban volt és a viszony bensőségét, mely a mester és egykori tanítványai közt mindvégig fennállott.

Tanítói működésében első sorban ama elv vezérelte, hogy »tórát terjesszen«, mire Dél-Magyarországban nagyon is rászorultak, a hol a talmud tanulmányozása a fönt 1) vázolt viszonyok folytán igen csekély ápolásban részesült. És ezen feladatnak teljes mértékben megfelelt. Századunk első felében alig volt ott község, melynek nem lettek volna a talmudban járatos tagjai és ezek csaknem kivétel nélkül mindannyian Kohn Schverin tanítványai voltak. *Ilyen* tagokat akart ő a zsidóság számára nevelni, nem pedig rabbikat képezni, sőt gyakran tanítványait egyenesen visszatartotta attól, hogy rabbiságot vállaljanak.

Ezen körülmény magyarázza ama tényt, hogy azon ifjak hosszú sorában, kiket félszázados működése alatt a talmudi tudományokban oktatótt, sok tekintélyes magántudósra, de aránylag csak kevés hivatalban levő rabbira akadunk.¹⁾

»Tanítás és tanulás« mellett századunk elején még a birói hivatal is a rabbi hatáskörébe tartozott. Biráskodása nemcsak házassági és egyéb családi viszályokra, vagy a községben felmerült vallási differenciákra terjedt ki, hanem olykor magánjogi perekre is, melyeket a felek, néha oly esetben is, ha az egyik fél keresztény volt, a rabbi elé vittek, a ki gyorsabban és olcsóbban döntött, mint a rendes törvényszék. Minél nagyobb volt a rabbi hírneve, annál sürűbben fordultak hozzá peres ügyekben még a messze távolból is. Kohn Schverint rendszerint Baján keresték fel a felek, hol a szóbeli tárgyalásokra megjelentek. Gyakran a helyszínen eszközölték a kihallgatásokat és tanuvallomásokat, a melyeket azután hozzá

¹⁾ Ezek közül felemlítendőek: Valentin Simon rabbi Jankóváczon, Blitz Mordechai rabbi Bezdánban és ennek fia és utóda Blitz Adolf; Ullmann Izer, zentai rabbi, kit 1848-ban a szerbek kegyetlenül meggyilkoltak; Perlesz Baruch Áser, rabbisági assessor és egy ideig rabbihelyettes Baján; Füchsl Wolf Löb, egymás után rabbi Miván (a hol született), Abonyban, Mezőturon és Beeczkón; Heil Sámuel, rabbisági assessor Bonyhádön; Wolf Efraím, rabbi esztergomban; Weber, rabbi Adán, ki később Palesztinába vándorolt ki; Judel Gyarmat rabbi Weinernben; Silberstein Salamon, rabbisági assessor Bonyhádön; József ben Jiezechák, rabbihelyettes Bács-Almásön és végre, Schulhof Jechezkel, Kohn Schwein veje, a kire még visszatérünk.

beküldtek, hogy azok alapján döntsön. A hivataloskodása alatt elintézett jogesetek számát illetékes helyen ezrekre teszik.¹⁾

Hogy az igazságot kiderítse és konok vétkeket megpuhítson, oly eszközökhöz is fordult, melyek jellemzők a kornak kulturállapotára, a melyben alkalmaztattak és ritkán tévesztették el hatásukat. Ilyenek voltak a »sulyos átok« és a »sulyos eskü«. Előbbit fontosabb, vagy bonyolódott jogesetknél alkalmazták és a zsinagógában nyilvánosan mondták ki mindenekre, ki a fenforgó esetben tanúvallomást tehetne és nem jelentkezik.²⁾ A »kemény« vagy »nehéz eskü« a viszonyokhoz alkalmazott formulából állott, mely a középkori zsidó esküire emlékeztet s átkokat foglal magában, a mint épen az illető rabbi fantáziájából kikerültek. Rendesen bizonyos formások kíséretében alkalmazták, melyekkel az eskütevőre hatni akartak, hogy rettegjen a hamis eskütől. Egy ilyen eskü, melyet Kohn Schverin az engesztelési nap előestéjén a zsinagógában, a frigszekezény előtt tétetett le olyan egyennel, kit egy reá bízott pénzüsszeg elsikkasztásával gyanúsítottak, eredeti fogalmazásában ránk maradt.³⁾ Egy pár esetben az esküvő

¹⁾ מלילות באשקען לאפים הביאו לפני משפטים ופירות, így a gyászbeszédben, melyet tanítványa Perlesz Baruch A. mondott koporsójánál. A gyászbeszédet és a tovább idézett emlékbeszédet felejtethetlen barátomnak, néhai dr. Perlesz Józsefnek köszönöm, a ki apja hagyatékából rendelkezésemre bocsátotta.

²⁾ Előttem fekszik egy ilyen »nehéz átok« Kohn Schverin héber kurzírájában, mely következőképen hangzik: »קבלת היום המור, Ein jeder Mensch von uns, wer eine Wissenschaft hat von dem Geld, welches Reb Mendl Hirsch seinem Schwager Reb Wolf Reitzer von יום טוב hat aufzuheben gegeben, und laut der Rede von Reb Mendl Hirsch bei dem Reb Wolf Reitzer ist entwendet worden, ist schuldig Solches öffentlich hier auszusagen. Wer aber Solches warhehlt und hier nicht sagen will, ist auf sich מקבל einen היום המור zu sein מורה ומורה auf dieser Welt nach und nach seinem Tod, dass seine ישמה soll nicht kommen בעולם כהיו והשמות, weil dadurch eine ganze Familie unglücklich ist gemacht worden. Amen.«

³⁾ Vonatkozik az előbbi jegyzetben ismertetett esetre s ekép hangzik: »שבועה קדושה בן דבורה, Schwöre hier hier schwöre in Tagen was bestimmt ist, Gott anzurufen, besonders in den שבועה - Tagen und ר"ה und י"ב, dass ihm Gott soll מוחל seine עונות sein und eine ספיי תורה משה geben, und in gegenwart dieser תורה משה Gebote mit göttliche Gebote enthalten, in welchen die Uebertreter dieser Gebote mit grossen Strafen und vielen sehr bitteren קללות bedroht worden sind: so

félre halotti ruhát adatott, s a templom előcsarnokában kiterítette arra a »mosdó-deszkára«, melyen a halottak rituális fűrésztését szokták végezni, és körülvette a chevra kadisa tagjaival, kik égő gyertyákkal álltak mellette. Ilyen »kemény eskű« tényleg sok konok tagadót vallomásra készítetett.¹⁾

Leginkább a házassági viszályok kiegyenlítésére fordította figyelmét, lehetőleg a nőnek védelmére kelve, a ki az akkori jogviszonyok közt csakugyan a »gyöngé« fél volt. Hogy célt érjen, még nagyobb utazásoktól sem riadt vissza; szükség esetén érvényesítette tekintélyét, mint megyei rabbi, a menyiben a renitensekkel szemben a világi hatóságokhoz fordult, melyek törekvéseit készségesen támogatták és döntéseit jogerős ítéletnek tekintették.²⁾

A házasságnak akkoriban fölötte gyakori, nem ritkán könnyelmű felbontását tőle telhetőleg megakadályozta, vagy legalább megnehezítette, főleg ha a nő beleegyezése hiányzott, a kinek igen gyakran akarata ellenére is küldötték, olykor lábaihoz vetették a rituális válólevelet. Nőket, a kik házassá-

schwöre ich einige Stunden vor כל נדרי, am Anfang des יום הדין הגדול, dass von dem Geld, welches mein Schwager Mendl Hirsch mir hat aufzuheben gegeben, und nach seiner Rede er, als er die Brieftasche selbst aus dem Kasten genommen hat, leer gefunden hat, ich gar keine Wissenschaft habe, wo das Geld ist hingekommen, viel weniger ich selbst, oder mein Weib es gestohlen haben. Sollte ich so leichtsinnig sein, aus Habsucht hier in einer solchen wichtigen Stunde, wo ein Jeder, der nur ein wenig Glauben an Gott und an seine Heilige תורה hat, vor dem יום הדין zittert, falsch zu schwören: sollen mich alle קללות, welche in diesen heiligen תורה ספרי stechen und noch dazu alle Unglücksfälle treffen, welche nur möglich sind auf dieser Welt und יום השם soll auf mir גור sein ביום הדין alle schwere und bittere Krankheiten ohne Hoffnung eine Befreiung zu erleben. Auch soll ich so arm werden, dass man mich, um mein Leben zu fristen, soll müssen hermführen zu Betteln« . . .

¹⁾ Egyebek közt, édes atyám tanuskodása szerint, több fiatal embert, a ki ellen apasági keresettel léptek fel és a kik számos súlyos bizonysíték daczára, konokul tagadtak mindent.

²⁾ יהוה דבריו נשמעים מכל אדם, הן אצלנו והן אצל השררה הרמה הן קיימו וקבלו תמיד פסקיו, מנצח שנודע ומפורסם היה לאיש אמה — שונה בענין — így olvasom egy emlékezésében, melyet fentemlített tanítványa és számos éven át mellette működő assessora Perlesz mondott olyan zsinagógában, a hol Kohn Schwerin több mint 37 éven át mint rabbi működött.

ságukban szerencsétlenek voltak, hathatósan megvédelmezett a férjeik erőszakos tulkapásai ellen, mire nézve a Bácskában még manapság több jellemző adoma forog közszájon.¹⁾

Egy »agunah«, vagyis olyan nő, kinek a férje eltűnt, vagy valahogyan életét vesztette, a nélkül hogy halála a zsidó vallástörvény által előírt módon megállapítható lett volna, mindig hathatós és fáradságtalan pártfogóra talált benne. Ilyen esetekben nem kimélt fáradságot és nem irtózott semminemű felelősségtől, hogy a különben élethossziglani özvegységre ítélt nőnek az újabb házasságkötés lehetőségét megszerezze, mozgásba hozva rabbinikus tudományának egész nagy apparátusát, hogy ez ügyet a lehető legenyhébb módon ítélje meg. Így esett, hogy a nők messzetávolból fordultak a férjükhöz, a kit mint béke-

¹⁾ Egy gazdag, de tudatlan és bárdolatlan férfiú neje D. . . . ben, egy Baja mellett fekvő faluban, kit férje többször ütlegekkel bántalmazott, segítséget keresett Kohn Schwerinnél, ki a durva embert, ki ismételt idézések daczára nem jelent meg, hanem nejét ezentúl is verte megyei pandurokkal hozatta Bajára. Ott kihívóan és szemtelenül viselkedett Kohn Schwerinnel szemben, egyebek közt felhozván, hogy midőn feleségét verte, csak jogával élt, hisz a tóra azt mondja az asszonynak: והוא ימשל בך (és ő — a férj — fog uralkodni rajtad). (I. M. 3, 16) »Te am há-árecz — förmedt reá az ősz rabbi — nekem akarod magyarázni e szavak értelmét? Te mered nekem mondani, hogy a szent tóra megengedte a feleség bántalmazását?« Ezzel úgy képen teremtette coram populo a jeles exegetát, hogy az sokáig emlékezett erre, nejének pedig többé sohsem adott okot a panaszra. Hasonló adoma a következő: P. . . . a bajai község egy tekintélyes és vagyonos tagja elvett egy szép, derék, de szegény leányt. A szerelmi mámor hamar elmúlt, és a férj azon ürügy alatt, hogy neje nem elég jámbor, mert — szappannal mosakodik, a házasság felbontását követelte, a mit Kohn Schwerin határozottan megtagadott. Nem sokkal ezután beköszönt a pürim ünnepe és vele a szokásos »slách-mónesz« (ünnepi ajándék) a rabbi számára. Egyebek közt P. . . . -től boríték érkezett, melynek tartalma »szimchat pürim-kívánat és egy százas bankó volt. Kohn Schwerin halkan nevetett és atyámát hivta, ki ekkor körülbelül 14 éves volt, és neki a meghagyta következőket: »Vedd e levélkét — jól vigyázz rája, mert pénz van benne, sok pénz — vidd azt Reb P. . . -hez és mondd neki: »Atyám azt üzeni, hogy maga »sante« (bolond), gonosz bolond és rossz ember; tartsa meg a pénzét és tartsa meg a feleségét, különben baja lesz!« — Nos Elizigl, hogy fogod mondani? A fiú addig ismételte előtte ezt az üzenetet, hogy azután P. . . -nek, számos vendég jelenlétében szórúl-szóra hűségesen el is mondhatta. P. . . tényleg megtartotta pénzét és — feleségét és hosszú és boldog házasságban élt vele.

szerzőt és mint »a nők védelmezőjét és oltalmazóját« ünnepeltek. »És a szeretet mindeme tetteit — így dicsőítik őt megbízható és hivatott részről — ingyen végezte, mert peres ügyek, rituális válólevelek kiállítása és átadása, chálicza és hasonló ügyek elintézéseért nem fogadott el semminemű díjat.«¹⁾

Ezen békebirói tisztsége mellett, akkori szokás szerint, a közjegyzői tisztséget is viselte, a mennyiben a házassági és mindennemű egyéb szerződéseket, végrendeleteket sat. ő szokta hitelesíteni, az illető okmányra rávezetve, hogy a felek, vagy tanuk azokat az ő jelenlétében aláírták, vagy valódiaknak kijelentették.²⁾

Megyéjének községi életében ő volt a békebiró, kinek rendszerint sikerült a községek keblében felmerülő gyakori vizsályoknak kiegyenlítése. Az ilyenekre alkalmat szolgáltattak majd vallásos kérdések, majd házassági vizsályok és egyesek közt felmerülő perpatvarok,³⁾ majd pedig a községi előljáróság megválasztása és a kultuszadó kivetése körül felmerült vizsályok,⁴⁾ épúgy ellentétek és gyakran nyilvános ellenségeskedések

¹⁾ A fent idézett emlékbeszédben egyebek közt ezt olvasom: ילמדנה בנתיכם נהי ואשה רעותה קינה כי סר צל ומגן הנשים. אשר כל ימיו היה משתלח לתוקן השלום בין איש לאשתו, תמיד עמד לימינין וחשש לתקנתן לא לבד בענין היתר עגונות, רק אף לייסר בעליהן, פרא אדם, אשר הכו ועינו והריעו לנשיהם... אך מרה ויגע לאין מספר למשין מבעליהן הרעים, ונמל חסד הנס, כי מעולם לא לקח מאומה ממשפטים. ונישין וחליצות וכדומה.

²⁾ Több ilyen okirat van előttem.

³⁾ Például, egy az idegenből hozott »cháver«-ozím, melyet a bácsalmási templomi előljáró nem akart elősmerni, miből czivakodás keletkezett, melynek kiegyenlítésére 1842-ben Kohn Schwerint kérték fel.

⁴⁾ Az ilyen vizsályokat tárgyaló számos ügyirat közül, mely Kohn Schwerinnek fájdalom, csak utolsó élet éveiből fekszik előttem, e helyt kiemelem egy monostori Abraham Böhm Binlák nevű rongykereskedő helyenként elegáns héberséggel megírt levelét. 18 év óta, írja (1843-ban), fizet ő az ottani kis községnek *hetenkint* tizenöt krajczár (akkoriban 1/4. frt) kultuszadót, ép annyit, a mennyit az ottani két leggazdagabb zsidó, a mi elég nehezére esett. Most azonban annyira csökkent vagyon, hogy lovát és szekerét kénytelen volt eladni és a falvakban összevásárolt rongyokat kénytelen a hátán czipelni. Hiába kérte Flesch Izsák Hirsch előljárót, hogy szállítsa le a reá rótt kultuszadót, melyet nem bír előkeríteni és folytatja, aha, és a falvakban összevásárolt rongyokat kénytelen a hátán czipelni. Hiába kérte Flesch Izsák Hirsch előljárót, hogy szállítsa le a reá rótt kultuszadót, melyet nem bír előkeríteni és folytatja, aha, és a falvakban összevásárolt rongyokat kénytelen a hátán czipelni. Hiába kérte Flesch Izsák Hirsch előljárót, hogy szállítsa le a reá rótt kultuszadót, melyet nem bír előkeríteni és folytatja, aha, és a falvakban összevásárolt rongyokat kénytelen a hátán czipelni.

község és községi alkalmazottak közt. Ilyen esetekben a rabbik tekintélyét és állását erélyesen szokta megvédeni.¹⁾

Legsűrűbben a metszők adtak okot a czivakodásra, a kiknek felfüggesztését és elmozdítását igen rövidesen szokták végezni. A milyen szigorunak bizonyult velük szemben, ha az ellenük felmerült panaszok jogosoknak bizonyultak, oly határozottan vette őket pártfogásába, ha vakbuzgóság vagy rosszakarata akart őket kenyerüktől megfosztani.

Az akkori viszonyokra nézve jellemző az a buzgóság, melylyel egy az egyes községeket valamint a megye összes zsidóságát érzékenyen sújtó bajnak orvoslásán fáradozott. Bács-megye apróbb helyiségeiben számos zsidó élt szétszórván; itt egy-kettő, amott kis csoportban, s mindezek rendszerint nem tartoztak egy bizonyos községhez. Adott alkalommal igénybe vették ugyan majd az egyik, majd a másik község alkalmazottjait vagy intézményeit, de azért községi adót nem fizettek sem az egyiknek, sem a másiknak és a megye zsidóságára kivetett túrelmi adó »repartitio«-ja alkalmával mindig nehézségeket okoztak; vallási és peres ügyekben pedig egy rabbi fennhatósága alatt sem állottak. Kohn Schwerin az »aszifá«-kon egybegyűlt hitközségi előljárókat szóval és írásban ismételtén felszólította ezen visszásságoknak mielőbbi megszüntetésére, mint megyei rabbivá történt megválasztatása bizonyítja, nem épen eredmény nélkül.²⁾

Magában Baján keresztül vitte azt, hogy a hitközség és a »chevra kadisa« előljáróságának közös gyűlése 1829-ben »a község javára« ama határozatot hozta, miszerint a chevranak csak azok lehetnek tagjai, a kik arra kötelezik magukat, hogy »a község terheit ép úgy viselik, mint a hitközségi tagok

— ועתה הארון הגיל נהנין ונגיש עליו שלם את חובי משלם וגם ברצונו לשפוט אותי שלא בדת ובלא חמלה וחגינה ע"כ אבוא בחילה לפני הכ"ה ועיני אלו תלויות להסיר את המוט העול ממלי...
 תלויות להסיר את המוט העול ממלי...

¹⁾ Tanítványának Valentin Simon jankováci rabbinak leveléből (1838-ból) a következő helyet emelem ki: היום קבלתי כתב הרבנות החדש: אשר הכין אד"מו כתוב והחוס מרוב מגין ורוב בנן מאנשי עדתי גם הק"ה אהרן לעוני וגם הקצין ר' אבתי בערונער וגם כל מתנבדי באו על החתום ומועתה לא נשאר לי לבקש כי"א את החמשים החובים שלקחו ממני ולא נתנו לי... והנני גותן תודה ורב ברכות לאדמינו כי הגדיל חסרו עלי לעורני עד כה...
 לעורני עד כה...

²⁾ Lásd főt.

bármelyike, minek fejében a község lakóinak összes jogait és kedvezményeit élvezik. « Ha egy oly egyén a reá rótt községi adót nem fizeti, a »chevra« kizárja tagjai sorából, a nélkül hogy a beiratkozási díjat és az eddig lefizetett tagsági díjakat visszakövetelhetné.¹⁾

Ezen határozat, mint az idetartozó jegyzőkönyvből kitűnik, vonatkozik a Baja környékén lakó egyes vagy kisebb társulatokban²⁾ élő zsidókra, kiknek nem volt külön sirkertjük tehát kénytelenek voltak halottjaikat Bajára szállítani. Ezek rendszerint a »chevra« tagjainak sorába léptek, hogy maguknak és hozzátartozóiknak halál esetére biztosítsák a chevra tagoknak járó utolsó tiszteleteket és beneficiumokat, a melyek közt az olcsóbb temetési díj is szerepelt. Azonfelül pedig kötelességnek, sőt becsületbeli dolognak tekintették a »chevra« tagságot. Ilyen körülmények közt az új intézkedés, mely manapság is számos községben fennáll, a hitközségnek sok új tagot szerzett.

Igy növekedett és erősödött a bajai hitközség Götz Schwerin körültekintő vezetése alatt, még pedig annál inkább, mivel egész hosszú hivataloskodása alatt annak kebelében mindig megtudta övni a gyakran veszélyeztetett békés egyetértést.³⁾ Még mint aggastyán is megértette magát községével, a melyben nemzedékeket látott letűnni és keletkezni, noha, a mint látni fogjuk, a mult század nézeteivel azonos vallási meggyőződését épen élete vége felé egy egész más, újabb idő követelményeivel csak nagy nehezen tudta kiegyenlíteni.

Kevésbé türelmesnek és békeszeretőnek bizonyult kifelé, ha arról volt szó, hogy hitsorsosai becsületét és jogait védelmezze. Korának divatos felfogása, mely akkor a védtelen és jognélküli zsidóságnak is életfilozófiája volt, hogy t. i. a nyo-

¹⁾ L. Kohn Schwerintől szerkesztett, sajátkezűleg írt és aláírt ülési jegyzőkönyvet a bajai Cheva-könyvben, folio 1. (új lapszámozás a könyv vége felé).

²⁾ »Jisurim« ellentétben »Kehillo«-val, vagy szervezett közseggekkel.

³⁾ Egy 1841-ben Löwy Izrael, dárdai rabbihoz intézett levelében olvasson egyebek közt:
 ולא אחר כי בשבוע העבר הית מלא עון ואחרי
 על פיוד לבנות אחשי עתי בעסק דבר עון שחיה לצורך ולתקון תפלת ואחרי
 את ה שחוללת בדי ללקן השלים

más és lealázás a gondviselés által Izrael számára kijelölt és azért üdvös sorsa, épenséggel nem találkozott tetszésével. Sokkal nagyobb volt öntudata és jogérzete, mintsem hogy szó nélkül eltűrte volna a sértegetéseket és erőszakoskodásokat, melyeket zsidókkal szemben szoktak gyakorolni, hanem ilyen esetekben kötelességének ismerte hitsorsosai védője gyanánt fellépni.

A számos idevágó esetből kettőt emelünk ki, melyek kultur- és jogtörténeti tekintetben is érdekes.

A bajai községben régi időktől fogva a »szimchasz-tóra« ünnepen zajos mulatságok voltak szokásosak. A délutáni istentisztelet után a templom udvarába a női templomból almákat és diókat dobáltak le, az ezen kincsekért küzdő interkonfessionális ifjuságot aztán fecskendezőkből és dézsákból vízzel öntötték le. Hasonló szokás más községekben is dívott; itt azonban pajkos legények gyufákat és rakétákat is eregettek, mely szokás, bár vallásilag tiltva volt, egész a negyvenes évekig megmaradt, a mikor Kohn Schwerin új templomi és községi rendje folytán, melyre még visszatérünk, eltöröltetett. Egy ilyen »szimchasz-tóra«-tűzijáték alkalmával a tőzsomszédságban lakó uradalmi fiskális, ki veszélyeztetve látta az udvarán felhalmozott szénakészletét néhány mogyoró vesszővel felfegyverzett pandur kíséretében berontott a templom udvarába.

A pandurok az ijedten szanaszét száguldó csapatból kiragadták a kezük ügyébe kerülő első ifjút, lehúzták a magukkal hozott deresre és jó rakás ütést mértek a szegény áldozatra.¹⁾ A megkinzottnak jajveszélése számos kíváncsit csődített oda, de egyszem merészkedett az erőszakoskodása folytán hirhédtté vált fiskálissal szembeszállni. Végre Kohn Schwerin is megjelent és erélyes szavakkal követelte az ifju szabadon bocsátását, »mivel nem élünk erdőben és csak a bírónak áll jogában büntetéseket kiszabni.« Hevesen szóvita keletkezett, melynek folyamán a fenhéjazó hivatalnok az ősz rabbit durván megsértette. Ez nem volt hajlandó a rajta nyilvánosan esett sérelmet nyugodtan elviselni és minden áron elégtételt kívánt magának szerezni. Ezért Pozsonyba is utazott Grassal-

¹⁾ Az illető, egy F. nevű ember, mint aggastyán bunyt el nem régen Baján.

kovács herczeghez, a bajai birtokok akkori tulajdonosához, kinél személyesen emelt panaszt. De az állása érdekében megkívánt elégtételt nem bírta megkapni, a mit ő nagy bántásnak tekintett, a melyet élte végéig nem birt elfelejteni.¹⁾

Sokkalta idegenszerűbbnek hangzik a következő elbeszélés. Ha a hivatalos okiratok nem bizonyítanak ezen történet hiteles voltát, nehezen képzelhetnők el, hogy ez hazánkban hatvan évvel ezelőtt megeshetett.

Egy Wellisch József nevezetű bajai zsidó egy Vida András nevű nádudvari kovácsmesternek nagyobb összeg pénzfel tartozott, melyet nem fizethetett meg és melyet ellene foganatósított végrehajtás révén sem lehetett behajtani, mivel a zsidónak nem volt semmiféle vagyona. A hitelező a bajai uriszékhez fordult azon kéréssel, miszerint: »az adós személye ítéltessek meg neki és szolgáltassék ki neki in natura«. Az uriszék eleget tett kérésének és az 1832-iki év április 3-án tartott ülésében hivatkozván Verböczy Tripartitum III. 28. §-ra, elrendelte a Wellisch József személyén megtartandó végrehajtást, aki hitelezőjének »átadandó 15 napra adósságának ledolgozására«.

Ez meg is történt és a kovács nemcsak hogy a legnehezebb munkákra kényszerítette adósát, hanem még embertelen módon kizozta is; szalonna evésre és a szombat megszenteltetésére is kényszerítette, »éjjel bezárta a libaólba és fenyegette, hogy vassal megveri«.

Ekkor Götz Schwerin pártját fogta a szerencsétlen embernek és községe előjáróságát arra bírta, hogy panaszával Mészáros főszolgabíróhoz forduljon, aki a nádudvari bírót tényleg utasította (1832. augusztus 1.), hogy »tiltsa meg a kovácsnak ez embertelen bánásmódot, mert *habár ő [Wellisch] zsidó és fogoly, mégis embertársnak tekintendő*«. De mivelhogy Nádudvar Pest megyében van, ezért az ottani kovács édes keveset törődött a bajai szolgabíró leiratával és adósát a tizenöt nap eltelté után is magánál tartotta és kegyetlenül bántalmazta. Götz Schwerin buzgolkodása folytán Wellisch

¹⁾ Ezt a históriát még soká emlegették Baján és magam, mint iskolás gyermek, a »fiskalis«-ban, ki már akkor békés nyugalomban élt szomszédságunkban, egy második Hámánt láttam, ki előtt félelemmel tértem ki.

nevében az illetékes Pest megyéhez beadványt intéztek, és a megye ugyanazon év augusztus 3-án meghagyta Madarassy szolgabírónak, hogy vizsgálja meg a dolgot. Ez felszólította a nádudvari bírót, hogy szigorúan hagyja meg a kovácsnak, hogy azon esetben, ha a bajai zsidó már leszolgálta tizenöt napját, azt rögtön szabad lábra helyezze; ellenkező esetben *fogságban tarthatja ugyan adósát*, de »nem szabad azon a legcsekélyebb kegyetlenséget sem elkövetni«. Mindamellett a szegény ember szégyenletes fogságában még 1832. szeptember 2-án is sinlődött, mely legalább is négy hétig tartott, mert a Pest megye határozatának hites keltezési napjától számított újabb határidő után sikerült Götz Schwerinnek kieszközölni, hogy a szegény ember szabadon bocsáttassék.¹⁾

Budapest.

DR. KOHN SÁMUEL.

UJABB MASZORÉTIKUS KUTATÁSOK.

1. A biblia betűösszege.

A nélkül, hogy kéziratbeli maszórai adatokat ismertem volna, önálló számítások, továbbá a tóra s a szentírás többi két része hagyományozott betűösszegének vizsgálása alapján kimutattam folyóiratunkban (XIII. 130—144), hogy a tórának körülbelül 300,000 betűt kell tartalmaznia. Chr. D. Ginsburg új pentateuchkiadásában (1894) és bevezetésében héber bibliájához, mely nemrég jelent meg (Introduction to the massoretico-critical edition of the Hebrew-Bibel. London, 1897.) kéziratokból közli az idevonatkozó adatokat, melyek azon állítástomat, hogy Norzi adata a Minchath Sai-ban a pentateuch végén, mely szerint a tóra betűinek összege 304,805, az egyedül igaz és hogy a többi számadat e számból mint variáns származott, teljesen igazolják. Mert Ginsburgnak minden sor betűösszegét a legnagyobb pontossággal összeszámoló kéziratában

¹⁾ V. ö. fűkönyv, kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1895, 95. és köv. ll., a hol az illető okiratok egy része ki van nyomtatva.

a pentateuch maszórai végmegjegyzésében ez adat foglaltatik. Ch. legalább nem említi, hogy e kéziratban eltérés lenne. Csak az egyeseknél van 5 helyett 7. Ezen összeg daczára, melyet Ginsburg az egyedül helyesnek tart, egy yemeni codexből megjegyzés nélkül közli (Introduction 87. l.) azt a hamis adatot, hogy a pent. betűösszege 400,900.¹⁾ Ez az adat, mint Ben Aser bibliacodexéből vett jelöltetik, és tényleg megvan a Manuel du lecteurben (ed. Derenbourg) 150. l. és azzal a kis különbséggel, hogy 45 még hozzátétetett, Ben Aser Dikduké-hateámim című művében (ed. Baer-Strack 55. l.), mire Ginsburg elmulasztott rámutatni, épúgy mint Baer e helyre vonatkozó megjegyzésében Norzi helyes adatára.

Tanulmányainkban mindez adatokat megbeszéltük és erre utaljuk az olvasót, mert Ginsburg »Introduction«-jában a betűösszeg egész kérdésével 4 sorban végzett (113. l.).

Mivelhogy a tóra betűösszegére vonatkozó számításaink a nyomtatott bibliák szerint, egy pontos és mintaszerű bibliacodex által igaznak bizonyulnak, tehát a próféták és hagiografákra vonatkozó számításaink, melyek ugyanazon eszközökkel ugyanazon módszer szerint érettek el, helyeseknek veendő, miáltal gyanításunk, hogy az ismert, a סִקְרָא egyes betűinek számát megmondó poéma csakis a prófétákra és hagiografákra vonatkozik, valószínűséget nyer. Sajnos, maga Ginsburg, ezidőszertint a maszórai kéziratok legnagyobb ismerője, sem ismer erre vonatkozó adatokat, különben, mint a pent. egyes könyveinél, a biblia többi könyveinél is odajegyezte volna. Az אֵל מִן בְּנֵי poéma azonban kétségtelen bizonyíték, hogy ez iratok betűösszegéről is voltak adatok és nem alaptalan a remény, hogy ilyenek is napvilágra kerülnek még. Addig azonban a számításokra kell támaszkodnunk, mert az egyes betűk összegének tudása más kérdésekre is fontos, mint a Kautzsch és Shapira közti vita (1878-ban) a moabita agyagcserepek felett is mutatja. Az előbbi ugyanis a moabita régiségeken és a bibliában előforduló betűk $\%$ -os számarányára alapította bizonyítását. Shapira pedig be akarja bizonyítani, hogy a Szaadia számai helytelenek (Athenäum 1878, febr. 23, 2626. sz. 253. l.):

¹ Mnemonikon: סִקְרָא . Ginsburg u. s. 2-szer 409,000-t mond. Ez téves, mert $\text{ס} = 400$ $\text{ק} = 900$.

»I must declare that Saadia Gaon made a great blunder — neither the total of the letters nor the numbers of each letter are correct.« Ugyanis, mondja Sh., lehetetlen, hogy az összes betűknek $\text{ס} 5\frac{1}{2}\%$; $\text{ק} 3\frac{3}{4}\%$; $\text{ך} 2.80\%$ -a legyen. A bibliakönyvek kezdetén 1000—1000 betűt számol meg és e számokból más $\%$ -os arányokat nyer. Így pl. Szaadia szerint 100 betű közt csak 5.20 ס van, míg Shapira szerint 8.725 fordul elő; fordítva Szaadia szerint 3.60 ך legyen, pedig csak 0.745 van. Shapira teljesen önkényesen jár el, a mennyiben Mislét és Jóbot, melyek köreit zavarnák, kizárja és ס -nél az aram Dán. II—VI. ff.-et veszi elő, hol $108+104+94+102+109$ ס fordul elő, míg más kk.-ben 65 és 100 közt váltakozik 1000 betűnél az ס ; ez utóbbi számot is csak a Királyok könyveiben éri el. Mint ismeretes, az aramban ס helyett gyakran ס van (status emphaticus ס , nem ס), tehát Shapirának csele lehetleg sok ס -t és kevés ס -t nyerni sikerül. De hogy a $\%$ -os arány az egyes betűk közt, különösen ha a pent. betűinek számát a próf. s hagiogr. betűível hasonlítjuk össze, gondolkodóba ejt, azt már Sh.-tól függetlenül állítottuk e lapokban. Nagyjában egy véleményen vagyunk vele, ha czélzatos bizonyítását nem is helyeseljük. Egészben Shapirának az egész biblia betűinek kiszámítása megegyezik a mi más módon nyert betűvégössze-günkkel. Az idézett helyen szószerint így ír: »In reality the Hebrew Bible has as near as possible about 1,200,000 letters, as follows: Genesis, about 79,000; Exodus, 67,000; Leviticus, 47,000; Numbers, 66,000; Deuteronomy, 54,000; Joshua, 39,000; 1 and 2 Samuel, 95,000; 1 and 2 Kings, 99,000; Isaiah, 68,000; Jeremiah, 86,000; Ezekiel, 75,000; Minor Prophets, 57,000; Psalm, 80,000; Proverbs, 28,000; Job, 32,000; Song of Solomon, Ruth, Lamentations, Ecclesiastes, and Esther, 40,000; Daniel, Ezra, and Nehemia, 60,000; 1 and 2 Chronicles 99,000; making a total of 1,211,500 (we may reduce about 3 per cent. more, for the beginning of portions)«. Számításunk hasonló végösszeget eredményezett: 1,100,000. A pentateuch Shapira számítása szerint 313,000 vagy 3% levonásával 304,000, ami egészen közel jár az igazi maszórai adathoz. Ginsburg a pent. egyes könyveire vonatkozó maszórai végmegjegyzésben említett biblia kéziratából a következő számokat idézi: Gen. 78,064; Ex. 33,529; Lev. 78,064;

Num. 63,532; Deut. 54,892; az egész pent. 304,807. Az egyes számok összege azonban 308,081-et ad. Hol rejlik a hiba? Szembeötlő: 1. hogy Lev. a Gen. számadatát kapta. 2. hogy Ex.-nál a túlsekély 33,529-ről szóló adat van, ami lehetetlen, mert Ex. sokkal terjedelmesebb, mint a tóra többi könyvei, Gen. kivételével. Minthogy régi maszórétáink számára szerencsénkre, a modernek számára szerencsétlenségünkre az összeadás művészete nem létezik, amire tanulmányunk folyamán több példával szolgáltunk, nem resteltem a fáradságot, az egyes hetiszakaszok betűszámadatait, miket Ginsburg a hetiszakaszok végén feljegyezt, összeadni s a következő összegeket nyertem:

		Ginsburg
Gen.	78,033	78,064
Ex.	63,499	33,529
Lev.	41,972 ¹⁾	78,064
Num.	63,732	63,532
Deut.	54,892	54,892
Összeg	302,128	308,081

Világos, hogy az egyes könyvek összegei csak a hetiszakaszok betűösszegeinek összeadása alapján vehetők fel, mint mi tettük, mert csak így nyerjük a kétségen felül álló 304,807-es számot az egész pent.-ra, mivelhogy a kifejejtett כהר terjedelme szerint 2679 betűt tartalmazhat. Ex.-nál שלש ושישים אלה lett שלש ושלשים אלה, mint Levitánál a pentateuch betűösszegének összegénél שלשים רבוא-ból lett שישים רבוא²⁾. Feltűnő, hogy a 30 ezres 30-eggyessel van pótolva: 499 helyett 529. Az eltérés Gen.-nél hasonlóan magyarázható, ha feltesszük, hogy a 64 eredetileg 63 volt, úgy hogy שלש ושלשים elromlott שלש ושישים-má. Lev.-nál talán a kéziratban más szám áll, s a Gen. számának fel-

¹⁾ אלה parása számösszege nélkül, melyet Ginsburg nem jegyez fel. Sajtóhiba בל-nál e szám שלשים אלה e helyett שלשים אלה. 2 parása közül, melyeket néha együtt olvasnak, itt csak שלשים ושלשים van együtt megszámlálva.

²⁾ Levita 600,000 betűjét az egész héber biblia 2. kiadásában (Nápoly 1491—93) is találjuk, hol a tóráról mondja ואתיהויה שלשים רבוא (Ginsb. Introduction 849, l. 4. j.). Minthogy L. 600,045 végösszeget mond, valószínűleg nem innen, hanem valami kéziratból, mely rokon azzal a kézirattal, melyből a nápolyi kiadás folyt, vette összegét.

vétele ide a kiadó rovására irandó. Numerinál az egyes számok a százasokig egyeznek, világos, hogy 532 javítandó 732-re. Csak Deut.-nál nincs tévedés. Látjuk, hogy a maszóréták gondos figyelme tudatlan másolók és kritikátlan feldolgozók által kárba vész.

Baer adata szerint (Orient XII., 202. v. ö. M. Zsidó-Szemle XIII. 137. l. 1. jegyzet) egész בראשית parásában 7213 betű foglaltatnék s ezek emlékeztetője כהר אלה, miáltal sajtóhiba ki van zárva. Ginsburg most más számot hoz napfényre, 7234-et. Baer szerint (i. h.) e hetiszakaszban 1930, Ginsburg szerint 1931 szó van. Levita és még mások adatáról, hogy Genézis betűinek száma 4395, már megjegyeztük, hogy אלה szakaszra vonatkozik (i. h. kül. 140. l., 1. j.). Az utolsó szakasz összetévesztése az egész könyvvel abból magyarázható, hogy az adat a könyv végén van, hol az egész könyvre vonatkozó maszórái adatok is fel vannak jegyezve. Megemlítésre érdemes, hogy Ginsburg kódexe 4448-at (nem 4395-öt) mond.

2. A biblia szóösszegehez.

A szóösszegekről szóló adatokat, melyek közül Jakob ben Chajim csak néhányat ismert, szintén Ginsburg hozta napfényre és egészen közli bibliakiadásában s megbeszéli bevezetésében (109—113). A hagyomány adatairól, melyeket (i. h. 225—227) összeállítottunk, nem beszél. A maszóra csak a pent. szóösszegét ismeri és b. Kiddusin 30 a-ból következtethető, hogy a többi szt. iratok szóösszegét maszóraelőtti időkben nem számolták meg, mert csak a tóra szóközepe van megadva, a zoltároknak csak a betű közepe, a többi könyvből semmi. Ha mind a szt. könyvek szavait megszámlálták volna, úgy ezt bizonyosan nem hallgatná el ez összefüggésben a talmud. A tóra szóösszege Dikduké hateámim szerint (55. l.) 79,856 és Norzi szerint (pent. végén) 79,876, mely 2 adat csak egy adatnak variánsa (i. h. 227).

Egy harmadik adatot Ginsburg közöl bibliacodexéből 81,404. Azonban, ha utánaszámítunk, mint a betűknél, a következőt látjuk:

I.		II.	
Az egyes adatok összeadása.		Ginsburg a könyvek végén.	
Gen.	20,633	20,612	
Ex.	16,713	16,713	
Lev.	11,690	20,613	
Num.	16,408	16,408	
Deut.	14,294	14,294	
Összesen	79,738	88,640	

Sem az egyes hetizakaszok adatai, melyek I-ben, sem az egyes kk. végösszegei, melyek II-ben adatnak össze, nem adják végösszegnek 81,404-et. Első pillantásra feltűnik, hogy Lev.-nál, mint a betűknél, Gen. szóösszege van felvéve. Ha ezen hamis összeg helyett, az igazi, az egyes hetizakaszok szóösszegének összeadásából nyert adatot, 11,690-et vesszük fel, úgy 79,717-et kapjuk végösszegnek, mely a mi számunktól (79,738) csak 21-el különbözik. E különbség a Gen. összegének eltéréseiből ered, mely a könyv végén 20,612-nek van felvéve, holott összeadásunk szerint 20,633 az összeg. Ex., Num. és Deut. nem mutatnak eltérést. Egészen biztosnak látszik, hogy a helyes szám az, a mely a könyv végén van felvéve és hogy e könyv valamely hetizakaszánál másolási hiba által 20-szal nagyobbodott a szám. E feltevés mellett szól az a körülmény, hogy a Lev.-nál helytelenül, mert Gen.-ből felvett szám szintén 20,612 és nem 20,633. Igen valószínűnek tartom, hogy a hiba בַּיְשֵׁרָה-nál csúszott be, hol 1996 helyett 1976 (ע"ו = ע"ז = וַיִּשְׁעִים יִשְׁשָׁה) kellene, mert egy madridi kéziratban (Introduction 112) tényleg 1976 áll, mit Ginsb. nem mondott volna tévesnek kézírata alapján, ha fáradságot vett volna magának az egyes összegeket összeadni. Továbbá פִּיֶּשֶׁת szóösszege Baerrel 1930-nak s nem 1931-nek veendő fel.

Ezen 21 szó levonásával az egyes adatok összege 20,612, mi a könyv végén, mint Gen. végösszege van felvéve. Tehát lényegében 3 számadat van a pent. szótartalmáról:

I. 79,856 (Dikd. hat. vagy 79,876 Norzi.)

II. 79,717 (Egyes összegei a hetizakaszoknak és könyveknek G. kézírata szerint.)

III. 81,404 (Teljes összeg a pent. végén ugyanott).

Mint hogy I. és II. közel járnak egymáshoz, különböző forrásokból származnak és a szóknak pontos megszámlálásán alapulnak, az ember hajlandó volna bennük a helyes szószámot látni és feltenni, hogy III-at összeadási hiba okozta, ami a maszóra-másolatoknál, amint már láttuk, nem tartozik a ritkaságok közé. Előbb még a parásák szószámát állítjuk itt össze Ginsburg szerint:

Gen.	Ex.	Lev.	Num.	Deut.
1931	1763	1673	1823	1548
1861	1748	1313	2264	1878
1686	1655	1238	1840	1747
2085	1681	1010	1540	1932
1402	1105	1074	1409	1523
1432	1462	1170	1245	1582
2022	1145	868	1455	1747
1996	1412	1614	1887	1210 (עצבים ילד)
1558	2002	717	1484	615
2022	1558	1013	1461	512
1480	1182			
1158				
20,633	16,713	11,690	16,408	14,294

Kiindulva abból az igazságból, hogy nagy számok statistikájában a kis különbségek elenyésznek, összehasonlítottam a szavak számát a betűk számával és azt találtam, hogy a betűk viszonya a szókhöz a tóra egyes könyveiben a következő: Egy-egy szóra esik Gen. 3,78; Ex. 3,79; Lev. 3,79; Num. 3,89; Deut. 3,86 betű. Feltűnő tehát a kölcsönös viszony első sorban Num.-ben, másodsorban Deut.-ban. Lehetséges tehát, hogy az az 1687 szó, amivel a pent. végén levő adat, az egyes számok összegét túlhaladja (81,404 a 79,717 ellen), e 2 könyvben keresendő. Nevezetesen בַּמִּדְבָּר (7393 betű és 1823 szó) és פִּיֶּשֶׁת (7853 betű és 1887 szó) parásában foroghat fenn tévedés, mert minden szóra még valamivel több mint 4 betű esik. Vagy talán e körülmény összefügg az e 2 parásában előforduló számlálási lajstromok nyelvezetének különbségével? Nem valószínű. A pent. betűösszegének összehasonlítása a szószámmal is valószínűvé teszi, hogy a szavak

végösszege az eredeti és helyesebb, úgy hogy 304,807 betűre 81,404 szó esik és nem 79,717, mert utóbbi esetben minden szóra majdnem egész 4 betű jutna, ami valószínűtlennek bizonyult.

Még másképen is számíthatunk, mely számítás először is bebizonyítaná, hogy 81,404 a helyes, és másodsor, hogy a hiányzó szavak Num. és Deut.-ban keresendők. A talmud bab. Kiddusin 30 a קִרְיָהּ קִרְיָהּ szavakat (Lev. 10, 16) mondja a tóra szövegének. A maszórai adatok szer. e helyig van:

Gen.	20,612
Ex.	16,713
יקרא	hetiszakasz 1,673
צו	» 1,313
Összesen	40,311

Ehez járulnak még a קִרְיָהּ-ig bezárólag levő szavak. Körülbelül ily módon számítható ez ki. E hetiszakasz kiadásomban (angol bibliatársulat) 169 sorból és a maszóra szerint 1238 szóból. Egy sorra esik átlag 7 szó, ha a kis átlagszámot vesszük fel. Mivel קִרְיָהּ-ig 77 sor van, tehát 539 szó lehet idáig. (Nem számítottuk meg, mert 20—30 szóval több vagy kevesebb nem változtat az eredményen). Tehát $40,311 + 549 = 40,860 =$ a biblia szösszegének első fele; 2-vel szorozva = **81,720**. Látjuk, hogy a magasabb szám közelebb jár az igazsághoz és hogy Num. és Deut.-ban több szó van, mint a maszóra részletszám adatai mondják.

Ugy hisszük, ez aprólékos számítások nem feleslegesek, mert először is jellemzik azt a gondot, melylyel a legrégebb időkben a szöveggel bántak, másodsor bizonyítják a maszórai kéziratok, melyeknek vakon hisznek, megbízhatatlanságát és harmadsor a bibliai helyesírást a plena és defectivára vonatkozólag is érintik. Azonkívül e megállapítások, amint hiszem, úgy az egyes könyvek, mint általában a sémi nyelvek orthographiájának történetére fontosak. Itt található ugyanis az összehasonlító mérték.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

EGY GÖRÖG NYELVŰ ZSIDÓ BÜVÉSZFORMULA.

Két év előtt folyóiratunkban (XIII. 43—53.) közzétettünk és általánosságban megbeszéltünk egy óntáblára vésett zsidó eredetű görög szerelmi varázslatot tartalmazó feliratot. A jelen cikkben egy másik, szelleműző görög-zsidó formulát mutatunk be, a mely sajtó alatt levő munkánk IV. szakasza 4. fejezete egyik részletét képezi. Ez a nem tiszta zsidó fel fogást mutató exorcismus a párisi papyrus 3009. és következő sorait alkotja (Wessely, Griechische Zauberpapyrus von Paris und London. Bécs, 1888.), a honnan *Dietrich A., Abraxas* 138—141. javított alakban újra kiadta és tanulságos magyarázattal látta el.

Ez a »mondás« a végén önmagát »héber«-nek vallja. Hogy a szellemet kiűzzék egy éretlen olajbogyót kell venni és e fölött varázsszavakat kell mormogni. E többnyire értelmetlen szavak közül felismerhető a 7 magánhangzó: $\alpha, \epsilon, \eta, \iota, \omicron, \upsilon, \omega$; továbbá $\epsilon\mu\omega\iota =$ אֲמַרְי, a hogy a kananita 7 népet a biblia és a hagyomány nevezte, és talán אֱלֹהִים e szóban $\iota\omega\eta\lambda =$ אֱלֹהִים, úgy hogy e szó azonos volna a bűvészpapyrusokban található $\iota\alpha\eta\lambda (= \iota\alpha + \eta\lambda)$ névvel. Ez megtörténvén, szólj: Menj ki, démon, N. N.-ből. Ezután írd czinklemezre e phylakteriont: $\iota\alpha\eta\omega \alpha\beta\rho\alpha\omega\theta\iota\omega\chi \phi\theta\alpha \mu\epsilon\delta\epsilon\nu \tau\iota\nu\iota\omega \phi\epsilon\omega\iota\alpha\eta\omega \chi\alpha\rho\sigma\omega\kappa =$ Jaó, Abraothióch (= אֲרִיבֵן אֱוֶה = Tetragramm?), Phta (= egypt. isten), Mesen, Tiniáo (= Tin + Jaó = אֱוֶה = négybetűs isten név), Pheóchjaéó (= Pheóch + Jaó), Charszok. Függeszd ezt a védő lemezt a démontól megszállott nyakára. Felállván a beteggel szembe, mondd el az esküt. Az eskü pedig a következő: Megesketlek Jézusra,¹ a héberek istenére:

¹ Helyesen jegyzi meg Conybeare *Jewish Quarterly Review* IX. 92. 1. jegyzet, hogy $\iota\eta\sigma\omega\delta$ hamis olvasás, mivel hogy a varázformula *Dietrich* szerint is időszámításunk előtti korból származik. Az utána következő varázsszavakból $\iota\alpha\beta\alpha\alpha\eta = \iota\alpha\beta\alpha$ (a tetragramm samaritan kiejtése) + $\iota\alpha\eta$ (= אֱוֶה); $\alpha\beta\alpha\omega\theta$ -ről már szólottunk; $\alpha\iota\alpha =$ אֱוֶה (Exodus 3,14) vagy אֱוֶה; $\omega\theta =$ egypt. isten; $\alpha\beta\alpha\omega\mu\alpha\varsigma$ és $\alpha\beta\alpha\mu\alpha\omega\iota\alpha$ valószínűleg = betűcsérés Ábrahám; $\epsilon\lambda\epsilon \epsilon\lambda\omega =$ אֱלֹהִים és אֱלֹהִים (aram); $\alpha\eta\omega \sigma\omega\upsilon \mu\iota\beta\alpha\epsilon\chi$ első 7 betűje a 7 magicus magánhangzót tartalmazza és a fenmaradó $\mu\iota\beta\alpha\epsilon\chi$ javítandó $\iota\alpha\beta\alpha + \epsilon\chi$ -re.

Jabaias Abraoh Aia Thóth Ele Eló Aéo Eou Jabaech (így javítandó *ιβαεχ*) *Abarmas Jaba Raou Abelbel Lóna Abra Maroia Braki Jón stb.* Ezután következik az eskü oly istennél, kinek epithetonjai főképp a héber bibliából vannak kivéve.

Az eskü ezen része az eredetiben így hangzik:

- 1 ὀρκίζω σε τὸν
σημανθέντα τῷ Ἰσραὴλ ἐν στίλῳ φωτίνῳ καὶ νεφέλῃ
ἡμερίῃ καὶ ἡυσάμενον αὐτοῦ τὸν λαὸν ἔργον
Φαραὼ καὶ ἐπιτεργάντα ἐπὶ Φαραὼ τὴν δεκάπληγρον
- 5 διὰ τὸ παρακοῦειν αὐτόν. ὀρκίζω σε πᾶν πνεῦμα
δαιμόνιον, λάλησαι ὅποιον καὶ ἂν ᾖς, οὐ ὀρκίζω σε
κατὰ τῆς σφραγίδος, ἧς ἔθετο Σολομών ἐπὶ τὴν
γλῶσσαν τοῦ Ἰηρεμίου καὶ ἐλάλησεν. καὶ σὺ λάλησον
ὅποιον ἂν ᾖς ἐπουράνιον ἢ ἀέριον εἴτε ἐπίγειον
- 10 εἴτε ὑπόγειον ἢ καταχθόνιον ἢ Ἰεβουσαϊόν ἢ Γεργε-
σαϊόν ἢ Φερεζαϊόν. λάλησον ὅποιον ἂν ᾖς, οὐ
ὀρκίζω σε θεὸν φωσφόρον ἀδάμαστον, τὸν τὰ ἐν
καρδίᾳ πάσης ζωῆς ἐπιστάμενον, τὸν χοροπλάστην
τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, τὸν ἐξαγαγόντα ἐξ
- 15 ἀβύσσων καὶ πικνοῦντα τὰ νέρη καὶ θεϊζόντα τὴν
γῆν καὶ εὐλογοῦντα τοὺς καρποὺς αὐτῆς, ὃν εὐλογεῖ
πᾶσα ἐπουράνιος δόναμις ἢ ἀγγέλων ἀρχαγγέλων.
ὀρκίζω σε μέγαν θεὸν Σαβαώθ, δι' ὃν ὁ Ἰσοδάτης
ποιταμὸς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ὀπίσω καὶ ἐρυθρὰ
- 20 θάλασσα ἠνώδενσεν Ἰσραὴλ καὶ ἔστη ἀνόδεντος, οὐ
ὀρκίζω σε τὸν καταδειξάντα τὰς ἐκατὸν τεσσαράκοντα
γλώσσας καὶ διαμερίσαντα τῷ ἴδιῳ προστάγματι.
ὀρκίζω σε τὸν τῶν ἀχεντων γυγάντων τοῖς
πρησιτήρσι καταφλέξαντα, ὃν ἔμνει ὁ οὐρανὸς τῶν
- 25 οὐρανῶν, ὃν ἠμνοῦσι τὰ περηνώματα τῶν χειρονβιμ.
ὀρκίζω σε τὸν περιθέντα ὄρη τῆς θαλάσσης τείχος ἐξ
ἄμμων καὶ ἐπιτάξαντα αὐτῇ μὴ ὑπερβῆναι καὶ
ἐπὶ κούσεν ἢ ἄβυσσος καὶ σὺ ἐπάκουσον πᾶν πνεῦμα
δαιμόνιον, οὐ ὀρκίζω σε τὸν συνσελοντα τοὺς τέσσαρας
- 30 ἀνέμους ἀπὸ τῶν ἱερῶν Αἰώνων, οὐρανοειδῆ,
θαλασσοειδῆ, νεφελοειδῆ, φωσφόρον, ἀδάμαστον.
ὀρκίζω σε τὸν ἐν τῇ καθαρᾷ Ἰεροσολύμῳ, ᾧ τὸ
ἄσβεστον πῦρ διὰ παντὸς αἰῶνος προσπαράκειται,
τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τῷ ἁγίῳ ἰαεὼ βαρρενωζόν.

- 35 λόγος· ὃν τρέμει γένηα πρὸς καὶ φλόγες περι-
φλορίζουσι καὶ σίδηρος λακί καὶ πᾶν ὄρος ἐκ
θεμελίου φοβεῖται. ὀρκίζω σε πᾶν πνεῦμα δαιμόνιον
τὸν ἐφορῶντα ἐπὶ γῆς καὶ ποιῶντα ἐκτρομα τὰ
θεμέλια αὐτῆς καὶ ποιήσαντα τὰ πάντα ἐξ ὧν οὐκ
- 40 ὄντων εἰς τὸ εἶναι. ὀρκίζω δὲ σὺ τὸν παραλαμβάνοντα
τὸν ὀρκισμὸν τοῦτον χοιρίον μὴ φαγεῖν καὶ
ὑποταγήσεια σοφίᾳ πᾶν πνεῦμα καὶ δαιμόνιον ὅποιον
ἂν ᾖν. ὀρκίζων δὲ φόσα ἀπὸ τῶν ἄκρων καὶ τῶν
ποδῶν ἀφαιρῶν τὸ φέσμα ἕως τοῦ προσώπου καὶ
- 45 ἐκκηρῶνται. φύλασσε καθαρός. ὁ γὰρ λόγος ἐστὶν
ἐβραϊκὸς καὶ φυλασσόμενος παρὰ καθαροῖς ἀνδράσιν.

Allusiókat találunk (2. sor) a tűz és felhőoszlopra (Ex. 13, 21 és Zsoltár 78, 14); Izrael megmentésére Fáraó elnyomása alól (3. sor); a Fáraót sújtó tiz csapásra (4. s.); a világot adó, az embert alkotó Istenre (Septuaginta Genézis 2, 7) és a mindenség teremtőjére (12—16); Sabaóth nagy Istenre, ki a Jordánt és a vörös tengert kettéhasította (18—20. sor; v. ö. Józsva 3, 13—17; Exod. 14, 21. 22.; Zsoltár 114, 3. 5; 78, 13); a 140 nyelvre¹ és az elváltásra (21—22; v. ö. Gen. 10. és 11. fej.); a Khéribok szárnnyaira (25); az Istenre, ki a tengernek határt szabott (26—27; v. ö. Zsoltár 104, 6. s. köv. versek); arra, ki a négy szelet összerázza (29—30; v. ö. Jeremiás 46, 26 s. más helyek). Ezután a szellemre idézi azt, a ki a tiszta Jeruzsálemben tartózkodik, kinek tiszteletére soha el nem alvó tüzet tartanak fenn és ennek szent nevét Jaeó Barrenouzoun (33—35). Más bibliai célzások szintén világosak.

Érdekes zsidó szempontból a következő, lenyomatunk előtt található mondat: ὁ ἔπλασεν ὁ θεὸς ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ παραδείσῳ vagyis a démon, kit az Isten szent paradicsomában teremtett. A világteremtéssel foglalkozó spekulációt a tannák is paradicsomnak (pardész) nevezték. Négy tudós, Ben-Azzai, Ben-Zóma, Achér (Elisa ben Abuja) és Akiba bementek a paradészba; Ben-Azzai szemlélt és meghalt, Ben-Zóma szemlélt és elméje megzavarodott; Achér szemlélt és megnyeste a

¹) = 2×70. Nem világos, miért veszi a 70 nyelvet 2-szer.

plántákat, Akiba békével ment be és békével ment ki.¹⁾ Ez a »paradicsombamenetel« szószerint és nem allegorikusan veendő. Gnostikusok, Ophiták, Bardesanes és mások szintén beszélnek az aetheri és pneumatikus paradicsomról.²⁾ A mint a mi exorcismusformulánkból kitűnik, a szent paradicsomban angyalok és démonok voltak. Talán szabad azt a feltevést kockáztatni, hogy a szóban forgó paradicsom materiális világunk mintája. A mi világunk ugyanis nem teremtett közvetlenül az Isten által, hanem emanációi folytonos elanyagiasodása által jött létre. Ez a világ a szellemi isteni paradicsomnak durva másolata lenne. A négy tudós ezen paradicsom *ültevényeit szemlélte*; kettő a dicsőség látását nem bírta el, az egyik meghalt, a másik megtévelyodott, Akiba minden baj nélkül tért vissza, Achér »megnyeste a plántákat.« Mit kell az utóbbin érteni? A citált tószifta Achérre a Prédikátor 5, 5 versét alkalmazza: »Ne engedj szádnak, hogy tested hűnbe keverje és ne mond az angyal előtt, tévedés volt, minek haragudjék az Isten hangod felett és elpusztítsa kezéd munkáját?«³⁾ Ebből az látszik, hogy Achér az égi paradicsom felett kritikát gyakorolt vagy pedig varázsszavak segítségével pusztításokat vitt végbe benne. »A plánták megnyesése« mindkettőt jelentheti⁴⁾

¹⁾ Tószifta Chagiga II 3 (234,7); b. Chagiga 14b lent; j. Joma 77b. fent.

²⁾ Clemens, Stromata V; Jeromos contra haereses I,4 (Grätz, Gnosticismus und Judentum 58. s. köv. lap). Feltűnő, hogy Grätz az általa idézett nyilatkozatokat a »paradicsomról« allegoriával a gnosissal való foglalkozásra vonatkoztatja, a mi, egyéb okoktól eltekintve, már azért is ki van zárva, mivelhogy a hét ég egyikébe helyeztetik. Azt állítja továbbá Grätz, hogy még senkinek sem jutott eszébe, hogy ezt a kitélet »bementek a paradicsomba« szó szerint vegye, holott Rasi is így fogta fel, megjegyezvén: »Egy istennév segítségével felszálltak az égbe.«

³⁾ A jerusalmi i. h. e vers alkalmazását már nem értette pontosan és ez okból Achér későbbi életmódjára és cselekedeteire magyarázza.

⁴⁾ Ez sejtésnél több nem akar lenni és minden tanítást örömmel fogadok. Egész biztosnak tartom azonban azt, hogy ez a kitélet »bementek a paradicsomba« szó szerint értendő. Épigy látták a »trónkoosi művészt«, a mint a tósziftából Megilla IV 28 (218,1) kitetszik. Itt ugyanis a következő áll: »Sokan értelmezték a trónkoosit, a nélkül hogy életükben valaha látták volna.« Ezen értelmezésnél is el lehetett vesztetni az életet (Sabbath 80b). A mi helyünk ép úgy tartozhatik a *מעשה מרכבה*, mint a

— Salamon magikus pecsétgyűrűjéről, melyet Asmedai, a démonok királya, elnyelt, és arról, hogy az ily módon védtelenné vált Salamont 400 paraszanga távolságra eldobta, Gittin 68 b van szó. De az ott elmesélt csodás történetekben a legtávolabbról sincs jelezve egy Jeremiás megszólaltatása. De említettik, hogy Géchazi, Elisa próféta szolgálja, Jeróbeam egyik bálványbikájának szájába bevéssett egy istennevet, a mi nek következtében a tizparancsolat első két igéjét elmondta.¹⁾

Ki kell még emelni a jeruzsálemi templomban soba el nem alvó tűz megemlítését és azt a meghagyást, hogy disznó-hus élvezetétől tartózkodjék. Ez utóbbi azt mutatja, hogy a bűvészkönyv, a melyből a mi ördögűző formulánk kivétellett, nem zsidó tanítványokat tartott szem előtt. Ez abból is következik, hogy a formula végén világosan ki van téve, hogy ez *לֹא יִשְׂרָאֵלִים*.

Akár egészben, akár csak részben zsidó tartalmu a mi exorcismusunk, az kétséglelen, hogy a szentírára való célzások zsidó eredetűek. Nemcsak a diaspora hellenistái, hanem a szentföldi nemzeti zsidók is használtak ilyen formulákat. A talmud két helyen szól általánosságban az írott amuletek tartalmáról. Az első így hangzik: »A benedictiókat és az amuleteket, bár vannak bennök az istennéből betűk és a tórából sokféle dolog, nem szabad (szombati napon) a tűzveszélyből megmenteni.«²⁾

מעשה מרכבה tanához. Ezek a mystikus disciplinák még nagyon homályosak (v. ö. tószifta Chagiga II, 1—7, b. talmud ugyanott 14. s. köv.; jerusalmi e helyen). A *מרכבה* szakasz (Ezekiel első fejezetei) szabad volt nyilvánosan felolvasni (tősz. Megilla IV 34).

¹⁾ Szóta 47a 31: *ישם חקק לה אפומא*; mások azt állítják, hogy Géchazi a bálványt egy mágneskő (*אבן שואבת*) ráakasztása által a levegőben lógóvá tette.

²⁾ Baraita Sabbath 115b: *אין מציילין אותן מפי הדליקה אלא אותיות של שם ושעניות הרבה שבתורה אין מציילין אותן מפי הדליקה אלא אותיות של שם ושעניות הרבה שבתורה*. A párhuzamos helyen Sabbath 61b *אותיות* után hiányzik *נשרפין במקומן של שם*, de kiegészítendő, mert különben *אותיות* értelmetlen volna. A tósziftában Sabbath XIII, 4. (128,29) ez a fontos szó *הקמיעין* hiányzik és *אותיות* áll. Szóferim traktátusban XV, 4. hiányzik mind *הקמיעין*, mind pedig *אותיות של שם*. Világos, hogy ugyanazon baraita többféle variációjával állunk szemben. A döntő szót *הקמיעין* Sabbath 61b biztosítja, mivelhogy ott tételünk arra a kérdésre, vajjon az amuletnek szent jellege van-e? tagadó bizonyító helyül szolgál. A szintén fontos *של שם* szavak három tanu által vannak biztosítva;

sítással sem vádolhatók a rabbik. Először is ily gyanúnál sokkal magasabban állanak; aztán pedig nem forogna fennök, a miért ezt tették volna. Így megfejtetlen talány előtt állunk. Kinek adjunk igazat? Nem volt üres frázis, mikor e tanulmány előtt a mű fölött terjeszkedő sötétségről szólottunk.

Feladatunk lesz mindenekelőtt az igazi szerzőt eltakaró fátyolt föllebenteni.

* * *

A mi a szerzőséget illeti, nemsokára itt megadandó okokból Azulai tudósítását kell helytelennek mondanom, ha különben máskor bátran bízhatjuk is magunkat vezetésére. Mindekelőbb az évszám sem egyezik. Heilprin szerint ugyanis (סדר הדורות, ed. Maskil Leáthan, 224/5. l.) מאיר az 5066 (1305) évben halt meg, míg az אהר"ם szerzője, mint láttuk, e művön még 1319-ben munkálkodott.

Másodszor a מאיר-nak אהר"ם-ja, melyet Azulai e szerző többi kézírataival együtt látott, aligha tartalmazott פסקים-ot, mert e témáról már בית הבחירה czímen írt egy terjedelmes művet. Tehát Meiri אהר"ם-ja valószínűleg épen csak czímben egyezik a mi אהר"ם-unkkal, különben pedig alakjában más. Azulai e két munkát azonosította egymással, mivel utóbbihoz nem juthatott és csak Káro idézeteiből ismerte. E benyomást szerezzük akkor is, ha Azulai idézett megjegyzését közelebből tekintjük.¹⁾ Ellenben a mű kiadói sem kapták levegőből a nevet, a mű czímlapján találhatták.

E fejtegetés után az a kérdés keletkezik, ki volt ez a R. Sámuel? Hol fordul még elő neve? Kik voltak tanítói?

A két első kérdésre csak feltevésekkel felelhetnék, a miről még alább lesz szó. De határozottan merem állítani, R. Aser bar Jechiel (אשי) ²⁾ volt tanítója. Ez állítást köv. helyek bizonyítják:

a) 105b lap (בי"ה) 1 sor írja (והנאן רבני) ³⁾; az itt felhozott nézet Aséri Beráchóth commentárjában található (44a l.)

¹⁾ E szerint javítandó: Ben Jakob s. v. מ אהר"ם.

²⁾ Azonban más tanítói is lehetnek. »Tanítóm nézete szerint« אהר"ם 37. l. b. a. nem gondolhatja, Asérit, Talán רש"ב-értendő alatta, ha 1305-ben is halt meg. Mert fiatal nem lehetett már szerzőnk, mikor az אהר"ם-ot írta, melyben már »nagy művéről« tesz említést.

³⁾ Kiadásunkban e hely elromlott, jobb olvasat alább lesz.

b) 31a l. (ע"ד"ט) 8. sor e szavakat olvassuk: וכ"כ ר"ב. Az állítás Aséri responsumaiban כ"כ 5. és 6.

c) 40 l. (ב"דק) 3. sor alulról e szókkal idézi tanítóját: ויה מורי פריש (t. i., hogy van különbség folyékony és szilárd anyagok közt szombaton való felmelegítés tekintetében), a mi Aséri commentárjában Sabbath 3, 11-hez világosan olvasható.

Ezek után azon véleményeknek adok kifejezést, hogy a R. Mózes di Trani responsumaiban (בי"ב II. 22) foglalt es Azulai közölte adat: »R. Sámuel, R. Áser tanítványa írta a אהר"ם-א-א mi szerzőnkre vonatkozik és alatta a nagy mű értendő, melyre אהר"ם-ban (fent 252, 1. j.) többször hivatkozik.

Végre még figyelmeztetem az olvasót, hogy valahányszor a אהר"ם-ot (röv. א"ם, a 12. sz.-ban) idézi szerzőnk, majdnem mindig a név mellé az אהר"ם (אהר"ם) szót teszi. Talán valami rokonsági viszonyra lehet ebből következtetni. E tiszteletteljes idézést tanítványok is szokták ugyan használni, ily vonatkozásról azonban nem lehet szó.

Ezt tudtam szerzőnkéről kipuhatolni, a következőkben néhány javítást eszközölünk a szövegben.

20a. l. (בי"ה) 3. s. a. a szavak, amint a most nyomtatásban meglevő Széfer haslamah-ban ¹⁾ találjuk, pótlandók: ויהי כונה קריאה בענין בכל הפרשיות שאם קריאה להגיה לא יצא ע"כ

Ellenben e szavakat וברכה א' של תפי' nem toldásnak, hanem a Széfer haslamahból kiesetteknek gondolom, valószínűleg valami másoló hibája által. Ez állítást igazolják a végyszavak [= ע"כ כן]

Toldásnak kell azonban az אהר"ם-ban a második sort ויש בו כונה-tól tekintenünk. E mondat a Sz. h. szavait: י"ה בדיע' melyekhez Brody ur kérdőjelet tesz, magyarázhatja. Innen származhat a תפילין feltevésekor mondott ima is.

41b l. 5. s. הר"א א"ב, וכן הר"א א"ב, kellene אהר"ם; ennek művében, Ha-Eskol ²⁾ 6. l. található az itt idézett hely.

92a l. ויכין הר"ם וי"א וְלוֹה הַסְבִּימוּ רִימִי helyett kellene

¹⁾ A talmudhoz, Beráchóth tract. Kiadta M. Schochon, bevezetés- és források kimutatásával H. Brodytól. Berlin, 1893.

²⁾ I. h. 6. l. alul.

³⁾ Ed. Auerbach, Halberstadt, 1867.

1. E helyre utal a szerző maga 2 lappal odébb, hol 94b alatt maga így ír:

«וכי ר"ת וכן הורו רבני צרפת». A «החל ידועת» egész kilpulja tehát semmis.

105b f. «וכי דעת ר"מ» szintén «ר"ב»-nak² olvasandó. Evvel elesnek a magyarázó ottani kérdései. Érdekes szintén 42b «קרינא בי מין בשאינו מינו» (ומת"ר) «א"ע"פ שהוא דבר שיש לו מתורין: (מ"ה"ק)». Az itt hozott «בסק» minden okadatolás nélkül »Mordechai«-nál (14. sz. elején) is található Sabbath 259. A későbbiek M. ellen tószafóthból (Mëilah 24b s. v. «פירוסה») érvelnek ellene, amire légváarak épülnek, a látszólagos ellentét kiegyenlítésére. Az ellenvetés azonban magától megsemmisül, ha «ר"מ»-ban megnézzük e «בסק» támpontját.

E hiányoktól eltekintve, melyek semmiképen sem a szerzőt, hanem a kiadókat terhelik, ez «ר"מ», mint a «קדמונים» minden munkái, igen hasznos, a halachához gyakran használható könyv, néha a legszelesebb elterjedést megérdemelné. Csak az volna kívánatos, hogy a második rész kiadását alkalmasabb ember vállalná el.

¹⁾ «רבני צרפת» = «ר"מ». Fiatal kortársa közül, kiket sz. idéz, csak e nevek fordulnak elő, de egyszer sem R. Ahron Luneltől. Már csak ezért sem helyes, ha Gagin M. e romlott «ר"מ»-t: «על רב מלוניל» (1)-re oldja fel.

²⁾ V. ö. fenti j.-et. A b. Beráchóth 44a. s. v. «על» tószafóthot érti. L. még «השקל» 208. §. 17. és «רקח» (13. sz. elején) 341. L. f. 10. j.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

IRODALOM.

PHILIPPSON LAJOS.

(*Kayserling M., Ludwig Philippson. Eine Biographie. Lipsce, 1898.*)

Egy valóban nagy ember életrajzát olvastam bámulattal e sorok fölött jelzett könyvben. Önkénytelenül szövődik tovább gondolataim fonala az emberi nagyság igaz mivoltáról. Az emberi lélek anyai tüneményszerű, világot megmozgató megnyilvánulásában, melyek azok, melyek az igazi nagy embert jellemzik: ezt hányom-vetem meg ez érdekes sorok elolvasása után első sorban. Az ember lelki világában a szellemi tulajdonságok ezernyi ellentétes áramai keringenek. Nagy részük ismeretlen előttünk még ma is, mint ahogy Voltáig nem ismerték a mágneses áramokat. E különböző szellemi gondolat-áramlatok majd tetekben, majd szavakban hullámanak fel előttünk az emberiség történetében. Hanem ott, ahol a pozitív tudás bebizonyosodott tételei mindama magasztos, megfejthetlen sejtelmekkel, melyek a lélek-költészetet teszik — s mit a materialista tagad —: ott ahol mint mondtam e pozitív gondolatáramok és e negatív, érzelmi, ideális áramok egybefolynak, ott gyűläd fel hirtelen egy titokzatos vakító fény, mely erősebb minden más fényforrásnál; az ilyen villanyos fényhez hasonló az igazi lelki nagyság.

Nem tudom, mennyire találó e hasonlat, de abban igazat ad nézetünknek a történelem, hogy valódi nagy emberek emlékét csak ott tiszteljük, ahol az ezredek pozitív tudását a léleknek legdrágább kincse, a tisztta, Istentől való idealizmus ragyogta be.

Philippson Lajos ilyen ember volt. És ez a kvalitása domborodik ki előttünk minden sorából a tudós lekipásztor-

nak, aki fáradhatatlan buzgalommal, bámulatos adatgyűjtéssel és ragaszkodó szeretettel állítja elénk élő képét a nagy magdeburgi zsidó előharczosnak, akinek magánélete tán alig volt, mert életének minden szívdobbanása a közért liktetett. Hiába is keresnők e könyvben az életrajzokban oly kedves, intim dolgokat, melyek kezdődnek ott, hogy milyen volt derűs kedvében, akinek életét ismertetjük, és mik voltak szokásai? Philippson csak a köznek élt, csak ama zsidó idealizmusnak, melynek ő is örök forrása ott fakad fel az élet fája tövében, a biblia törzsénél, a szent ősök hátrahagyott iratainak erdőmélyében.

Rövidre kell fognunk e könyv ismertetését. A nagy magdeburgi rabbi költő volt, mert irt verseket, drámákat, regényeket. Szónok volt, szónoklatával elragadta pásztori szószékéről a hitközséget. Tudós volt, felolvasásaira seregestől gyülekeztek nemcsak egyvallásbelieink, hanem keresztények is. Imakönyvet irt, melynek költészete olyan, mint valami rózsakerdő illatos sűrű mélye, és lefordította részben versben részben prózában a könyvek könyvét, a bibliát. Irodalmi társulatokat alapított mint szervező erő, és vallásunk érdekében politikát űzött, melynek mozgó szálait kezében tartotta. A német zsidók egyenjogúsításukat neki is köszönik. Spanyolország 1492 óta zárt sorompói újra megnyílnak a zsidóknak szavára. Az orosz, török zsidók sorsát könnyíté, ránk, magyar zsidókra is ráér gondolni. Vitázik korának legnagyobb íróival, bölcselmi iratai valláskülönbség nélkül fejére hervadatlan babért szereznek. Szervezi a zsidó hitközségek belső ügyeit. Forrón szereti hazáját, küzd annak alkotmányáért a szószékéről. Szociológus is: kézműves egyletet alapít, melynek ő egyik aranyzavú szónoka és vezetője, mint ipari tanácsos. Hitközsége minden ügyefogyottjának humánus gyámoltója. Szobrot emel az érdemnek. Ötven évig lapot szerkeszt, amelyben az emberszeretetet hirdeti és bebizonyítja, hogy a zsidó ethika örök igazságok megdönthetetlen bástyája. Papi gyülekezeteket szervez, miniszterekkel lép összeköttetésbe a zsidóság érdekében. Az *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, az ő lapja, küzd minden galád rágalom ellen, amely fajunkat becsmerli. Beethoven emlékének, mint a művészet tisztelője, drámát szentel. Vitázik róla, hogy nem a zsidók feszítették fel Jézust, a pápával meg harczra kél egy elrabolt bárányáért a zsidóságnak. Fekölt

lelkű három fiút nevel hazájának, kik ma diszei Németországnak. Leányát a tiszta eszménység kultuszára tanítja meg. Megható olvasni, mint írja egyik leányához a nagy tudós, a logikus fő, akit talán egy-egy percze a naiv hittől el-elte-ríthetett volna a sok pozitív tudomány: Lányom, ha napi munkádat elvégezted, felhevül-e lelked, hogy elzengjed lelkesülten Istenhez őseink szent szabadságdalát, a Hallélt? Oh, ez a naiv, ez az igazi zsidó szív mily szent áhitattal tölti el lelkemet, mily büszke öntudattal szeretném odakiáltani most, halála után rövid kilencz évvel az elvakult Gallának és a feslett Vindobonának: Látjátok, ez mind egy zsidótól telik ki, ilyené lehet az igazi zsidó, ha a jóságos Ég különös kegyelméből fennen csaponghat az ősi zsidó idealizmus szárnyaín, ahhoz a zsidó Istenhez, aki egyetlen-egy, és aki a világnak egy Mózeset küldött, akinek fűsleges szelleme a későbbi századokban egy-egy villanással fel-felzikázik egy Mendelssohnban, és méltán fűzhetjük tovább a névsort Philippson nevével.

Mindkettőnek életét Kayserling írta meg. Fölösleges említeni, hogy e munkája is, mely hűz ívnel terjedelmesebb, oly vonzó olvasmány, hogy nem tudjuk a könyvet letenni a kezünkbe, míg végig nem olvastuk. Hogy lehet a történelmi háttért mesterien vázolni egy életrajz keretében: nosza, jöj-jetek írók, tanuljátok meg e tudós lelkipásztortól! Hogy lehet száraz, tudományos dolgokat vonzóan leírni, szeretném e titkot tőle ellesni. Mennyire sajnálatos, hogy e munkában hiányzanak Philippson életének intim vonásai, hogy azok mind beleöntvék a história soha meg nem rozsdásodó, kemény érczibe. Itt-ott egy-egy lágy vonás ez érczalakon, és aztán újra csak a nagy Philippson áll előttünk, mint egy diadalmas hadvezér ércszobra, aki küzd és győz mindenütt, az Egy Isten, Izrael Istene nevében. Annak az isteni Gondviselésnek nevében, aki hitünk fölött folyton őrző pajzsként lebeg, és e materialista században olyan férfakkal áldja meg a zsidóságot, akik a hazaszeretetet az Isten és vallásunk ideális kultuszával oly nemes összhangban zendítik meg, mint ezt Philippson tette munkáiban, s mint a milyen e mű is, amely róla szól: — oly férfakkal, mint a Philippsonok és Kayserlingek.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

participium és imperativus összetévesztésével a talmudnak veszélyes tendenciákat imputál. De a szöveg megértése mellékes. Jellemző azonban, mint használja szerző az evangeliumot. Az állítja ugyanis, hogy Jézus anyja Mária is az elkárhozottak közé sorolatik a talmudban. Erre idézi (205. ol. 70 jegyz.) jer. Chagiga 77d. *המא למרים ברה עלי בגלים*. Láttam Máriát Héli Beccalim leányát (a pokolban) és u. o. 69. jegyzetben ezeket mondja: Az evangeliummal (Lukács III. 23.) megegyezően tehát a talmud is Héli leányának mondja Máriát. Hogy az említett helyen minő jogon talált Máriára czélzást, azt nem sikerült kiderítenem. Nem marad más hátra, mint a névrokonságból erre következtetni. Ez ugyan gyenge érv, de mégis csak valami. Ámde Lukács 3. f. 23. versében előfordul a Héli név, de ez József atya. »Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur filius Joseph, qui fuit Heli, qui fuit Mathat.« Hol itt a megegyezés a talmud és az evangelium között? És hol mondja az evangelium, hogy Eli volt Mária atya? Lukács idézett helyén nem található. Szerző evangelium magyarázatáról itéljenek hívatottabbak, mégis egy helyet nem hagyhatunk megjegyzés nélkül. Az ordinatorról, (מטיב), melyet pongyolán és ennek történeti fejlődésére való tekintet nélkül tárgyal, szövege ezeket mondja (130. ol.) »az írásértelmezés jogának és tudományosságának elismeréséül kulcsot adott át neki נתינת מפתח (kulcsok átadása).« Erre idézi 80. jegyz.-ben Máté 23, 2.13. és Lukács 11, 52. Jaj nektek törvénytudók! mert elvettétek a tudomány kulcsát. (*τὴν κλειδα τῆς γνῶσεως*). E kulcsot, a tudományosság jelvényét az új rabbi családja drága ereklyeként őrzé és ha a rabbi fiutód nélkül halt meg, koporsójába tették e kulcsot is.

A sáfárról vett képletes kifejezést — a milyen pl. Ézsajas, 22 f. 22. is előfordul — szerző betű szerint érti és a betű öl. Azért tud a kulcsokról oly érdekesen és körülményesen beszélni. A Sámuel Hakatánról szóló hely (Szemachóth VIII. fej), melyet szerző nem idéz, nem igazolja azt a feltevést, hogy minden rabbinak kulcsot adtak.

Az iskolaügy és tudósok Jézus és a talmud korában című szakaszban szerző Jézus és a rabbik közötti ellentétnek lélektani okait keresi. Ennek a tisztán történeti háttérű kérdésnek taglalásába nem bocsátkozhatunk. Hiányoznak ugyanis a

történeti kutforrások, melyek Jézus életét, tanait, halálát tárgyalnák. Ezek nélkül pedig csak pszichológiai következtetésekkel a kérdést tisztába hozni nem lehet. Tény az, hogy Jézussal szemben nem a rabbinismus állott, hogy benne nem a *אין משיח* itéltek el, mert az egyszerű, tanulatlan galilei nem felel a *אין משיח* definitióját. Különbösen sem találó az a kép, melyet sz. a rabbinismusról ad, nem azért mert idézetei nem találatnának a talmudban, hanem azért, mert öt évszázad nyilatkozataiból állítja ezt össze. Ilyen nem volt a rabbinismus soha. A mikor mindig egy-egy esetvonással járul hozzá, szenved a kép, vagyis a felismerhetlenségig tökéletesül. »A tudósosztály körében valóságos czéhrendszer fejlődött ki.« Miből következik ez? Erre néhány példát idéz sz., hogy ha a synedrium elnöke belépett a gyülekezetbe, mindenkinek fel kellett állnia, hogy belépésnél mindenütt az előkelőbb megy elül, a nagyobb ne szolgálgjon a kisebbnek — olyan dolgokat, melyek átmentek, a mai köztudatba is. Hol van itt a »valóságos czéhrendszer?« Ha R. Chisda vagy Mar ukba (a 3. sz. végén) azt állítja, hogy büszke emberrel az Isten meg nem férhet és ehhez R. Chia b. Asi azt jegyzi meg, hogy a tudósban legyen meg a büszkeség egy csekély része, (*אחד בשמינה בשמינה*, a *אחד בשמינה* kis súlymérték, ennek nyolczadrésze) és R. Huna hozzáteszi: ez ugy díszíti őt mint a buzafeje a kalászt *לשבוהה* *כי סמא*, ebből csak nem következtethet a tudósok, a rabbik büszkeségére. Ha a 3. században élő R. Jochanan tételéből *קיי למהי מנברתי* kifolyólag, R. Chia b. Abba azt állítja, hogy a tudós ruháján ne legyen piszok folt, mert ezzel meggyűlölteti a tant, melyet képvisel; ha R. Abbahut egy matrona Izrael világító lámpájának nevezi, ha a halálos ágyán levő R. Jochanan b. Zakkai-t tanítványai így szólítják: Izrael világossága, jobb oszlopa és erős kalapácsa, miért sirsz és ez azzal felel, hogy az Isten itélőszékétől — (lásd a szemelvényeket 257. old.) — ebből »tudósgögot, vaskalaposságot, despotismust, neveléses feltűnési vágyat, hiúságot, henczegést, tettetést, tudákos nagyképűsködést, kiállhatlan türelmetlenséget, legsuverénebb lenézését és megvetését mindannak, aki nem volt tanult ember« következtetni egyáltalán nem lehet. Szerző az egyes idézeteket egymás mellé állította, a személyek és szerzők neveit elhallgatta — és ezt pszichológiai megokolásnak nevezi. Ez nem egyéb mint

tendentia — bármennyire is irtózik e szótól, mint mindentől, a mi grammatikailag helyes és a gondolkodó olvasó, aki szerző idézeteit ellenőrzi, aligha látja majd ebben a vázlatban a rabbinizmus lényegét és karakterét, mely az egyes tudósok individualitásánál fogva különböző volt.

A talmud tekintélye és jelentősége a zsidókra cz. szakaszban szerző azt akarja bizonyítani, hogy a talmud elvben és gyakorlatban egyenlő a szentírással, gyakorlatban pedig e fölött áll. Ez az állítás, valamint az idézetek, melyekkel ezt támogatni akarja, nem újak, hanem előfordulnak mindazokban a munkákban, melyek a talmudot és a zsidóságot támadták. Összehordottak pár száz helyet a talmudból, aggádat és haláchát vegyesen, egyes tudósok intolerans állításait, természetesen elhallgatva a tradensek neveit, minthogy ez szent érdekeiknek nem felel meg, ezzel mutatva be a talmudot egészében. A talmud kanonicitásának ilyen bizonyítása középső tételét képezi annak a syllogizmusnak, melynek zárótétele a tettekben megnyilatkozó szerzetet. A kik ezt a logikai eljárást nem követik, mint pl. Reuchlin azok túlbecsülik a rabbinikus irodalom értékét, vagy mint Delitzsch, azokban nincs meg a képesség, hogy az erkölcsileg alantjárót kellőképen annak bélyegezzék, a mi. De lássuk csak a talmud kanonicitásáról szóló bizonyítékokat.

Az idézetekben, melyek a Rohling-Justus: Talmud-zsidó 3 fejezetében találhatunk, szó van a דברי קבלה, גמרא, דברי קבלה, דברי סופרים, דברי חכמים, דברי הלכות. Ezekkel ugyanaz-e a talmud az irodalmi mű, »a rendszer nélküli encyclopaedia, a szellemi quodlibet?« Avagy egyenlő-e az egész a részszel? A talmudban már szó lehet-e a talmud szentségéről? A mikor világosan kimondja, hogy דברי קבלה דברי תורה ez ugy értette-e, hogy a hagyomány egyenlő tórával? Bizony nem. A דברי קבלה a תורה-val szemben a próphétai és hagiographikus könyveket jelenti, amint ez Taanit II. f. 1. misnájából kitünik ובקבלה הוא אומר קרעו לבבכם. A Szoferim XV. 7. 8-ban előforduló hasonlat nem egymással szembe, hanem egymás mellé állítja a szentírást, a misnát és a gemarát. A hasonlat igen gyakori a midrásban. V. ö. Szifré Elkeb. 48. Chazitha I. f. 2. v. 3. §. Jalk. Jerem. 341. Egymásból folyó tanulmányok ezek és ezért egymással függnek össze. Ezt bizonyítja a szerző »klaszikus« helye Baba Mecia 33a. melyet kiegészít ugyancsak Szoferim XV. 5., a hol

e tétel R. Simeon b. Jochai nevében teljesebben fordul elő. על מנת שיקראו. Igen, a talmud-nak, a talmud-thórának, a thóra tanulásának jelentőségét a zsidókra, nemcsak hogy tagadni nem akarjuk, de eléggé méltatni nem lehet. Csakhogy az a talmud, melyet szerző ismer, a misnából és a genarából álló irodalmi mű egészében sohasem volt szent könyv. A szentség attributumával nem bánt könnyelműen a zsidóság, nem kanonizált, nem üdvözített senkit. A talmud foglalkozott első sorban a törvény magyarázatával, másodsorban mindennel, a mi az egyéni élet szűk körében előfordulhat. A törvény magyarázatra, a vallásos gyakorlat megokolására. Az egészség és tisztaság rendszabályai is idetartoznak, ezért érthető, ha azzal is foglalkozott, a mit sz. 147. 10. jegyz. alatt megbotránkoztatással visszautasít.

A codificatorok munkásságát ismertetve azt állítja, hogy Alfasi הלכות című munkája, kellő rendszer hiányában, nem maradhatott sokáig érvényben. Maimuni, a keresztények esküdt ellensége, Misna Tórája, melyet szerző magánértésülése szerint 1210-ben vele együtt kiközösítettek, sok dolgot vett fel a mi elavult és egyáltalában nem alkalmazható; továbbá előadásai kissé rövid, csaknem tulságosan kimért, azért a toledói rabbi Jakab b. Aser 1321-ben egy újabb kísérletet tett, és megírta az Arba Turim cz. művét — mely azonban a várakozásoknak szintén nem felelt meg. A tényeknek meg nem felelő történeti adatok és helytelen kritikai megjegyzések egész tömkelege! Maimuni Misne Tóráját nem közösisítették ki 1210-ben, hanem 1232-ben a More Nebuchimot és a Máddát. Maimuni nem esküdt ellensége a keresztényeknek. Alfaszival együtt befolyást gyakorolt Turim-ra és a Sulchan Áruhra. A Misne Tóra más néven יד החוקה, a mi czélzás a mű 14 könyvre való felosztására és nem a szerzőtől származik — azért tette szükségessé a halachai anyag újabb rendezését, mert ez első sorban növekedett, másrészt pedig a forrásokat és tekintélyeket nem nevezi meg. Jákob Aseri nem volt toledói rabbi és munkáját nem 1321-ben. hanem 1340 körül írta meg. Ezekért az adatokért nem sz. felelős, hanem azok a kézikönyvek, melyeket helyesen megválogatni nem tudott. De igenis felelőssé tehető egy sokat vitatott és gyakorlati értékű kérdés egyoldalú tárgyalásáért, értém a talmudnak a nemzsidókkal szemben való álláspontját.

Felsorolja a pogányok ellen irányuló nyilatkozatokat és rendszabályokat, de a humánus ellennyilatkozatok, a szeretetnek és jótékonyágnak mindenkivel szemben tanusítandó kötelességei, az összesség iránti tartozások közül — melyekben a talmud bővelkedik — csak egy-két példát említ. Ismeri az intolens nyilatkozatoknak történeti hátterét és azért mégis azt állítja, hogy ezek minden nemzsidóra, tehát a keresztényekre is ki lettek terjesztve, a nélkül, hogy ezt egy idézettel támogatná! De ez az osztó igazság. Lássunk csak egy-két példát. Foglalkozik a talmud a keresztényekkel? Fel-tűnően kevésszer, mondja szerző, mert a keresztények iránti megvetés oly nagyfoku volt, hogy nem is akarták szóvá tenni. De foglalkoztak a גוֹיִם -nel, a mely alatt eredetileg csak zsidó-keresztényt értettek. V. ö. Chulin 13b. $\text{אִין מִינָן בְּאוֹמוֹת}$. Rasi szerint [Aboda Zara 26b.] $\text{מִינָן כּוֹמְרִים לְעֵינֵי בֵּן עַמּוּם בֶּן יִשְׂרָאֵל}$, vagyis גוֹיִם a bálványimádó akár zsidó, akár pogány. Ez következik az egész helyből, mert a talmud azt kérdezi $\text{הֲוֵי קְרוּיִן דְּרַחֲמֵי בֵּן עַמּוּם}$ hisz azt látjuk, hogy vannak »minim« a népek között, erre azt feleli, $\text{הֲוֵי קְרוּיִן דְּרַחֲמֵי בֵּן עַמּוּם}$ a legtöbb nép nem »min«, egy része min. Ebből az tűnik ki, hogy a »min« fogalmát nem fedezi a »zsidókeresztény«. A גוֹיִם szó többese a Szifrában következetesen גוֹיִם -nek iratik. Hieronymus a nazareusok sectájával azonosítja és azt állítja róluk: dum volunt esse et Christiani et Judaei, nec Judaei sunt nec Christiani.

Általában a kérdés eddig tisztázva és a »minuth« határai és fogalomköre kellőképen megállapítva nincsenek. Ha tehát szerző azt állítja, hogy a talmud szerint a minekhez tartozik az, a ki azt hiszi, hogy az égben több hatalom van $\text{הֲוֵי רַבְּהֵי רִשׁוּתָא בְּשַׁמַּיִם}$ és erre idézi Szanhedrin 37a, akkor a talmud egyik legszebb aggadai részletéből három szót ragadott ki. A tanu, a ki főbenjáró bűnben bizonyít, megintendő. Ez az intés többek közt így hangzik: Csak egy ember teremtett — a teremtmények békéje végett, hogy ne mondhasa az egyik a társának: az én apám nagyobb mint a tiéd, továbbá hogy ne mondják a minim — több hatalom van az égben — יִשְׂרָאֵל a Szentnek — áldott ő — hatalmát, mert ha az ember egy mintára több alakot formál — az egyik hasonló a másikhoz, de a királyok királya, a Szent az első ember mintájára formált

minden embert és egyik sem hasonló a másikhoz, azért mind-egyiknek azt kell mondania, én érettem teremtett a világ. Az Egy istenről, az emberiség egységéről és az egyének értékéről szól e talmudi hely, nem a »minuth« meghatározásáról. Ha polemiát lát benne, akkor több joggal utalhat Chulin 87 a $\text{לֵיהּ צְרוּקִין לִיבֵי מִי שִׁיעַר הַרִים}$. A kereszténységgel nem foglalkozik a talmud és ha foglalkozott, akkor sem az a kereszténység lebegett a rabbi szeme előtt, melynek a kultura, a civilisatio és a művészetek körül tagadhatlan érdemei vannak, a melyeket nemcsak Izsák b. Seseth, hanem a legtöbb középkori rabbi, köztük Juda Halévi, Maimuni, a keresztények esküdt ellensége (!), Nachmani elismert és méltott. A pogánytól megkövetelte az erkölcsiség és az emberi társadalom hét sarkalatos törvényének megtartását, a melyhez a tulvilági élet boldogságát kötötte. A pogány házasságot jogilag nem ismerte el — de elismeri-e a keresztény egyház azt és a zsidó házasságot? Azt állítani, hogy zsidó és pogány között nincs jogegyenlőség és pedig Bába Kama 113 b alapján, egyszerű meghamisítása az idézett helynek. A hely ugyanis így hangzik: Az a zsidó, a ki idegennek bizonyítékot tud, melyet nem követelnek tőle (ולא רבנן מניה) ha elmegy, hogy az idegenek törvényszéke előtt zsidó ellen tanuskodjék, az kiközösítettik. Miért? Mert ezek már egy tanunak bizonyosságára itélik meg az összeget (a felperesnek). Nem áll ez arra a törvényszékre nézve, a hol csak két tanunak kijelentésére itélik el az alperest, de nem áll még arra a törvényszékre sem, a hol egy tanunak bizonyosságára csak esküre szorítják az alperest, hogy nem tartozik. Nem teljesen idézi szerző e tételt és a megokolást nagy bölcsen elhallgatja, azért mert nem használhatja. Ugyanígy jár el Bába Kama (113 a) egy másik helyével. Megamputálja — mint azt Rohling (Talmudszidó C. 2. b) tanítja. Nem mondja, hogy csak R. Ismael szerint szabad az idegennel szemben fortélyt használni, a mi ellen R. Akiba felszólal. Az isten nevét meg kell szentelni, azért nem szabad az idegen ellen csellel élni. A talmud még tovább megy és azt kérdi: »Hátha a $\text{קְרוּדֵי הַשָּׁמַיִם}$ nem forogna fenn, akkor tán lehetne? Hisz az idegen megrablása tilos!« Ebből egy szó sincs Huber Lipót művében. Mit is használna ez a tárgyi igazságnak és a sacra philológiának? Ha Jézus a pogányokat

kutyáknak nevezi, ezzel csak *lútszólag* helyezkedik a korabeli zsidók álláspontjára, sőt szerző — összetett logikai bizonyítékok és pszichológiai következtetések folytán — még szelid atyai hangot is hall a nyugvó századokon át. Pedig a Máté evangélium ezen helye határozott polémia a pogánykeresztények ellen. Ránk azonban ez nem tartozik és azért összegezve megjegyzéseinket szerző művéről, azt mondhatjuk: a talmudról alkotott helyes ítélet sokat használ a zsidóságnak, a nélkül hogy ártana a kereszténységnek. Ez az, a mit sokan eddig meg nem értettek, köztük szerző sem. Megfordították e tételt és azt hitték, hogy azzal használnak a kereszténységnek, ha ártanak a zsidóságnak. Erre alkalmasnak mutatkozott a talmud, a melyre nem a keresztények részéről való megismerés vált végzetessé, mint szerző állítja, hanem szövegének meg nem értése, szellemének félreismerése, mint szerző mutatja. Maga a zsidóság a talmud felett áll, mert ez évezredeket felölelő történetében csak egy korszakot képvisel, oly korszakot azonban, melyre büszkén tekint vissza. Huber Lipót munkája nem segíti elő e korszak megértését, azért mert szerzőjének hiányzik — nem a jóakarata vagy szorgalma — hanem tudományos rátermettsége. A »viharverte kodex« kötetének útvesztőjében nem igazodhatik el a maga gyenge tapasztalataival. Csak úgy érthető ama kifakadása, a miért egyes rabbik a talmud fordítását szigorúan megtiltották és azt a zsidót, a ki a talmudból nem-zsidóval közölt valamit, mint árulót (מסור) halálra méltónak mondták. [Bizonyára így értelmezi Chagiga 13 a אין מוסרין דבין תורה לנו — De ha joga is van ezen elkeserednie, oka nincs. A talmud, mely a tudás előtt meghajlik és az idegent is, ha bölcs dolgot mondott, a »rabbi« címmeletti (Megilla 16 a), nem oly szívtelen; bizonyítja ezt azon kiváló férfiak sora, a kiket a középkorban zsidó tudósok avattak be a hagyományos irodalomba, bizonyítja ama szakférfiak készsége, mely mai nap is rendelkezésére áll mindenkinek, a ki önzetlenül és a tárgy iránti igaz szeretettel azzal megismerkedni óhajt. Mert a megismerést akarjuk — azt a megismerést, a mely megadja mindenkinek az öt megillető részt — a békét — az igazságot. Ha szerző ezt csakis a vallásos közösségben találhatja fel és Ezékiel próféta víziójából vett képpel, mely csontokhoz hasonlítja Izrael házát, ennek az

egyházba való megtérésében látja az evangélium végső diadalát, a zsidóság kevesebb exclusivitással az utóbbinak egyik gyönyörű parabolájára utalhat, a tékozló fiúról vett példázatra Luk. XV. 31., a mikor az atya nagyobbik fiát azzal vigasztalja: Fiam, te mindenkor én velem vagy és mindenem a tiéd.

Budapest.

DR. WELLESZ GYULA.

EGYPTOM MŰVÉSZETE.

(Kőrösi László munkája. 10 fejezetben. Juhász Árpád 250 rajzával. Ára 5 forint. Budapest, Wodianer kiadásában. 1898. 4°. 488 °.)

A hazánk irodalmában és tudományában sokáig a mostoha leány szerepét játszó egyptológia csaknem az egész művelt világ különböző népeinél egész sorozatát a remek munkáknak produkálta, melyek Egyiptommal és ennek történetével, művészetével és kulturtörténetével foglalkoznak. A legszebb bibliai emlékek és képek nagy része ezen istenáldotta virányokra terelték a kutatók figyelmét. Egyiptomra virradt a fel-támadás. Angolok, francziák és németek vetekedtek a csodás ország leírásában és kutatásában, külön beható kutatásaik tárgyává tették Egyiptom politikai történetét, kulturtörténetét, nyelvelmékeit, vallását stb.

A magyar tudományos irodalomban uttörő munkát most jelent meg Kőrösi László nagyszabású művében, mely szerencsésnek mondható rendszerében. Egyiptom művészetének beható ismertetését tüzte ki feladatául. Szerző, ki maga alaposan, a helyszínén tanulmányozta a megbeszélt emlékeket, nem csak világos és áttetsző nyelvezettel írta meg művét, hanem összefoglaló rendszerével még a laikusnak is tiszta és világos áttekintését nyújtja az egyiptomi műemlékeknek, kapcsolatosan tárgyalván azokkal a velük összefüggésben levő kérdéseket is, mely az egyiptomi régi kulturéletre igen érdekes fényt derítenek és így szerzőnk irodalmunkban valóban egy nagy hézagot töltő munkálatot végzett, mert ez eddig megjelent magyar nyelvű munkáktól eltekintve — *Goldziher* kiváló tanulmányai — inkább az európai irodalomból merítik anyagukat, a nélkül hogy a szerzők magukat megbeszélt műemlékeket látták volna.

A tíz fejezetre osztott munka az első fejezetben a Nilusról, Egyptom fenntartójáról szól, kapcsolatosan tárgyalva az éghajlat, növény és állatvilág kérdéseit. A Panteon című fejezet a régi egyiptomi vallások és annak történetével, erkölcstanával foglalkozik, belevonván tárgyalásába a holtak tisztelét is, mely szoros kapcsolatban van az egyiptomi istenségekkel. Szerző ezen fejezetben egymás mellé állítja a biblia elbeszélését Józsefről az egyiptomi szokásokkal. Hogy tényleg II. Ramszesz volt a bibliának sanyargató Fáraója, ezt Ebers bizonyítja, ki az arab *Fakusz* helység mellett nagy romhalmazokra bukkant, melyek alatt szétdult emlékek vannak eltemetve, melyeken II. Ramszesz nevét is megtalálta. *Menephiah* II. Ramszesz dédunokája a szentírás kivonulásának Fáraója. Legújabb ásátások, melyeket Naville genfi egyptologus Goszenben végzett Pithom városának romjait találták, melyet Izrael fiai emeltek élestárnak a Fáraó számára. Az élestárok megmaradtak erős téglafalazatu kamarák alakjában, melyekhez csak a nyílt tetőn át lehetett hozzáférni. A Pithom nevén kívül e város a Szukkoth nevét is viselte. A berlini múzeumban őriznek olyan téglát, mely II. Ramszesz nevével van bélyegezve és mely szalmával van vegyítve. Igen érdekesek a thebeai sirboltok ábrái, melyek héber robotmunkásokat mutatnak teljes működésükben. Kár, hogy szerzőnk nem közli azoknak rajzait. Látunk azokon embereket, kik vizet merítenek, földet kapálnak, agyagot gyurnak és ezt faformába öntik, a robot felügyelők pedig rákiáltanak szegény munkásokra: »Én viselem a botot, ne legyetek lomhák«.

Következő jegyzetekben szerző a hieroglifekkel foglalkozik, majd pedig az építéssel különösen ismertetvén a piramisokat és a régi méasztáblákat. A régi építkezés keretébe beilleszti Salamon templomát is, melynek egyiptomi eredete mellett kardoskodik, noha a templomot övező cyclopikus falak phoeniciai eredet mellett tanuskodnak.

Igen sikerült része a könyvnek ama fejezetek melyek az egyiptomi szoborművészettel, képirással és műiparral foglalkoznak, melyek azonban a Szemle feladataitól távolabb esnek. Az egyiptomi zenéről irt fejezetben nagyobb kitérés található a zsidó zenéről és annak fejlődéséről. Itt szerzőnk követi *Forkel*, *Allgemeine Geschichte der Musik* és *Saalschütz*: Ge-

schichte der Musik bei den Hebräern (Berlin, 1829.) című részben teljesen elavult munkákat, a nélkül, hogy azokat említene, s már az egész fejezet kárára van, mert a templom utolsó évtizedeinek fennállása alatt fejlődő zenei szokásokat Dávid királyra vezeti vissza a chronikással. Helytelen itt az idézési mód is, mint p. 422. az olvasható: a hangszerek összeállításáról érdekes följegyzés van a *hagyományok könyvében* (sic!) (Erach. 2. 3—5), ami hibás fordításon vagy félreértésen alapul. Épügy nem szabad idézni »a talmudban meg vannak hagyományok (IX. 3. 17.)«, hogy milyen zoltárokat énekeltek egyes hétköznapokon« (u. o.) ez is alkalmasint félreértés. A helyes idézet *Támid VII. 4.* ha a misnát idézi. Ezen egész excursust szerzőnk bátran mellőzhette volna, a nélkül hogy munkája veszített volna valamit értékéből.

Az utolsó fejezetben szerző az egyiptomiak irodalmával foglalkozik, majd röviden adja az egyptológia történetét és a modern irodalmat, könnyen áttekinthető módon csoportosítván ezt.

Szerző mindenesetre hézagpótló munkát végzett és nem csak a tudománnyal foglalkozó fog e műben hasznos és gyakran becses utbaigazítást nyerni, hanem a laikus is a legnagyobb élvezettel forgathatja e művet, mely nyelvezetének áttetszősége és világossága által élvezetes utleirássá lesz és csak ama óhajttással veszünk búcsút szerzőnktől, hogy munkája megtalálja ama méltó elismerést, mely joggal megilleti azt.

Budapest.

DR. WEISZ MIKSA.

EGY TANNAITIKUS MŰSZÓ A HARMINCZKÉT SZABÁLY BARAJTHÁJÁBAN.

Stade folyóiratában lajstromát adtam azon helyeknek, melyeken ezen exegetikus műkifejezés használtatik: *אֵלֵינוּ לְדַבֵּר*. Kiderült e lajstromból, hogy az összes példák (46-ot állítottam össze) *tannaitikus* eredetűek. Az amórák nem használják már a régi szentírás magyarázat e terminusát; az egyedüli helyen, a hol egy amóra a *לְדַבֵּר* kifejezéssel él (jer. talm., Jóma 5,1, 42 b) nem a szentírás, hanem a misna magyarázatáról van szó. E tényből azt követ-

keztetem, hogy az agádai szentírásmagyarázat 32 szabályát felsoroló barajthában csak azért találjuk az említett kifejezést (a 9. szabály alatt), mert ez a barajtha tényleg a tannaiták korából való és — egyes toldalékoktól eltekintve — annak a kornak tulajdonítható, a melybe a szerzőjének mondott tanaita, Eliézer, galilleai Jósze fia tartozik. Következtetésemet a M. Zs. Szemle szerkesztője azzal az ellenvetéssel akarja gyengíteni (l. fent, 176. l.), hogy »ily bizonyítékok más szabályokból is, mint pl. *bínjan ab, gezéra sava* stb. lehetne szolgáltatni.« Azonban ezt az ellenvetést nem ismerhetem el helyesnek, mert csak akkor volna jogosultsága, ha a *זכר לרבי* kifejezést épügy találónak az amórák nyelvszokásában, mint a *בנין אב נדרה שיה בנין אב* stb. régi szabályokat. De nem találjuk; és mig a későbbi amórák az agádai szentírásmagyarázatban szeretik a *בנין אב* stb. régi terminusokat alkalmazni, addig a *זכר לרבי* használata az amórai irodalomban teljesen hiányzik. Igy tehát a Harminczkét szabály valódi barajthai minőségét, azaz tannaitikus eredetét méltán azzal is bizonyíthatjuk, hogy az elismert tannaitikus jellegű hagyományrészeken kívül a kérdésben forgó műszóra csakis a barajthában akadunk. Igaz ugyan, hogy esetleg valamely későbbi szerző is kölcsön vehette a tannaitikus irodalomból a kifejezést; de miután a Harminczkét szabály barajthájának tannaitikus származása ellen komoly bizonyítékok nincsenek, a mellette szóló új bizonyítékokról legalább az mondható, hogy *אי על פי שאין ראיה זכר לרבי*.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

XI.

MULANDÓSÁG.

(Jedaja ha-Penini után.)

Nem törődöl	Nappal, éjjel
Nem vesződöl	Eszel, érvel
Mind evvel,	Szenvedély.
Csalfa tervek	Izgat, faggat
Hamis elvek	Mig ellankad
Töltnek el.	Az erély.

Mézes szájjal	Vagy tán büszke
Immel ámmal	Vagy a kincsre
Elesábit,	Mit nyertél?
Botránykövet	Érte szívvél
Sárkány-mérget	Jobb érzéssel
Edesit.	Fizetél!
Ámitással	Botorsággal
Cselfogással	És vaksággal
Törbe ejt,	Veretél,
Édes szava	Birtokot is
Kigyó foga	Gondokat is
Halált rejt.	Szerezteél.
Jobbik részed	Mi örökre
Nemes lényed	Lett teremtve:
Elromlik,	A lelked,
Sima szóra	Föld kincsével
Altatóra	Veszendővel
Elzüllik.	Cserélted.
Tíz országról	Sovárogva
Almodozol	Ahitozva
Szegény vak!	Pénzt keressz,
Nem tulajdon	Igazi jót
Az a vagyon	Maradandót
Kölcsön csak!	Elfelelész.
Átok súlya	Kis időig
Lelked nyomja	Nem sokáig
Ha ébredsz:	Tart a kincs,
Számüzetve	Szél elhordja
Mindent vesztve	Szerte szórja
Tévelyegsz!	Nyoma sincs
Szikla fészke	Olcso áron
Öröksége	Jobb valódon
Ösidnek,	Tul adtál.
Szent hajléka	Egyet fordul
Hagyatéka	A sors, s' elmul
Hősöknek:	Mit birtál.
Elkallódott	Tüz az égből
Rommá mállott	Leszáll végül —
Bűnödre,	S' füstbe száll,
Azt, mi éltet	Mit kerestél,
Nem becsülted	S' mit szereztél
Vesztettedre.	Fenn nem áll!

XII.

A TEST.

(Jedaja ha-Penini után.)

Mit evődöm,	Kikerülöd
Mit törődöm	Be nem töltöd
Olyannal,	Sirodat?!
A mi mulik	Ép erőben
Tova tűnik	És jólétben
Nyomtalan?	Ne bízzál!
Melyhez fűzve,	Gyöngé, vitéz
Melyben rejtve	Félénk, merész
Enyészet,	Sirba száll.
S' folyton kísér	Test ha hizik
Mig utolér	Kövérédik
Baleset.	Évekkel,
A kezdetben	Vén korában
Szinméz minden	Életuntan
Mily édes!	Pusztul el.
Ámde vége	Mintha hangya
Búval telve	Kivánhatna
Keserves.	Uralmat!
Mintha nádat	Megsemmisül
Rázva mozgat	Földdel vegyül
A vihar,	Elporlad.
Rontja kedvet	S' bárha járkál
Örömperczet	Mozog, fennáll
A zavar.	Ideig,
Szégyen pirja	Nem tart nyugta,
Elborítja	Testalkata
Arczunkat,	Sokáig.
Ugy viseljük	Mint Szodoma
Ugy siratjuk	És Gomorra
Sorsunkat.	Ugy pusztul
Hosszu élet	A mi testünk
Ha eléred	Mig az erőnk
Mit nyujthat?	Elsatnyul.

DR. KLEIN MÓR.

IRODALMI SZEMLE.

Maimuni Mózes tudományos működésének egy még eddig eléggé nem méltatott ágáról szól Baneth E. a berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft d. Judenthums« most megjelent Értesítőjében közzé tett dolgozata, melyben Maimuni nagy művének az ujholdszámításáról szóló fejezete szakszerűen az újabb matematika segítségével van feldolgozva. Szerző értekezése, mely Hildesheimer és Mahler hasontárgyu dolgozataihoz sorakozik, elődjeinek kutatásait nem helyesbíteni, hanem kiegészíteni igyekszik és pedig két irányban: történeti és matematikai szempontból. Maimuni nem hivatásos astronomus volt, de mint bölcsészeti művének több helyéből kitűnik, igen behatóan foglalkozott a csillagászzattal és mint theoretikus figyelmet érdemel. Így pl. a tropikus év időhosszát oly pontossággal állapítja meg, mint előtte és utána senki. Józán ítéletéről tanuskodik az a körülmény is, hogy az akkor és még sokáig uralkodó ama nézet sem téveszti meg, mely szerint a praecessio csak bizonyos fokig halad előre, hogy azután ellenkező irányban ismét visszatérjen. A szakszerű, de világosan megírt munka, mely azt akarja kimutatni, mint jutott Maimuni eredményeihez, méltó kifejezése fent nevezett intézet 25 éves fennállási ünnepének.

*

A sötétség ellen a világosság mellett, az igaz vallásos megismerés érdekében a babona ellen küzd Stubenvoll F. B. heidelbergi ó-katholikus lelkész »Religion u. Aberglaube« cz. értekezésében, mely népszerűen megírva gazdag tárháza a hanyatló század végén még mindig uralkodó babona legkülönbözőbb eseteinek. Nagyrészt ismeretes dolgok ezek, a hírlapok sokszor megírták, meg is támadták, de az élet azt mutatja, hogy a sötétséggel a tudomány fáklyája még nem tud megküzdeni, különösen azért, mert vannak egyesek, osztályok, bizonyos körök, melyek a sötétségben igen jól érzik magukat és tőlük telhetőleg ezt megtartani iparkodnak.

*

A Chebra Kadisa mult évben elhunyt elnökéről, Reusz Károlyról emlékszik meg Mezey Ferencz dr. egy az aggok

házában Reusz halála évfordulóján tartott arckép-leleplezési ünnepélyen az igaz szeretet és ragaszkodás hangján, melyet természetesen és őszintének talál mindenki, a ki a nagyérdemű öreg urat ismerte. A szent egyesület jeles tollú titkára annak két évtizeden át fáradhatlan elnökéről megkapó ékességgel szól, mely mint a kegyelet hű érzésének megnyilatkozása jólesik azoknak is, a kik a nyomtatásban megjelent beszédet olvassák.

*

A szamaritán pentateuchus targum kodexének eltérő olvasatairól érdekes hypothesis állít fel P. Kahle »Text-kritische u. lexikalische Bemerkungen zum samaritanischen Pentateuchtargum« című értekezésében. Kohn Sámuellel szemben, a ki a szamaritán targum variánsait éles elmével úgy magyarázta, hogy ezek egy eredeti szamaritán targum önkényesen változtatott, romlott illetőleg javított recenziói, azt állítja, hogy egy általánosan elismert targum, a melyre a különböző recenziók visszavezethetők volnának, sohasem létezett, hanem a héber szöveget a papok különböző időkben tisztán gyakorlati célból fordították és ez a targum sohasem volt általános érvényben mint a zsidó fordítások különösen az Onkelos targuma. Így gondolja a szerző elenyésztetni a variánsok okozta nehézséget, de figyelmen kívül hagyja, hogy az a gondosság, melylyel a targumok szövegének egyöntettségére ügyeltek, úgy hogy az Onkelos targumát még maszórával is ellátták, talán meg sem volt a szamaritán papokban. Ennél fogva a variánsok bősége nem egy eredeti szöveg létezése ellen szól, hanem csakis ennek a szövegnek általános érvényessége és tisztelete ellen.

*

Horodetzky S. A. »Haggóren« című gyűjteményes kötete több értékes tudományos dolgozatot közöl. A lengyel talmudiskola két kiváló tekintélyéről Isserles Mózes és Lublini Meir-ről a kiadótól származó alapos monográfiák mellett Kaufmann Dávidnak Hanau Hirschról, pfälzi főrabbiról, ennek szerencsétlen sorsáról szóló életrajzi tanulmánya, melyhez mint érdekes adalék Oppenheim Dávidnak hozzá intézett két responsuma járul, Bachernak a talmud és midrás több nehéz helyéhez irt kritikai megjegyzései, Abulvalid szótárából

közölt szemelvényekhez irt emendatioi és jegyzetei, Harkavy Saadja gaon ismeretlen műveiből közölt szemelvényei, Senior Sachs hagyatékából kiadott történeti és tudományos jegyzetek a zsidó tudomány mivelőinél és barátainál hálára számíthatnak. A valóban tartalmas kötetet örömmel üdvözljük.

*

Jésua Ben-Szira újabban megtalált héber szövegéről több jeles tanulmány jelent meg, melyek a tudós világ figyelmét méltán magukra vonják. Ezek között első helyen említendő Halévy József a hirnevés párisi orientalista munkája, melyet a Revue Sémitique ben adott ki és külön lenyomatban¹⁾ is előttünk fekszik. A műnek fontosságát, mely a görög, a szír fordítás és coniecturak alapján az eredeti héber szöveget ennek francia fordításával nyújtja, szerző irodalomtörténeti feltevései adják meg. Ilyen az a feltevés, hogy a fordító előtt feküdt szöveg úgy az eredetitől mint a most talált töredéktől számos helyen eltér, továbbá hogy a fordító nem olvasott és nem értett helyesen mindent. Ebből az következnék, hogy Jészua Ben-Szira művének szerkesztése és fordítása közötti időt sokkal nagyobbak kell feltételeznünk, mint ezt rendszeren teszszük. A szerző nem lehetett a 133-ban Kr. e. élt fordítónak nagyatyja, hanem őse (így értendő a *παππος* *μωυ*); az 50-ik fejezetben dicsőített főpap nem II. Simeon, hanem Simeon az igazságos, a nagy zsinagóga utolsója, a ki 290 évvel K. e. élt. Schechter legújabban talált töredékében ez Simeon b. Jochanan. Oly feltevések, melyek habár valószínűtlenek, a héber nyelv és Kanon történetére rendkívüli fontosságúak, a menyiben a szent iratok fiatalágáról mondott nézeteket meg cáfolhatnák.

Sمند Rudolf göttingai tanár: Das hebr. Fragment des Jesus Sirach című iratában a talált lapok megvizsgálása és Oxfordban készített szénlenyomatok alapján, a menyire egy kézirat ezt megengedi, a szöveget adja a széljegyzetekkel együtt, melyeket különben értékteleneknek mond. A szövegkritikai jegyzetekben Bacher V. a Jewish Quarterly Review IX. 543—62. megjelent értekezésére utal. Az oxfordi

¹⁾ Étude sur la partie du texte hébreu de l' Ecclesiastique récemment découvert Paris 1897.

kiadástól való feltűnő eltéréseket, a mennyiben a betűk nyomai erre támaszt nyujtanak, a munka végén közli.

*

Lévi Israel L' Ecclesiastique ou La sagesse de Jésus fils de Sira« című munkája egy minden tekintetben kimerítő bevezetés után, melyben a töredék megtalálásának történetét, a kézirat leírását, a szerző korának és a fordítóhoz való viszonyának megállapítását kísérli meg, a szöveg fordítását és magyarázatát nyújtja. Lévi professzor az első volt, ki a felekezeti héber töredékről az általa szerkesztett Revueben (34. és 35. köt.) nagyobb tanulmányokat tett közzé. Jelesül azon kérdést is tisztázta, hogy a talált héber szöveg valóban az eredeti és nem a görög vagy szir fordításból folyt új fordítás. Smenden kívül még csak szerző volt Oxfordban, hogy az eredeti kéziratot tanulmányozhassa és Smend olvasásaira alaposan ráczáfolt. Szerette volna az újonnan talált töredékeket is kiadni, de a felfedező ezt magának tartotta fenn. Reméljük, hogy ezek az új részletek, melyek sajtó alatt vannak, már legközelebb napvilágot látnak. Ez alkalommal megemlítem, hogy Blau Lajos a Revue XXXV. kötetében nem ismertetést tett közzé, a mint az Egyenlőség f. évi jun. 19. számában irtam, hanem önálló tanulmányt, melyet Lévi szóban forgó művében fel is használt.

szombaton mint peszach előnapján a korban-peszacht levágni? »Eltoltatik-e« ez vagy nem? Ebből a kérdésből kifejlődött az a vita: mi az »ereb« jelentősége? Chw. Dr. G.-nek felelt a Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie cz. folyóiratban, a hol kritizálva lett. Természetes, hogy élesen, a hogy Chw. temperamentuma magával hozza. Dr. G. most replikájában higidtsággal védi a maga álláspontját, hogy bizonyos dolgok tilos volta ereb peszachkor »bibliai« és nem »rabbini« . A pilpul ezzel szerencsésen befejeződött.

Chowolson Dániel, nagyhirű pétervári orientalista, 1892. évben »Das letzte Passamahl Christi und der Tag seines Todes« cím alatt egy iratot tett közzé, a melyben az evangéliumok idetartozó ellentmondó tudósításait a rabbini irodalom segítségével akarta megfejtetni. A főkérdés az lett, hogy szabad-e szombaton levágni a husvétii áldozatot. Schürer a Theol. Litteraturzeitungban kritizálta Chwolson feltevéseit, melyekre Chw. a Monatschriftban élesen felelt. Ch. tudniillik nagyon jószívű ember, de felelni másképen mint élesen nem tud. Dr. Grünhut jeles munkatársunk is beleszólt a vitába és kritizálta Chw. feltevéseit. Az újtestamentomi kérdés Jézus haláláról és az utolsó husvétii lakomáról ez uton tisztán a rabbini ceremoniális jog kérdésévé alakult át. Szabad-e

TANÚGY.

A ZSIDO TÖRTÉNET SZÁZADOK SZERINTI
FELOSZTÁSA AZ OKTATÁSBAN.

(Dr. Mandl Ármin: A zsidók története és irodalma a talmud befejezésétől a mai napig. Vágújhely, 1898).

Nem az a tapasztalt ember, ki sokat látott, hanem ki abból a mit látott, sokat megjegyzett magának. E tankönyv írója, ki szintén tapasztalataira hivatkozik, még fiatal a hitoktatás terén, de az bizonyos, hogy azt, mit eddig ott látott, megfigyelni igyekezett.

De vajlon jól megfigyelte-e és helyesen alkalmazta-e azokat? Ki ne érezte, ki ne tapasztalta volna, hacsak valamennyit is foglalkozott a zsidó történet tanításával, hogy eddigi módszerünk mellett növendékeink nem nyernek átnézetes képet vallásuk és fajuk történetéről. Hiszen a zsidóság története anynyi évszázadban és oly széles területen folyik, mint egy népé, egy felekezete sem.

Szerzőnk e nehézséget úgy akarja megoldani, hogy egy nagyobb terjedelmű tulságos sok momentumot tartalmazó kép helyett, hol az alakokat tényleg nehéz oly módon csoportosítani, hogy mindegyik megtalálja a maga helyét —, számos kisebb vázlatot mutat a tanuló ifjunak, melyekben a helyes csoportosítás könnyebben keresztül vihető és az áttekintés könnyebben elérhető.

E fölfogás helyességéről vagy helytelenségéről lehet vitakozni, sőt — bármennyire bajos is a kísérletezés az ifjusági oktatás terén — tekintve az elérendő czél rendkívüli fontosságát, talán ki is lehetne próbálni. A legelső föltétel azonban természetesen az lenne, hogy e kisebb képek mindegyike any-

nyit tartalmazzon, a mennyit a tárgy természete megkíván és terjedelmük ne külső okoktól függjön, vagyis a zsidóság történetének felosztása a fejlődés tényleges korszakainak feleljen meg és ne önkényen alapuljon.

Szerzőnk ebbe a rendkívül nehéz hibába esik, amidőn művét a Krisztus előtti és utáni századok szerint osztja föl. De hát mi köze a zsidók történetének ezen időszámításhoz. Vajjon volt-e ezen időszámítás csak a legcsekélyebb befolyással is a zsidókra? Avagy az emberiség története a keresztszámokhoz, a századok eleihez és végéhez köti-e magát?

Igazán az lenne a czél, »hogy a tanuló tiszta képet nyerjen egy család történetéről«, és nem-e az, hogy megismerje vallása fejlődését és e fejlődés egyes korszakait.

Ilyesmit talán, de csak talán fölhasználhatunk ismétlésnél, archeologiai áttekintésnél, de semmi esetre sem a módszerben, az oktatásban.

Helyes tehát az, hogy a szerző 14 kisebb fejezetre osztja föl a zsidóság történetét a talmud befejezésétől máig, de mindenesetre helytelen, hogy e fölosztás alapjául a *századokat* és nem az *eseményeket* vette.

Ilyen értelemben ha átdolgozná művét — azt hiszem — jó munkát végezne, mert tagadhatatlan, hogy ott, hol a Procrustes-féle kényszer nem akadályozza, elég ügyes vázlatokat nyújt.

De volna még más javítani való is egy újabb átdolgozásnál. Ilyen rövid munkánál, mely 14 század történetét 100 nyomtatott oldalon tárgyalja — ebben még irodalmi szemelvények is vannak — minden egyes mondatnak, minden egyes mondattagnak meg kell lenni a maga fontosságának; a nyelvezetnek mindenekfölött tárgyszerűnek és határozottnak kell lenni, hogy az ifjuban kizárólag oly képzeteket keltsen, melyek őt a történelmi korszak helyes megítélésére képesítik.

Bizony ezt Mandl könyvéről mai alakjában el nem mondhatom és fájdalom, sokat, nagyon sok helyet idézhetnék állításom bizonyítására könyveiből. Mit értsen azalatt az ifju, hogy »Mohamed egymásután győzte le a zsidókat« (9. l.), vagy hogy »Mohamed egymásután győzte le a zsidókat« (9. l.), vagy hogy »Mohamed egymásután győzte le a zsidókat« (9. l.), vagy hogy »Mohamed egymásután győzte le a zsidókat« (9. l.) Helyes a negyedik századból egy »sziddur« maradt ránk, (18. l.) Helyes fogalmat nyer-e a zsidók helyzetéről, ha azt mondjuk »hogy bizonyos hatalommal bírtak a keresztények fölött. (17. l.) vagy

hogy »a főpapokkal és főnemeseikkel voltak egyenjogositva« (25. l.) Én a zsidók történetéből nem vonnám le azt a tanúságot, hogy »a zsidónak a nagy világon nincsen állandó házája«, (35. l.) és azt sem, hogy Majmuni csupán azon czélből tanulta a talmudot, hogy a vallásosságát összeegyeztesse a bölcsészettel. A tankönyvben egy-két hamis adat is előfordul. Így például, hogy Landau Ezékiel Eibenschütznek volt utódja Prágában és hogy ezen Eibenschütz lengyel volt.

Szerző ama másik kísérletét, hogy a héber szavakat — eltérőleg az általánosan elfogadott tudományos használattól — a német kiejtés szerint írja át, szintén nem találom sikerültnek. Különben legjobb ítéletet mond fölötte maga, midőn azt mondja, hogy a »tauszfausz« szerzőit nem tauszfauszistáknak, hanem »toszafistáknak« nevezik.

Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI CHEVRA KADISA JELENTÉSE AZ 1897-IKI ÉVRŐL.

Sokféleképen gyakorolják manapság a jótékonyt. A humanitás szent nevében alakulnak a társadalom minden rétegében jótékonyági egyletek, segítő társulatok, támogató szövetkezetek és mindegyikük a maga módján iparkodik a nyomort enyhíteni. De bár mennyire is áldoznak a tagok és buzgólkodnak a vezetők, a legtöbb esetben mégis rövidéletűek az ilyen jótékonyági egyesületek, mert — mondjuk ki világosan — hiányzik ama önzetlenség s céltudatosság, az érdek nélkül való lelkesedés s törekvés, a melyet ily szent czélú egylet tagjaitól s vezetőitől joggal elvárunk. Sem a támogató tagok áldozatkészsége, sem a vezetők buzgólkodása — igen sok esetben — nem az emberi könyörületességnek, hanem csupán a szereplés után való vágynak vagy effélének a szüleménye.

És ha igaz is, hogy mégis szent az ügy, a mennyiben a cél szentesíti az eszközt, mert hát bármily alak s formában jelentkezzék is, csak jótékonyt marad az mindig, ez még sem képesít egy egyesületet arra, hogy ez mint jótékonyági testület fenmaradjon és megszilárduljon. Minden esetre szép dolog akár ily uton-módon nyilvánuló jótékonyt is, azért nem is szemrehányásképp mondom mindezt, hanem azért, mert épen egy oly jótékonyt egyesület működését akarom e helyütt ismertetni, a mely — a szokástól eltérve — nem dobszóval s nagy garral hirdeti a humanizmus szépen hangzó jeligéit, hanem szép csendesen cselekszik és igazi emberszeretet s könyörületességből gyakorolja a jótékonyt minden fajtát. Értem a czimben nevezett Chevra Kadisát, a mely, a szó igazi értelmében, méltó a »szent egylet« nevére. Nemes törekvése

nem csupán elszegényedett tagjainak támogatására irányul, hanem jótékonyága ország-világ fővárosunkban összeverődő és itt rekedő sorsüldözöttjeire is kiterjed. Nem afféle szalmatűz tartja benne a lelket, mely alig, hogy fellobogott, már is elhamvadt, nem is posványos talajon tündöklő lidérczfény, mely csak vakit, de nem melegit, hanem igazi jótékony láng, mely világít a nyomor éjjelén, melegit a szükség fagyában.

Mindezt bizonyítja az előttem fekvő részletes jelentés is.

Mielőtt rátér ez évben kifejtett munkásságra, a kegyelet hangján emlékszik meg a jelentés az év ama együletbeli halottjairól, akik éltükben részint az egylet felvirágoztatásának érdekét szívükön viselték, részint közjótékonyáguk vagy egyéb áldásos tevékenységük által nevüket megörökíték. Közöttük első sorban az év folyamán elhunyt Reusz Károlyról emlékszik meg, ki két évtizeden át fényes sikerrel töltötte be elnöki székét és a kinek nevét az egylet az érdemekhez méltó siremlék s arczkép készítése által iparkodik megörökíteni. Igen hálás kegyelettel örököltette meg ezen érdemes egyesület az elhunyt tudós Brill S. L. rabbisági elnök emlékét, a mennyiben a pesti hitközség ama nemes elhatározását, hogy a nagy tudós gazdag könyvtárát az orsz. rabbiképző-intézet számára mint a megdicsőlt nevére szóló alapítványt megszerzi, méltánylandónak találta és 1000 frtnyi összeggel támogatta.

Erre a jelentés elmondja, hogy a megüresedett elnöki állásra a rendkívüli közgyűlés egyhangulag Ehrlich Mózes urat választotta meg. Mi a magunk részéről is csak őszinte örömmel és teljes megnyugvással fogadjuk e választást, mely oly férfura esett, aki úgy a társadalomban valamint felekezetünk életében már eddig is jelentékeny szerepet viselt és a kinek eme működése elé is teljes bizalommal tekintünk.

Rátérve az együletnek a lefolyt igazgatási évben kifejtett munkásságára első sorban emlékszik meg a jelentés az új tagok felvételének eredményéről. Nem kevesebb mint 1439 új tag vétette fel magát a chevra kadisa kötelékébe, kik a felvételi díjakon (56,986 frt) kívül jelentékeny adományokkal is járultak az egylet alapjaihoz. Megjegyzendő még, hogy a bekebelezettek sorában akadunk oly férfiakra is, a kik ugy a zsidóságnak valamint a magyar tudománynak igaz dicsőre válnak.

Az aggok házában (a vezérlő-bizottság elnöke báró

Schosberger Zsigmond ur, alelnöke Gomperz Károly úr) a lefolyt évben 48 egyén részesült ellátásban. Az intézet fenntartására összesen 14812'38 frt fordítotott; egy-egy egyén eltartása tehát körülbelül évi 308 6 frtba került. Az intézet javára az évben befolyt összegek 9783'34 frtot tesznek ki. Ebből az új tagok felvétele alkalmával felajánlott 2570 frt és nagyobb adományok, illetve alapítványok és hagyományok czimén befolyt 3700 frt, összesen 6270 frt az intézet alapjához csatoltatott (mialtal ez 64,964'9 frtnyi összegre növekedett), a többi 3513'34 frt pedig az intézet fenntartására használtatott; a 14812'38 frtnyi évi szükségletekkel szemben mutatkozó 11299'04 frtnyi hiányt a chevra kadisa fedezte.

A betegápolás intézményeit az egylet a lefolyt évben 24692'09 frtnyi segélyben részesítette. Ebből jutott az izr. kórháznak 20,000 frt (rendes évi segélyként), a Brody Adél gyermekkórháznak 2000 frt (mint évi subventio, a mely az 1898-iki évre 5000-re emeltetett), a Stefánia szegény-gyermekkórháznak 100 frt (alapítvány-gyarapítás czimén); a többi pedig részint a Rókus-kórház zsidó vallású betegeinek és a vakok intézetében levő zsidó vallású növendékek husvéti élelmezésére, (782'4 frt), részint pedig a kórházba nem szállítható szegény betegek mellé rendelt ápolók és virrasztók díjazására (1809'69 frt) fordított.

Hogy mennyire fokozódik évről-évre ezen nemes egylet támogatását igénybe vevő szegénység, igazolja az, hogy a lefolyt évre előirányzott 24,500 frtnyi összeg helyett az egyület 27,384'05 frtot adott e célra ki. E tapasztalat arra indította a közgyűlést, hogy e célra az 1898-iki évre egy még ennél is nagyobb összeget (29,500 frt.) hozzon javaslatba.

Ezután az új tetemő berendezését hozza szóba a jelentés. Az egylet immár ezen régi tervének és nagy áldozatot igénylő feladatának megvalósítása előtt áll. A kérdés pénzügyi része is már nagyrészt megvan oldva, a mennyiben már a múlt évi költségvetésben e czimen felvett 18000 frt-hoz a már fent érintett felvételi díjak fejében befolyt 56,986 frtnyi összeg járul. Ennek alapján a közgyűlés a 73,703'41 frtot igénylő körülírt építkezési munkálatokra a f. é. költségvetés rendkívüli szükségleteinek rovatában kerek számban 75000 frtot vehetett fel.

Az egylet szomorú kötelessége — a halottaknak adandó végtisztesség — teljesítésére, mint egyebütt is, példás gondot fordított a lefolyt évben. A csecsemő gyermektől a roskadó aggastyánig, a szomorú statisztika megemlékszik azokról, akik az egylet költségén és felügyelete alatt tették meg utolsó földi útjokat. A lakásaikon elhaltak száma 1705, a kórházak halottjait 589, összesen 2294; az 1896. évben eltemettek számához (2388) képest ezen hálálkozási szám némi csökkenést mutat.

Ezen 2294 elhaltak közül csak 733 temettetett el a szabályszerű díj mellett. 289 halott után a temetk. költségek annak felére, harmadára sőt túlnyomólag egészen jelentéktelen hányadára mérsékeltek úgy, hogy az egylet kész kiadásai sem fedeztettek, 1272 eset, vagyis a halálesetek száma felénél jóval több eset után díjak egyáltalán nem fizetettek úgy, hogy egyedül az utóbbiak az egyletnek 25440 frtjába kerültek.

Örvendetes gyarapodást mutatnak az egyletnek a lefolyt évben felajánlott alapítványok és hagyományok. E czimen (a fent érintett aggok háza javára befolyt összegeken kívül) felajánlott összegek 6825 frtot tesznek ki. Ezekon kívül kisebb-nagyobb adományokként a chevra kadisa javára 41891 frt és egyes alkalmakkor szegények között való kiosztásra rendelt adományok czimén 2170 frt folyt be.

Recapitulatio: Rendes bevételek összege 213,274.44 frt
rendes kiadások összege 201,509.16 frt.; felesleg tehát 11,765.28 frt.

Budapest.

DR. RAPPAPORT BÉLA.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem, 1898. június havában.

Igen tisztelt Szerkesztő úr!

A történetke, melyet Önnek el akarok beszélni, bizonyára új Ön előtt, hanem azért nem fog rajta csodálkozni. Mivelhog az infámis hazugság nem először lát napvilágot. És a legújabb események folytán nem szabad csodálkoznunk azon, ha egy obscurus francia lap egy koholt gyilkossági történettel többet kürtöl világgá.

A jámbor »La Croix« múlt havi száma ugyanis azt hiesztelte, hogy egy idevaló zsidó asszony egy keresztény leányt elfogott, valószínűleg azon szándékkal, hogy vérével a maccoth-ot elkészítse. A nevezett lap a hazugság ezen hálójába az olasz konzult is belerántotta s hozzátette, hogy utóbbinak hivatalnokai az ügyet el akarták tussolni, mivel ők maguk is zsidók. Hazugság elejétől végig: árják ők, jó és jámbor keresztények, a zsidósághoz semmi közük és az oltalmuk alatt állók között sincsen egyetlen zsidó sem. Hogyan keletkezett azonban a vérvád meséje? Azonnal elmondom. Egy gyermek iskolából jövet eltévedett s nem talált rá az utra, mely haza vezesse. Egy zsidó, a ki osztrák alattvaló, találkozott a síró gyermekkel de nem tudta megérténi, mivel ez csak olaszul beszélt, a mely nyelvet ő nem érti. Szánalomból házába vitte a kis leányt; elég óvatos volt azonban, hogy az esetet azonnal bejelentse. Először is a rendőrségre ment, innen a cs. kir. osztrák-magyar konzulhoz, a ki mindent pontosan jegyzőkönyvbe vett fel.

Nem sokára ezután a zsidónál megjelent a gyermek atyja, aki gyermekét épségben és egészségben azonnal átvette. A zsidó jutalma az atya részéről egy megleghangu köszönőlevél volt. S ezen ártatlan eseményből a jámbor »La Croix« véres történetet csinál. Mennyire elferdítik az igazat és mennyire letűnt az igazság! —

A jámbor kapuőrök a régi, az iskolátogatókra vonatkozó anathémát megújították, a mit az ifjabb nemzedék nagyon sajnál. Nem mintha annak áthágásától félné, hanem mert távol kell tartania gyermekeit az iskolától, hogy ne veszítse el »részét« a chalukából. Az előbbieket élet és halál fölött rendelkeznek és nagyon szigorú urak. »De jönni fog, mert jönni kell, egy jobb kor«

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Mózes Öt Könyve és Józsué Könyve (Hexateuch) fordította Károlyi Gáspár. Ujonnán átnézett kiadás. Budapest. (A revideált protestáns biblia első része). — *Lévi Israel*, L' Ecclesiastique ou la sagesse de Jésus, fils de Sira texte original Hebreu édité, traduit et commenté. Première partie ch. XXXIX, 15, á XLIX, 11. Páris, 1898. — *Dr. Mandl A.*, A zsidók története és irodalma a talmud befejezésétől (500-tól) a mai napig. A tanítóképzők és középiskolák felsőbb osztályai számára. Vágújhely, 1898. — *Dr. Baneth E.*, Maimuni's Neumondsrechnung. 1. rész. Berlin 1898. (A berlini Lehranstalt für die Wissenschaft d. J. Értesítőjében). — *Dr. Mezey F.*, Emlékbeszéd Reusz Károly a pesti chevra-kadisa elnöke felett. Budapest 1898. — *Dr. Grünhut L.*, Noch einmal der Rüsttag des Pessachfestes und die Opferungszeit des Pessachlammes (Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie 41. évfolyam). — *Dr. Venetianer L.*, 1848. márczius 15. Ünnepi beszéd. Ujpest. 1898. — *Dr. Flesch A.*, A szabadság ünnepe. Hitszónoklat. Mohács 1898. — *Dr. Endrei G.*, Adalékok az emberi beszédmód elvéhez a szentírás magyarázat történetében. Bölcsészeti doktori értekezés. Budapest, 1898. — *Dr. Mandl S.*, Der Bann. Ein Beitrag zum mosaisch-rabbinischen Strafrecht. Brünn 1898.

Előkészítő tanfolyam az országos rabbiképző-intézetben. A nevezett intézet vezérőlk bizottsága a tanári kar kimerítően megokolt kérelmére elhatározta, hogy a legközelebbi tanév elején, ez évi szeptember hóban, előkészítő tanfolyamot létesít azok számára, kik az intézetbe belépni kívánnak, de a kellő előismeretek nem rendelkeznek. Minthogy a rabbiképző-intézetbe az alapszabályok értelmében csak olyan tanulók vehetők fel, a kik négy gymnasiumi osztályt végeztek (vagy megfelelő felvételi vizsgát tesznek) és egyszersmind meglehetősen mennyiségű bibliai és talmudi ismeretek birtokában vannak, a lefolyt 21 esztendőben a jelentkezők két harmad részét elutasították, mert vagy a héber vagy a gymnasialis tárgyakból voltak gyengék. Az előkészítőbe azonban mindenkit fel fognak venni,

a ki vallási vagy erkölcsi kifogás alá nem esik, hogy mindazon tárgyakból, melyekből ismereteinek gyarapítására szüksége van, utmutató oktatással előkészítsék. Azt hiszik, hogy nemcsak talmudtanulók, hanem három vagy négy középiskolát végzett tanulók is fognak jelentkezni. Az előbbieket főképp a gymn., az utóbbiak a héber oktatás kedvéért. Természetesen ebben az esetben nem a fővárosban, hanem Pozsonyban állítanának proseminariumot — a czél pusztán az, hogy az intézet azok elől, a kik be akarnak lépni, ne legyen elzárva azért, mert nekik nem volt alkalmuk a követelt előismeretek elsajátítani. Az új tanfolyam az intézettel nem lesz szerkesztésben kapcsolatban és csak abban az esetben nyílik meg, ha elegendő számu tanuló fog jelentkezni.

Az országos rabbiképző-intézetben június hó 20-án tartattak meg az évzáró vizsgálatok a szentírásból és a talmudból *Dr. Bacher Vilmos* és *Dr. Blau Lajos* tanítványaival. A nevezett vizsgálókön kívül *Bloch Mózes* a tanári kar elnöke, *Dr. Goldberg Rafael*, *Dr. Klein Mór*, *Dr. Rosenberg Sándor* és *Dr. Szidon Adolf* vezérőlk bizottsági tagok intéztek kérdéseket a tanulókhöz és a feleletekkel teljesen meg voltak elégedve. Jelen voltak még *Dr. Kaufmann Dávid*, *Schill Salamon* tanárok s több érdeklődő vendég.

Dr. Gaster M., a londoni spanyol község chachamja, június hó 6-án családjával együtt néhány órát töltött Budapesten. Ezen rövid idő alatt felkereste az országos rabbiképző-intézetet, a hol a tanárok a nagytudományu férfit örömmel fogadták. *Dr. Gaster* nemcsak a zsidó tudományok kiváló művelője, hanem a román nemzeti irodalomnak is elismert első történetirója. A 12 évvel ezelőtt Romániából kiutasított tudós a román nemzeti irodalmat valószággal fölfedezte. Nem kevesebb mint 500 román kéziratnak a birtokosa.

Dr. Goldziher Ignác június hó 14-én családi örömmünetet ült. E napon vette el házában nevelt unokahugát *Glück Arankát* *dr. Büchler Sándor* keszthelyi rabbi. Ez öröndetes alkalomból az örömszülőket és jeles munkatársunkat e helyről is szívből üdvözöljük.

Rabbiválasztások. *Dr. Spira Salamon* (Losoncz) Miskolczon és *Dr. Klein József* (Szabadka) Kassán hitszónokká, *Dr. Lövinger Adolf* Szegeden segédabbivá lett választva.

Dr. Bródy H., a Berlinben megjelenő *Zeitschrift für hebräische Bibliographie* szerkesztője, Nachodban rabbivá választott meg. *Dr. Bródy* magyar származásu.

A Bródy Adél gyermekórház működését megkezdte és e napokban tette közzé első jelentését, a melyből látjuk, hogy a modern orvosi követelmények szerint berendezett kórház ember-

baráti feladatának fényesen felel meg. A nagy költségek java részét a pesti izr. hitközség és a Chevra Kaddisa fedezik. A bejáró betegek tulnyomóan keresztények voltak; a fekvő betegeknek is majdnem a fele.

A zsidóüldözések Galicziában napirenden vannak. A mindenfelől izgatott nép először a gyengékre veti magát, de csak hamar rákerül a sor az erősekre s így történt a nemes lenyelvek között is. Több zsidó után egy földbirtost fosztottak ki, a hol a zsákmány kétségtelenül kielégítette a népet. A Bécsben nagyra nevelt antisemitizmus valóságos bombaként hat az osztrák népekre. »Jakob férge« után egymást fogják széttépni. Az osztrák kormány, a mely az izgatásokat nyugodtan tűrte, most erélyes intézkedéseket tett, hogy a félrevezetett tömegeket megzabolázza. Principiis obsta.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896. és 1897. egyenként 2 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ EMLÉKEZETE.

— GYÁSZBESZÉD. —

Elmondotta *Dr. Blau Lajos* az orsz. rabbiképző-intézet templomában 1898 szeptember 21-én tartott ünnepélyes gyászistentisztelet alkalmával.

כי הנה חשך וכמה ארץ וערפל לאמים
(Ézs. 60, 1).

»Ime, sötétség borítja a földet és felhó a nemzeteket«, mert villámként sújtott le a szerencsétlenség, elragadva a legdrágább életet, megdöbbenést keltve az emberiség lelkében, szomorúságot a népek szívében, mérhetetlen gyászt borítva királyunkra és nemzetünkre. Egy fájdalom nyilallik át a hazán, átviharozva áldott rónáinkat és magas bérczeinket, megremegtetve a paloták és kunyhók lakóit: Erzsébet királynénk nincs többé. Messze idegenben, hol az Isten alkotta fenséges természetben gyógyító balszámot keresett megtört szívére, távol felséges hitvesétől és szerető gyermekeitől, távol hódoló népeitől, távol hú magyarjaitól, távol mindazoktól, kikért szíve dobogott, lepte meg imádott Nagyasszonyunkat a kegyetlen halál. És beteljesedett a próféta szava: *נבא עליך רעה לא תדעי שחיה ותפל עליך הוה לא טובלי כפרה ותבא עליך פתאום שואה* »És reád száll a szerencsétlenség, melyről nem tudod, honnan tör elő, és reád sújt a csapás, melyet nem engesztelhetsz, és reád tör hirtelenül a romlás, melyről nem tudtál« (Ézs. 47, 11). Hirtelenül, mint a reggeli

felhő, tünt el dicső királynénk és nagy mint a tenger a mi fájdalmunk. Hasztalan keresünk az emberiség múltjában, nem találjuk e vak végzet hasonmását évezredek történetekben. »Nem hitték volna a föld királyai és összes lakói« *(Siralom. 4, 12)*. A szörnyű valóság borzalommal tölti el a sziveket és a népek millióinak szemében gyászkönyvül: a magyar nemzet együtt zokog királyával, siratja védő-asszonyát. És Izraél, a magyar nemzet hú fia, a szenvedések népe, átérzi a király és nemzet fájdalmát, megrezdül szívének minden húrja és lelke gyászba borul. És iskolánk, az országos rabbiképző-intézet, Izraél ősi tanainak ápolója és hirdetője, dicső királyunk nagylelkűségének és a győzelmes magyar szellemnek egyik alapítása, hiven osztozik a király és nemzet mérhetetlen fájdalmában.

Hol keressünk irt sebünkre, hol találjunk vigaszt gyászunkra? A sötétség közepette, mely körülünk terjeng, legyen világító szövétnekünk most is, mint mindig, jámbor királyunk, ki a Jóbhir hallatára enyhülést és megnyugvást keresett Jób végső gondolatában: ez az Isten kifürkészhetetlen akarata. *כי המלך בטח בה ובחסד עליין*. *(Zsoltár 21, 8)*. »Mert a király bizik az Örökkévalóban és nem ingott meg hite a Mindenható kegyelmében.« Zúgolódás nélkül az isteni gondviselés ellen fogadta felséges Urunk a legkegyetlenebb csapást, mely szívét érte. Indúlunk mi is e messzefénylő példán és látván dicsően uralkodó királyunk sok szenvedését, gondoljunk fájdalmunkban bölcseink szavaira: »kit Isten kedvel, megpróbálja szenvedésekkel« *(Berákhóth 5 a)*. Egyenesítsen fel bennünket az a büszke tudat, hogy az a tündöklő erényű nő, kinek fényes életpályája oly megrendítően szakadt meg, a mi királynénk volt. Hadd vonuljon el e ragyogó élet a kegyelet ez órájában lelki

szemeink előtt, vésődjék be mélyen emlékünkebe mindaz, a mi maradandó volt benne, a mi nemzeti kincséként átszáll nemzedékről nemzedékre, búzditván a jóra és nemesre a késő utódokat, hogy áldjuk és áldják Nagyasszonyunkat még haló porában is.

I.

A sötét jelenből virágos tájra száll velünk a képzelet, megdicsőült királynénk ifjú korába, midőn felséges uralkodónk, szíve sugallatát követve, trónjára emelte a szépségés Erzsébet hercegnőt. *יחיה המלך ישיך*. »A király bájaidd után epekedett« *(Zs. 45, 12)*. Érdeknélküli, szerelmi frigy kötötte össze a felséges uralkodó párt és Erzsébet királyné mindenha mintája volt a hű és odaadó hitvesnek, ki szeretettel vette körül felséges férjét, megosztva minden örömét és bánatát. *אשתו חיל עשרה בעלה*. »derék nő volt, férjének koronája« *(Példabeszédek 12, 4)*. A szeretet, mely a trónra emelte, töltötte el egész valóját, a szeretet sugárzott ki lényéből, a szeretet vezérelte élete útjain, míg szíve utolsót dobbant. Érző hó szíve, melyet a Habsburgok ősi trónjának daliás ifjú birtokosa szerelemre lobbantott, nem vált hűvösebbre a trón szédítő magaslatain: szerető hitves, szerető anya, szerető jószág asszony maradt. A fejedelmi nemes alakban fejedelmi nemes szív dobogott. Élete minden szakában, a fájdalmas megpróbáltatások közepette, melyekkel az isteni végzet szeretett uralkodó családjukat meglátogatta, hű és odaadó hitvestárs volt. Gyermekéinek hű anyja, férjének hű felesége. Mint a legegyszerűbb polgárnő ápolta gyermekeit, vigasztalta hitvesét, Midőn a trónt lesújtotta a trónörökös életének kioltása, megtört anyai szíven emberfeletti erővel győzedelmeskedett és Ő, ki hasztalanul

keresett vigasztalást mérhetetlen gyászára, vigasztalójává lett a lesújtott atyának.

Világhatalmú trón osztályosa volt, de a hatalom osztályosa lenni nem vágyakozott; hatalmas uralkodónó volt, de uralkodásra nem törekedett. Midőn először szolt ביה פתחה בחכמה ותרחת חסד על לשונה [Példabeszédek 3, 20] »Ajkait böles szóra nyitotta meg, a szeretet tana lebegett nyelvén.« Szeretetet hirdetett a félreismert, eltíprott magyar nemzet irányában. És a magyar nép finom ösztönével megérezte, hogy az ifjú, szépségben ragyogó császárné a magyar nemzettel rokonlélek: egyenes, nyílt, türelmes, nagylelkű. Határtalan lelkesedés szállta meg népünket, midőn a felséges asszony négy évtized előtt először lépett magyar földre. העם ההלכים בחשך ראו אור גדול ישבו בארץ צלמות אור נגה עליהם »A nép, mely sötétségben bolyongott, hatalmas fény-sugárt pillantott meg, a halottas árnyékország lakóira világosság derült.« [Ézs. 9, 1]. A felséges nap verőfény-nyel ragyogta be országunkat, melege leolvasztotta a jégkérget a szivekről, sugarai bevilágítottak a börtönbe, a hazafiak börtöneibe. A felséges asszony nyomaiban áldás és szeretet kelt és valóra vált róla a prófétai íge: ואצרך ואתך לברית עם להקים ארץ להנהיל נהלות שממות לאמר לאסורים צאי תעד a nép frigyévé, hogy támaszd fel az országot, hogy add vissza az elpusztult örökségeket, hogy mondd a foglyoknak: menjetek ki, a sötétségben levőknek: mutatkozzatok.« Tudjátok mindnyájan, hogy megdicsőült királyasszonyunk mindenha és mindenhol szeretetével boldogította a magyart, barátságával lüنتette ki nagyjait és buzgólkodott, hogy király és nemzet a haza és trón üdvére békejobbhot nyújtsanak egymásnak. בשכר נשים צדקניות. »Az igazságos jámbor nő érdemei (Szóta 11b).

folytán váltattak meg őseink«. Büszkén viselte a magyar koronát, melyet a nemzet forró lelkesedéssel tett fejére. Erzsébet királyasszony hú maradt önmagához, szíve melegével árasztotta el országunkat és népünket, osztozkodva minden örömében és bánatában: könyezett a hazahölcsének ravatalánál, örvendezett a nemzet ezeréves ünnepén. Évszázadok óta nem ült a felséges Habsburg ház trónján nő, ki nemzetünket annyira ismerte és szívébe zárta volna, mint elhunyt Nagyasszonyunk, ki saját nemes jellemvonásait látta a nemzetben kidomborodni.

Élt, szeretett, szenvedett és élete és szeretete a szenvedőké volt. Élte derűs napjaiban is, mielőtt örök gyász borult szívére, mielőtt még bujdosóvá vált, hogy meneküljön önmaga elől, a szenvedőkkel érezett. A magyar nemzet szenvedése indította meg először és a szenvedő költők voltak kísérői utolsó leheletéig. Értette a lángész művét, érezte a költő dalát. És hol vannak költők, kik annyi szenvedésről tudnának dalolni, mint Izraél költői? Juda Halévi bánatos lantja fogta meg királyasszonyunk érző lelkét, siró kobzából kicsalt fájdalmas hangok rezdültek meg királyasszonyunk szívének nemes húrjain. Az álmodozó, tépelődő spanyol zsidó költőben, kinek héber verseiből a középkori zsidóság ezer szenvedése sir ki, kinek gyászdalaiban az ártatlanul üldözöttek szívetrázó fájdalma zokog. — Erzsébet királyné rokon lélekre ismert. A szenvedések nem ismernek rangot, egyenlőkké tesznek bennünket, biztosabban, mint a halál: Jákob férgének költő királya gyönyörködtette, felemelte, vigasztalta a Habsburgok világgraszoló trónján ülő költői királynőt. Juda Halévi elhagyta hazáját, hogy a szent földön, Czióban, találjon enyhülést zaklatott szívére. Leborult a szent templom rom falánál, fohász-

kodott és egy vad arabs lovának patkói alatt lehelte kibánatos lelkét. Ó minden ismétlődik a földön.

És elmúlt a középkor és jött az újkor és 700 évvel Juda Halévi után modern költő adott hangot az emberi jogokért küzdő zsidóság szenvedéseinek. Szava nemcsak sirt, hanem villámlott is: német volt és százdunk gyermeke. Ismeritek mindnyájan, nevét és életét, alkotásait és tévedéseit. Szüvedett és énekelt Erzsébet királynő kedvelt költője. S midőn a költő szobra hazátlanul bolyong és helyet nem talál, mert a költő zsidó származású volt s lángszavával a zsidók emberi jogaiért is sikra szállt, akkor Erzsébet királyné az elfogulatlanság, az emberszeretet és a gyengéd hála világtörténeti példáját adta: kastélya kertjében állítva emléket a vak gyülőlettől emlékében is üldözött költőnek.

Nemes lelkéhez, mint a magyar nemzet lelkéhez, nem férközött előítélet, nemtelen gyűlölet; élete számos megnyilatkozása mutatja, hogy ősi vallásunk és hívei egyenjogúak voltak az Ő tiszta szívében. על אלה אני בויה עני עני יורדה מים (Siralmak 1, 16). Ezért forró könnyeket hullat Izraél felekezete, a szeretet ősi és örök hirdetője, Erzsébet királynénak a nemtelen gyűlölet okozta elhunytán; csodálattal adózik nemes emlékének és történetében fényes lapot szentel emberszerető életének.

Hol vagy? hová lól, dicső asszony!?

Nemtő, ki köztünk lakozék!

Mit vétettünk, hogy elszakasszon

Haragjában tőlünk az ég? (Tompa.)

De te nem tűntél el, Wittelsbach Erzsébet, dicső mintaképe a hitvesnek, az anyának, a szeretetnek, a nőiességnek, emléked élni fog, míg e földön magyar szív dobog. Eljegyezted magadnak örökre a magyar

nemzetet. Eljegyezted igazsággal és joggal, eljegyezted szeretettel és kegyelemmel, eljegyezted törhetetlen hűséggel.

II.

Forró fohászunk száll az ég felé. Ó kegyelmes Isten, ki a mennyekben lakozol, fogadd kegyelemmel Erzsébet szeretett jó királynénkat, kinek lelke felszállt hozzád. Vedd dicsőséged szárnyai alá, jutalmazd gazdag érdemeiért, súlyos földi szenvedéseieiért, adj neki mennyei nyugodalmat és gyönyörűséget jámboraid között.

Ó mennyei atyánk, királyok királya, ki életet adsz és halált, ki lesújtasz és felemelsz (I. Sám. 2, 6, 7), ki sebeket ütsz és gyógyítasz, a legfájóbb sebet ütötted királyunk jó szívében, a legmélyebb bánatot borítottad nemes lelkére, örök gyászt koronás fejére: elvetted hú és szerető életpárját, gondjainak osztályosát, öregségének felvidítóját. Csepegtess kegyelmeddel balsamot fájo szívére, küldj vigaszt bánatos lelkére. קרוב ה' לשברי לב וואו רבאי רוח וישע (Zs. 34, 19). Ó Örökkévaló, ki közel vagy a megtört szívűekhez, megsegíted a lesújtott lelkűeket, légy közel dicső királyunkhoz, tartsd meg és erősítsd hős lelkét, melylyel sok, sok megpróbáltatásod közepette szilárdan megáll. »Szeretet és hűség, felséges urunk ékességei, őrizzék a királyt, a mint szeretettel támogatja ősi trónját« (Példab. 20, 28). Ragyogja be élete alkonyát népeinek szeretete és hűsége.

Ó Örökkévaló, mindenség Ura, kinek haragjától megrendül a föld, kinek fellobbanását nem bírják el a népek (Jerem. 10, 10), lesújtottál hazánkra, megrendítettél népeit שמעו ההבוננו כי אשר לא ספר להם ראו ואשר לא שמעו ההבוננו (Ézs. 52, 15), »mert, mit még soha nem beszéltek nekik, azt látták, a mit nem hallottak, arra eszméltek«: elvetted

nemzetünk szerető anyját, dicső védőasszonyunkat. Ó, adj nekünk erőt, hogy megnyugodjunk akarafodban és bocsáss egy mennyei sugárt a gyászbaöltözött nemzet borongó lelkére. Enyhítsd a honfiúi bánatot kegyelmed bőségével, melyet e sokat hányatott nemzetre és dicső királyára árasztasz. יהו נא הסרך לנהמי (Zsolt. 119, 76).

»Légy kegyelmes és vigasztalj meg bennünket.»
Amen. Amen.

A KIRÁLYNÉ HALÁLÁRA.

A harsonának gyászosan búg hangja

A hosúnáknak dala: zokogás

Imát keresnénk, a mely vigasztalna

Imát, a melynek balzsama csodás.

Zsoltárt rebegnénk, haj! de nincs vigasza

»Mazkir« zendül fel, csupa könny szemünk

Te vigasztalj meg, népek ura atyja

Igy lesz idő tán, hogy nem könnyezünk.

Óvd meg királyunk, oh egek királya

Enyhítsd kegyelmesen meg búbját

A népek szíve érte remeg fájva:

Legtöbbet ő veszít: őrangyalát.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

Erzsébet királyné tragikus elhunytá felekezetünk kebelében a legmélyebb fájdalmat és részvétet keltette. Vezető köreink és a hitközségek kivétel nélkül kifejezést is adtak gyászuknak. A legtöbb zsinagógában ünnepélyes gyászistentiszteletet rendeztek; ezen alkalomra számos hitközség a rabbiképzőből kért szónokot. A felállítandó Erzsébet-szoborra nem csak számos hitrokon adakozott, még pedig a legszegényebb is, hanem a hitközségek, chevra kaddisák és más testületek is. Hitrokonaink tudják, hogy felséges királyasszonyunk fenkölt nemes gondolkozása minden előítéletől mentes volt és szeretetének sugarait a zsidó vallás hiveire is árasztotta. Köztudomású tény, hogy Heine kedvelt költője maradt akkor is, midőn a gyűlölet hullámai a zsidó vérből származó költő emléke felett összezsaptak. Heine agg nővérét meglátogatta Hamburgban és hosszú ideig elbeszélgetett vele az elhunyt költőről. A *Buch der Lieder* kéziratát Rudolf trónörökös születésnapjára ajándékolta szerzte meg királyi anyja számára. Évekkel ezelőtt a lapokat bejárta a hír, hogy Erzsébet királyné a Heine szobrának költségeihez 50,000 márkával járult hozzá. Heine Romancerója figyelmét Juda Halévire is rá irányította, kinek költészete és élete iránt mélyen érdeklődött. Semmi sem áll távolabb tőlünk, mint az, hogy minden milliomos hitrokonunk kitüntetését felekezetünk megtisztelésének tekintsük. De azt a körülményt, hogy Erzsébet királyné Rothschild bárónét több izben tüntette ki látogatásával, — onnan jövet érte szeptember 10-én az orgyilkos töre — bátran hozhatjuk fel Erzsébet királyné elfogulatlanságának jellemzésére, minek jelét különben is számos izben adta. Eltűnt a dicső asszony, mikor jön hozzá hasonló?

TÁRSADALOM.

A CZIONISTA KONGRESSZUS ALKALMÁBÓL.

Augusztus hó végén megtartották a második czionista kongresszust Baselben, melyen az ó- és újvilág legtöbb országa kisebb-nagyobb számú delegatus által volt képviselve. Ahány delegátus jelen volt, legalább annyi száz hitrokon hódol a czionizmus eszméjének. Nyugat-Európában aligha van sokkal több hive. A német rabbik iránykülönbség nélkül protestáltak és ez egyszer ellenprotestatio nem volt. Bátran lehet állítani, hogy a czionizmus orosz-lengyel-román eszme. És ebben rejlik ereje és veszedelme. A zsidóság négyötöd része a nevezett országokban lakik és az Amerikába és Angliába bevándorlott hitsorsosok között szintén ily arányban vannak képviselve. Az orosz-lengyel-román embertelenség annyi zsidót tett földönfutóvá, hogy közülük Ausztráliába és Afrikába is számosan jutottak el, kik között érthető és méltányolandó okból szintén sok a czionista, minthogy azt remélik, hogy az új eszme megvalósulása után az üldözések, melyeknek áldozatai voltak, meg fognak szűnni. Baselben az egész világból gyűltek össze a szorongatott szláv-román zsidóság képviselői, élő tiltakozást képezvén az elnyomás és az erőszak ellen. De azért tévedés volna azt hinni, hogy a nevezett országok zsidó vallású lakói mind czionisták. A nép nem csatlakozott a mozgalomhoz és boldogulását a kitartó küzdelemtől várja — otthon.

A lelkesedés óriási volt. A kép, melyet *Nordau M.* a zsidóság általános helyzetéről festett, a követ is megindíthatja, csak az orosz és román kormányt nem. Hitrokonaink sorsa a múlt évhez képest nem javult, sőt némely helyt rosszabbodott. A czionistáknak tökéletesen igazuk van, hogy felekezetünk

társadalmi helyzete felette szomorú. Még ott is, hol politikai egyenjogúság uralkodik, ezer sebből vérez Izraél. A pauperizmus sehol sem oly ijesztő, mint az egyesek szemet szűrő vagyona folytán gazdagnak elhíresztelt zsidóság kebelében. Az is igaz, hogy a nyugat-európai művelt és vagyonos zsidók között nagy az indifferentizmus és nem ritka az áruló valláscsere. A német zsidóság az orosz határ elzárása óta nem gyarapszik többé. Mindez igaz és még sok szomorú jelenség létezik, a melyek megszüntetésére felekezetünk minden érző tagjának törekedni kell, de nem igaz az, hogy ezeken a bajokon egy zsidó Görögország segítene. Ha a sultán és a nagyhatalmak a szentföldet átengednék a zsidóknak és a zsidók jelentékeny töredéke hajlandó volna elhagyni azt a földet, melyben apái porlanak és a melyhez a legtermészetesebb szeretet köti — felteszszük e két lehetetlenséget — akkor sem enyhülne az egész földön elszórt zsidóság szenvedése. A zsidók kevesbedésével az üldözések nem kevesbednének, mert az oktan gyűlöletnek egy zsidó is sok. Előttünk az elrettentő példa: Franciaország. Az egyenlőség, testvériség és szabadság hazája 80,000 zsidó nyakába varrja bajait, mint orosz szövetségese 5,000,000 nyakába. Már a belgák is inficiálva vannak, pedig ezer lakosra csak egy zsidó esik, ki hitén kívül semmiben sem különbözik polgártársaitól.

Az emberiség szempontjából sem kívánatos, hogy a zsidók egy nagy gheztóba zárassanak be, még ha ezt a gheztót Palesztinának is hívják. A zsidók az Egyistenség eszméjének multjuknál és hajthatatlanságuknál fogva hivatott és köteles őrzői és terjesztői. Hol volna ma a világ két hatalmas felekezete — a kereszténység és az izlám — ha a pogány görög római világ nem engedte volna ki a zsidóságot őshazájából? Hogy született volna meg csak 400 évvel ezelőtt a reformáció, ha nem léteztek volna Európában zsidók, kik a biblia eredeti szövegét megőrizték és tanították? Arról az osztályrésztől, mely a zsidóságot a modern kultúra megteremtésében, továbbfejlesztésében és terjesztésében megilleti, nem is akarunk szólni. Más oldalról tekintve a kérdést, a zsidóhitűeknek hazájukkal szemben ép oly kötelességeik vannak, mint minden más hitűeknek: anyagi és szellemi munkaerejüket nem szabad hazájuktól elvonni; még akkor sem, ha erre gyűlölettel elva-

hitott honfitársaik mindenképen kényszeríteni akarják. Hit-sorsosainkat a véres erőszak kiszoríthatja hazájukból, de felekezetünk zöme soha sem fogja a kivándorlást programmjául elismerni. Ezt tiltja hivatása és kötelessége, az isteni és emberi jog.

Nemünk művelődéstörténete számos példája mutatja, hogy meghaladott nézetek és holtak vélt érzelmek egyszerre felélednek, homályt és mérget terjesztve az emberek között. A galvanizált halott azonban mégis csak halott: az antiszemitizmus, a cionizmus megérlelje, sem lehet hosszúéletű. A népek és vezetők nem fogják a zsidót mindig idegennek tekinteni, kinek hibáit kell firtatni. Nem szabad sem a reményt, sem a küzdelmet feladni. Az európai emberiség ideges lett, de a zsidók a tőrés oly hosszú iskoláját járták végig, hogy a századvég szégyenletes elnyomását és üldözését is ki fogják bírni és nem fognak sem Oroszországban, sem Romániában, sem Ausztriában oly orvosszerhez folyamodni, a mely rosszabb az orvosságnál. A hitközségek vezetői tényleg távol maradtak a cionista kongresszustól; nem jött egyetlen egy sem, sem Oroszországból, sem Romániából, sem Galicziából.

A buzgalom, melylyel a cionisták a sanyargatott zsidó nép sorsán segíteni törekednek, minden dicséretet érdemel. Nem csak a szent földet akarják benépesíteni, minnek véghezvitelére gyarmatosító bank alapítását határozták el, hanem a zsidó öntudatot is felébreszteni és megerősíteni. Eddigél azonban csak szavakat hallott a világ, de tetteket nem látott. Igen életrevaló eszmét vetettek fel, melyet felekezetünk minden híve szívesen támogatna, *általános héber nyelvgyesület* életrehívását. El is határozták ennek felállítását, mihez sok szerencsét kívánunk. A baseli kongresszuson egyébképen sokat kritizáltak, de azt, hogy mit végeztek, csak a jövő fogja megmutatni. A cionizmus név megtartása, de a nemzeti és politikai álmódosítás mellett a cionisták a szent föld gyarmatosítása és a felekezeti érzés ébrentartása körül érdemeket szerezhethének. Kívánatos, hogy a felkeltett lelkes érdeklődés így irányba terelődjék.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Oesterreicher Pinchasz Élia ó-budai rabbisági elnök hosszas szenvedés után elhunyt és Jóm Hakippurim előnapján hitközsége és több küldöttség — köztük az orsz. rabbiképző-intézet és a pesti rabbiság — kísérte örök nyugó helyéhez. A 84 évet élt rabbi nagy talmudi ismeretekkel bírt, melyek nem szorultak dicséretre, és 40 évig állott vallásunk szolgálatában. Ifjú kora arra az időre esett, midőn hazánkban a világi műveltség hitrokonaink körében, különösen a talmud tanulmányozói között, ritka volt, mint a fehér holló; de azért Oesterreicher P. E. nem szűkölködött minden világi ismeretek nélkül. Aránytalanul nagy fáradsággal iparkodott pótolni azt, a mit a kor nevelési rendszere elmulasztott. Éles eszű ember lévén, ki nyílt szemmel nézett a világba, határozott ellensége volt annak, hogy a gyökerestől megváltozott viszonyok mellett a rabbinevelés a régi sablon szerint a véletlenségre bizassék. Az orsz. rabbiképző-intézet felállítását örömmel üdvözlölte. A vezérlő bizottság rabbitagjai között a legbuzgóbb volt, ki nemcsak szerette, hanem míg egészsége engedte, sűrűn látogatta is az intézetet. Az intézet növendékei is jó emlékezetben tartják a jólelkű öreg urat, ki a végig hallgatott előadás után rendszerint néhány szeretettől sugallt, buzdító szót intézett hozzájuk. זר לבריכה

*

Dr. Dávid Gyula, a pozsonyi kongresszusi hitközség rabbija, néhány hónappal ezelőtt meghalt. Jellinek legjobb tanítványai közé tartozott, kihez a pozsonyi jesibából menekült. Vele jeles képzettségű pap tért örök nyugalomra, ki hitközségét negyedszázadon át híven és áldásosan szolgálta. Halála 20 éves betegeskedés után tragikus módon következett be: az utca kövezetei összetört tagokkal találták. Vagy szerencsétlenség áldozata lett, vagy öngyilkosságot követett el. Végtisztességén egyetlenegy kartársa sem volt jelen, pedig hir szerint ötöt szólított fel a szerencsétlen véget ért pap hitközsége, hogy gyászbeszédet tartson. A »hithu« sajtó is fruktifikálta az esetet. Mikor fog a barbarizmus kihalni a magyar Izrael kebeléből?

*

Több ízben foglalkoztunk már úgy folyóiratunkban, mint más helyt felekezetünk gazdasági válságával. Bármily kedvezők is hazánkban jelenleg a politikai és társadalmi állapotok, nem lehet szemet hűyni azon valósággal ijesztő szegénység elől, a mely felekezetünk alsóbb rétegei között napról-napra terjed. Sokkal súlyosabb a pauperizmus, mint a mennyire a zsidó socialista-ágítatorok és a zsidó jótékonyosság ajtajn kopogók számából következtetni lehetne. A fővárosban, ahol átláthatatlan tömegekkel állunk szemben, nem oly szembeötlő ez, mert az erdőből nem látni a fákat, de vidéken kétségbeejtő látvány a zsidók küzdelme a létért. A viszonyok némely vidékeken — és itt nem gondolunk csupán a Galiciával határos megyékre — nem esnek távol a galiciái viszonyoktól. A kis-kereskedések száma kisebb helyeken is legió és a versengés oly nagy, a milyent Darwin sem látott. A »régi jó idők« szellemében az atya boltjából nem ritkán féltuczat lesz. A regálemegváltás óta ezek az állapotok a lehető legrosszabbra fordultak és itt az ideje, hogy hitrokonaink az eddigi túlsúlyolt keresetágaktól más keresetágak felé tereltessenek. A német birodalom kereskedelme és ipara aránytalanul fejlettebb és a zsidók száma az összalakossághoz harmadrész akkora, mint nálunk, mégis társadalmi akció indult meg egy évvel ezelőtt, hogy hitsorsosaink egy része a földművelésre neveltessék. A kezdet biztató. Ezt a példát kiterjedtebb programmal nálunk is követni kellene, a mi valóságos áldás volna és több üdvöt hozna felekezeti ügyeinkre minden beteges rajongásnál a régi jó időkért. Az örökös sóhajtásnak nagy sirás lesz a vége.

*

Az a boszorkányper, melynek áldozata Dreyfus kapitány, napról-napra újabb jeleneteket tár a bámuló világ elé, a mely e társadalmi tragédiát feszült figyelemmel kíséri, minden fordulatát mohón lesi. Az egyik koronatanu, ki zsidó bajtársát az Ördögszigetre juttatta, öngyilkos lett, mert rájöttek hamisításaira, melyeket Dreyfus bűnösségének bizonyítása céljából elkövetett. A francia vezérkar feje, ki katonai becsület-szavára állította, hogy D. hazaáruló, lemondott, mert állításait a hamisító Henry ezredes információira alapította. A hazaárulási per vizsgáló bírāja, Paty du Clam, a tényleges

szolgálat alól már fel van mentve és nem érzi magát többé biztonságban. Az igazi áruló, Walsin-Esterházy őrnagy, kivel a vezérkar tisztjei ölelkeztek, midőn felmenthették és a kit az utca népe óvációkkal halmozott el, az antisemiták által kitartott embernek bizonyult, a ki elmenekült és most »leplelézéseket« adogat el hirdapoknak és könyvkiadóknak. Kompromittálva vannak a Dreyfus-per összes szereplői, csak Dreyfus nem, mindezek szabadok, csak Dreyfus nem. Mit szólna a világ, ha az összes szereplők zsidók lennének, csupán Dreyfus lenne keresztény? Véres gondolat! Izraél Istene nem alszik: nem engedi, hogy zsidók ily nyilvános hazugságok alapján juttassanak bajtársat az ördögök szigetére és azt sem engedi, hogy az oda száműzött zsidó, ott vesszen. Becses világtörténeti példa arra, hogy az ártatlanul üldözöttek ne csüggedjenek, az igazságnak győzni kell, még ha a világ első hadserege küzd is ellene.

TUDOMÁNY.

KOHN SCHWERIN GÖTZ.

— Élet- és korrajz 1760—1850. —

(Folytatás.)

VII. Kohn Schwerin és Szófer Mózes. Zárútdoklás a szülői sírjához.

Kohn Schwerin, barátja és elődje Asch Meir révén, már mint magántudós érintkezett Szófer Mózesrel, midőn pedig a rabbipályára lépett, eleinte még barátságosabbá vált a köztük fennálló viszony. Addig ugyanis teljesen távol állott a gyakorlati theológiától és hivataloskodása első idejében, saját vallomása szerint, csakis bizonyos aggályos tartózkodással fogott oly vallásbeli kérdések elintézéséhez, melyekre nézve a rituális kódexekben nem található világos és pontos intézkedés.¹⁾

Ennélfogva régi szép zsidó szokás szerint az efféle ügyeket egy vagy több kartársával szokta megbeszélni, leggyakrabban, úgy látszik, Szóferrel, a ki bár vele egykoru volt, akkor már harmadik rabbinátságát viselte és tizenkilencz évi nyilvános működés után, mint a régi és tekintélyes pozsonyi községnek és az ottani virágzó talmudiskolának vezetője, nagy hírnévnek örvendett.²⁾ Utóbbinak kiadott responzumaiában az 1817—19. időközből Kohn Schwerin két oly kérdésével talál-

¹⁾ Szófer M. írja 1817-ben, tehát bajai rabbinátságának második évében, Szófer Mózesnek, I. annak döntvénytárát a Jóre Deához 313. szám.

²⁾ Szófer M. született 1762-ben, 1794. óta rabbi Dresnitzben (Morvaország), majd Nagy-Mártonban és 1806. óta Pozsonyban. Míg Götz Schwerin csak 1813-ban foglalta el első rabbinátságát Szabadkán.

kozunk, melyeket elég fontosnak tartott, hogy Szófer és egyidejűleg Asch Meir elé is terjeszsze azokat.³⁾

Az elismerés meleg hangján irt válaszok mutatják a nagyrabecsülést, melylyel Szófer a kérdező iránt viseltetik,⁴⁾ s a mely egy évvel később még határozottabban nyilvánult. Az erdélyi országos rabbinátság ugyanis R. Menáchem elhunytá után (1823. körül) megüresedett és a Gyulafehérvártt összegyűlt községi delegátusok Szófer Mózeshez fordultak azon kérelemmel, hogy nekik alkalmas jelöltet ajánljon. Szófer erre ajánlatba hozta »az ország három gáonját, kik nagyok a törában és a bölcseségben és méltók arra, hogy isteni dicsőség nyugodjék rajtuk,« még pedig Prosznitz Dánielt, rabbisági elnököt Pozsonyban, Götz Schwerint és Panet Jechezkél Tarczalban. Utóbbit, ki egy Erdélyhez közel fekvő községben működött, ott leginkább ismerték és meg is választották,⁵⁾ és az új erdélyi főrabbi Götz Schwerinnel, a kit nagyon tisztelt, írásbeli összeköttetésbe lépett.⁶⁾ Igen kérdéses az, vajjon Kohn Schwerin egy reá eső választást elfogadott és Baját és ottani kedveseit elhagyta volna; azon körülmény, hogy Szófer egy ilyen előkelő és nagy felelősséggel járó állásra⁷⁾ őt ajánlotta, minden esetre azt bizonyítja, hogy Szófer már ekkor az ország egyik legkiválóbb talmudistáját látta benne.

Kohn Schwerin ugyanis már rövid hivataloskodás után annyira beleélte magát a rabbinikus gyakorlatba, és kartársaknál és egyéb szakkörökben oly hamar jutott talmudí tekintély hírébe, hogy nem sokára minden oldalról hozzá-

¹⁾ V. ö. Szófer Mózes i. h., u. o. 313. és 206. sz. és Asch Meir, Döntvénytár I. Jóre Deához 111. sz. A zentai rituális fürdőre vonatkozó kérdésre még visszatérünk.

²⁾ Szófer M. idézett helyen 313. sz. בעבור כבוד תורתו כי השו"ב וספן לא הארכו בראיות ופלא בעני רצונו להאריך לכבודו ולפיל איכות . . . לא הארכו בראיות ופלא ולחכם הקיצור יספיק וכו' és a döntvény végén יספיק וכו' még u. o. 206. sz., főleg elején.

³⁾ V. ö. Panet Sámuel מ' דרך ירח (Munkács, 1894) R. Ezekiel Panet életrajzát a bevezetésben.

⁴⁾ Lásd Panet Ezekiel halála után megjelent döntvényeit, ש"ת מ"א (M.-Sziget, 1875.) 93. sz.

⁵⁾ Az erdélyi országos rabbinátsággal más helyen bővebben szándékozom foglalkozni.

fordultak ügyes-bajos dolgokban. Annak, hogy ő maga 1819. után még valakihez fordult volna utbaigazítás végett, nem találjuk semmi nyomát. A Szófer Mózesel folytatott levelezés is megszakad, csak egy évtizeddel később indul meg újból, de most az előbbitől eltérő hangon és módon, még pedig két oly ügyben, mely akkoriban sok port vert fel.

A kis zentai község 1817-ben takarékosági szempontból indulva, rituális fürdőt készítettett, mely lánczokon függő hordószzerű ládából állott, a melynek padlóján szelep volt alkalmazva. Ha használni akarták, akkor a készüléket lesüllyesztették az alatta levő forrásvizbe, a mely a szelep kinyitása után érintkezett a ládában levő meleg vízzel.

Ezen kezdetleges fürdőre vonatkozólag már kezdettől fogva eltértek a nézetek. A vitás kérdést Kohn Schwerin elé vitték, ki oda nyilatkozott, hogy ez a fürdő a rituális követelményeknek nem felel meg. Mivel azonban akkor még rabbi pályájának elején állott, döntését Szófer Mózes elé vitte, a ki azt jóváhagyta azon megjegyzéssel, hogy más helyen ő maga is megtiltotta egy ilyen berendezésű fürdő rituális használatát és hogy Kohn Schwerin »köteles ezen botrányt kerületéből eltávolítani.«¹⁾ (H. 206)

Ezzel az ügy még korántsem volt befejezve. Heilprin Izsák,²⁾ zentai rabbi, kinek utasításai szerint a fürdő készült volt, most más rabbinikus tekintélyekhez fordult, kiknek a maga szempontjából előadta a tényállást. Minz Mózes, óbudai rabbi, helyeselte felfogását és megengedte a fürdő használatát,³⁾ Asch Meir, ki nem tudta, hogy Kohn Schwerin volt az, a ki a fürdő használatát eltiltotta, kezdetben habozott, de később »midőn a rabbi nevét megtudta,« hosszabb levélbeli eszmecsere után nézetéhez csatlakozott.⁴⁾ Szófer azonban, a kihez a zentai rabbi szintén appellált, visszavonta előbbi döntését és a fürdő rituális hasznavehetősége mellett nyilatkozott. Midőn

¹⁾ Szófer M. i. h. 206. sz.

²⁾ V. ö. i. h. Orach Chájimhoz 31. sz.

³⁾ Kohn Schwerin egy leveléből, melyet más helyen közlök.

⁴⁾ V. ö. Asch Meir i. h. I. 81—3. A responzumok nincsenek ezimzeve, de tartalmukból következik, hogy az a rabbi, akihez Asch azokat intézte, »mivel lelke vágyódik utána, hogy e kérdésben teljes egyetértésbe jusson vele«, senki más, mint égi barátja, Kohn Schwerin.

Kohn Schwerin erről tudomást szerzett, felkérte Szófert, hogy mondja meg neki, »miért vonta vissza előbbi szavait?« Együttal kifejté, hogy a fürdő, még ha olyan volna is, a minőnek a zentai rabbi leírta, a rituális szabványoknak nem felel meg, mire nézve theologiai okok mellett még kísérletekre is hivatkozik, melyeket e téren megejtett.¹⁾

Szófer hosszabb hallgatás után, melyet később fia betegségével megokolt, azt felelte, hogy ő nem változtatta meg eredeti döntését, levelét pedig ezen szavakkal fejezte be: »Kötelet annak, ki kötelekkel tartott fürdőt használni.«²⁾ Kohn Schwerin ezen levelet egy Baján tartott megyei »aszifán« megmutatta a zentai előljárónak, a ki most késznek nyilatkozott egy ujonnan felállítandó rituális fürdőről gondoskodni. De nem sokára a zentai községhez újabb levél érkezett Szófertől, a melyben ismét megengedi a fürdő használatát és együttal arra kéri a zentaiakat, hogy a levél másolatát küldjék Kohn Schwerinnek. De ez a Szófer Mózes által sűrűn alkalmazott eljárás³⁾ daczára sem változtatta meg nézetét, hanem heves szemrehányásokkal illette a pozsonyi rabbit következetlensége miatt, szemére lobbantván, hogy anélkül, hogy az ő ellenérveit megczáfolta volna, az előbbitől eltérő, új döntvényt hozott, melyet ő — Kohn Schwerin — nem ismerhet el helyesnek.

A szóban forgó rituális fürdőnek kérdése tehát Dél-Magyarországon és Kohn Schwerin tisztelői és tanítványai előtt a pozsonyi döntés után is nyílt kérdésnek tekintetett. Évek mulva, egy hasonló szerkezetű fürdő alkalmazását Mohácson nagyon ellenezték, hivatkozással Kohn Schwerin tiltó döntésére.⁴⁾

Ezen itt elbeszélte vita még folyt, midőn egy újabb s ennél sokkal kényesebb kérdés merült föl, a mely a két férfiú közt fennálló, a történetek után úgy is feszült viszonyt annyira elkeserítette, hogy végre nyílt ellenségeskedésre vezetett. Okot szolgáltatott arra a következő kulturtörténeti szem-

¹⁾ Ugyane levélben: וְגַם עֵינַי הַנְּסִיוֹן וְכַתְּבִי לוֹ שֶׁנֶּסֶתִי הַדָּבָר, וְגַם בְּמִקּוֹה הַתְּלוּיָהּ בְּהַבְלִים הַבָּל עַל רֵאשׁוֹ הַטּוֹבֵל

²⁾ V. ö. responzumai számos idevágó helyein kívül, Szófer hasonló eljárását a következőkben megbeszélte újvidéki ügyben.

³⁾ V. ö. fönt 212. l. 1. jegyzet.

pontból is érdekes történet.¹⁾ H., az újvidéki zsidó község egyik tekintélyes tagjára a közvélemény ráfogta, hogy tiltott viszonyt folytat anyósával.²⁾ Az ottani rabbi Munk Pinkasz Löb, Szófer kedvencz tanítványa és gyámleányának férje,³⁾ többször rendreutasította az anyóst és a vőt, a kik azonban mindent kereken tagadtak, végre pedig megtiltotta nekik az egymással való mindennemű közlekedést. Az illetők azonban nem törődtek e tilalmával, mire a rabbi a zsinagóga büntetéseihöz nyúlt. Midőn H.-nak fia született, a rabbi nem engedte meg, hogy a körülmételést, az akkoriban divó szokás szerint, a zsinagógában végezzék, a községi tagoknak pedig megtiltotta, hogy a körülmételést követő szokásos lakomán részt vegyenek. Ez olyan eljárás volt, melyet régi zsidó szokás szerint ugyanokkal szemben követtek, a kikre valami nyilvános, nagy botrány miatt kimondták a zsinagógai átkot.⁴⁾ Azonfelül a rabbi kijelentette azt is, hogy H. és anyósa, mint hitelt nem érdemlő egyének, ezentúl esküre nem bocsáthatók, mely rendelkezését az előljáró beleegyezésével a községi könyvbe mint »protokollumot« igitatott.

Azóta évek multak és megesett, hogy a szóban forgó asszonynak üzletből eredő követelése volt, melyet törvény útján akart behajtani. Az esküt neki ítelték oda. Ezzel szemben az alperes arra utalt, hogy a közben elhunyt rabbi jegyzőkönyvi rendelete szerint az asszony esküre nem bocsátható. Az újvidéki törvényszék a peres ügyet három rabbi elé akarta terjeszteni véleményezés végett, Pétervardein Simon,⁵⁾ községi előljáró kívánatára azonban beérte azzal, hogy egyedül Kohn Schwerin, mint megyei rabbi elé vigyék az ügyet. Ugyanazon

¹⁾ Ismerjük azt Szófer M. rezponzumaiból VI. 50. és még pontosabban egy előttem fekvő levélből, melyet Kohn Schwerin intézett Asch Meirhez, azonkívül vettem idevágó megbízható szóbeli közléseket, egyebek közt édes atyámtól.

²⁾ Az előttem ismeretes és Szófernél részben közzétett neveket, tekintettel az illetőknek még most is élő utódaira, nem közlöm.

³⁾ L. annak döntvénytárát, Eben ha-Ezer II, 171. sz. V. 5. Szófer Salamon, Chut-Hammesulos (Paks, 1887) 8b és 9. l. részletes elbeszélését annak, milyen csodálatos módon mentette meg Szófer Mózes ezen súlyos beteg és már haldokló tanítványát.

⁴⁾ V. 5. Sulchan-Aruch, Jóre-Deah 344. 1—2. és 10.

⁵⁾ Szófer és Kohn Schwerin leveleiben ו"ד ז'.

előljáró, a ki ezen ügyről egyidejűleg jelentést tett Pozsonyban, az általa előadott tényállás alapján levelet vett Szófer-től, a ki kiindulván azon feltevésből, hogy a boldogult rabbi »midőn ezen jegyzőkönyvet felvette, bizonyára a törvény szerint járt el, az ügyet egy hármias collegium előtt tárgyalta és tanukat kihallgatott«, a jegyzőkönyvet megtámadhatatlannak nyilvánította és kijelentette, hogy a panaszos képtelen az eskü letételére. »Mindenki azt írja ezen levelében, a ki e nőnek segédkezet nyujt, hogy ez ellen cselekedjék, a törvény megszegőknek czinkosa.«¹⁾

Midőn Kohn Schwerin Ujvidékre érkezett, megmutatták neki Szófer e levelét; ő azonban az ügyet pontos vizsgálat alá vette, hogy önálló ítéletet hozhasson.

Az 1833-ban lefolyó, nagy feltűnést keltő pör mindinkább elmérgesedett. A vejével együtt pellengére állított nő, úgy látszik, vagy becsületsértés és rágalmazás miatt, vagy pedig hamis tanúzás miatt is indított több pert, mert bepörölt adósát börtönbe vetették és a hitközség elnökét és néhány előljárót, a kiktől, a törvényszéki elnök nézete szerint, »a baj kiindult«, ugyanazon veszély fenyegette. Kohn Schwerin minden békítő kísérlete meghiúsult a czivódó felek nyakassága folytán, kik évek óta folyó versengés miatt már régóta gyűlölték egymást;²⁾ a hitközség jegyzőkönyvében megörökített, már-már feledésre jutott botrány pedig ezen per által ismét megújult. Ezen jegyzőkönyvi határozat fenntartása, a törvényszéki elnök állítása szerint, a község több tagjára nézve végzetes bonyodalmakat szült volna. Végül pedig maga a jegyzőkönyv, hiányos fogalmazását nem tekintve, úgy volt szerkesztve, hogy határozatai semmiképpen sem feleltek meg a zsidó törvénykezés idevágó rendeleteinek. A határozatot ugyanis egy három tagból álló collegiumban, tanúk kihallgatása után,

¹⁾ Szófer Mózes i. h., u. o.

²⁾ Megbízható forrásokból tudom, hogy Pétervardein Simon és a szóban levő nőnek akkor már elhunyt férje közt régi időktől fogva heves versengés folyt az előljárósági tisztszeg miatt. A néha rettegességekben is megnyilatkozó küzdelmekben a nő is élénken részt vett. Hogy a becsülete ellen irányuló passust felvették a községi jegyzőkönyvbe, az Pétervardein Simon befolyása alatt történt, ki akkor községi előljáró volt.

és vádlottak jelenlétében kellett volna hozni, a mint ezt Szófer is feltételezte. A rabbi által kiállított és tőle egyedül aláírt jegyzőkönyvből azonban kiviláglik, hogy mindez *nem* történt meg. Ezen esethen tehát Kohn Schwerin, »hogy a két családot ne szolgáltatassa ki az ország közmegegyezésének«, a törvény széknél benyújtott véleményezésében kimondta: »hogy a boldogult jámbor rabbi a jegyzőkönyvet csak »vallási buzgósága« folytán szerkesztette, hogy az illetőkre rájesszen és általában megbélyegezze az erkölcselenségét.« De azért még korántsem törvényes ítélet, jogi következményei tehát nincsenek.¹⁾

Szófer, a kinek ezt tüstént jelentették, *Silberstein* Mordekhai, újvidéki rabbihelyettesnek, ki Kohn Schwerin tanítványa volt,²⁾ azt írta, hogy előbbi ítéletét fenntartja és hogy a bajai rabbi, kinek helytelen eljárását fel nem foghatja, majd levélben felelősségre vonja, »talán igazolhatja magát és oly érvekkel áll elő, melyek mentségéül szolgálhatnak.« Kohn Schwerin távolról sem gondolt eljárásának igazolására, hanem azonnal Újvidékről Bajára történt visszatértekor, Szóferhez levelet intézett és szemére vetette, hogy anélkül, hogy az ügyet közelebbről ismerte volna, az újvidéki jegyzőkönyvet megerősítette, mire Szófer — mint Kohn Schwerin írja — »feddésekkkel és sértegetésekkel válaszolt, mintha én a tóra által vérfertőzősként tiltott házasságot megengedhetőknek mondtam volna«.

Kohn Schwerin, a ki épen akkor messze útra készült szülővárosába, elhatározta, hogy ezen levélre nem fog írásbeli választ adni, hanem hogy visszautazása alkalmával, melyet Pozsonyon át tervezett, felkeresi Szófert, hogy ezen kellelten ügyet, valamint a zentai ritualis fürdő kérdését vele szóbeli megbeszélés tárgyává tegye. Azonban a szóban forgó nőnek ellenségei, a kik Kohn Schwerin véleményezésének hatását Szófer tekintélyével akarták ellensúlyozni, hogy az utóbbi erősebb fellépésre bírják, hamis jelentések kíséretében

¹⁾ A tényállást így adja elő Kohn Schwerin egy Meir Aschhoz intézett előttem fekvő levelében.

²⁾ Hogy a levél címzettje, ki Szófernél (i. h.) egyszerűen »R. Mordekhai«, Silberstein M., ez pedig K. Schw. tanítványa volt, atyám tudósításának köszönöm.

beküldték neki ezen véleményezésnek, valamint Kohn Schwerin egy levelének másolatát, melyet az újvidéki eljárásához ez ügyben intézett volt.¹⁾ Erre Szófer egy másik levele érkezett Bajára, mely a legkiméletlenebb szemrehányásokat tartalmazta, egyebek közt azt a vádat is, hogy Kohn Schwerin »a gonoszak adott igazat, mert egyetértésben van tanítványával, ki az illető nőnek testvére.«²⁾

Ezen levél, melyet, mivel közben már útra kelt Schwerinbe, szülővárosába küldtek utána, Kohn Schwerint mélyen sértette. »Midőn e levelet olvastam, — írja *Asch* Meir barátjának — megdöbbentem és eliszonyodtam..., a pozsonyi rabbi úgy bánt el velem e levelében, mint egy tudatlan, könnyelmű emberrel. Ha aggastyán ő, a ki egy talmud-iskola élén áll, a Gondviselés engem is aggkorra méltatott és — hála Istennek — vannak nekem is, ifjúságom óta, tanítványaim, a kik közül többen rabbiszerűen ülnek, sokan rabbisági elnökök és a vallás törvényeit nyilvánosan tanítják. Te még nem felejtetted el és tanuskodhatsz mellettem, hogy nem vagyok becsüvagyó; de meg nem érdemelt gyalázatot és igazságtalan lealáztatást nem bírok elviselni.«³⁾

A rajta ejtett sérelem első benyomása alatt még Schwerinből felelt Szófer e levelére, mint maga mondja »haragban«, a mennyiben az ellene emelt vádakát és szemrehányásokat a legerélyesebben és olyan ingerülten utasította vissza, hogy helyenként kiméletlen válaszában mentségeül később csak arra utalhatott, hogy Szófer őt hasonló hangon provokálta és »hogy nem lehet felelősségre vonni azért, a mit fájdalomában elkövet.«⁴⁾

¹⁾ Az alantabb említett levélben, melyet K. Schw. az újvidéki ügyben *Asch* Meirhez intézett, egyebek közt ezt írja: *כאשר ראיתי מתוך מכתב הנאמן (רמי"ם) נ"י ומכתב דודך הרבני נ"י שראשו ק"ק נ"י וואוין באו בדברי ש"ך בכמה דברים אם מה שזונע עלי ואם מה שזונע לישני בני אדם איש בקשו להדיח עליה היעה.*

²⁾ Tény azonban az, hogy, a mint Szófer leveléből kitűnik, [a resp. végén] ennek azt adták hírül, hogy K. Schw. őt részrehajlással vádolta, mivel az elhalt rabbi, kitől a jegyzőkönyv származott, az ő — Szófer — tanítványa volt.

³⁾ Az illető levélnek eredetijét Stein Miksa, nagyszombati rabbi úr szivességének köszönöm.

⁴⁾ *Asch* Meirhez intézett levelében.

Mielőtt eme vita hamaros befejezését elbeszelnők, Kohn Schwerint el kell kísérnünk azon utazásában, a mely őt hatvan évi távollét után vissza vezette szülővárosába, hogy találkozzék testvéreivel és rokonaival, a kiket gyermekkorától nem látott és hogy halála előtt felkeresse szüleinek távol sírját. Ezen már régóta tervezett útra, mely akkoriban nagy dolog volt, 1834. év tavaszán kelt; fivére Sutkind elkísérte.

Hogy olcsóbban és kényelmesebben utazzék és a hosszú út alatt háborítatlanul kielégíthesse vallásos szükségleteit, nem az akkor egyedüli közlekedési eszközt, a póstát, használta, hanem Báltaszékből egy zsidó fuvarost bérelt, a ki ügyes kocsis hírében állott és arra vállalkozott, hogy a Bajáról Schwerinbe vezető útat saját lovaival megteszi. Berger Efrajim, így hívták a derék embert, a merész vállalatot két hét alatt szerencsésen keresztül vitte.

Az utazás Pesten át Komáromba vezetett, a hol, habár már csütörtökön megérkezett, a minden oldalról felhangzó kéréseknek engedve, vasárnap délig maradt. Az ottani talmudtudósok közül, a kik köréje gyülekeztek, hogy szavát hallgassák, főleg *Sommer* Samuel, később verbói, majd pápai rabbi, tűnt fel, a ki az egész idő alatt nem távozott oldalra mellől. Ez alkalommal a jó módú fiatal tudóst, ki tisztán tanulmányainak élt, annyira megkedvelte, hogy később ifjabbik fiát Komáromba küldte, hogy *Sommer* vezetése alatt folytassa tanulmányait. Midőn *Sommer* öt évvel később a megváltozott viszonyok folytán rabbi állásra törekedett, Kohn befolyásának egész súlyával közbelépett e férfiú érdekében, a ki kiváló talmudi tudomány mellett akkoriban nem mindennapi világi tudás fölött is rendelkezett.¹⁾

¹⁾ K. Sch.-nek a paksi község előljáróságához intézett egy leveléből a következőket közlöm:

קרוב לשני ירחים אשר הניעוני דברי שלום מאחד מיוחד אשר מצאתו בעברי דרך בקי קאמאדן, איש מעט בשנים רוב בתורה בחכמה, ושמתו בו, כי את אשר אהבה נפשי מצאתי. ואז דברו וישבי עדה זו אל לבי לשבות שם בשבת. . . ונעתרתי להם ונתתי לבי על איש המיוחד הנ"ל, שמו ר' שמואל ה"ח הקצין ר' קלמן טעלער, כי מאז באתי למקומם ביום ה' עד חצי היום ביום א' שאחריו לא זו מנני. . . וראיתי שהאיש ר' שמואל הנ"ל מלא תורה על כל גדותיו, ובאשר שמעתי אומרים עליו הוא תם מיושם בחכמה ובמעלות ובמדות נשגבות. . . מעת ההיא כבר עברו ה' שנים ובין היום האלה שלחנו דברי שלום איש לדעתו. . . ומעולם לא נלה לי דעתו לישא עול

További utazása Nikolszurgba is vezette, hol rövidebb ideig tartózkodott és felkereste rabbi Trebitsch Nahumot, a kivel még prágai tartózkodása alatt barátságosan közlekedett. Az akkori morvaországi országos rabbi az öreg emberben, a ki »keresztül utazó magyar zsidó«-ként mutatkozott be nála, nem ismerte meg ifjúkori barátját. Midőn azonban talmudi diskuszióba bocsátkoztak, észrevette Trebitsch, hogy méltó ellenféllel van dolga, a ki őt, az által, hogy mindig a talmud egyszerű értelmére hivatkozott, olyan élénken emlékeztette Kohn Schwerinre, hogy miután harmincznyolcz évig nem látták egymást, a talmud sajtószertű tárgyalásából ismert rá.¹⁾

Nikolszurgból Boroszlón és Posenen át Schwerinbe ment. A testvéreim és távolléte alatt új tagokkal szaporodott családján kívül az egész község szívélyes fogadtatással üdvözölte a férfit, a ki tizenkét éves korában hagyta el szülővárosát és most mint ezüsthüvelyes aggastyán és mint ünnepelt rabbi tért oda vissza.

A hosszú úthoz mért rövid tartózkodás után ismét útnak indult hazafelé, még pedig Duna-Szerdahelyen át, hogy ott megismerje jövendő menyjét és annak szüleit.

Egy *Öser Paks* nevű, akkoriban tágabb körökben ismert »sádchen«, ki a házassulandó zsidó ifjúságról rendszeres jegyzéket vezetett, melyet üzleti utazásai alkalmával lelkiismeretesen javítgatott és kiegészített, már Kohn Schwerin elutazása előtt azt az ajánlatot tette neki, hogy legidősebbik fia, Ignác, Neuschlosz Jakab, dunaszerdahelyi rabbi második leányát, vegye feleségül. Neuschlosz, Szófer Mózes egyik kedvenc tanítványa,²⁾ kit közönségesen szülőhelye, Vág-Vecse után, »rabbi Jákob Vecs«-nek neveztek, készséggel fogadta el ezen ajánlatot, a melyet Kohn Schwerin is előnyösnek tartott.

הרבנות על ישבנו עד כי מקרוב באו דבריו אלי אם דעתי מסכים לדעתו שילך לקיץ פאקש. . . ועתה אחובי אחי ורעי. . . אחלה פניכם להודיעני באשר עם לבבכם. ואף לא תבהרו ממני אם נמצאו בכם אנשים אשר דעת אהדת עמם, כי הוקר המושלם הנ"ל איש שלום הוא. והו' ישמרו אותי שעל ידי יבוא למקום אשר לא ימצא מנוח למשני.

¹⁾ Szavahihető férfiak, köztük néhai Brill S. L. rabbisági elnök közlése alapján.

²⁾ V. ö. ennek responsumait, Chósen Mispáthoz 173. és Jóre-Deához 30. sz.

Neuschlosz ugyanis, egy jámbor és tekintélyes család sarja, Goldberger Ferencz, a már akkor ismeretes óbudai czég alapítójának egyik leányát birta feleségül és szigoru vallásossága és a talmud élelméjü tárgyalása által országszerte jó hírnévnek örvendett. Édes atyám, mert ő volt a házasulandó, sógorának, Löwy Fülöpnek kíséretében háztűznézésre utazott, a mely Neuschlosz kívánsága szerint Vág-Vecsén ment véghez. Közvetlenül azután még Kohn Schwerin születési helyén való tartózkodása alatt, megtörtént szüleim eljegyzése a csinos falfestményekkel ékesített épített »szukkáh«-ban, mely a Neuschlosz-féle családház kertjében állt.

Kohn Schwerint Szerdahelyen igen nagy tisztelettel fogadták, de rövid ott tartózkodása alatt tudtán kívül csaknem felbontotta az imént megtörtént eljegyzést. A leleményes »sádchen« ugyanis Neuschlosz előtt nagyot fillentett, midőn Kohn Schwerin állítólagos vagyonáról beszélt neki, egyebek közt az annak dolgozószobájában levő »kerek ládásszekrény«-ről, mely évente kétszer, púrimkor és az engesztelési nap előestéjén, egészen megtelik az aranyokkal és ezüsttállókkal, melyeket az egész Bácskából küldenek a megyei rabbinak. Kohn Schwerin pedig mindjárt ezen első látogatása alkalmával őszintén elbeszélte, hogy ő voltaképen »szegény ember«, a ki fiának, ki eddig csak a talmuddal foglalkozott, nagyon keveset adhat családi tűzhelyének megalapítására. Mindazáltal reményli, hogy e fia, Löwy sógorának vezetése alatt, ki tapasztalt kereskedő, képes lesz nejét Isten segítségével eltartani. Ezen váratlan nyilatkozat után a jólétben nevelkedett Neuschloszné, ki mint rabbiné is igen nyugadalmas és gondtalan életet folytatott, mindenáron fel akarta bontani az eljegyzést, a mibe azonban férje semmi körülmények közt sem akart beleegyezni. Állhatatosan ragaszkodott ahhoz, hogy olyan tudóst, mint Kohn Schwerint nem szabad ilyformán megsérteni; isten majd megsegíti és nem fogja elhagyni a fiatal párt. Szüleim esküvője csakugyan néhány hónappal később megtörtént Ó-Budán, (1834 nov. 18.), a hová Neuschlosz időközben átköltözött.¹

¹ Ezzel felesége kívánságát teljesítette, a ki családjá körében akart élni Ó-Budán; egészen 1867 febr. 9. történt elhunytáig, mint a Reusz-

Az itt elbeszélte családi látogatásra vezető úton azonban Pozsonyt kellett érinteni, a hol, mint a még öt mértföldnyi távol Szerdahely előtti utolsó állomáson, hosszabb pihenőt szoktak tartani. A várhegyen gyorsan elterjedt hír, hogy »rabbi Götz Schwerin« megérkezett, hamarosan eljutott Szófer Mózeshez is. A két férfiú, a köztük fenforgó feszült, sőt ellenséges viszonynál fogva, kényes helyzetbe jutott. Az utasnak kötelessége lett volna tisztelni a város rabbijánál; de Kohn Schwerin ezt alig tehette volna, a mennyiben ő volt a megtámadott és azonfelül attól kellett tartania, hogy az utolsó, haragos levél, melyet Szóferhez Schwerinből intézett, ezt még jobban felingerelte és az eddigénél még ellenségesebb hangulatba hozta. Szófer pedig mint »a hely mestere« nem kereshette volna fel az idegen rabbit, még akkor sem, ha az Ujvidékről közben érkezett újabb elfogulatlan hírek arra a meggyőződésre hozták, hogy méltatlanul bánt el amazzal. Pedig nemcsak az illem szabályai elleni vétség, hanem épen nyílt ellenséges cselekvés lett volna, ha Kohn Schwerin Pozsonyban van, a nélkül hogy Szófert felkeresi. Ekkor az utóbbinak tapintata segített a nehézségen. Felhívta ugyanis érettebb tanítványait, menjenek el Kohn Schwerinhez, »hogy üdvözlőjké a tudóst, és tórárt kérjenek szájából«, azzal a kijelentéssel, hogy ő, Szófer, küldte őket hozzá. Kohn Schwerin ezen előkelő udvariasságot azzal viszonzta, hogy látogatást tett Szófernél, miután a nála megfordult talmud-tanulóknak, mint mondá, egy »Wörtelt« adott elő.¹) A híres pozsonyi rabbi kiváló szeretetreméltósággal fogadta; a köztük felmerült ellentéteket még szóba hozni sem engedte, és vendégét ama biztosítással bocsátotta el, hogy irányában táplált szeretete most sokkal nagyobb, mint ezelőtt.²)

Úgy látszik, hogy a két, a maga nemében jelentékeny, bár sok tekintetben egymástól eltérő irányban haladó férfiú rövid együttlétiük alatt megtanulták egymást méltatni és meg-

féle »Béth Hámmidras« rabbija, kizárólagosan a talmud tanulásával és tanításával foglalkozott.

¹) Szófer, kinek tanítványai azt elbeszélték, erre úgy nyilatkozott, hogy ez nem »Wörtel«, hanem »Wort«.

²) K. Schw. Asch. Meirhez intézett fentemlített levelében: *הבטיחה רימים באהבתו אלי יותר מאז ומקדם.*

becsülni. Midőn egymással találkoztak, már égett a kanóc, mely nem sokára lángra lobbant egy újabb és sokkal nagyobb jelentőségű viszály következtén, a melyben mindakettő ismét egymás ellen foglalt állást két ellenséges tábor élén, de ez alkalommal mint férfiak, a kik egymást megtisztelni tudják. Ez a hirhedt *csabai rabbi-viszály* volt, mely már Kohn Schwerin utazása előtt kitört, annak tartama alatt pedig annyira elmérgesedett, hogy további lefolyásában zsidó cause célöbbré vált, mely már művelődéstörténeti jelentőségénél fogva, részletes ismertetést érdemel.

VIII. A csabai rabbipör.¹⁾

Alexandersohn Jonathan Graetzből, a poseni nagyhercegségben, 1831. óta a Warthe melletti Schwerinben mint tanító s rabbihelyettes működött. De egy évi otlét után előttünk ismeretlen, de semmiesetre sem megbecstelenítő²⁾ okok miatt elhagyta állását. Kohn Schwerinnek ott élő fivérei és rokonai tanácsára Magyarországra jött és 1832. augusztus havában Bajára ért, hol Kohn Schwerin szívesen fogadta. Ez, miután sem rokonai meleg ajánlóleveleinek, sem a felmutatott bizonyítványoknak vakon hitelt adni nem akart, mivel, mint ez alkalommal írja, »az efféle dolgokban senkiben sem bízok és csak a tizenhárom hitágazatban hisz,«³⁾ hogy földije

¹⁾ E feltűnést keltett pör elég részletes, de nem mindig pontos előadását l. Jost: *Isr. Annalen* 1839. 38. sz. és 1840. 9. sz. köv. Alexandersohn, ez évekig tartó pör hőse, az idevonatkozó okmányokat nagyobb részt az *Ö* »תומך כבוד« Ehrenrettung und auf Dokumente gestützte Widerlegung« sat. cz. művében közli (majnai Frankfurt, 1847. 8°). Többet ez okmányok közül összehasonlítotam a rendelkezésemre álló eredetivel s meggyőződtem, hogy A. lelkiismeretesen közli azokat. Az *Ö* »Tomech—Kábod«-ja (ezentul T—K.), bár saját ügyében adta ki, megbízható kutforrás, de a mellékelt fordítások, még inkább pedig a jegyzetek csak óvatosan használhatók. A T—K-n kívül számos idevonatkozó okmányt használtam fel, részint nagyatyám hagyatékából, részint a pesti hitközség levéltárából, részint a Büchler P., móóri rabbi ur által rendelkezésemre bocsátott Rosenthal Salamon-féle hagyatékából. V. ö. M.-Zs. Sz. VII. 541. ll.

²⁾ Kohn Schwerin ajánlólevelében erre vonatkozólag ezt olvassuk: *מחמת טעמים כמוסים אך לי ולו הם גלויים ודויעים* No. 7°.

³⁾ *ולא נסתי באלה לסמוך על איש יהיה מי שיהיה, ולא אאמין לשום* U. o. No. 7. *דבר כי אם יין אמנות*

tudománya és jámborsága felől önálló véleményt alkosson magának, néhány hétig, mint vendégét, magánál marasztalta őt. Innen Alexandersohn Bonyhádra ment, hol a Heller Hirschnek Ungvárra történt meghívása folytán megüresedett rabbiságra pályázott. Próbaelőadása megtetszett s meg is választották volna, ha az akkor még Bonyhádon tartózkodó Heller ezt nem ellenzi.¹⁾ Bajára visszatérve, nagy tetszéssel fogadott szónoklatot tartott és Kohn Schwerin egy nyílt ajánlólevelével²⁾ 1832. szeptember elején utnak indult egy rabbiállás keresésére. Ez év november havában Pápán volt, hol Rapaport Wolf, 1833. augusztus havában Gyarmaton, hol Asch Meir, hivatkozva Kohn Schwerinre, szintén ajánlólevelet adnak neki,³⁾ mire Csabán, Borsod megyében, megválasztják rabbinak. 1833. szeptember 25-én kelt alkalmazási okmánya, lakáson és a szokásos mellékjövedelmen kívül, — ezek közt a mennyasszony hozománya szerint számítandó esketési illeték,⁴⁾ — heti fizetését három forintban állapítja meg; ezzel szemben kötelezte magát, hogy 3 év előtt nem hagyja el a községet.⁵⁾

Alig foglalta el állását, máris viszályba keveredett községgel.

Alexandersohn szónoki tehetséggel bíró⁶⁾ és a legjobb szándéktól vezérelt, tanult, de önfejlő, megdondolatlan és heves indulatu ember volt, s mint ilyen, a legkevésbé alkalmas arra, hogy ura legyen a kényes helyzetnek, a melybe jutott volt. Fiatal községbe került, melyben vallási és ügykezelés dolgában kirívó visszaélések harapódtak el, melyeket kiméretlen erély-

¹⁾ U. o. No. 2°. Hellernek azon állítása, hogy A. (= Alexandersohn) Magyarországra jövet »először Bonyhádra ment« nem egész helyes ugyan, de azért nem »hazugság« mint ezt A. (u. o. 25. sz. 22. l., 2. jegyz.) mondja. Tényleg Bajára jött először, de Bonyhád volt az első magyar község, hol rabbiságra pályázott.

²⁾ L. u. o. No. 7.

³⁾ U. o. No. 7 és 7.

⁴⁾ Száz firtig terjedő hozománynál 2 firtot kapott ugy a vőlegény, mint a menyasszony részéről; minden további 100 firt után még egy százalékot mindkét részről.

⁵⁾ L. a szerződést: u. o. No. 7.

⁶⁾ Kiváló szónoki tehetségét barát és ellenség egyaránt kiemelik. L. u. o. No. 7 és 7; továbbá No. 2°. Héber stylusának példáit l. u. o. No. 7° és 7°.

lyel, elhamarkodva és olykor meggondolatlanul akart megszűntetni, s így magára zuditotta mindazok haragját, kik az eddigi rendezetlen viszonyok közt jól érezték magukat. A kóserhus szigorú rendszabályozása a mézárosokat ingerelte fel; a jótékonyági pénzek ellenőrzésére és hovatfordítására hozott új intézkedéseivel az illető előjárókat tette haragosáivá, kik megsértve, sőt becsületükben megtámadva érezték magukat; azon kiméletlenség által pedig, amelylyel a szombat megszentelését a szószékről ostorozta, hol olykor személyes támadásra ragadtatta el magát, vizsálya keverte a hitközség számos tekintélyes tagjával, kik elkeseredett ellenségei lettek.

Másrészt meg Alexandersohn sem igen illett az ottani emberekhez és viszonyokhoz. Talmudi tanulmányait Posenben, Boroszlóban és Berlinben végezte, mely helyeken bizonyos modern műveltséget sajátított el, mely Csabán legkevésbé sem volt helyén. Az akkoriban mindenütt használt zsargontól élesen elütő, meglehetősen tiszta német beszéde, továbbá a környékbeli rabbik viseletétől eltérő »német« ruházata annál gyanusabb színben tüntették fel vallásosságát, mivel néhány, ott fontos vallásos jelentőséggel bíró külsőségről más véleményt táplált és nyilvánított is, és a közvetlen-közeliében elharapódzott chaszidizmust és annak képviselőit nyilvánosan a legkeményebb szavakkal elítélte.¹⁾

Ezekhez járult még néhány incidens, mely a közte és községe közt fennálló amugy is barátságtalan viszonyt, még inkább elmégesítette.

¹⁾ Az általa ostorozott csabai viszonyokra nézve l. u. o. No. 7, sat. Midőn az A. és községe közti vizsálya a leghevesebben dühöngött és az őt elítélő rabbik elleni elkeseredése tetőpontját érte, Rosenthal Salamon levelet intézett az akkori moóri rabbihoz (כתב-התשובה) melyben egyebek közt ezeket írja:
 כבר הבטתהו להודיע להדברים אשר נפלו בין הרב מ'יה וינתן וכן עדתו אנשי משאב, ואנכי הכיתי עד הגה לשמוע גם הרב מ'יה גדליה מפססאכא מה בפיו, והוא הבטיח לי שיה הרב מ'יה וינתן יש לו כדברים רבים וראת השמים והחול ר'יו מאוד בתוכחתו על הלול השבת ובשאר פרישות מדברים האמורים, רק הוא הצורף ועז פנים ואמר בפתי לב"ד של שלשה שהוא יודע יותר מכל רבני אונגרוין, ודבר תועה ושפך בוז על הרב מן אוהעל ואמר כי הוא איש צד ורמאי, ועיי דבריו היה נעשה מן הנרדפים מכת הסידים עד שמוזו עליו שמצה להרגו. Pászói Gedalja egyike volt a 3 rabbinak, kik a csabai eset megvizsgálására kiküldettek.

Alexandersohn, ki egy tóratekercsben számos hibát talált, s annak írója által a legdurvább módon megsértetett, példás elégtételt követelt. Egyidejűleg ő ellene is pör indult meg. Az elhunyt rabbihelyettes veje, ki eredetileg maga aspirált a csabai rabbiságra, és egy ideig Alexandersohn mellett, később pedig ellene izgatott, 400 frtot követelt tőle, mint a megválasztása érdekében kifejtett tevékenységének neki ígért jutalmat. Mindkét eset egy e czélra Csabára hívott rabbi-collegium elé terjesztetvén, a rabbi javára dőlt el.¹⁾ De az 1834. január 20. és 21-én tartott tárgyalás rossz vért szült. Alexandersohn előbbi vetélytársa, különösen pedig annak harczias anyósa nem szüntek meg izgatni ellene, míg a hibás tóratekercs írója, kit arra ítélték el, hogy a templomban nyilvánosan bocsánatot kérjen a sértett rabbtól, Ujhelyre menekült, a magyar chaszidizmus akkori székhelyére, hol gyalázatos rágalmakat szórt Alexandersohn ellen, kit hihetetlen módon meggyűlöltetett a fanatikus chászidokkal. A talmudtudós és csodatevő hírében álló ujhelyi rabbi, Teitelbaum Mózes, engesztelhetetlen gyűlölője lett Alexandersohnnak, ki a megszökött író vallomása szerint, többek közt azt mondta róla, hogy »üzletét jól értő kereskedő.«²⁾

Csaknem egyidejűleg magára vonta még egy más szomszédos rabbinak reá nézve végzetes gyűlöletét. Alig, hogy hivatalát elfoglalta, Reisz József, tiszta-löki rabbi, sürgősen megkereste őt, hogy egy Csabán tartózkodó elzüllött embert a rituális válólelél kiállítására bírja, nehogy onnét tovább álljon és hűtlenül elhagyott neje mint »előnek özvegye« tengesse nyomorult életét.³⁾ E kívánat teljesítése a fenforgó körülmények között vallásos és egyuttal emberi kötelesség volt. Minthogy azonban a fiatal csabai községben mindaddig még sohasem állítottak ki rituális válóleletet, mindenekelőtt az idevágó rituális szabványok értelmében a helynek héber elnevezését és fekvésének közelebbi meghatározását kellett megállapítani, mit az illető rabbi csak néhány kartársának beleegyezésével szokott tenni. E czélból Alexandersohn többek

¹⁾ Az ítéleteket l. u. o. No. 8^a és 9^a.

²⁾ U. o. No. 10; v. 5. az előttevaló jegyzetet.

³⁾ U. o. No. 7.

közt Lőw Eleazárhoz, az abauj-szántói ősz rabbihoz is fordult, ki azt válaszolta neki, hogy »okok miatt, melyeket magának tart meg« elvileg nem egyezik bele, hogy olyan helyen, ahol az előbb nem történt, válóleulet állítsanak ki, egyuttal azon tanácsot adta Alexandersohnnak, álljon el ebbeli szándékától, nehogy »ellenségeket szerezzen magának, idegen lévén idegen országban«; Alexandersohn bizonyára meg fogja érteni, hogy ezzel mire czéloz.¹⁾

Ezen »czélzás« kevésbé bizonyos vallásos aggályra vonatkozott, melyet még az ilyen dolgokban fölötte szigoru Szófer Mózes sem ismert el helyén levőnek,²⁾ mint inkább azon keletlen tapasztalatra, hogy a szomszéd községek rabbijai rossz szemmel nézik, ha ott, hol eddig nem tették, válóleuleket kezdenek kiállítani. Attól tartottak ugyanis, hogy ezáltal olykor nem jelentéktelen rövidségeket szenvednek jövedelmükben, »miután általános szokássá vált, hogy a rabbi a válóleulek kiállításáért fizetést fogadnak el«³⁾ S így történt például, hogy Wahrmann Lzaelt, midőn 1820-ban az akkor még ifju pesti községben az első válóleulet kiállította, a leghevesebben megtámadta Minz Mózes, a szomszéd ó-budai község rabbija.⁴⁾

Alexandersohn ezt a »czélzást« nem értette meg, vagy nem akarta megérteni, hanem miután Oppenheim Hirsch, temesvári rabbi és Rottenberger Júda Dávid, szt.-péteri rabbi

¹⁾ U. o. No. 2.

²⁾ Épen az A. által kiállított válóleulevre vonatkozólag írja Szófer Respp. a Chósen-mispáthoz 162. sz.: *הנה הני נדוע ביהודה קמא ר"פ אסר פ' אסר ו"א לקבל דבריו בזה לגמרי ליהן נט במקום שלא שערו אבותינו ו"א*

³⁾ Bizonyos Landau Ezechiélhez intézett kérdésében. I. 1. (ביהודה). *הנה הני נדוע ביהודה קמא ר"פ אסר פ' אסר ו"א לקבל דבריו בזה לגמרי ליהן נט במקום שלא שערו אבותינו ו"א לקבל פרס מזה פסידא מי כבר נהגו הרבנים מסדרי נטיין לקבל פרס מזה*

⁴⁾ Rosenthal Sal.-nak Szófer Mózeshez intézett egyik levelében (T-K. 31. old. מ"ז sz.) olvassuk többek közt — a szántói rabbi nem tiltotta meg A.-nak a válóleul kiállítását, csak lebeszélte róla *לבתי עלי שנתא וקנאת רבנים הסמוכים ואין זה דבר חדש בעיני כי גם פה פעם ידוע ומפורסם מה שעבר בין ידידי הני מדרמא (= ר' משה מיניץ) רב"ד א"י (= אבני ישן) ובין המא"ה מרה"ו ו"מ (= ר' ישראל ז"ל) שהרב הני א"י קלל חרף ונדרף על רצון המסדרין... (ואדרמאן), ורצה כדרכו לעקל ולעוות הדין, אמנם דבריו היו לשללה* Mózes, i. h. Eben Ha ezerhez II. 13. sz., melynek végéből nyilvánvaló, hogy Szófer felismerte az igazi okot, amely miatt Minz a válasznak Pesten való behozatala ellen tiltakozott.

hozzájárultak,¹⁾ a kérdéses válóleulet és röviddel azután egy másikat is kiállított. A szántói rabbitól megjósolt rossz következmények nem is maradtak el, kivált azért nem, mivel ő maga Alexandersohn ellenségeinek élére állva, mindent elkövetett, hogy őt Csabán lehetetlenné tegye.

Így történt, hogy Alexandersohn rövid idő múlva községében és szomszédságában elkeseredett ellenségektől volt környezve, kik minden eszközt megragadtak, hogy minél jobban megnehezítsék helyzetét. Már 1834. január 12-én, tehát alkalmaztatása után negyedfél hónapra, átiratot kapott az előjáróságtól, melyben értesítik, hogy 3—4 hónapi fizetést kap végkielégítésül, ha lemond állásáról, »mert már semmi esetre sem vezethet jóra a dolog mindkét részről.«²⁾

Ezen méltatlan ajánlatot elutasította és most nyílt háború tört ki község és rabbi közt. Az utóbbinak összes ellenségei, községeből úgy, mint a környékről, egyesültek és valóságos összeesküvést szőttek ellene, miközben tervszerűleg kiméletlenül üldöztek és úton-útfélen sértegették s nyilvánosan gyalázták. Különösen a környéken levő chászidok fejtettek ki nagy buzgalmat, hogy az ellene szórt rágalmakat minél szélesebb körben terjeszszék.³⁾

Hiába fordult panaszával (1834. április 20-án) a Miskolczon összegyűlt Borsod megyei községek előjáróihoz, kik a türelmiadó kivetéséről tanácskoztak; azon választ kapta, hogy a gyülekezet nem ér rá ügyével foglalkozni.⁴⁾ Ép ily eredménytelen volt a röviddel ezután saját községének előjáróságához intézett beadványa, melyben egy rabbi-collegium egybehívását sürgeti, hogy az panaszait megvizsgálja és elégtételt szolgáltatson neki. Azt felelték, hogy a községnek nincs pénze hozzá.⁵⁾ Együttal beszüntették fizetését, a sábuot ünnepi istentisztelet alkalmából a rabbit megillető »móre-

¹⁾ V. ö. Kohn Schwerin levelét Szófer Mózeshez id. h. No 12. továbbá u. o. 43. l. 14. pont.

²⁾ J. h. 3. sz.

³⁾ Ezen körülményre utal Rosenthal különösen (u. o. No 12) *והתפיש הקול מכת החסידים השכורים הנמצאים יש בכניבה היא*

⁴⁾ U. o. 3. l. 5. sz.; 9. l. 13. sz. és 66. l. 37. sz.

⁵⁾ U. o. 4. l. 6. sz.

morenu» címet megtagadták tőle; s midőn ez ellen tiltakozott, »csavargó«-nak szídták.

A minden oldalról megtámadott ember ekkor a megyei hatóságnál keresett oltalmat, a hol egy miskolci keresztény ügyvéd — zsidó ügyvédek még nem léteztek — védte érdekeit. Ez pedig oly időben, mikor zsidó ügyeket nemzsidó fórum elé vinni megengedhetetlen eljárásnak tartottak, a legalkalmasabb volt arra, hogy ellenségeit még inkább felingerelje s gyűlöletüket a legvégsőig fokozza. Az »árulót« minden áron ártalmatlanná kellett tenni és Csabáról elűzni. Az egyedül álló, védtelen ember ellen titkos tanácskozásokból könyörtelen hajsa indult meg, mely szomorú képet nyújt az akkori viszonyokról.

A hitközség alkalmazottjai, a metsző, a tanító és a jegyző a rabbi intézkedéseit még vallásos ügyekben se méltatták figyelemre s ha e miatt kérdőre vonta őket, szemtelenül viselkedtek. Nyilvánosan »istentelennek« és »hitehagyónak« nevezték, sőt azt híresztelték, hogy porosz katona volt és megszökött. Mindenfelé gyalázó röpiratokat terjesztettek, melyek a legdurvább módon megtámadták. Sőt még a templomban is szidalmakkal illették, és templomi ülőhelyébe kiálló szökeket vertek. A szónoklatok tartásában erőszakosan megakadályozták, sőt megkísérelték lakásába betörni, hogy alkalmazási okmányát elrabolják tőle. Midőn pedig Szent-Péteren megtartott esküvőjéről¹⁾ visszatért, őt és fiatal nejét kődobálásokkal üdvözölték, végül pedig éjjeli időben rágyújtották a házat, bár e szándékról értesült hű tanítványai gondosan őrizték.²⁾

El durvaságokkal és erőszakoskodásokkal azonban nem érték el azt, hogy Alexandersohnt Csabáról elűzzék. Közben ugyanis családot alapított és atyai örömöknek nézett elébe, és annál kevésbé hagyhatta el helyét, mert előre látta, hogy mint hivatalából elűzött és ellenségei rágalmaitól bemooskolt rabbinak alig van kilátása más állásra. Ktartónak *kellett* lennie, hogy a rákényszerített viszályból mint győztes kerüljön ki.

¹⁾ Az 1834. év kezdetén az ottani rabbinak, Rottenberger Júda Dávidnak leányát vette nőül.

²⁾ L. a tanuvallomásokat u. o. No 71^a és 2 és 34., 37., 52. és 80. sz.

Ekkor ellenségei más, veszélyesebb fegyverhez nyultak. Azzal vádolták, hogy vallásos kérdésekben könnyelmű és tudatlanságra valló döntéseket hozott, hogy vallásos rendeleteket és szokásokat ismételen áthágott és hogy zsidó hitelvéket nyilvánosan megtagadott. Ezen vádakat a már említett szántói rabbi elé vitték, kit Alexandersohn ellenségének ismertek.¹⁾ Vajjon azért haragudott-e Alexandersohnra, mert az tanácsa ellenére válóleveleket állított ki Csabán; avagy félrevezették-e az öreg világtalan embert, ki levelezését másokkal volt kénytelen végeztetni²⁾, vagy pedig tényleg czivakodó ember volt-e, ki veszekedései miatt egy községben se maradhatott huzamosabb ideig és Alexandersohnt azért akarta Csabáról elűzni, hogy saját fejét ültesse helyébe³⁾ — nem tudjuk. Tény, hogy a csabai rabbipörben kezdettől fogva hivataltársa ellen foglalt állást és az egész ügynek oly irányt adott, mely annak veszedelmére vezetett. Az előtte megjelent csabai előjáróknak azon írásbeli végzést adta ki, hogy panaszaik megvizsgálására egy a verpeléti, csáti és löki rabbikból álló hármas collegiumot fog kiküldeni, »mely mindkét fél tanúit kihallgatni és vallomásaikat Izrael nagyjainak fogja előterjeszteni.« Ezek döntések azután el, vajjon méltó-e Alexandersohn a rabbi hivatal viselésére, »hogy megudják, hogy istennek bírói vannak az országban s nem cselekedhetik mindenki kénye-kedve szerint.«⁴⁾

Az ilyen collegium egybehívását, mint fennebb láttuk, maga Alexandersohn már régebben követelte és a megyei hatóság el is rendelte⁵⁾; de ennek nem egyoldalulag választottnak, hanem a méltányosság és az idevágó zsidó szabványok szerint összeállítottoknak kellett volna lenni. Ez utóbbiak értelmében ugyanis a viszálykodó felek mindegyike egy-egy bírót, e kettő pedig egy harmadikat választ. Ezen eljárásnak

¹⁾ U. o. 8. sz.

²⁾ U. o. No. 2 és 7^a.

³⁾ Rosenthal Salamon egy Szófer Mózeshez intézett levelében (u. o. No. 12.) következőképen ír róla: ורצה הרב מסנא לנישו מששאבא ולהושיב את התנו לרב במקומו, וכי לא ידוע ומפורסם שזה הן, חוץ למחול בית. הוא ראש לכל בעלי המחלקת? ולא להם יד משה משה, נפרד ונתבלבל מקהלה לקהלה עד בואו סוף ימיו למשנא מקום הגניוע

⁴⁾ U. o. No. 7^b.

⁵⁾ U. o. 6, 8, és 37. sz.

figyelembe nem vétele indíthatta a két, első helyen kinevezett verpeléti és csáti rabbít, hogy a vett megbizást el nem fogadták. Az erre vonatkozó alkudozások teljes két hónapig tartottak; csak 1834. szept. 11-én érkezett Osabára a Löw által kinevezett collegium, mely a szikszói és löki rabbikból és a szántói rabbihelyettesből, tehát Löwnek közvetlenül alárendelt emberből állott.

Löw, ki előre látta, hogy Alexandersohn ezen hozzájárulása nélkül létrejött collegiumot, melyben egy bizalmi embere sem volt, nem fogja elfogadni, előre meghagyta, hogy az általa kiküldött rabbik »ha Alexandersohn vonakodnék előtűnik megjelenni, annak távollétében is kihallgassák a tanukat.«¹⁾ Alexandersohn csakugyan kijelentette, hogy ezen ilyen formán összeállított collegiumot nem ismerheti el, de hozzátette, hogy mindazáltal elfogadja a szikszói és löki rabbikat, Löw helyettesét azonban visszautasítja. Végre mégis eleget tett az ismételt idézéseknél és megjelent a collegium előtt. De midőn ez az ő legfontosabb tanuját, a község második előjáróját, azon ürügy alatt, hogy nem mint tanu, hanem mint fél van jelen, nem akarta kihallgatni, ismét távozott és írásban tiltakozott ezen távollétében történt, s azért a zsidó törvények értelmében érvénytelen tanukihallgatás ellen, annál is inkább, mert a tanuk kizárólag ellenségei táborához tartozván, érdekelt felek, s azonkívül, mint erkölcsileg és vallásilag gyanus emberek, tanuzásra alkalmatlanok.

E tiltakozás, melyhez apósa, a szentpéteri rabbi is csatlakozott, mindamelllett nem vétetett figyelembe és a tanuvallemások eszközöltettek.²⁾ Egyetlenegy tanu sem vallott az üldözött javára; a kik tehetők volna, és mint látni fogjuk, később tették is, megfélemlítve elnémultak. Alexandersohn hűséges tanítványai erőszakosan elűzettek; útleveleiket elszedték és azzal fenyegették, hogy katonának soroztatják be.³⁾ Barátait bíróság előtti feljelentéssel, hivataluktól való megfosztással, anyagi károkkal és mindenféle üldözéssel fenyeget-

¹⁾ U. o. No. 7².

²⁾ A kihallgatás előtt történetekről l. u. o. No. 7¹ és 7², továbbá A-nak Szófer Mózeshez intézett levelét, u. o. No. 7².

ték, ha nem hallgatnak, gyalázták és bántalmazták¹⁾ és nem pusztá véletlenségből történt, hogy két párthívének háza a lángok martaléka lett.²⁾ Nyilvánosan híresztelték, hogy a rabbít mindenáron el kell itélni, és »hogy tőle megszabadulhassanak, még a hamis eskü is meg van engedve.«³⁾

Az ilyen körülmények között megejtett tanukihallgatás Alexandersohnra nézve igen kedvezőtlenül ütött ki. Állítólag megengedhetőnek mondta, hogy szombat kimenetelekor még »hávdála« előtt nyuljanak égő gyertyához; az imaszíjak felvétele közben beszélt, sőt *magyarul káromkodott* volna.⁴⁾ Azt vallották továbbá, hogy »Árbá-kánfoth«-jának szálai nem szabályszerűen voltak elrendezve; hogy a szokásos kézmosás nélkül evett és ivott; hogy éjjel hálósapka nélkül feküdt ágyában; hogy sajtot, s közvetlen utána Pestről hozott, tehát ritualis tekintetben gyanus füstölt húst evett; hogy szombaton, mikor még nem is volt hideg, fűtetett és kávé melegített; továbbá hogy az imát bizonyos részek kihagyásával oly gyorsan végezte, hogy a közönség, ha előlmádkozott, nem tudta őt követni. Többszörösen ismételte volna, hogy vallásos kérdések döntésében, a mennyiben csak valahol támaszpontot talál, a legenyhébb eljárást követi, s hogy ily esetekben tényleg fölületesen és könnyelműen járt el. Végül, hogy nyilvánosan kijelentette, miszerint »ő túlvilági jutalmazásról és büntetésről semmit sem tart; a ki egyszer meghalt, az meghalt.«⁵⁾

A hármas collegium az ezen tanuvallemásokról fölvert jegyzőkönyvét következő záradékkal végzi: »Az előbbiekből tisztán és világosan kitűnik, hogy ő (Alexandersohn) éppen-séggel istentagadó és nem egy törvénytudónak, hanem egy azzal ellentétes embernek tulajdonságaival bír.«⁶⁾

(Folytatása következik.)

¹⁾ U. o. No. 7¹ és 7²; továbbá 34., 49., 65. (XI. pont és XIX. p. köv.) sz.

²⁾ U. o. 52. sz. (III. p.)

³⁾ No. 7¹ és 34. sz. (II. p.)

⁴⁾ Kissé hihetetlenül hangzik, hogy egy Poroszországból bevándorolt rabbi, ki mindössze néhány hónapig élt Magyarországon, a tillinrakás közben mondta volna, hogy »szama lelki בזה ועוד לישארה (ott 7. p.)

⁵⁾ L. a tanuvallemásokat. i. h. No. 7¹.

⁶⁾ L. a tanuvallemok végét v. ö. No. 7².

Budapest.

DR. KOHN SÁMUEL.

TALMUDI SZÓ- ÉS TÁRGYMAGYARÁZAT.

Kiddúsin 71a.

היה בראשונה שם בן י"ב אותיות היו מוסרים אותו לכל אדם משרבו הפריצים
היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת
אזדהם הכהנים אמר ר' יהודה אמר רב שם בן י"ב אותיות אין מוסרין
אותו אלא למי שצנוע ועניו ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו מושכר ואינו
מעמיד (עומד) על מדותיו וכל הוודעו והודיע בו ומשמרו במטרה אחת
למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת על הביתו וכו'.

A borajtha szövege, úgy látszik, alaposan át van dolgozva. Ugyanis az utolsó szavak, kezdve az első שבכהונה-tól mindvégig, alighanem toldottak. Avagy mi közük a papoknak a tizenkét betűs istennévhez —, hogy annak ismeretét reájok és csakis ő reájok bízták volna? Rási ugyan azt mondja, hogy ők, a papok, azt a templomban — a mindennapos reggeli áldás alkalmával — használták volna. De 'ennek a halákhában egyébként semmi nyoma.¹⁾ Ellenkezőleg, a halákha mindenütt (p. M. Tamid VII, 2; Szóta VII, 6)²⁾ határozottan és világosan csakis a négy betűs névről szól, mint arról, a mely a templomban használatos volt. A jer. talmud szövege (Jóma VII, 6. p. 40d) tényleg ez: (שם בן י"ב אותיות) בראשונה (שם בן י"ב אותיות) ³⁾ És hogy

¹⁾ Már Rási saját szavai (a köv. bekezdéshez: אותן שלא היו בקיאין (a köv. bekezdéshez: אותן שלא היו בקיאין) is mutatják, hogy magyarázata itt csak amolyan eltalált.

²⁾ V. ö. Sidon, »Sens et origine de la denomination Sem hamephorasch«. R. D. E. J., 1888, 241. l.; Perls, »Csonka borajtha«, M.-Zs. Szemle XII, 351. l.

³⁾ Hogy a jerusálmi szövegének — a zárjel közé tett szavakkal való — kiegészítése igazolt, már magából a tartalomból is kiviláglik. Mert sokkal valószínűbb, hogy **לכל אדם** annyit tesz mint »bárkinek«, semmint annyit mint: »bármelyik papnak«. Másrészt, ha itt a mi borajthánkból akarnók a kérdéses szókat (אותיות) törölni, teljesen érthetetlen lenne, hogy *honnan* kerültek hát azok mégis ide? (miután a 12 betűs névről sehol másutt említés nem tétetik; 1. erre nézve Bacher Agada d. hab. Amor. 19. l.) Perls (i. h.) csakugyan azt állítja, hogy a »borajthából határozottan kiderül, hogy a referens a tetragrammot érti. De nyilván csak azért, mert a »tizenkétbetűs« névvel ő sem tudta magának jól megegyeztetni a »papok« szereplését (a הבלעה-t), holott a jer. talmud (valamint a Kohel. r. fenntidézett) helye figyelmét, úgy látszik, teljesen elkerülte.

egyedül ez a helyes szöveg, s hogy itt a mi borajthánkból is a szöveget amannak alapján lehet, sőt kell is helyreigazítanunk, még pedig körülbelül így: **היו מוסרים שם בן י"ב אותיות** ¹⁾ **היו מוסרים אותו לכל אדם משרבו הפריצים** ²⁾ **לא היו מוסרי אותו אלא לצנועים** ³⁾ **תניא א' ר' טרפון פעם אחת** ⁴⁾ **היה מוסרין אותו לכל אדם משרבו הפריצים** ⁵⁾ **לא היו מוסרי אותו אלא לצנועים** ⁶⁾ **עלתי אחר אחר אמי לרובן והושיתי אמי אצל כהן גדול ושמעתי שהבליע שם בראשונה היו מוסרי אותו** ⁷⁾ **(cf Kohel. r. III, 11: בנעימת אחיו הכהנים אותו לכל אדם ומשרבו הפושעים התקנו שלא יהא מוסרין אותו אלא לצנועים** ⁸⁾ **(שבכהונה א' ר' טרפון פעם אחת עלתי וכו')**, a mely sehogy sem vonatkozhatik másra, mint kizárólag csak a négy betűs névre. Hanem, megfordítva, és ez szinte bizonyos: ugyancsak R. Tárifon mondásából keletkezett és került föl az az egész toldalék is (שבכהונה והצנועים שבכהונה מבליעים אותו וכו'), még pedig egészen helytelenül, a tizenkét betűs névről szóló borajthába.

Mit jelentsen már most tulajdonképen ez a kifejezés: **צנוע** — a Ráb tradíciójában — és **לצנועים** vagy ha a recipiált szöveghez ragaszkodni akarunk, **שבכהונה** a borajthában?

Bacher (i. m. 17. s köv. ll.) mindkét helyen így fordítja: »sittsam« (die »sittsamen unter den Priestern«), és pedig, miként megjegyzi (u. o. 19. l. 116. j.) főleg: »als Gegensatz zu פריצים«. ¹⁾ Ámde a jer. talmudban, a mint láttuk, mégis csak ez áll: **לכשיים** (vizsont Kohel. r. i. h. פריצים helyett is ez: **הפושעים**), úgy látszik, a פריצים szónál különösen a gyakran előforduló פריץ-féle összetételre s a פריצות szóznak többnyire hasonló értelemben való használatára gondol, vagy talán még oly helyekre mint M. Demai II, 3.: **דרך בנות ישראל לא קולנית ולא הולכות רגל רמה ולא פרוצות בשחוק ואם** ²⁾ **היא פרוצה באחת מהן וכו'**. De vajjon joggal-e, miután a szüziességi szempont, hogy úgy mondjam, itt alig jöhet jóformán számba, és miután másfelől a szó általánosabb értelemben is előfordul? ³⁾ L. p. olyan helyeket mint Berach. 17b (v. ö. Jálkut Zsolt. 144. 14.): **אין פריץ שלא תהא סיעתו כסיעתו של דוד**; **חש פריץ גדול של עולם לפיכך**; Kohel. r. 10, 11: **שיצא ממנו אחיותו**

¹⁾ A magyar kiadás nincs kezeimnél.

²⁾ Ugy t. i. mint már maga a biblia is használja; p. Jerem. 7, 11 (Targum); Ezék. 7, 22; 18, 10; Dániel 11, 14 (l. Szádia magyarázatát: **המורדים באלהי השמים**).

נעשה ספקלאטור לכל פורצי נדרות; cf. Sifré, Ékeb, ed. Friedmann p. 83b lent. Aminthogy különben a צניע szó sem jelenti mindig azt, hogy: *erkölcsös* (szüzes, szemérmes, mérsékelt stb.¹⁾). Így p. M. Demai VI, 6: שמעון הצניע ביה היו נהגין בדברי ב"ש" alig lehet más, mint a »jámbor Hilleliták« (már t. i. a »jámborabbak közülök«). Vagy maga az a הצניע, a kit Bacher idéz (Tosziftha, Kélim c. I.), bizonyos-e B. a felől, hogy az a név csupán csak úgy értelmezendő: »Simon, az *erkölcsös*?»

Másrészt, ha צניע itt, a mi helyünkön, csak annyi volna mint »jámbor« (vagy legfeljebb: »túljámbor«) s így tehát többé-kevésbé azonos a jerusálmi לבשרים-jével, az a kérdés merül föl, hogy miért nem használja hát a mi borajthánk is ugyanazt a kifejezést, a mely a mellett hogy szokottabb, hozzá — némileg legalább — világosabb is? Így már maga a talmud is kérdi: שיהי א' רב הסדא כך שניען מאי? S a felelet: שהבשר קרא צניע (j. Demai VI, 8. p. 28d).

Ezt érezte, valószínűleg, Joel is (Blicke in die Religionsgesch. I, 121. 1.), a midón ő, részéről, a szót így fordítja: »den *Verschwiegensten* unter den Priestern.« Csakhogy a szónak ily értelemben és ily módon való használata alig igazolható. Nidda 36b: דיל צניעה ugyan körülbelül annyi mint: »menj, *tartsd titokban*« (Rási szerint).²⁾ De maga a צניע szó (a főnévi alak) így (= hallgatag, titoktartó), a mennyire látom, nem fordul elő sehol.

Mindezek után, azt hiszem, nem marad hátra egyéb, mint hogy visszamenjünk magára a szó eredeti, azaz bibliai jelentményére (Mich. 6, 8; Péld. 11, 2). Annál is inkább, mivel az itt, Rábnál, ép úgy mint Áboth VI, 1.: ומגלין לו דיי . . . והולך והיו צניע וארך רוח ומחיל על עלבונו ומי תורה, nyilvánvalóan, csakis oly tulajdonságot jelölhet, a mely közel áll a »szerénység (szelidség), engedékenység, béketűrés« stb. fogalmához. Ez pedig nem lehet más, mint az *alázatoság*. Tehát לצניעים

¹⁾ L. Berach. 8b: הניא א' די נמליאל בשלשה דברים אהב אני את: הפרסים הן צנועין באכילתן וצנועין בבית הכסא וצנועין בדברי אהר.

²⁾ L. azonban Kid. 25a: דיל צניעוהו, a mely ott bizonyosan csak annyi mint: menj, *zárd el* őket (emberekről, ép úgy mint Bab. Kam. 23b: אימיו להו למריהו רלצניעוהו; M. Sabb. X, 1. המצניע, s más h., állatokról vagy tárgyakról). Viszont a gyakran előforduló בצניעה (= כפרהסאי) = »titokban«.

a borajthában is csak annyi mint: az »alázatosoknak«, értsd: azoknak, kik »alázattal járnak az Urral« (Micha), vagyis rövidebben — és ellentétben מצניע-mel, a »*könnyelműekkel*« — a *komolyaknak*. És ezzel talán be is érhetjük.

Mindazonáltal még a következő föltevést is kockáztatnám.

Ráb, a mint látjuk, a szent név hagyományozását (a »negyvenkét betűsét«), mind az említett jó tulajdonságokon kívül, még egy újabb föltételhez is köti, ahhoz ugyanis, hogy az illető már *koros* férfiú legyen (וישמר בהצי ימיו).¹⁾ A talmudnak egy más helyéből pedig kitünik, hogy — egyebek közt — ugyanezen föltételhez volt kötve a »Maászé-Merkábá« és »Maászé-Beresith«-féle titkos tanokba való beavatás is, a mely titkos ismeretek, tudvalevőleg, az u. n. zsidó *gnózisnak* alapvető vagy legalább is főbb alkotó részeihez tartoztak.²⁾ Ugyancsak a gnózisra vall továbbá ezen kifejezés is: וההור בן והמשמר במדרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת: ההורק, a mint azt már helyesen fölismerték.³⁾ Végül ezen szavak: וההור בן והמשמר במדרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת: etc. is, kétségkívül, valamivel többet mondanak, mint a mennyit mondani látszanak.

Mindebből pedig az következik, hogy az a »negyvenkét betűs név«, valamint kétségtelenül már a »tizenkét betűs« is, szintén ama titkos ismeretek körébe tartoztak, a melyekről szó van, s a melyekkel csakis a *beavatottak* birhattak. Sőt joggal föltehetjük, hogy azok ott — a többi témák mellett — igen kiváló szerepet játszhattak.⁴⁾ Nem lehetséges-e már most,

¹⁾ Ellenben Kohel. r. i. h.: הניא אין מוסרי את השם לכל אדם ולא לעמוד בהצי ימיו אלא למי שניאו רוב שנותיו etc.

²⁾ Chag. 13a: הניא אין מוסרין סתרי תו. אלא למי שיש בו חמשה המרכבה א"ל דברי . . . א"ל די יוחן לרי אלעזר תא אמרוך במעשה המרכבה א"ל לא קשאי v. 6. M. Chag. II, 1; jer. Chag. 77a és általában a zsidó (vagy talmudikus) gnózisra nézve Graetz, Gnosticismus und Judenthum; Krochmal, More-Nebúche-Hasman Joelnél, id. m. 112. 1.; u. o. az egész II. excursus, 103—170. ll.; »Gnostikus törmelékek a talmudban« című dolg., M.-Zs. Szemle II., 145 s. köv. ll.

³⁾ Joel, i. m. 121. 1., 151. 1.

⁴⁾ L. Kohel. r. i. l. és Joel i. h. (»Aus dem Schlusse der langen Stelle geht deutlich hervor, dass man durch Kenntniss des Gottesnamens in das Geheimnis der ganzen Kosmogonie eindringen zu können glaubte.«).

hogy a צַיִן szó, legalább a borajthában, annyit jelentsen, mint: *beavatott?* »Eleinte a tizenkét betűs név ismeretére bárkit is tanítottak; később azonban, hogy a könnyelműek elszaporodtak (értsd: azok, kik ezen titkos ismerettel — könnyelműen — visszaéltek), csakis a beavatottakat.« Ezt, szerény véleményem szerint, egy régi borajtha így igen jól mondhatta — daczára annak, hogy később, talán már Ráb tanítványai körében is, a szót pontosan már nem igen értették.

Vajjon bebizonyítható-e föltevésünk másunnan is? Magából a talmudból: aligha. De ne felejtjük el, hogy mindössze is csak igen kevés az, a mit ama misztikus ismeretekről,¹⁾ valamint az azokba való beavatattásnak közelebbi körülményeiről, módjáról, mikéntjéről tudnunk adatott. Más oldalról azonban tudjuk, hogy ez a *görög szó: τέλειος* a *mysterionok* körüli nyelvszokásban annyit jelentett, mint a ki a titokba tökéletesen be van avatva.²⁾ És én legalább is igen valószínűnek tartom, hogy ez a kifejezés (palesztinai) zsidó körökbe is behatolt, és hogy annak a mintájára készíthetett itt is a צַיִן szó, ugyanazon fogalomnak a jelzésére. Annál is inkább, minthogy a szó, tekintve annak etymológiáját és eredeti jelentményét, melynél fogva az mind a *titokzatosságot*,³⁾ mind — másfelől — a *tökéletes jámborságot* (és pedig ez utóbbi tekintetben legalább egészen úgy, mint a görög mintája) magában foglalja, arra igen alkalmasnak találtathatott.

Temesvár.

DR. LÖWY MÓR.

EGY REJTÉLYES SZÓ MAGYARÁZATA.

A Derekh Erecz rabba 11. fejezetében a következő tételt olvassuk: *יצחק אומר קריצין דרי זה משופכי דמים שנאמר לא תלך רכיל* (ר' יצחק אומר קריצין דרי זה משופכי דמים שנאמר לא תלך רכיל על דם רעך. בעמך לא תעמוד על דם רעך. »E szó קריצין — ezt írja *Krausz Sámuel* a *Revue des Études Juives* utolsó füzetében (XXXVI. kötet,

¹⁾ V. ö. *Joel*, i. h. 112. l.; *Blau L. M.-Zs.* Szemle, 1898. évf., 248. s. köv. l. (4. j.)

²⁾ *Curtius E.* »Paulus in Athen« című értekezése (Sitzungsberichte der K. pr. Akad. d. Wiss., 1893.) után *Vollmer H.* »die alttestamentlichen Citate bei Paulus etc., Freib. i. B. 1895, 69. l. 3. j. — V. igen valószínűleg találja, hogy a szó sz. Pálnál (p. I. Cor. 2, 6) is onnan való.

³⁾ L. fentt, 4. l.

219. l.) — valóságos rejtély«. Együttal megkísérli a rejtély megfejtését. Ráutal az Ábóth di R. Náthán 31. fejezetének egy helyére, a hol ugyanazon szó találatik, de még homályosabban hangzó mondatban. Ott ugyanis *R. Jósze Haggelli* azt állítja, hogy mindazt, a mit az Isten a világon teremtett, az emberben is teremtette (*ה' יוצר הכלילי אומר כל מה שברא הקדוש בראשית בראשית הוא בראשית בראשית*).¹⁾ A makrokosmos és mikrokosmos párhuzamosságának ezt a tételét a részleteknek egész nagy sorával világítja meg, a melyekben az emberi testnek egy-egy tagja vagy jelensége a természetnek, vagy az emberi társadalomnak valamely részéhez vagy jelenségéhez mondatik hasonlónak. Az ember füléről ez van mondva: *ביא קריצין בעולם וברא קריצין באדם זה*. Krausz szerint *קריצין* nem más, mint a bibliai *קריצין* többes száma; még pedig *קריצין* itt *קריצין* (Példab. 10,10) és *קריצין* (u. o. 16,30) analogiája szerint értendő. Föl kell tenni, hogy ezt is mondták: *קריצין אומר*, a mi — esetleg *אומר* nélkül is — annyit jelent mint: hallgatózó, kémkedő. Már most — ugymond K. — az Ábóth di R. N.-ban bizonyos kémkedőknek vagy hallgatóknak mondott állatok értendők *קריצין* alatt, melyeknek analogiája az emberi testen a két fül; a D. E. rabbában pedig valóságos emberi kémekeket jelent a szó.

Szembeszökő e magyarázatnak mesterkéltisége. Azon föltevés is, melyen alapszik, elfogadhatatlan. Mert azon ígét, melylyel a szemnek hunyorgatását, vagy az ajaknak megmozgatását jelölték, nem használhatták a fülel való figyelésnek jelölésére. Erre ezt mondták: *הטה און*, vagy *הקשיב און* (Zsolt. 10,17, Példabeszéd. 2,2), az utóbbit rendszeren *און* mellőzésével. Más utat kell tehát keresnünk a kérdéses szó megmagyarázására. A mi az első mondatot illeti, a magyarázat magától kínálkozik. Azon szentirási versben, melyet bizonyítéknak idéz, Mózes III. k. 19,16, a *targum* *לא תלך רכיל* szöveget így fordítja: *לא תיכול קריצין*. *אבל קריצין* (קריצין) a Dániél könyvéből is (3,8; 6,25) ismeretes araméus kifejezés a rágalmazás jelölésére. A rágalmazó: *אָבֵל קריצין* (הולך רכיל) fordítása a *targum*ban és a *Pesitthában*, Példa-

¹⁾ A hosszú mondatnak a kezdő szavai hiányoznak a régi kiadásokban és csak az oxfordi kéziratban olvashatók, melyekből kiadta *Schechter* az Áb. di R. N. új kiadásában (1887). Ez okból hiányzik az egész a tannaiták agádájáról írt művem I. kötetének (1884) a galilaeai R. Jószeről szóló fejezetében.

besz. 11,13). Ugy látszik, hogy e népies kifejezést olykor héber beszéd közben is használták, és *R. Jiczhák* mondása eredetileg így szólt: **אכל קוריץ הרי זה משופכי דמים**: A rágalmazó a vérontók közül való, a mi az idézett szentirási vers két részének egymásutánjából következik. **אָכַל** (esetleg héberül **אִכַּל**) szónak kihagyásával a mondat mostani alakját nyerte. Így magyarázza helyünket *Kohut* is (Aruch completum VII, 212 b), csak hogy szerinte **קוריץ** volt ott eredetileg; de a **הרי זה** szavakból világos, hogy egyes számú alanyt kell a mondatnak adni. Figyelemre méltó *Levy* véleménye is (Neuhebr. Wörterbuch, IV, 389a); szerinte **קוריץ** így olvasandó: **קוריץ** vagy **קוריץ** (helyesebben: **קוריץ**). Csakhogy nehezen tehető föl, hogy az **אכל קוריץ** kifejezés második részéből ilyen, csak egyenesen az igéből származni szokott cselekvői melléknevet képeztek volna.

Térjünk most át *R. Jósze Haggéli* mondására. Nem kerülne nagy erőltetésbe, abban is a rejtélyes szót hasonló módon megmagyarázni, mint az előbbiben. Föltevén, hogy a római császári korszak delatorát **קוריץ**-nak, rágalmazónak nevezték, azt mondhatjuk, hogy a tannaita ő reá czéloz, midőn azt állítja, hogy a világon (az emberi társadalomban) a rágalmazó, árulkodó az, a mi az ember szervezetében a fül. A rágalmazó, a delator, a ki az emberek titkai, elejtett szavai után leskelődik, hallgatózik, hogy följelentse, hírül vigye a hatalom birtokosainak, azoknak füle gyanánt tekinthető.¹⁾ De eme magyarázaton kívül még egy másikat lehet kockáztatni, mely **קוריץ** szónak egy a mondat értelmébe még jobban beleilleszkedő jelentést tulajdonítana. A midrási irodalom különböző helyein agádai czélokra említettnek a római császárok titkos tudósítói vagy kémjei, az u. n. »*curiosi*« (görög átírásban: *zoufiosoi*), még pedig a latin nevük megtartásával. E különböző helyek közül (l. *Sachs*, Beiträge zur Sprach- und Alterthumsforschung, I, 10; *Levy*, Neuhebr. Wörterbuch IV, 380. l. *Fürst*, Glossarium Graeco-Hebraeum, 195.) csak egyet idézek: *Peszikta* rabb. 8. fej. (29a, ed. Friedmann): **כשם שלמלי בשך ודם יש קוריוסים והם מודיעים למלך כל דבר ודבר כך יש לפני הקב"ה קוריוסים ומגידים כל דבר ודבר שאדם עושה במשמוניות בחשך ובגלוי**. Nem lehet-e föl-

tenni, hogy **קוריץ** nem más mint átírása ugyanannak a latin *curiosi*-nak? ¹⁾ Arra több példát találunk a talmudi kölcsönzők között, hogy ugyanazon szónál majd **ק**, majd **צ** felel meg az eredeti szó *o*, *s*-jének (l. *Krauss*, Griechische und lateinische Lehnwörter, I, 10.). Az Áb. di R. N. mondásában **קוריץ**-t azonosítva *curiosival*, a lehető legillőbb értelmet nyeri a kérdésben forgó szó. Mert tényleg a »*curiosi*« intézménye az volt a császári birodalomban, a mi a fül az emberi szervezetben; a fül is — a *curiosi* módjára — kémkedik és értesít. Ezt a magyarázatot azonban látszólag egy fontos körülmény dönti halomra: a *curiosi* intézménye csak *Diocletianus* császár alatt lépett életbe, holott *R. Jósze Haggéli* mondásunknak szerzője, másfél századdal élt a nevezett császár előtt. Hogy ezzel szemben magyarázatunkat mégis fönntarthassuk, kétféle föltevéshez folyamodhatunk. Vagy azt tesszük föl, hogy a »*curiosi*« jelző már *Diocletianus* előtt ismeretes volt a római császárság tartományaiban, tehát Palestinában is, ámbár az e jelzővel nevezett kémek még nem voltak oly módon szervezve, mint később *Diocletianus* alatt. Vagy pedig — a mi talán valószínűbb — föltesszük, hogy az egész részlet, melylyel itt foglalkozunk, csak későbbben került belé *R. Jósze Haggéli* mondásába, midőn a *curiosi*-knak jutott a birodalom füleinek szerepe. Még egy lehetséges ellenvetésre kell felelnünk. Ezt a kifejezést: **קוריץ** **ברא** így érthetné valaki — mint *Krausz* tényleg értette — hogy **קוריץ** alatt valamely természeti tárgyat vagy teremtett lényt, és nem emberosztályt kell érteni. De megjegyzendő, hogy a világ és ember ama párhuzamosításában, melynek ez egy részlete, az emberi társadalom világából is vétetnek egyes részletek, melyek hasonlóknak mondatnak az emberi test valamely részével. Így például: **מלך בעולם מלך באדם**. Vagy: **יועצים בעולם יועצים באדם בלויחה של אדם**. Vagy: **אדם ראשו של אדם**. Vagy pedig a párhuzamnak csak első négy tagjánál ismételtetik; a többinél ki van hagyva, de valamennyihez hozzágondolandó, mert valamennyire vonatkozik az egésznek éln álló általános tétel: **כל מה שברא הקב"ה בארץ** ²⁾ **ברא באדם**.

¹⁾ A fennidézett mondatban **הרי** vagy törülendő, vagy **הם** teendő helyébe. **קוריץ** az araméus többes számú ragot mutatja.

²⁾ **בעולם** helyett megfellelőbb lenne **בארץ**.

¹⁾ *Xenophon* szerint a perzsa király tanácsosait a király füleinek mondták (*τὰ βασιλέως ὄρα*).

ÚJABB KUTATÁSOK A SZENTÍRÁS VERS- FELOSZTÁSÁRÓL.

Maszoretikus tanulmányomat a versfelosztásról (Jewish Quarterly Review IX. 122; X. 471; M.-Zs. Szemle XIV. 230. és 316.) Ginsburg, Introduction to the Hebrew Bibel című nagyterjedelmű művében már nem használhatta fel. Művének 68—107 lapjain csak azon anyagot tárgyalja, melyet értekezésem utolsó 2 fejezete ölelt fel és ezt sem teljesen, minthogy tisztán arra szorítkozik, hogy az általa átnézett bibliai kéziratokban és kiadásokban talált adatokat a penta-teuchus egyes szakaszainak és a szentírás többi egyes könyveinek versszámairól, továbbá az egész szentírás és mindhárom részének versösszegéről felsorolja. Ugyanezt az anyagot mi Ginsburg »The Massorah»-jából és az irodalom egyéb műveiből merítettük és most azt látjuk, hogy ez az anyag a G-től konzultált kéziratok daczára alig gyarapodott. Saját maszóráművét Ginsb. nem említi, az ott elkövetett különféle hibák, melyeket kiigazítottunk, természetesen nem javíttatnak ki.¹⁾ Örülünk, hogy G. sok pontban ugyanazt tanítja, a mit mi is találtunk, több részletben azonban kihívja a kritikát, melyet nem szabad elhallgatnunk.

Kritikátlan eljárás, hogy G. a versszám adatok jelentéktelen eltéréseiből azonnal differáló számlálásokat, versbeosztásokat, sőt eltérő maszoretikus iskolákat következtet, a helyett hogy konstatálná, hogy a másoló, ki maga is maszoréta lehetett, tévesen olvasott vagy számított. Pl. ha Behaalóthkha hetiszakasz az összes kéziratok szerint 136 verset tartalmaz és csupán egy kézirat szerint 135-öt, akkor egészen világos, hogy számlálási tévedéssel állunk szemben. G. azonban azt állítja: »Ez bizonyára eltérés a versfelosztásban, melyet más maszoréta-iskola tartott fenn.« (80. lap). Reéh hetiszakasznál néhány codex 126, mások 127 verset jegyeznek fel. Világos,

¹⁾ Lásd pl. IQR X 478. lap 1. és 2. jegyzet; 482 (הַלְלֵהוּ javítandó הַלְלֵהוּ-ra); általában a javításokat 479. s köv. II. V. ö. Introduction 75, 77, 80, hol hallgatással mellőztetnek azon téves adatok, melyeket The Massorah Váera, Bó, Pekudé, Thazria, Beharról nyujt és a melyeket mi i. h. 479. megbeszélünk.

hogy az eltérés קָן és קִין felcsereléséből ered, a mint már IQR X 482. megjegyeztük. G. azonban (83) azt mondja, ez oly »iskola, mely egy verssel többet számlált ebben a parásában«. Baer Ézsajás versösszegét 1292-vel fűzi, melyhez a saját maga által készített אֲרִיבֵן emlékszóat adja, holott a maszóra csak אֲרִיבָה vagy אֲרִיבָה (1291 vagy 1295) szókat ismeri. Ezt már Geiger is szemére vetette Baernek (Jüdische Zeitschrift X. 195.). Ginsburg ugyanazt az ellenvetést teszi, a nélkül hogy Geigert emlitené, mihez azonban igen kevés a jogosultsága, minthogy ő maga ugyanezt a versösszeget jegyezte fel The Massorah II. folio 462 col. b. Egyes próféták versszámainak végösszegéből és az Ézsajás mindenhol egyenlően jelzett versközepéből biztosan következtethetjük, hogy a helyes összeg 1291. De mivel az אֲרִיבָה mnemonikon, a mely csupán I. Királyok 16,9 fordul elő, némely másolók szemében hibás szóalaknak látszott, אֲרִיבָה szót tették helyébe. G. e világos tények daczára azt következteti, hogy létezni kellett iskolának, a mely »néhány verset másképp osztott fel, úgy hogy 4 verssel többet kapott, mint amennyit a legtöbb kézirat ad« (92) és אֲרִיבָה-t kiadásába is felvette, mint *eltérő olvasást*. Eltérő maszóraiskolát tételez fel még G. Sámuelnél (p. 89), minthogy egy adat szerint 1504, más adat szerint 1506 verse van; továbbá ilyesfélét Ámosznál (p. 96). Nem férhet kétség hozzá, hogy csak a 7 (4) és; (6) felcsereléséről lehet szó.¹⁾ G. (99) a XII kis prófétánál egy kéziratot idéz, a mely a többi kéziratokkal és a bibliakiadásokkal megegyezően a versösszeget 1050-el adja és épígy egyezik a versközépre nézve is, melyet Mikha 3,12-vel jelöl. Az egyes kis prófétákhoz adott versszámok némelyike azonban téves, úgy hogy ezek összeadása csupán 1044-et tesz ki. Nagyon furcsa már most, hogy G. ebből a világos iráshibából *eltérő* versfelosztásra következtet. Hogy milyen messzire megy e tekintetben G., azt Ezra-Nehemia versszámainak megbeszélése mutatja, hol a kritikátlanság különösen szembeszökő. Három codexből 685-öt és kettőből 688-at idéz mint versösszeget. Versközéppül azonban valamennyi Neh, 3,32-öt jelöli. Eddig a versig bezárólag 343 verset számlálunk.

¹⁾ Ámosznál 146 helyett 144 (G. 99); Kedósím hetiszakaszánál 64 helyett 66 (JQR X 481.)

Minthogy páros számoknál a középsvers már a második versszámfélhez számítottatik, valószínű, hogy Ezra-Nehemiában nincs 686, hanem csupán 685 vers, amit azonban csupán Jakob b. Chajim bibliakiadásában találunk, ki 688 és 685-öt említ, a maszoréták csak 688 és 686-ot jegyeznek fel.¹⁾ Azon nézetten vagyok tehát, hogy az eredeti versadat szerint 685 volt = תרפה, miből תרפה keletkezett. E feltevés mellett szól az összes hagiografák hagyományozott versösszege 8064. Ha Ezra-Nehemiánál 686 verset veszünk fel, akkor ezt a számot csak akkor hozhatjuk ki, ha a Példabeszédeknel 914 verset veszünk fel, a mi azon ténnyel szemben, hogy már a midras is 915 versről beszél, nagyon bajos.²⁾ Hamis azonban Ginsb. azon állítása, hogy a kiadások versbeosztása a 685-ös számot mutatja, mert a legtöbb kiadásban 686 van, csupán Ginsb. bibliakiadása mutat 685-öt, mert ebből 7,68 kizáratott.³⁾ Valószínű tehát, hogy תרפה corrupteltátott תרפה-re.⁴⁾ A פתח emlékeztető szó csak e corruptela után képezetett, mint Vajjéira parásánál a יהוקיה mnemonikon, a mely csak akkor fabrikáltatott, miután az egyedül helyes קמה-ból קמה lett (Review X 479). A hagiografák számára általánosan tradált 8064(3) számmal a 688-as szám semmi esetre sem egyeztethető össze. Hogy lehet tehát itt két maszoréta iskoláról beszélni?

Páratlan számnál középső versnek a maszoréták azt a verset jelölik meg, a mely a versszám két fele között az igazi középső, a mennyiben sem az első, sem a második félhez nem számítottatik. Ellenben páros számoknál, a hol ez a megjelölés nem lehetséges, a második fél első verse figurál mint középső vers.⁵⁾

¹⁾ Lásd fejtegetéseinket JQR X 487.

²⁾ cf. Review ibidem.

³⁾ Jegyzet e helyhez és Introd. 830.

⁴⁾ V. ö. Minchath Sai Neh. 7, 68-hoz. Miért nem méltatja G. Introd. 104 egy szóra sem az általa eliminált verset?

⁵⁾ A pentateuchus középső szavat a talmud (Kiddusin 30a) דָּרִישׁ דָּרִישׁ (Lev. 10, 16) szavakkal jelöli meg, a mi azt jelenti, hogy דָּרִישׁ a szavak első feléhez és דָּרִישׁ a második feléhez tartozik és nem azt, hogy az első szó a sor végére, a második pedig a sor elejére irandó, a mint már régi időkben értelmezték (bővebben Tanulmányainkban 93. s köv. II.). Ebből következik, hogy a tórában páros számú szavak vannak, a mint két adat tényleg mondja. G. (Introduction 86) helyesen fogja

Mindenki természetesnek fogja tartani, hogy forrásul azt a verset kell idézni, melyet a maszóra idéz. Szerzőnk azonban sajátos eljárás követ. Bibliakiadásának záró jegyzeteiben következetesen és helyesen azokat a versszámokat adja, melyekben a versközépet jelölő bibliai szavak foglaltatnak. Nagy maszoraművében azonban (II. folio 450—453) ezt csak a tóránál és Ezra-Nehemiánál teszi, ellenben a prófétaíknál és a többi hagiografáknál a maszóra helyesen idézett bibliai helyéhez mindig az előző versszámot teszi hozzá, pl. Józsuához »XIII, 25 וַהֲרִיץ וּמַהֲשִׁיבֵן« stb. Ezt a sajátosságot el lehetne nézni, ha G. ezzel azt akarná jelezni, hogy az idézett bibliai szavak a második félhez tartozó első versben foglaltatnak. De a következtelenségen kívül az is difficulálandó, hogy ezt az eljárást követi azon könyveknél is, melyeknél a versösszeg páratlan szám, a hol tehát az előző vers száma semmi körülmények között sem járja. Páratlan a versösszeg Jeremiás, Ezekiél, Zsoltárok, Példabeszédek, Jób (G. szerint 1075), Én. Éneke, Ruth, Eszter és a Krónika könyveiben. Hiba tehát, ha Jeremiásnál középső versnek 28, 10-et jelöli meg, 28, 11 helyett, minthogy csakis az utóbbi hely az igazi középső, mert a verseknek sem első, sem második feléhez nem tartozik. Így van az a többi könyveknél is. Az egész szentírásnak G. szerint (l. c. folio 453) 23,203 verse van, tehát páratlan szám, és a helyesen idézett versközépnél: כַּהֲקִיר בֵּי כַּהֲקִיר יְרֵמִיָּה Jeremiás 6, 7 helyett mégis 6, 6 jegyez fel. A Dániel könyvénel citált versközépet 5, 29 már Review X. 488. lap 7. jegyzet kifogásoltam, az Introductionból most megtudom, hogy G. ezt Jákob ben Chajim egy hibás adatából olvasta ki. Dánielnek G.-nél egyáltalában nincs szerencséje, mert Bevezetésében, hol hibáját kijavítja, a The Massorahban követett módszer értelmében versközépnak 6, 11 (sajtóhiba folytán 6, 17 is) jelöli meg 6, 12 helyett, pedig Dánielnek páratlan versszáma van, t. i. 357. Ezt a versösszeget idézi G. 3 codexből;

fel ezt a maszorétikus adatot, de a szóban forgó megjegyzés hamis értelmezésére nem ügyelmeztet, sem az említett helyen, sem bibliakiadásában, hol szó nélkül jegyzi oda: דָּרִישׁ בִּיאֵשׁ שֶׁמָּה סִימָן בְּיַד שֶׁשָּׁן. Ez egyébiránt hamis is, mert helyesen így hangzik: דָּרִישׁ בְּסוֹף שֶׁמָּה בִּיאֵשׁ, mert hozzátesszi azt is: דָּרִישׁ הֲצִי הַתּוֹרָה בְּחִימוֹת.

helyesen össze is adja a könyv 12 fejezetének idézett verszámait és a végére oda teszi: = 357. Ezt olvassuk a 103. lapon. De már a legközelebbi lapon azt olvassuk, hogy 6, 11-ig 179 verset számlálunk (holott csak 178 van), és ugyanannyi a második felében, »ez összesen 358. Ez pontosan a versek száma a mi jelen szövegünkben«. Hogy lehet 12 sorban így ellenmondásba kerülni önmagával? A Hebrew Bibleben helyesen 357 van feljegyezve. Introd. 850. lap M(as.) T(extus) alatt VI, 1 sajtóhiba VI, 11 helyett, helyesebben 12, a mint Hebr. Bibleben e helynél és a zárómegjegyzésben áll. A Siralmak középső verse The Massorah szerint 3, 32. Ez sajtóhiba 3, 33 helyett G. eljárása szerint, hogy a megelőző verset jelöli, tehát helyesen 3, 34. — A Krónika középső verséül G. (Introd. 104. lap) 25, 23-at idézi és azt mondja, hogy ez egyezik az egyes fejezetek verseiből eredő végösszeggel. De a 105. lapon található összeadás, hol a 27. fejezet 24 + 10 versekre osztatik fel, azt mutatja, hogy G. maga is 27, 24-et (és nem 25, 23-at) tartja a középső versnek, a mi helyes is, ha 24 helyébe 25-öt teszünk, mert a Krónikának versösszege páratlan. Azokban a tabellákban, melyekben az egész biblia első (Soncino 1488) és második (Nápoly 1491—93) kiadása által feljegyzett versközépek a textus receptus versközépeivel szembe állíttatnak (Bevezetés 830. és 850.) szintén az áll: Mas. Text I. Chron. 27, 25. A 2. editióban 25, 23 áll, mint az Introd. 104. lapján idézett 3 codexben. Szerzőnk azonban ezeket az eltéréseket és megegyezéseket nem konstatalja.

Térjünk azonban vissza szerzőnk módszeréhez. A Bevezetésben a kombinált módszert követi: a legtöbb könyvnél a kiadásáét; Józua, Birák, Kóheleth, Dániel és a Krónikánál azonban maszóra műveét, úgy hogy Bevezetésében más versközépeket ad mint bibliájában! Ez csinos maszorétikus eljárás. Jeremiásnál (Introd. 92—93) nem ad semmiféle versközépet és mint »inexplicable fact«-et említi, hogy a próféta editio princeps (Nápoly 1486—87), az egész biblia editio princeps (Soncino 1488) és az ed. secunda (Nápoly 1491—93) 26, 1 elé teszi, hogy **הַצִּי הַסֵּפֶר** 26, 1 azonban Ezekiel versközepe és mindenki előtt, ki az írott vagy nyomtatott maszorétikus jegyzeteket nem tartja csalhatatlanoknak, világos, hogy

itt tévedéssel állunk szemben: a corrector a maszorétikus lajstromból Jeremiás könyvének jegyezte fel Ezekiel versközepe, minthogy a két próféta könyv közvetlenül egymás mellett áll. A két későbbi kiadás pedig a régibbtől függ. Hogy ez a 3 első kiadás e pontra nézve nem megbízható, mutatja az a tény is, hogy Ézsajásnál 36, 1-et jelölik a könyv középeinek. G. (92. lap) ezt nem tudja magának megmagyarázni. Mi azt hisszük, hogy a kiadókat erre a téves adatra az vezette, hogy a 36. fejezetnél a próféciáknak vége van és a történelmi fejezetek kezdődnek, itt tehát a könyvnek mintegy második fele kezdődik. Azon tabellában, melyben G. (Intr. 850) a nápolyi 1491—93. kiadás versközépeit állítja össze, Ézsajásnál 26,1 sajtóhiba. Ginsburgon megesis tehát az, ami a régi kiadón. Ez Ezek. versközepét 26,1 Jeremiásnál adta, G. pedig már Ézsajásnál is.

Az említett tabella és a Hebrew Bible alapján meg akarom világítani azt a zavart, melyet G. következetlen eljárása folytán okoz. Introd. 850 szerint a maszor. szövegben a versközép I Sámuel 28,23; épígy van Hebrew Bibleben e helyhez: **הַצִּי הַסֵּפֶר**. A maszor. zárómegjegyzésben azonban az áll, hogy a középső vers I 28,24; Introd. 89 szintén ezt a versközépet érti, de G. módszere szerint az előző verset (23) jegyzi fel, bár G. maga néhány sorral lejjebb egy codexből a 23. verset mint *eltérő* versközépet idézi. G. a textus receptus középső versének I Sámuel 28,24-et tartja, de saját módszere félre vezet és a Hebrew Bibleben a 23. vershez teszi a **הַצִּי**-t. Ez azután megtéveszti, úgy, hogy az egyik tabellában (Introd. 850) szintén a 23. verset jelzi a maszorétikus szöveg versközepének. Most következik a komikum. A nápolyi kiadás (1491—93) szintén a 24. verset jelöli középső versnek, mint a maszor. szöveg, de azt G. *eltérésnek* nevezi. G. nemcsak az olvasót zavarja meg, hanem önmagát is, midőn ugyanazt a versközépet majd 23-al, majd 24-el jelöli és ily módon differenciákat statuál ott, a hol nincsenek. — Ézsajás XXVI 1 sajtóhiba XXXVI 1 helyett; a nápolyi kiadás ebben egyezik a soncinoi kiadással (Bevezetés 830), melyben szintén 36,1 jelöltetik középső versnek, a mint Bevezetés 93-ból látható. Ezt már fent is megjegyeztük. — Azt is megjegyeztük már, hogy Jeremiásnál 26,1 mindkét kiadásban

elnézés folytán keletkezett, mivelhogy 26,1 Ezékiel versközepe. Jellemző G. következetlenségére, hogy a Hebrew Bibleben Ézs. 26,1 versnél nem jegyzi meg, hogy némely kiadás e verset jelöli középsőnek, míg Jeremiás 26,1-nél, mely versközép ép oly hamis, ezt igenis megteszi. A mi Jerem. *recipiált* versközépét illeti, a főhelyen (Introd. 93) egyáltalában nem említi; The Massorah II. fol. 452, 28, 11-et említi és forráshelyül 28,10-et adja; a Hebrew Bible-ben mindkét vershez megjegyzi **היא הצי** **הספר**; a maszoretikus zárójegyzetben e könyvhöz csupán 28,11-et adja; a maszoretikus tabellában (Introd. 850) maszoretikus szöveg alatt 28,10-et adja, a másik tabellában (830) szintén mint maszoretikus szöveget 28,10-et vagy 11-et adja. — Intrad. 850 szerint a biblia második kiadása nem jelöli meg Ezékiel könyvének a versközépét, u. o. 94 szerint pedig 25,15 a versközép; Hebrew B.-ben ez az eltérés nincs megemlítve, jóllehet 93 szerint ez mind a három bibliakiadásban előfordul. Ellenben Kohelethnél a második kiadás alapján, mint a tabellából (850) kitűnik, 7,1-re is megjegyzi: **הצי הספר**, még pedig anélkül, hogy a forrásra utalna, noha Intrad. 103 szerint a maszoretikus szövegek egybehangzóan 6,9 (értsd: 10)-et tüntetik fel versközép gyanánt. 6,10-nél egész egyszerűen oda is van írva: **הצי הספר**, mintha mindkét adat egyaránt jogosult volna; ezt pedig még G. sem hiszi, mert 7,1-et, mint versközepet Intrad. (103) említésre sem találja méltónak. Eszter könyvénel megszűnik G. szófukarsága, itt felemlíti Hebrew B.-ben, hogy a harmadik kiadás szerint a versközép 6,1.

A többször említett nápolyi kiadásban Józsuva versközepe gyanánt 13,17 van feltüntetve, holott a helyes versközép 13,26.¹⁾ E téves adat keletkezését eléggé érthetővé teszi a két vers hasonló kezdőszava; 13,17 **השבון**, 13,26 **ומהשבון**. Így érthető nyilván Ruth versközépének eltérő adata, ugyancsak a harmadik kiadásban. A középét jelölő verset nem mindig az első, hanem gyakran a jellemző szó szerint is idézik. Kohelethnél pl. 7,13-at majd így idézik: **מה שהיה כבר**, majd ismét így: **ולא יוכל עם הנעים אשר לדין**. Lehet, hogy Ruth középső versét így idézték: **לי תרבקין**, amit aztán a szedő, vagy másoló összetévesztett a

¹⁾ Norzi i. h. említi ez eltérést. A versösszegeből bebizonyítja, hogy az ismeretes két vers a 21. fejj-ben nem tartozik a könyvhöz; hasonlóképen G. Intrad. 88.

al-וכה תרבקין עם נעית. Hisz ugyanazon kiadásban, mint már láttuk, Ezékiel versközepe Jeremiásnál van megjelölve. — Egyik adat szerint (Szóferim IX, 3) Lev. 8,23 **וישחט** volna a pentateneb közepe. A JQR-ban (IX, 486) kimondott hypothesis, hogy **יש** (= **ישחט** Lev. 8, 8.) rövidítés hibás feloldásából keletkezett **וישחט**, található már Brill Jakobnál a Weiss és Friedmann szerkesztette Béth-Talmud cz. héber folyóiratban I. (1881) 110. l. Norzi (Minchath Sai Lev. 8,8-hoz) egyszerűen kijavítja a Szóferim tractatus adatát a maszóra alapján, a talmudnak (Kiddusin 30a) a versközepet illető adatát pedig, úgyszintén a többi nehézséget, melyet ezen talmudi hely a Zsoltárok és Krónika versösszegét illetőleg nyújt, azzal intézi el, hogy Illés próféta majd felderíti a dolgot. Brüll N. (Jahrbücher IX, 124) az említett talmudi hely nehézségeit, melyet mi JQR-ban (IX, 475 n. 3; 477. n. 1.) tárgyaltunk, következőképen akarja megoldani. Azt az adatot, hogy a Zsoltárok könyve 5896 versből áll, úgy nyerjük, hogy Zsolt., Péld., Jób, Én. és Koh. könyvének verseit összeadjuk = 5851. Minden egyébétől eltekintve e könyvek mindössze 4856 versből állnak; *Brüll az összeadásban megtévedt 1000-el.* A Krónikáról szóló hagyományos adat, mely szerint e könyv 5880 versből állna, állítólag Krón. Dan. Ezek. a 12 prof. és az 5 Megilla összeadásából származott volna, mely = 5869. *Itt is megtévedt Brüll, mert e könyvek versösszege csak 5190.* Különben sem volna érthető, hogyan számíthatja a barajtha Én. és Kohelet verseit kétszer: előbb a Zsoltárokhoz, azután a Krónikához.

A pentateuchushoz. Genesis 35, 22-höz, melyet JQR IX, 479, tárgyaltunk, v. ö. még **השיבות והנאנים** ed. Harkavy 96. és 398. l. 308. sz., továbbá Minchath Sai e vershez. A dekalogus versbeosztásáról szól Ginsburg Intrad. 76. és 78. l., melylyel szemben utalok fejtegetéseimre (i. h.). A dekalogust lehet 10 vagy 13 versre osztani, de nem 12-re, mint ezt G. állítja. És még ha ez elfogadható volna is, de a versösszegre vonatkozó két eltérő adat: 5845 és 5843 nem vezethető vissza ez eltérésre, mint G. (85) hiszi, minthogy a dekalogus kétszer fordul elő (Ex. 20 és Deut. 5.), az pedig még sem hihető, hogy u. a. maszóréta a dekalogust egyszer 10, máskor 12 versnek vette volna! — Ex. 15, 1 és Deut. 16, 3-ról szól Geiger Jüdische Zeitschrift X, 193. — A pentateuchban a maszóra

külön megjelöli, hol kezdődik és hol végződik 1000 vers, mely adatokat mi is tárgyaltuk (i. h.). A harmadik ezerről való adat így szól: וְיִזְכְּרוּ לֹא הַחֲבִילֵי אֵלֶּיךָ בְּיַסְוִיָּם: Ex. 17, 16-tól. Lev. 11, 8-ig (a két határverset beleértve) van 1000 vers. G. 86. l. 1. jegyz. azt hiszi, hogy nehéz volna eldönteni, vajjon Lev. 11, 8, vagy 11, 11 értendő-e ezalatt? Már pedig mi sem könnyebb ennél, mert egyrészt nem kell hozzá egyéb egyszerű összeadásnál, másrészt pedig Lev. 11, 11 így kezdődik: וְשָׂקָן יְהוָה לָכֶם. (JQR. IX 481 lent 11, 7 kijavítandó 11. 8-ra.) עֲבָרָה-nél (Intrd. 78.) עֲבָרָה = 91 sajtóhiba helyett; ugyszintén וְהָאֵת הַבְּרִינָה 44 verse 41 helyett; 103 l. וְיִשְׁשָׁה helyett וְיִשְׁשִׁים olvasandó (G. a tollhibát sajtóhibával javítja ki); 106. l. לִיְרֵעֵךְ helyett olv. לִיְרֵעֵיךְ. A tóra utolsó 8 verséről (JQR IX, 132 n. 5.) l. még Israelsohn REJ (XX. 304–307). Azon versekről, melyeknek felosztása eldöntetlen (אֲשֶׁר אֵין לָהֶם הַבְּרִיעַ), a mi i. h. 120 n. 7. és 139 n. 2 értint volt, l. Aruch s. v. הַנְּקִי (Kohut III, 226) és Norzi Ex. 24, 5; 25, 34; Deut. 31, 16; Én. 1, 2-höz. Deut. 25, 2-höz (i. h. 140. n. 4.) l. még Norzi e. h. — סִטְוֶן פִּטְוֶן-ról még Gáonok responsumai ed. Harkavy 217. sz. (103. l. 6. sor).

A talmud és a maszóra közti eltéréseket a versfelosztás tekintetében már megbeszéltük JQR IX 140–142. A felhozott 10 példához most hozzátehetek még egyet, t. i. Obadja 9. 10. versét, melyekre nézve Halichóth Kedem szerint hivatkozással Eichhorn Einleitung i. d. a. T. 77 §-ra a maszóra és j. Pea I között eltérés fogrna fenn. A madinchaë (keletiek = babiloniaik) és a maarbaë (nyugotiak = palesztinaiak) közti eltéréseket i. h. csak hézagosan tárgyaltam. A nélkül hogy teljességre és kritikai rostálásra igényt tartanék, kiegészítem e helyütt Ginsburg Intrd. alapján következő adatokkal. Madinchaë szerint 2—2 versre osztandók: Genesis 35, 2; Jerem. 34, 2 és 38, 2; Zsolt. 90, 1. Ellenben egy versbe vonandók össze: Birák 8, 29. 30; Zsolt. 22, 5. 6; 52, 1. 2; 53, 1. 2; 129, 5. 6, stb. A]mi szövegünk tudvaleg a maarbaë-t követi. Ama feltevést, hogy Baer S. több mnemonikon jelt maga talált ki (i. h. 478 n. 4) megerősítve látom Ginsburgnál. A következő סִטְוֶיִם: Hoséanal קַבְּרֵיהַ (Intrd. 95.), Joël-nál טִיֵל (u. o. 96), Maleachinál הַלֵּי (u. o. 48) és mások

nem található a kéziratokban és a régi nyomtatványokban, mint ezt G. nyomtatékosan megjegyzi.

Ez értekezés befejezéseül még egyszer hangsúlyozzuk, hogy csupán a versfelosztás történetét igyekeztünk bemutatni. Az elv, melyet a hagyomány és utóda, a maszóra, a prózai könyveknél követett, még nincs felderítve. Feltűnően rövidnek látszanak p. o. Num. 1, 6—16; 10, 13—28; 33, 10 és köv. versek; Deut. 14, 11—20 (v. ö. Lev. 11, 14—20) és még sok más.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

JÉZUS SZÁRMAZÁSÁRÓL.

Jézusnak állítólagos törvénytelen származásáról azon irodalmi forrásokon kívül, melyeket e folyóiratban régebben összeállítottam (*Magyar-Zsidó Szemle* XI, 278. kk.), ez idő szerint még a következő adatokat állíthatom össze:

1. Pseudo-Hyppolitus, kiadta Lagarde, *Reliquiae juris*... 92, idézi Bousset, *Der Antichrist*, p. 89. Párhuzam az antichristus és az Idvezítő (σωτήρ) között; az antichristus, aki egyszersmind az ördög, »ocsmány asszonyból lép a földre, csavargás közben születik egy szűztől«.¹⁾ Hasonlóan Philippus Solitarius, *Dioptra* III, 10 p. 815 D: *itaque nascetur ex muliere libidinosa opinione quidem incarnatus sed non etiam re ipsa*. Ez adatnak forrása Ephraem gr[ae]cus ed. Assemani III, 137 C. Ugyancsak Ephraem Syrus I, 192 D így ír: *Coluber antichristus Danitica matre nascetur patre Latino, qui clam nec amore legitimum quasi lubricus anguis ad ejus feminae concubitum prorupet* (Bousset p. 92). A »latin atya« határozottan emlékeztet Celsusnak, a pogány írónak, a zsidók nevében közölt azon állítására, hogy egy római katona lepte meg Máriát, Jézus anyját. Az antichristusnak itt leírt származása szakasztott olyan, mint ahogy azt a kereszténység ellenségei Jézusról állították; minthogy pedig ez a találkozás nem lehet a véletlennek játéka, ime egy bizonyítékkal több, még pedig az egyházatyák irataiból, arra nézve, hogy Jézus származásáról keringtek ilyen állítások.

¹⁾ ὁ διαβολος ἐκ ματρὸς γυναικὸς ἐξελεσεται ἐπὶ τῆς γῆς, τίεται δὲ ἐν πλάτῃ ἐκ παρθένου.

2. Malkiczedek (Genesis XIV, 18) tudvalevőleg a messiás prototypusa (Hieronymus, *Ep. ad Evang.* (I, 442). A keresztény dogma erről azt állítja, hogy atyátlanul és anyátlanul született (Pál levele a Hébererekhez, VII, 3 kk.), mely állításnak oka valószínűleg az, hogy Malkiczedek hirtelen lép föl, a szentírás nem említi sem apját sem anyját. Ellenben a zsidó hagyomány, legalább Epiphanius szerint, parázna nőtől (πόρνη)¹⁾ származtatja Malkiczedeket, mintha csak még a prototypusnál is utját akarná állni a keresztény felfogásnak.²⁾

3. Az evangéliumokban igen nagy az eltérés azon viszonyt illetőleg, melyben Jézus két szülője egymáshoz állt. Nevezetesen a Szináj hegyen ujonnan feltalált szír evangéliumok (*The four Gospels in Syriac transcribed from the Sinaitic palimpsest*, Cambridge 1894) Jézus származását teljesen törvényesnek tüntetik föl, amennyiben egész határozottan Józsefet állítják Jézus atyjának.³⁾ Ha ezen versio authentikus — és a kutatók annak veszik — akkor a szokásos evangéliumok, a melyeken a mai keresztény köztudat alapszik, az ő eltérő versiójukkal hallgatagon *elismerik* Jézus törvénytelen származását.⁴⁾ Ámde az elismerés tényében benn foglaltatik azon gondolat, hogy Jézus küldetését nem alterálja a törvénytelen származás; azaz a kánoni evangéliumok Jézus isteni küldetésének hangsúlyozásánál polemizálnak a pogány és zsidó felfogással, és így dokumentálják e pogány illetőleg zsidó fel-

¹⁾ V. ö. azon magyarázatot, hogy נִרְמָה visszamegy πόρνος szóra, M.-Zs. Szemle, VIII, 457.

²⁾ Beer, *Leben Abrahams nach Auffassung der jüdischen Sage* (Leipzig 1859), g. 144. — V. ö. Freudenthal, *Hellenistische Studien*, II, 134. — Érdekes, hogy egy szír krónika minden áron tudni véli Malkiczedek apjának és anyjának nevét (I. C. Besold, *Die Schatzhöhle* (Leipzig 1883) p. 36. Ugyanazt találjuk egy másik szír krónikában is: *The book of the Bee*, Oxford 1886, c. 21.

³⁾ L. Wellhausen fejtegetéseit: *Nachrichten der kön. Gesellschaft zu Göttingen, Philolog.-hist. Klasse* 1895 p. 6, aki a többek közt így nyilatkozik: »Dass der Sinaiticus hier ebionitische Tendenzkritik treibe ist eine unhaltbare Vermuthung, die schon dadurch widerlegt wird, dass auch bei ihm die Geschichte der Geburt von der Jungfrau aus dem heiligen Geist... sofort auf die Genealogie folgt. Der innere Widerspruch der beiden Perikopen ist schon längst empfunden«...

⁴⁾ Elismerik újabban már keresztény theologusok is; I. különösen Clemens *Die apokryphischen Evangelien*, Stuttgart 1850, V. kötet elején.

fogás létezését. Különbön ugyan arra az eredményre vezet Máté evangéliumának genealógiája is, mert hogy itten a zsidó szokás ellenére a családfában egy nő, Rácháb¹⁾ is szerepel, kétség kívül onnan van, hogy ezzel a régi példával kimentsék Máriának állítólagos fajtalanságát; magának az állításnak tehát, hogy Jézus fajtalanságból származott, valamely részről el kellett hangzania.

Ezeket az okokat, mint mondám, még hozzáteszem azon korábbi állításom beigazolásához, hogy ott, ahol a talmudban és midrásban Jézus származásáról van szó, csakis a törvénytelen származás juthat kifejezésre.

Azzal szemben, hogy még újabban is sokan hajlandók a Jézusnak *megbélyezésére* használt *Pandera* szót a *πόρνηρος* szó elferdítésének venni,²⁾ szükségesnek tartom még ez izben is a talmudi idevágó adatok fejtegetését. Két súlyos argumentum szól az ellen, hogy a talmudi *Pandera* *nőt* jelezzen: a) azon körülmény, hogy a pogány Celsus, aki ebben a dologban koronatanu, a zsidóktól úgy hallotta, hogy *Pandera* illetőleg *Panther* római katona, tehát mindenesetre férfi; ugyanígy tudják már régi apokryph evangéliumok is (I. Johannes Damascenus, *de fide Orth.* lib. IV, c. 14 p. 274 Fabricius)³⁾ a melyekben *Panther* és *Bar-Panther* belevétnek a Jézus genealógiájába mint ennek férfi nemen levő ősei; ilyen magából az ókorból reánk jött tanuságok utóvégre mégis csak

¹⁾ Ráchábról I. Mechilta XVIII, 1 (p. 65 Weiss). — A jelen esetben csak Ráchábot jegyzem meg külön, mivel ennek paráznasága nyíltan ki van téve a bibliában. *Thámár* és *Rúth* más szempont alá esnek. Rúthról I. különben Midrás Tehillim IV, 9. — Lukács evangéliumában e nőkről ninesen szó; ebben Lukács körülbelül úgy viszonylik Mátéhoz, mint a Sinaiticus a kánoni evangéliumokhoz.

²⁾ Lásd J. Rendel Harris, *The contemporary Review*, 1894 p. 667: »I arrived independently in studying this legend... at a conclusion, which had already been announced years since by Nitzsch that the *Panthera* of Celsus revivings and the *Bar Panthera* or *Pandera* of the Jews are anagrams of the name of the Blessed Virgin (*Parthenos*)... The real value of the *Panthera* story consists in the fact that it supplies early second-century evidence for the currency and general acceptance of the doctrine of the Parthenity of Mary... Jegyzetben: »She must have already acquired her ecclesiastical title of the Blessed Virgin, if her name was to be the subject of literary by-play.«

³⁾ V. ö. megjegyzésemet a *Jewish Quarterly Review*-ban X, 726.

többet érnek mint holmi okoskodások a név megfejtése körül. b) A talmudban és egyáltalán a zsidóknál csakis férfi nemen levő genealógiák szokásosak; ha tehát valakit megnevezni akarnak, az illetőt nem anyja, hanem apja fiának nevezik; a jelen esetben tehát »Jézus ben Pandera« nem teheti azt, hogy Jézus a P. nevű nőnek a fia, hanem a P. nevű férfinak. Hogy éppen Jézusnál a keresztény dogmára való tekintettel eltértek volna a rendes eljárástól és kivételesen az anyát nevezték volna, azt egyéb adatokkal kellene bebizonyítani, nem pedig a kétes természetű Pandera névből.¹⁾ Nevezetesen a *Pandera* szónak az a magyarázata, hogy az a *παρθενος* szónak anagrammja, adós marad annak a bebizonyításával, hogy abban az időben, melyben a Pandera név lábra kapott, csakugyan nevezték-e Máriát »szűz«-nek. Voltak az első századokban a kereszténységben belül is egyes felekezetek, melyek Jézus természetes születését vitatták; a *παρθενος* cím tehát semmi esetre sem oly magától értetődő. Maga a *conceptio immaculata* sem volt általánosan elfogadott tan, annál kevésbbé volt az Máriának szüzi volta. Ha pedig következtetni akarunk a polemiából, melyet e tanok ellen folytattak, úgy még jobban mint a *Pandera* névből következtethetünk magunknak a kánoni evangéliumoknak célzásaiból, mint az imént kifejtettem. Véleményem szerint tehát a *Pandera* szónak ezen legelterjedtebb és legegyszerűbbnek látszó magyarázata nem állhat meg.

Igen elterjedt magyarázat az is, hogy *Pandera* a görögül hasonló hangzású *párducz* állapot jelent, a mivel symbolice a bujaság és fajtalanság volna kifejezve. Ezen magyarázatot én is, mások is már eléggé megczáfoltuk és itten csakis azért hozom föl, hogy egyik variációjával foglalkozhassak. Egy német tudós²⁾ azt vitatja, hogy *Panthera* »phantastikus módon«

¹⁾ Ez szól Perls A. magyarázata ellen is, M.-Zs. Szemle VI, 198: *ὑπερδοξ*. Perls cikkének végén azt is említi, hogy a zsidók gyakran viselték a *Pandera* nevet és felhossa a codificatorok helyesírási szabályait. Érdekes volna ez állítást egy tényleg ismert személyn demonstrálni; a codificatorok minden »gyakorlati vallásos szempont« mellett is nagyon theoretice beszélhetnek.

²⁾ G. Rösch, *Die Jesusmythen des Judenthums*, Studien und Kritiken 1873, 77.

Titus Annius Rufus római procurator jelzi, akire a talmudban előforduló másik név (סטדא = Stade = *ἐπιστάτης* II. Mózes I, 11) is utal; ezen Rufus Hadrian császár alatt kormányozta Judeát és a hajadonok becsmérőjének hírében állott.¹⁾ Ezen magyarázat csavartsága szembeötlő; egy jóval későbbi esemény adott volna nevet, és azt is phantastikus módon, egy korábbi eseménynek! holott az a korábbi esemény világtörténeti jelentőségű, a másik pedig csak epizódyszerű. Elmélykel azonban mondani a *סטדא* szó magyarázatát, melylyel a kutatók nem igen szoktak foglalkozni és melynek magyarázatát annál szivesebben fogadnánk. Erre a dologra nézve legyen szabad előadnom a saját nézetemet.

Sokan kifejezték már abbeli véleményüket, hogy a talmud tévesen azonosítja Ben-Szatdát Jézussal illetőleg Ben-Panderával. Alapjában véve Ben-Szatda alkalmasint egy hamis próféta lehetett, mint sokan abban az időben, akit történetesen Pészach előestéjén akasztottak föl, és éppen ezen körülmény adott impulsust arra, hogy őt Jézussal, akit szintén Pészach előestéjén vittek keresztre, téveszszék össze. Lehetséges az is, hogy Ben-Szatda rabló volt, ami mellett főképen a név tanuskodik; v. ö. *בן דניאל* (M. Szóta IX, 8), *בן דניאל* (b. Sabbat 20a) stb. Midőn először támadt valakiben az a gondolat, hogy Jézus Pandera fia és ugyancsak ő Szatdának is fia — az illető vagy nem gondolkodott tovább, vagy azt vélte, hogy annak a végzetes embernek két neve is lehetett. Midőn azonban a dolgot a reflexió tárgyává tették, belátták, hogy ilyesmi nonsens. Innen azon ismeretes talmudi magyarázat (b. Sabbat 104b), hogy Szatda Jézus *anyjának* a neve. Ez természetesen már azért is lehetetlen, mivel, mint fent kifejtettük, a zsidók nem szokták az embert anyja után elnevezni. De ha merőben téves is az állítás, lehetetlen, hogy az állítás vitatóinak legalább egy szemernyi valóság ne lett volna szemük előtt, vagyis lehetetlen, hogy nem igyekeztek volna a Szatda nevet valamikép összhangzásba hozni a keresztények körében

¹⁾ Egészen úgy mint ahogy azt a midrás a *chanukka* történet kapcsán előadja. Lásd értekezésemet »La fête de Hanoucca« Revue des études Juives XXX, 24—43 és 204—219. J. Lévi tehát hiába vonja kétségbe (u. o. XXX.) az ilyen esetek előfordulását; a gaztett, mint Rufus esete mutatja, történeti tény lehet.

divó elnevezésekkel. Kötelességünk tehát, ha a talmudot amugy megérteni akarjuk, utána járni, mi lehetett az a kis valóság, melyre a talmudisták a maguk téves véleményét alapították?

A talmud ugyanazon helyen azt is állítja, hogy Jézus anyja Mária Magdolna volt.¹⁾ Ez nyilván tévedés, mint ahogy az összes kutatók elismerik. A talmud az evangéliumi két Máriát a név azonosságánál fogva összetéveszti egymással. Nem csoda, hisz a zsidók nem igen lehettek tisztában Jézus genealógiája tekintetében. Egy lépéssel tovább menve, azt merem állítani, hogy a talmud még egy másik evangéliumi személylél is összetévesztette Jézus anyját, t. i. *Erzsébettel*, Zakariás nejével. Erzsébet rokona volt Máriának (Lukács I. 36: *Ἐλισάβετ ἡ συγγενὴς σου*), állítólag Lévi törzséből való, és ezen körülmény adott okot arra, hogy Máriának is levita származást vindikáljanak.²⁾ Így látjuk, hogy Mária és Erzsébet a kereszténységen belül is bizonyos kapcsolatba hozattak. A két nőnek teherbe esését hosszasán beszéli el Lukács; a velők történt csoda, a természetfölötti megtermékenyítés, sajátosságos párhuzamba állítja a két nőt és egyuttal rokont. A zsidók halhattak valamit erről a dologról és nyomban kész volt a confusio. Erzsébetet megtették Jézus anyjának, úgy mint megtették annak Mária Magdolnát. A görög *Ἐλισάβετ* (héberül *אלישבע*)³⁾ — a zsidók csak görögül hallhatták a nevet — a héber istennevet még világosan föltünteti, azért, úgy vélem, a zsidók szájában kimaradt ezen istennév, a másik tag pedig: *szabet* vagy *szavel* összevonatott *szat* alakba. Minthogy Szatda nem jelenthette az apát — hisz az Pandera volt, és nem jelenthette Máriát — hisz a szó mást mond, hát köznévi jelentést tulajdonítottak neki: *משה מבעלה* hűtlen lett a férje iránt; Máriát, így okoskodott a talmudi tudósító, azért nevezték Erzsébetnek (*szat*-nak), mert hűtlen lett férje iránt; a *szat* alakhoz hozzá kellett toldani a *נ* szócskát, mert

¹⁾ »A nők fodrásza« (*מגדלן נשים*), lásd erről Lagarde, *Mittheilungen* III, 257. kk., ellenben Dalman, *Grammatik des pal. jüd. Aramäisch* p. 141, 7. j.

²⁾ Schürer, *Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi* II, 366, Anm. 37.

³⁾ A Septuagintában Exodus VI, 23 *Ἐλισάβετ* (v. ö. II. Reg. XI, 2. helyet II. Krón. XXII, 1-el).

נשדה¹⁾ már kész szó volt és azt minden ízében meg kellett érteni.²⁾ Mihelyt a talmud — tudjuk, hogy tévesen — Szatdát Jézus *anyjának* tartja, ezen név magyarázatát csakis az evangéliumi nőnevek között kereshetjük; a fent kifejtett okonál fogva leginkább az *Erzsébet* névre gondolhatunk.

Összegezve a talmudnak adatait, magyarázatunk szerint a következő képet nyerjük Jézus származásáról:

1. A törvényes apa Pappos ben Júda,³⁾ az evangéliumokban Josephus.
2. Az anyának igaz neve Mária Magdolna, az evangéliumokban Mária.
3. A csábító József ben Pandera, az evangéliumban erről természetesen nincs szó.
4. Az elcsábított asszony *megbélyegző* neve *Szatda*, ennek az evangéliumban megfelel Erzsébet.

A középkori zsidó iratokban ezen egész nomenclaturából csak *Pandera* maradt meg,⁴⁾ az érintett fogalmakból pedig csak az, hogy Jézus fattyu gyermek volt.⁵⁾ Tudomásom szerint a legkorábbi ilyen adatot a keresztes hadjáratok idejéből való iratok tartalmazzák. Ezen a zsidókra nézve oly gyászos időben a düh és elkeseredés kifacsarta a zsidók szívéből azt az érzelmet, hogy a kereszténység legfontosabb tana nem ment a gúnyos árnyalattól. A keresztes hadjárat leginkább a Rajna vidékén pusztított és így érthető, hogy e vidéken szóval megismét a régi vád. Azért hajlandó vagyok ebbe az időbe és erre a vidékre tenni a Jézus származását kigunyoló értéktelen férczmunkát, mely *Töldóth Jésu* néven ismeretes és amelyből eddigelé, legalább tudtommal, három versio jelent meg nyom-

¹⁾ *נפתור ופדה* ed. Edelman 48a alatt így van írva: *בן סיודה*; a bevezetésben pedig p. LII *סודיה*.

²⁾ Ezt a magyarázatot adom most megjelenő szótárban is *נשדה* szó alatt.

³⁾ Azaz Josephus, Júda törzséből, I. M. Zs. Szemle VIII, 458.

⁴⁾ Lásd Kohut, *Supplement* (pótkötet az Aruchhoz), p. 49, ahol igen érdekes irodalmi jelenségről tétetik említés.

⁵⁾ Neubauer-Stern, *Hebr. Berichte über die Judenverfolgungen während der Kreuzzüge*, igen sokszor *בן הנינים* és hasonló elnevezések.

tatásban.¹⁾ Kéziratban még sok változata van ezen pamphletnek. A *Töldóth Jésu* helyét talán még pontosabban is meg lehet határozni. Mindegyik változatában szerepel a *wormsi* zsidó község oly módon, hogy ezen község tagjai állítólag annak idején elleneztek volna Jézus keresztre feszítését és így ők az egész dologban ártatlanok.²⁾ Hogy a munka csak a wormsi zsidók számára követeli ezen beneficiumot, legegyszerűbben úgy magyarázható, hogy Wormsban keletkezett az egész munka. Az egész mesének is akadt mása Wormsban. 1222-ben egy zsidó lakott Wormsban, kinek szép leánya teherbe esett egy keresztény ifjútól. A csábitónak tanácsára a leány azt akarta elhítenni szülőivel, hogy az ő szűzies méhéből fog a messiás születni. Eleinte hitték is neki, de csakhamar kiábrándultak, midőn a vége — leánygyermek lett.³⁾ Ekkép Wormsban az egész Töldóth-Jésu-féle regénynek meg volt adva, hogy úgy mondjam, a meséje. Egy compiler felhasználhatta az esetet, hogy aszerint figurazza ki Jézus származását. Még abban az esetben is, ha ezen conjectura nem bizonyulna helyesnek, bizvást Németországot tarthatjuk a *Töldóth Jésu* hazájának, mert a Huldreich-féle változatban mindig a »császári« birodalomról van szó, a mi csak Németország lehet, miután Bizanz nem jön tekintetbe. Ebből aztán az időre nézve is következtethetünk. Körülbelül 1000-ig német »királyokról« szól a történet, nem pedig császárokról, a Toldoth Jésu tehát későbbre teendő. Németország mellett szól még az is, hogy a Töldóthban a latin *abéce* németes kiejtéssel fordul elő.

A következő századokból leginkább a *Chizzuk Emúna* című munkában találunk polemikus kirohanásokat Jézus származásának keresztény tanai ellen, a melyek közül mint tárgyunkhoz tartozót főlemlitem, hogy *Apostol. Csiciek. XVI. 1* szerint Timotheus anyja is kicsapongó volt (c. 73). Az idők folyamán szerencsére mindezen rágalmaknak és vádaknak eltompult az éle.

¹⁾ Az ismeretes Wagenseil-féle, továbbá Huldreich, *Historia Jesuchae Nazareni*, Lugd. Bat. 1705; újabban E. Bischoff, *Ein jüdisch-deutsches Leben Jesu*, Leipzig, év nélkül.

²⁾ L. erről Fabricius, *Codex Apocr. Novi Testam.*, III, 493.

³⁾ Clemens, i. h. III, 27.

A BIBLIA SZÖVEGKRITIKÁJÁHOZ.

I. Zsoltár 76—8.

וְיָיִן יַעֲמִיד לְפָנֶיךָ מִיָּיִן אֶסֶף

E nehéz mondat értelme egyszerű és világos lesz, ha *נ* helyett *ו*-t (מִיָּיִן) helyett (וְיָיִן-*t*) olvasunk. Evvel még azt is nyerjük, hogy érvényt szereztünk a párhuzamosság (לְפָנֶיךָ = מִיָּיִן) törvényének.

A kifejezés helyes volta kitetszik a 90. Zsoltár 11. verséből (מִי יִדְעֵ עַי אֶסֶף).

II. Példabeszédek 14—4.

בְּאֵין אֲלֵפִים אֲבוֹים בְּרִיב רִבֵּי תְבוּאוֹת בְּכֹה שׁוּר

Minthogy אֲלֵפִים בְּאֵין ellentéte, בְּכֹה שׁוּר, *okvetlenül* az ellentéte. Csakhogy »tisztá jászol« (*בֵּר*) értelme ugyanis inkább: *tiszta*, mint *üres*. nem lehet ellentéte »a gabona bőségé«-nek. Ha azonban אֲבוֹים helyett אֶסֶף-*t* olvasunk, tisztán látjuk a mondat részeinek arányosságát és a mondat világos értelme ez: mikor nincsenek ökrök, nincsen gabona.

Megjegyzem még, hogy אֶסֶף és אֲבוֹים számtalan helyen állnak egymás mellett mint synonym kifejezések és hogy olvasásom helyességét legjobban bizonyítja a 28. vers, melyben אֶסֶף és רִבֵּי ellentétek.

III. Példabeszédek 14—28.

בְּרִבֵּי עֵם הַדָּבָר מִלֶּךְ וּבְאֶסֶף לֵאמֹם מִתַּת רִיבִין

A mondat értelme megkívánja, hogy מִלֶּךְ és רִיבִין synonym kifejezések legyenek. Azét רִיבִין helyett רִיבִין-*t* (רִיבִין egyes száma) olvasnék. Minthogy az egész bibliában a pluralis רִיבִין hatszor fordul elő és ötször (egyszer שׁוֹמֵטִים a synonym kifejezés) mellette áll a pluralis מַלְכִים, bizonyosnak tartom, hogy a jelen mondatban is a singularis מִלֶּךְ-nek a syngularis רִיבִין felel meg.

Mikor e mondatok szövegével foglalkoztam, nem volt nálam semmiféle segédes.köz.; csak utólag láttam, hogy a két utóbbi mondatra nézve volt, a ki megelőzött a helyes olvasásban. Mindamellte nem tartom fölöslegesnek az én közlésemet, mert magában foglalja a bizonyítékokat és adatokat, melyek segítségével eredményre jutottam.

IRODALOM.

A HERMENEUTIKAI ANALÓGIA A TALMUDI IRODALOMBAN.

(Prof. Dr. Schwarz A., Die hermeneutische Analogie in der talmudischen Litteratur. A bécsi rabbi-seminárium Értesítőjében az 1896—97. tanévre. Bécs, 1897.).

Azokat a szabályokat, melyeknek segítségével a tóra magyaráztatik, először Hillél állította össze és számukat hétre állapította meg (Szifra bevez. végén; tószifta Szanhedrin VII. végén; Ábóth di Rabbi Nathan 1. versio c. 37. Schechter p. 110: שבע מדרות; v. ö. tószifta Peszáchim IV. és bab. Peszáchim 66a). Ugyanazon szabályokat, majdnem egy századdal később, R. Ismáél az »általános- és részletezésről« szülő szabály kibővítése által tizenháromra emelte (שלש עשרה מדרות), Szifra bevezetés, az idézeteket a talmudban l. Frankel, Darkhé Hamisna p. 19. és 108. és kk.). Eliezer, a galiläi Jósze fia, a ki az Ismáél után következő nemzedékben élt, 32 szabályt állít össze, melyek valószínűleg nem vonatkoznak pusztán az agádira (ל"ב מדרות) l. Széfer Kerithuth III. rész; Széfer Nethibóth Ólan 2. kiad. Vilna, 1859; Reifmann, Mésib Dábar, Bécs, 1866; Zunz, Gottesd. Vorträge p. 50, 83, 86, 305, 324 és főképen 325—327). Világos, hogy utóbbinál a middóth száma az Akiba által érvényre jutott és még kortársaira is befolyást gyakorló magyarázati módszerének felvétele által szaporodott fel annyira. Hogyha a 32 middóthról szóló barajthának a hitelessége — Bacher nézetével ellentétben — (Agada d. Tannaiten II 293.) kérdéses is, de a 7 és 13 szabály authenticitásához kétség nem fér. A hermeneutikus analógia korának meghatározásánál van tehát egy biztos dátum: Hillél kora.

De valamint a gondolkodás sokkal régiebb a logikánál, a nyelv a grammatikánál, úgy az exegézis is idősebb, mint

az exegétikus normák; a hermeneutikus szabályok a hermeneutikának nem anyja, hanem gyermeke. A 7 normának már bizonyos időn át alkalmazásban kellett lennie, mielőtt azoknak a tudatára jutottak. Ha tehát azt olvassuk: »ez a hét szabály, melyet Hillél hazákén a Zikné Bethéra előtt fejtegetett«, akkor minden kritikus be fogja látni, hogy ezen middóth Hillél előtti korból erednek, mert csak nem tehető fel, hogy Hillél abbeli zavarában, hogy a hozzá intézett kérdésre felelhessen, azokat — vagy csak egyet is közülük — ad hoc feltalálta volna. De hogy eredetüket mennyire keltezzük visszafelé, ez olyan kérdés, a melyre hagyományos anyag hiányában, a melyen a hermeneutikus szabályok hatását tanulmányozni lehetne, határozott feleletet nem adhatunk.

Hoffmann (Zur Einleitung in die halachischen Midraschim p. 4.) konstatálja: a talmud sok helyéből következtethető, hogy a middóth Sinairól tradáltattak; de úgy látszik, nem nyugszik meg ezen tradicionál. Schwarz nem fejezi ki magát egészen határozottan (p. 2.): »Ugyanis azért semmi ellenvetés nem tehető ezen felfogás ellen, hogy a hermeneutikus normák ép olyan magas koruak, mint a szóbeli tan, hogy különösen Hillél 7 middóthja sinai eredetű. Ezen felfogás tudományosan aligha lesz valaha bebizonyítható, de a tudományon csorbát nem ejt.« Ezen állításnak egész constructióján kívül még bizonytalan, hogy mi értendő a »sinai eredet« alatt. Különbön úgy látszik, hogy szerző ezen állítástól eltér, mert a 11. lapon szóról szóra azt mondja, hogy az Isorrhem (= מורה שרה) sinai eredetéről a forrásokban absolute semmi sem található. Szerző bizonyára csak a konkrét מורה שרה-ra gondol, mert a szabályt magát a hagyomány¹⁾ szerint Izraél már a kinyilatkoztatásnál ismerte. Miután nekünk a traditio tulajdonképen Hillél-lel kezdődik, mert előbbi autoritásokról a neveknél többet nem igen tudunk, bátran állíthat-

¹⁾ Szifré Deuter. piszka 313, Friedmann 186b: יבגמנו בעשרת הדברות: מלמד שיהיה הדיבור יוצא מפי הקב"ה והיו ישראל מסתכלים בו ונודעים כמה מדרשים יש בו וכמה הלכות יש בו וכמה קלים וחמורים יש בו וכמה מורות מדרשים יש בו וכמה אלט Hillél 7, vagy Ismáél 13 szabálya értendő, a melyek a két első szabálylyal idézetnek. Szanhedrin 99a א' ונ"ט א' אלט szintén a 7 vagy 13 szabály értendő. (V. ö. Schwarz 51. l. 2. sz. és 87. l. 1. sz.).

juk, hogy a middóth történet előtti korból valók és már egy-két századdal közönséges időszámításunk előtt tudatosan használtattak. De miképen képzelhető, hogy már másfél ezred-del Hillél előtt léteztek ezen újhéber megnevezéssel? és ez esetben miért tradáltatnak épen Hillél nevében? ezt nem értjük. Azonban bármiként álljon a dolog, annyi bizonyos, hogy a történeti kutatás csak ottan veheti kezdetét, a hol ezen szabályok a traditio anyagában megjelennek.¹⁾

Schwarz rektor tehát vizsgálódásainál első sorban teljes joggal a meglevő anyag gyűjtését, rendezését és feldolgozását tűzte ki céljául. A *גזירה שיה* név jelentésére szerző több magyarázatot idéz, ezek közül a Reifmann által (Mésib Dábai 26. l.) javasolt, mely szerint *גזירה* = *גזירה* (Ezek 41,12; Threni 4,7), hiányzik. Schwarz a szégyenlőség és analógia kettős értelme mellett dönt, úgy hogy *גזירה* egyidejűleg szót és ítélethozatalt jelentene. De hogy *גזירה* = szó, Káro József és Ahron ibn Chajim; daczára, a traditiónál nem bizonyítható; továbbá nem képzelhető, hogy egy és ugyanazon szó egy terminusban kétféle értelemben használtassék. Ki kell indulnunk *גזירה* szónak jelentéséből az aramban és újhéberben. Számtalan helyen »törvény« értelmében használtatik, p. o. a targumban Genézis 47,26. és Bir. 11,39. *הק* szó *גזירה*-val fordítottatik. A szadducéusok törvénykönyve *ספר גזירה*-nak nevezetik. (V. ö. Buxtorf, Kohut és Levy szótárait és Levita Meturgemánját s. v. *גזירה*). A szónak ezen jelentése kielégítő lett volna és nem nyúltak volna a *גזירה הכתוב* etc. mesterkélt analógiájához, hogy ha nem kerestek volna a *גזירה שיה* terminusban az ezen norma által megjelölt logikai eljárásnak nyelvi kifejezését. Ezen okból akarja a mi szerzőnk is a *גזירה*-ban már nyelvi az isorhem-et²⁾ és az analógiát kifejezve látni. Ez azonban egészen helytelen, a mint meggyőződhetünk azon idézetekből, melyeket legnagyobb részt a szerző által megbeszélte vagy érintett *Gezéróth sávóth*-ból veszünk át: *לגזירה* (Exod 19, 11. 15) *אלה היו נבונים והיו נבונים מאן לפרוש מן האשה אף והיו נבונים האומר להלך*

¹⁾ Azt gyanítom, hogy a szabályok sorrendjének chronologiai jelentőségük van. E szerint a hermeneutikus syllogismus (*קל וחמר*) a legrégibb midda volna, a mi már első pillanatra nagyon valószínű.

²⁾ Schwarztól alkotott aequivalens *גזירה* számára ebben az értelemben egyenlő szavak.

תל ימים (Mekhilta Bachódes c. 3; Schwarz 67); *תל ימים* (Szfira Semini III, 3; Schw. 73.); *תל לא ישמא לא ישמא* (Lev. 21, 11. 4) *לגזירה* (Lev. 21, 11. 4) *לגזירה* *חייב בלא יבא ובלא חייב בלא יבא וחייב בלא ישמא אף לא ישמא האומר בכמה חייב בלא יבא ובלא חייב בלא יבא וחייב בלא ישמא* (Szfira Emór II, 4.; Deut. 21, 18, 20); *תל אינו שומע* (Szfira Deut. 218; Schw. 82.); *תל אינו שומע לגזירה* (Deut. 22, 14. 17) *לגזירה* (Deut. 22, 14. 17) *לגזירה* (ib. 235; Schw. 82). Világos, hogy ezeken a helyeken *גזירה שיה* nem jelent mást, mint »hasonló meghatározás, hasonló törvény czéljából«, mert közvetlenül utána áll a szóból folyó törvény. A két kifejezés hasonlóságára *גזירה* nem czélozhat, mert ezen körülmény már kiemeltetik a következtetésnek alapul szolgáló két szónak egymás mellé állítása által. A kérdéses norma azért neveztetett *גזירה*-nak, mert azon mondatokban, a hol alkalmazását nyeri, a legjellemzőbb és az állandó kifejezés; Ezen elnevezési módszernek analógiája gyanánt szolgálhatnak az ismert talmudi formulák *הואיל מתקן מנו*, a hol az állandó és jellemző kezdő szóval az egész tantétel idéztetik emlékezetbe. A *קל וחמר* nével az elnevezés a következtetés anyagából vétetett. P. o.: *מה יום טוב הקל* *שבח החמורה*; tehát egy *קל* és egy *חמר* összeállítatnak következtetés czéljából. Egy könnyebbitésnél lehet a nehezebről a könnyebbre és a nehezbítésnél a könnyebbről a nehezebbre következtetni: a maiori ad minus és a minori ad majus. A név *קל וחמר* nem tartalmazza a következtetési eljárást, csak az anyagot nevezi meg és azért a következtetés mindkét nemét jelölheti. Nem szabad tehát *קל וחמר*-t, ha praecise akarjuk kifejezni magunkat, így fordítani: »a könnyebbről a nehezebbre«, mint rendszeren szokták, mert ezáltal a következtetés csak egyik neme jelölhető meg, de a második nem, hanem: »egy könnyű és egy nehéz«, azaz, ez oly norma, mely az által jellemeztetik, hogy egy *קל* és egy *חמר* fordul elő benne. Míg a *גזירה שיה*-ban az eredmény, a *קל וחמר* nével a következtetés anyaga jelölhető meg, addig a harmadik szabály, a *גזירה שיה*, megnevezésében az alap és a következtetési eljárás jut kifejezésre, mert ez az elnevezés a *גזירה שיה* ez épít alapot» mondatából van véve (Szfira Numeri sect. 161). Mind a három szabály, valamint a többi is, a bennök előforduló jellemző kifejezések által neveztetnek meg.

E csekély kitérés után térjünk vissza a ש"י-hoz. Az a véleményünk, hogy ez a szabály alkalmaztatott, még mielőtt ez a megnevezés létezett és hogy a Gezéra sáva eredeti jelentése az idézett és hasonló példákban még megvan. Nyelvérzékem szerint abban a formulában: מופנה להקיש ולדון הימנו (v. ö. Schw. 10. l. I. j.), mely csak R. Ismáél iskolájának midrásáiban fordul elő (Hoffmann. Zur Einl. in d. halachischen Midraschim p. 6, 44, 67), szintén benne foglaltatik e kifejezés eredeti jelentése, mert így fordítandó: egy szó (vagy más hasonló valami) fölösleges (tulajdonképen: üres), hogy egy másikkal összehasonlítsuk és abból hasonló határozatra következtessünk. A következtetés alapját a מופנה, alkalmazását להקיש ולדון הימנו, eredményét pedig a ש"י szók tartalmazzák. Példák Mekhilta Bo. c. 15; Misp. c. 1; b. Szóta 16b: שמה הכתוב ממשע לדון הימנו ש"י (Schw. 79). Az épen idézett formulánál ש"י természetesen nem hiányozhat, de a fent említetteknel gyakran mint fölösleges elmarad. Egyáltalában a különböző formulák összehasonlítása arra tanít bennünket, hogy a teljesebbek régiebbek, a rövidebbek pedig későbbiek. Az amórák már a ש"י-t terminus technicus gyanánt használják a norma számára és nem eredeti jelentésében; a methodológusok¹⁾ csakis ezen okból keresték a megnevezésben e következtetési mód alapjának és operatiójának nyelvi kifejezését, de nem szabad, hogy ez bennünket tévútra vezessen.

Azon kérdést, vajjon a nemzsidó forrásokban található-e ilyenmő törvényinterperatió, mint a hermeneutikus analógia, szerző közelebről nem érintette. Joel (Blicke in die Religionsgeschichte I, 39) azon véleményen van, hogy a tannaiták halachikus exegézise hasonló azon eljáráshoz, a melyet a római jogtudósok a tizenkét táblás törvényvel szemben követtek. A jegyzetben Gaii institutionum lib. I. 165-ből idéz egy analógiából való következtetést, mely egészen a ש"י-ra emlékeztet.

Nem is valószínűtlen, hogy ép úgy, mint a ש"י és ש"י-nak, más talmudi normáknak is, melyeknek Hillél, Ismáél, sőt Eliezer b. Jósze Hagelili middóth-ai csak kis töredéket képezik, megvannak a nem-zsidó párluzamai.

Ezen kérdésnek tisztázása után követni akarjuk az előtünk fekvő beható monographiának vizsgálódási menetét, hogy az olvasónak a feldolgozott anyag és az érdekes új eredmények legalább halovány képét nyújthassuk.

A munka három részre oszlik. Az általános bevezetés után, melyet már megbeszeltünk, az isorrhem-hez¹⁾ fűzött föltételeket tárgyalja. Ilyen kettő van. Az első így hangzik: א"ן אדם דן ג"ש מעצמו (b. Peszáchim 66a és Nidda 19b; j. Pesz. VI, 1.) azaz Rasi magyarázata szerint: kell, hogy sinai eredetű legyen. A forrásokból merített anyag segítségével világosan bebizonyítatik, hogy a tannák ezen csak a nevezett helyeken előforduló és Hillélnek a szájába adott föltételt nem ismerték, mert föllépnek mint ש"י szerzői és két egymásnak ellentmondó analógiát egy harmadik által vagy okoskodással egyenlítenek ki stb. (15—24). A második föltétel, hogy a ש"י legyen מופנה »fölsleges«, t. i. egy szónak kell lenni, a mely kimaradhatna és a melyet teljesen nélkülözhetnének.²⁾ Talmudi éleselméjűséggel kimutatja sz., hogy a második föltétel ellentmond az elsőnek, mert egy a Sinaitól tradált analógia nem lehet föltételhez kötve. Ha az analógia logikai gondolkodási operatio, akkor nincsen szüksége a Sinai-beli tradícióra; ha pedig sinai eredetű, akkor elveszíti a logikai gondolkodási operatiókat azt a jellegét, a melylyel a többi middóth bir (14. l.).

Továbbá konstatálja, hogy az egész tannaitikus irodalomban nem található מופנה מבי גדרים és csak egyszerűen מופנה-ról van szó. »A két oldalú מופנה-nek a követelése nem származhatik tannaitikus korból« (24—28.).³⁾

¹⁾ Ezen megnevezésben visszatükröződik ama felfogás, hogy מופנה היה két egyenlő szót jelent, a miről már beszéltünk.

²⁾ Szerző még azt is hozzátelhetette volna, hogy valamely szó akkor is מופנה-nek tekinthető, ha szándékosan más kifejezés helyett áll.

³⁾ Szerző itt ellentmond mind a két talmudnak, melyek azt állítják, hogy R. Akiba szerint a מופנה-nak nem kell מופנה-nek lennie, míg R. Ismáél ezt nélkülözhetetlen föltételnek állítja. Hoffmann (i. m. p. 6, 8. és 4. jegyzet, p. 44. és 67.) nemcsak j. Joma VIII. 45a; Szanhedrin VII 24a etc. alapján, hanem a tannaitikus midrás-munkák nyelvhasználatából is azon állítást merítette, hogy מופנה מופנה ג"ש ולדון הימנו ש"י jellemzi Ismáél iskoláját. Schw. pedig (27) azt mondja, hogy ügyelemre méltó, hogy a R. Ismáél által alkalmazott ש"י-nál egyszer sem találjuk a מופנה kife-

Azután következnek a שׁוֹשׁ különböző felfogásainak világos áttekintete a középkori autoroknál. Arra a nevezetes tényre figyelmeztet bennünket, hogy a talmudban sehol sincsen említés a gez. s. sinaii eredetéről, mert a két helyen, Nidda 19b és Pesz. 66a, a hol a thezis $\text{מִעֲצָמֵי שׁוֹה מְעַבְדֵי דֵן אֲרַם אֵין אֶרֶם דֵן מִנֵּה שׁוֹה מְעַבְדֵי}$ előfordul, sinaii traditióról szó sincsen. *Rasi* volt az első, a ki e mondatot a következő szavakkal $\text{קְבֵלָה מִרְבוּ עַד סֵינַי}$ egészítette ki és ezen interpretatio annyira átliment a köztudatba, hogy még Nachmáni és Simson Chinon-ból is úgy czítálfják, mintha a talmudban állana. A nehézségektől, melyek e felfogás ellen a talmudban tornyosodnak, kényszerítve R. Tam (31) azt a nézetet állította fel, hogy nem maga az isorrhema, hanem csak az összes számuk volt traditionális és ezért keletkezettek kontroveziák. Sinai-i tehát az analógiák száma. *Nachmáni* nézete (33) ez volt: hagyományosak az egy isorrhemában gyökeredző halákhák, az isorrhemákat magukat azonban föl kellett előbb kutatni. Tudták ugyanis traditióból, hogy ez vagy amaz a halákha נ-נורה שׁוֹה alapszik, de hogy mely szavak alkotják a שׁוֹשׁ -t, az nem volt tradálva, innen származnak a véleményeltérések ebben a pontban. Röviden: vannak tradált analógiák, de nincsenek tradált isorrhemák (35). *Simson Chinon*ból (35), a ki a »Szefer Kerithuth« methodológiai munkának a szerzője, különbségeket tesz a g. s. közt és azt hiszi, hogy vannak 1. hagyományozott isorrhemák, 2. hagyományozott analógiák és 3. nem hagyományozott isorrhemák. *R. Jósua b. Jóséf ha-Lévi* (39) Nachmáni és Simson nézetéhez hasonlót kombinál. Azt hiszi, hogy egészben véve csak kétféle שׁוֹשׁ van, olyanok, melyeknél csupán csak az analógia és olyanok, melyeknél csupán csak az isorrhema lép föl mint traditio. A későbbi methodológusok leginkább az utóbbitól függnnek és ebben a pontban nem jönnek tekintetbe.

A felhozott nézetek szerint a שׁוֹשׁ gyökerét a traditio képezi. Kezdeményezője e nézetnek *Rasi*, a kitől valamenyien függnnek. Ellenkező nézetet állított föl *Majmuni*, a mely

jezést. Ha Schw. שׁוֹשׁ -t R. Ismáél iskolájának midrásai számára jellemzőnek nem tartja, akkor Hoffmann összes bizonyítékait, melyek nagyon nyomatókosak, meg kellene döntenie. Hallgatag polémia itt semmiképen ninesen helyén és Hoffmann tanulságos művére legalább rá kellett volna utalni.

szerint a g. s. gyökere a logikában rejlik. *Rasi* és *Majmuni* tehát itt is, mint sok fundamentális kérdésben, különböző irányokat képviselnek. *Majmuni* ugyanis nem nyilatkozott directe a שׁוֹשׁ -ról, de abból a körülményből, hogy a 13 magyarázati szabály segítségével eruált halákhákat, a 613 miczvóth közé nem sorolja, arra lehet következtetni, hogy *Rasi* nézetében nem osztozkodik. Chananja *Kases* 1740-ben megjelent $\text{קְבֵלָה מִרְבוּ עַד סֵינַי}$ -jában megczáfolta *Rasi* nézeteit. R. Mordechaj *Plungian*, a nélkül hogy ez utóbbit ismerte volna, egy a שׁוֹשׁ -ról irt külön munkában (הל-פיית 1849) állást foglal *Rasi* nézetével szemben. »Egész methodológiai irodalmunkban egyedül e két férfiú két műve az, mely igazi kritikai érzéket tanusít.« Ezen előfutárokhoz sorakozik a mi szerzőnk, ha nem is helyesli *Plungian*nak és másoknak a שׁוֹשׁ -ra nézve tett beosztását, a kit találóan jellemez e szavakkal: »Er behandelt thatsächlich mehr die נורה שׁוֹה und weniger die נורה שׁוֹה.« Miután a hermeneutikus analógiának sinaii eredetét megczáfolja, de annak traditionális voltát mégis fenntartja, keresnünk kell keletkezésének időpontját. *Kases* azt véli, hogy a שׁוֹשׁ a nagy Szanhedrin-ra megy vissza. *Plungian* pedig azt hiszi, hogy arra az időre, midőn a héber nyelv még élő volt. Mind a kettő Ezra utáni időre gondol (43—60).

Miután sz. bebizonyította, hogy a g. s. kelte nem mehet vissza a Sinai-ig, e normának fejlődési történetét adja. Első stádiumában csak olyan שׁוֹשׁ képeztettek, melyek csak kétszer előforduló kifejezéseken alapszanak. Ezeket szerző δῖς λεγόμενα -nak nevezi. A δῖς λεγόμενον az első eredeti נורה שׁוֹה , melynek lényege épen abban áll, hogy az csak két helyen előforduló kifejezésnek identitása által az identikus törvényos határozatoknak exponensévé válik. E norma a sz legszorosabb értelmében egy gondolkodási operatio, mert előre feltételezi az abba a szóba öltöztetett fogalomnak egész mélységben való felfogását, mert csakis ezen fogalomhoz fűződő gondolatsorozat segítségével szolgálhat egyik hely a másiknak kiegészítése gyanánt. Így válik az egyedül álló szó, a melylyel rendesen csak egy fogalmat kötnek össze, a gondolatok és eszmék egész láncolatának hordozójává (63).

Valamely szó akkor is tekinthető csak kétszer előfordulóknak, ha ugyanazt a grammatikai alakot többé nem találjuk.

Különböző szóalakok akkor *dis leqómeva*, ha gyökük többé nem fordul elő. »Az egyes identikus szavakból tovább indultak a két vagy több szóból álló indentikus kitételhez« (64). »Kétszó kibővítették a kettős számot abban az értelemben, hogy két *versből* két *törvényre* terjesztették ki . . . ezen túl nem volt többé döntő magának a kifejezésnek a kettős száma, hanem a tárgyak vagy törvények kettős száma, a melyeknél isorrhema akár többször alkalmazásba jöhetett; így lett az egyszerű *dis*-ből egy *peri dvoiv*, a midőn eltekintve ugyanazon kifejezésnek gyakori ismétlődésétől csak arra ügyeltek, hogy több mint két objektumnál a tórában elő ne forduljon. Ezen *peri dvoiv leqómeva* ellenszegülésre akadtak, és teljes joggal, mert a bizalmatlanság ellene megindult és azt a gyanút keltette, hogy a területi kibővítés után törekedő Ψ határait mindig messzibbre terjeszti ki. És valójában úgy is történt . . . A *peri dvoiv leqómevon*-nak területi kibővítése magával hozta a *dis leqómevon*-énak kibővítését is, amennyiben az összetett kifejezéseknél még ügyeltek ugyan az egyes alkatrészekre, de nem többé sorrendjükre.« (65).

Szerzőnek felfogása szerint az első analógiák olyanok voltak, melyeknek egy a pentateuchusban ugyanazon gyökből kétszer előforduló szóalak vagy ugyanazon gyökbéli két szó szolgál alapul: *dis leqómevon*. Azután következtek olyanok, melyeknek alapját csak két tárgynál előforduló szó vagy szóalak képezte: *peri dvoiv leqómeva*. A fejlődés harmadik stádiumában a nem valódi *dis leqómeva* és *peri dvoiv leqómeva* tűnnek fel, melyek oppositíót idéztek elő. Szerző azután az egész hagyományos irodalomból bizonyítékokat hoz állításaihoz (66—124).

Negyven *dis leqómeva*-t beszél meg, melyek közül 15 a Szifrából van véve; 16 *peri dvoiv leqómeva*-t, a melyekből 6 a Szifráé; 13 nem valódit; összesen 69 példát. Ezen szám nem tesz ki többet, mint az összes Ψ kilenczed részét. Mert maga a bab. talmud körülbelül 400-at, a jeruzsálemi circa 150-et és a tószifta 30-at tartalmaz (Schw. 84, 87, 89. l.). Ha még hozzászámítjuk a halakhikus midras-munkákban és egyéb forrásokban előforduló gezéra sávákat, akkor a még minden esetre számos párhuzamos helyek levonása után is, egy 600-ra terjedő összeget nyernénk. Szerző azonban világosan megjegyzi,

hogy nem volt szándékában az összes bizonyítékokat gyűjteni, csak theóriáját akarja egyes példák által kellő világításba helyezni. A hermeneutikus analógia különböző nemeinek számaránya sokkal kedvezőbb, mint a milyennek a megbeszélte analógiák száma után mutatkozik.

Ha szerző theóriáját közelebbről szemügyre vesszük, akkor meg kell engednünk, hogy nagyon csábító és hogy nagy éleselműséggel van megszerkesztve. Szerző ugyan nem vette figyelembe se az autorokat, a kiktől, se a kort, melyből példáit vette, de ez nézete szerint — ha helyesen fogtuk fel — a legkevésbé sem gyengíti bizonyításait, mert nem szükséges feltenni, hogy az egyes autorok egyszersmind szerzői is az illető g. s.-nak, hanem referenseknek is tekinthetők. A három első fázisba föl nem vehető analógiai következtetések nagy száma sem okoz a szerzőnek nagyobb nehézségeket, mert a hagyomány fénykorában ezen magyarázatok is a legnagyobb virágzásra juthattak. Daczára annak, hogy mindezt concedáljuk, nem álltathatjuk magunkat, hogy a szerző által oly szellemesen előadott theória aprioristikus szerkezetű. Ha a theória helyes, akkor a felhozott bizonyítékok régiek, ha a felhozott bizonyítékok régiek, akkor a theória helyes. De a kérdés az, vajjon a theória helyes-e és vajjon a felhozott példák az analógiai következtetésnek legrégebb formáit reprezentálják-e? Az ember tehát egy circulus vitiosusban látja magát. Schwarz tanár az általa megbeszélte Ψ -ban — legalább túlnyomó részben — Híllé előtíeteket akar látni. De nekünk úgy tetszik, hogy ezen theória épen az alapját képező éleselműjűség következtében ezen korszak számára nagyon is mesterkélte. A Ψ -nak valódi *dis leqómeva*-ra való megszorítása és minden másnak kizárása ezen szabályllyal oly intenzív és öntudatos foglalkozást tételez föl, a melyről lehetetlen, hogy a következtetés forráspontjánál gyakoroltatott volna. A szentirási tudomány első stádiumában csak nem tekinthették át az összes-képzeltető Gez. s.-at. További nehézség gyanánt azon körülmény tűnik fel, hogy szerző theóriája egészen a szóanalógián épült, holott eredetileg, a mint ezt bevezetesképpen valószínűnek iparkodtunk tenni, a földolog a tárgyi analógia volt és a נורה שוה név keletkezését nem a logikai operatiónak, hanem annak eredményének köszöni. Valamely

írástudónak, a ki régen Hillél előtt a bibliában kutatott, bizonyára feltűntek *olyan* analógiák, melyeknek alapja mindkét törvény rokonságában van. Azután következtetéseket vont a hasonló kifejezésekből, semmi tekintettel arra, vajjon e kifejezés a törvéynél, melynek jelentősége világos, egyszer vagy többször fordul elő. Hisz utóbbit szerző maga nem logikusnak mondja (65). Bizonyos azonban, hogy a fejlődés kezdetén az egyszerű emberi ész előtt könnyen érthető dolgok szoktak állani, de nem a mesterkéltséget magyarázat által a szentírásból kipréselték. Mi tehát Schwarz teóriáját elfogadandónak tartjuk, de csak a Hillél utáni korszakra, midőn a szentírás-magyarázat már hosszabb fejlődési fázison ment keresztül, alkalmazható. Örülni fogunk, ha ezen szerény ellenvetések tisztelt szerző urat új teóriájának ismétli átvizsgálására bírják rá és arra indítják, hogy azt megerősítse vagy módosítsa.

Tudvalevő dolog, hogy Akiba és iskolája *רבוי ומעוט*-ból következtetett ott, a hol Ismáél és iskolája *כלל ופרט*-nak ad előnyt. A *רבוי ומעוט* illetőleg Ismáél Akibával ellentétben azt követeli, hogy *מופנה*, azaz egy fölösleges vagy sajtóságos szó által megjelölve legyen. Hoffmann (Zur Einleitung in d. hal. Midraschim 5—12) a halákha e két herosa exegézisének jellemzésénél utóbbit szintén Akiba és Ismáél tanítványait megkülönböztető kriteriuma gyanánt vette föl. Schwarz véleménye ellenben, hogy *רבוי ומעוט* sammita eredetű és »szülőanyja a *יש* elleni oppositio» (126). Továbbá azt hiszi, hogy a *יש* és *רבוי* közti harcznak Ismáél és Akiba idejében már vége volt, mert abban egyeztek meg, hogy a *יש*-nak csak akkor van helye, ha fölösleges szó van mellette, vagy technikus kifejezéssel: a *יש* akkor *מופנה*, ha *רבוי* található (129). Kívánatos lett volna, hogy szerző e kérdés tárgyalásánál legalább utolsó elődjét megnevezte és vele vitába bocsátkozott volna. A dolog ugyanis úgy áll, hogy Akiba az ő Ribbuj-módszerével, nem csak a *יש* ellen, hanem más normák ellen is fölvette a harcot, hol a »Mufne« föltétel segítségével megegyezés nem jöhet létre. Ha meg is engedjük, hogy a Mekhilta-, Szifra- és Szifreből idézett 15 deductióban (126—182) a Ribbuj a Gezéra sáva ellen küzd, de ebből még nem vonhatjuk le azt: »ugyszólván fegyver az [a *רבוי*], a melyet a *יש* ellen kovácsol-

tak, nem azért, hogy makacs harczban teljesen megsemmisítsék, hanem hogy háttérbe szorítsák és hódítási kedvében feltartóztassák» (182). Mert ebben az esetben a Ribbuj-féle magyarázási módszer nem jött volna alkalmazásba ott, a hol Gezéra-sáva-ról szó nincsen, a mely eset azonban nem áll. A hol a partikulák *אף אתה* és ellentétük *רק אתה* és más számtalan *רבוי (לרבוי)* előfordul, ott a legtöbb esetben a *יש* elleni harcznak nyomát sem találjuk. Szerzőnek hypothezise megerősítésére csak arra a bizonyítékra van szükség, hogy a *יש* és *רבוי* közt harcz létezett, mely a *מופנה* fogalmát eredményezte. Fölösleges tehát ezt a bizonyítékot ama merész állítás által, hogy a *יש* keletkezését csak a *יש* elleni oppozitiónak köszöni, megingatni.

Miután sz. kimutatta, hogy *יש* és *רבוי* egymás ellenlábasai, a végfejezetben azt fejtegeti, hogy *רבוי* és *מופנה* lényegileg azonosak és hogy csak különböző elnevezések egy és ugyanazon dolog számára (185). Arra a kérdésre, hogy miért alkottatott ezen új elnevezés, szerző azt a feleletet adja (185. 1. sz.), hogy sokkal közelebb fekvő volt *יש*-ből, mint *רבוי*-ből a part. hofalt képezni.

Befejezésül szerző még azon nézetet koczkáztatja, hogy a két föltétel, a melyhez a *יש* alkalmazása köve van, t. i. *אין אדם דן נורה שוה מעצמו* és *אין אדם דן נורה שוה מעצמו* egygyé olvad össze. Mivel *מופנה* a *רבוי*-nak aequivalense, a szabály eredetileg úgy hangozhatott: »*Niemand hat das Recht aus eigenem Antriebe, aus freien Stücken ein Isorrhem zu bilden, sondern erst dann, wenn die Abundanz im Bibeltext ihn dazu drängt und herausfordert.*» Vagy »*Niemand kann aus einem Ausdrücke, der um seiner selbst willen gebraucht wird, der einen unentberlichen Bestandtheil des Textes ausmacht, sondern bloss aus einem überschüssigen Ausdruck ein Isorrhem bilden.*» (191—192). Az első fordítás szerint *אדם* vonatkozik *מעצמו*-ra, a második szerint *קרא*-ra. Nyelvileg azonban mindkét fordítás lehetetlen, mert *מעצמו* és *רבוי* *יש* nem képezhetnek ellentéteket és így ezen a Kases kiegészítése *אין אדם דן נורה שוה מעצמו* *אין אדם דן נורה שוה מעצמו* mintájára készült hypothezis még azoknál sem talál helyeslésre, kik a dologban magában szerzőnek igazat adnak.

Ezekben a tudós és kimerítő monographia kutatási menetének és főeredményeinek képét nyújtottuk, de gazdag tartalmát korántsem merítettük ki. Mélyen beható interpretatiók, egyes kérdésekben tett szellemes megjegyzések, kritikai megfigyelések nagy számban találhatók benne. Egy állítása ellen azonban határozottan állást kell foglalnunk. Az 5. lapon az ujonnan keletkezett keresztény tannak a zsidóságra gyakorolt befolyásáról következőképpen nyilatkozik: »Es ist wohl wahr, dass erst die Entstehung des alle Seligkeit ausschliesslich vom Glauben erwartenden Christenthums den Mikrokosmos jüdisch-religiöser Observanz herforgerufen; es ist gewiss sehr richtig, dass, die dem sogenannten Ceremonialgesetz zugewandte Sorgfalt erst mit dem Beginn der christlichen Zeitrechnung eine viel grössere und intensivere geworden... Die Festungsthürme und Festungsmauern des Talmuds verdanken wir dem Christenthum, die ersten Palisaden hat uns der Hellenismus mit seinen Folgeerscheinungen gebracht« etc. Ez teljesen hibás, mert a zsidó-keresztények, kik itt tekintetbe jöhetnek t. i. a palesztinai kereszténység, nem voltak antinomisták, ellenkezőleg szigorú követői voltak nemcsak Mózes törvényeinek, hanem a hagyománynak is. Pál, aki a törvény abrogációját legsikeresebben hirdette, a palesztinai zsidó-keresztényeknél gyűlölt személyiség volt. (L. Joel fejtegetéseit: Blicke in die Religionsgeschichte I, 25. kk. és Chwolson, Das letzte Passamahl Christi 85. kk. különösen p. 99.). — A Szifré-hely magyarázatához p. 175. azon megjegyzésem volna, hogy szerző emendatiója után is egy nehézség megmarad, t. i. az, hogy a szentírási szöveg nem az egyes mondatok sorrendjében volna megmagyarázva, mert *רק בכל אות נשך* (Deut. 12, 15) magyarázatának a fejezet élén kellene állania. Ha pedig Schw. az emendált rész számára egy második forrást vesz föl, a mi nekem valószínűnek látszik, akkor megint eszik azon kérdése, hogy miképpen fordítható a *רק* kétféle magyarázatra. — Auerbach kifogásolta Zunznál, hogy »Mordechai«-t ir, Zunz tiltakozik ellene (Gesammelte Schriften III 109.). Mi tehát ezen alakot (Schw. p. 37. és 55.) »Mordechai«-ra javítanók.

Az érdekesen megírt munka jelentékeny adalékot nyújt a talmud methodológiájának történetéhez, melyet a talmudi

irodalom barátjai köszönettel fognak fogadni, és azon óhajt kelti föl, hogy szerző bennünket az összes hermeneutikus szabályoknak összefoglaló történetével ajándékozzon meg.

Budapest.

B. L.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Dünner, amsterdami főrabbi, glosszáíról hat talmudi traktátushoz már megemlékeztünk folyóiratunkban és egész rövid jellemzését is adtuk (XV. 73). Felszólításunkra egyik munkatársunk késznek nyilatkozott, hogy kellő tanulmányozás után részletesen fogja ismertetni a nagy feltűnést keltett munka módszerét és irányát. Németországon a kedélyek az orthodoxnak elismert főrabbi mélyreható kritikai iránya miatt még mindig izgatottak, mert nem méltányolják kellően a tudományt. Végre csak egy igazság létezik és csak dicsérni lehet a tudós főrabbit, hogy tudományos észrevételeit, bár nem mozognak a szokott keretben, közzé tette és ezzel a kutatás szabadsága mellett lándzsát tört. Hiszen mindenkinek szabadságában áll a talmudot megszokott módon kritikai módszer nélkül tanulni. Lehet a Dünner »pesat«-ját meg is czáfolni, a nélkül hogy az ember haragudnék a szerzőre. Dünner sem haragszik híres régi talmudkommentátorainkra, kiket rendesen hallgatólag czáfol. Ezért nem helyeselhetjük, hogy a *Monatsschrift* szeptemberi számában az ősz főrabbi fejéhez két állításának czáfolata közben mázsás gorombaságokat dobnak. A régi módszer hívei több badarságot nyomtatnak minden bántódás nélkül.

*

A szentírás, mint ismeretes, az Istenről emberi kifejezéseket használ, anthropomorphismusokat és anthropopáthiákat. Már a LXX. és a targum ilyen esetekben körülírásokkal él vagy simít a kitételeken. De a hagyomány nem ezt az eljárást jellemzi, midőn azt mondja: »a tóra emberi kifejezésekkel él« *דברה תורה כלשון בני אדם*, hanem azt, hogy a tóra úgy beszél, mint az emberek, tehát esetleg felesleges szót, az infinitivust használja a *verbum finitum* előtt. Csak a talmud utáni exegeták és a filozófusok alkalmazzák a hagyomány e sikerült

tételét mindenféle anthropomorphismusra és anthropopáthiára. E szabály történetét tárgyalja *Dr. Endrei Gerzson*, Adalékok az emberi beszédmód elvéhez a szentírásmagyarázat történetében cz. doktordisszertációjában. A témát nem meríti ki, — nem emlékszünk pl. hogy Schmiedel idevágó értekezését idézné — de érdekes adalékokat nyújt. Ez a téma a rabbi-képző-intézeten 4 évvel ezelőtt pályakérdésül volt kitűzve.

*

Dr. Müller D. H. 1896-ban két kötetes munkát tett közzé a próféták beszédeinek szerkezetéről, melyet folyóiratunk XIII. 239 részletesen ismertetett. E műhöz újabb adalékokat szolgáltat szerző »Strophenbau und Responion« cz. iratában, a mely a bécsi szeminárium idei Értesítőjében látott napvilágot. Nevezetesen be akarja bizonyítani, hogy nemcsak a próféták építettek fel beszédeiket az említett műben kifejtett schémá szerint, hanem a szentírás költői is. Ily szerkezettel bir pl. Debóra-éneke (Birák 5), több zsoltár, a Példabeszédek két fejezete, Jób stb., sőt még a most felfedezett Szirach héber eredetije is.

*

Szirach most felkeltette a tudósok érdeklődését és nemcsak az eredetivel foglalkoznak, hanem régi fordításaival is. *Peters Norbert* közzé tett egy értekezést »Die sahidisch-koptische Uebersetzung des Buches Ecclesiasticus auf ihren wahren Werth für die Textkritik untersucht« (Freiburg i. B. 1898). Érdekes tény, hogy Szirach 39,15—49,11 a kopt fordításban 124 variáns van, melyek közt 79 esetben a héber eredetivel egyezik; 48 variáns van, melyek vagy tisztán a kopt fordítás sajátjai, vagy pedig csak ebben és a héber eredetiben, meg a szir fordításban vannak meg (60. lap). Szerző ebből a tényből nézetünk szerint nem vonja le a helyes következtetéseket. Meg van ugyanis győződve, hogy a kopt a görögből fordított, a mint általában az az előítélet uralkodik, hogy minden régi fordítás a Septuagintából folyt. De már Tanulmányainkban a bibliai bevezetés köréből »Eltűnt bibliafordítások« című fejezetében (72—86) bebizonyítottuk, hogy zsidóktól eredő, a héber eredetiből folyt fordítások nagy számban léteztek az ókorban és hogy a még létező különböző nyelvű verziók kompetens kutatók által megállapított saját-

ságai arra utalnak, hogy ezek a héberből lettek átültetve. A tudósok ezt az önmagától kinálkozó következtetést csak azon okból nem vonják le, mert azon axiómának hódolnak, hogy a régi keresztény egyházak tudósai nem tudtak héberül, hanem csakis görögül. Ebben igazuk is van. De tévedés az, hogy az ókori keresztény egyházak önmaguk teremtették meg bibliafordításukat. Sok egyház minden valószínűség szerint a zsidóktól vette át a szentírást, mint a hogy a hellenista világ a Septuagintát. A kopt Szirachfordítás egy újabb bizonyíték erre az alapos feltevésre.

*

Az excommunicatio története az emberiség és a vallás történetének érdekes szakaszát képezi. Ez a szó élesebb volt minden kardnál és szilárdabb a börtön falánál. Hogy miből keletkezett és milyen szerepe volt és van a civilizátlan népek-nél, arra mindnyájan kíváncsiak lehetünk. Ezt a kíváncsiságot ugyan nem elégíti ki *Dr. Mandl S.* nem rég megjelent iratával »Der Bann« (*Brünn*), de ennek történetéről a biblia, a talmud és a rabbinikus irodalom alapján elég teljes képet ad, ha nem is újat. Ugyanis a bibliai részt már többször dolgozták fel, a rabbinikus részt pedig jó monographiában tárgyalta az elhunyt ismert talmudista: *Wiesner J.* »Der Bann in seiner geschichtlichen Entwicklung auf dem Boden des Judenthums« (Lipsee 1864). A talmudi irodalom oly szegényes monographiákban, hogy új tárgyak feldolgozását kell kívánnunk, különösen akkor, midőn a régi munka a kívánalmaknak megfelel.

*

Dr. Grünhut L. jeruzsálemi kitünő munkatársunk tiszteletet érdemlő munkásságot fejt ki a midrasirodalom tág mezején. A mult évben az Énekek Énekére vonatkozó új midras felfedezésével örvendeztette meg irodalmunk barátjait, az idén pedig Széfer Ha-Likkutim czím alatt régi midras-művek és tudományos értekezések gyűjteményét indította meg, melyből két rész megjelent és a harmadik már előkészítetik. A két füzetet részletesen fogjuk ismertetni és most csak érdekes tartalmukat közöljük.

Első rész: 1. Collectaneák a midras Haskémből. 2. Midras al-Jithhallél kéziratból. 3. A midras Tanchuma és a

Jelamdénu kritikai vizsgálata. Az egészet általános bevezetés előzi meg. *Második rész*: 1. Collectaneák a 49 middóth barajthájából. 2. A pusztai hajlék barajthájának két utolsó fejezete. 3. Collectaneák a Vajjechullu midrásból. 4. Barajtha di R. Pinchasz ben Jair. 5. Epstein Ábrahámtól értekezés a Tanchuma és Jelamdénu midrásokról, melyek szerző nézetei ellen szállnak sikra. Egy füzet ára 2 frank és kapható a szerzőnél.

Jelen számunkban Dr. Löwy Mór tisztelt barátunk a sokbetűs istennévről szóló tannaitikus tudósításokat kritikai vizsgálat alá veszi és azon eredményre jut, hogy Kiddusin 71a eredetileg nem állt a barajthában, hogy a 12 betűs istennevet nem a *papok* jámborainak adták át, hanem a jámboroknak általában és hogy *בְּשֵׁר* szóval a titkos tanba *beavatottat* jelzik. Az »erkölcsös, szemérmes« jelentés itt nincs helyén, »miután a szüziességi szempont, hogy úgy mondjam, itt alig jöhet jóformán számba«. Az imént megjelent »Az ó-zsidó bűvészet« cz. munkámban foglalkoztam e mystikus istennevekkel, különösen a 122—129. lapokon és bizonyítani iparkodtam, hogy e nevekkel bűvös célokból visszaéltek, jelesül tiltott szerelem elérésére és bosszú kielégítésére (123 lap). Azt hiszem tehát, hogy a »szüziességi szempont« itt nagyon is helyén van. Egyébiránt az olvasó figyelmét felhívom említett fejtegetéseimre, melyeket kitűnő munkatársunk cikkével összehasonlíthat.

XIII.

A VILÁG.

(Jedajah ha-Penini után).

Mi a világ?	Oh hiányok	
Mulandóság	Fogyatékok	
	Kutfeje!	Szülője!
Változások	Benned volna	
Kábaságok	Ember fia	
	Színhelye.	Reménye!
S mi még várunk	Elmélkedem	
Ahitozunk	És fürkészem	
	Jobb jövőt!	Hogy lettél?
Már hogy hagyhat	Mint kezdődöttél	
Magvaszakadt	Mint eredtél	
	Öröklőt?	S képződöttél:

Hogy megtudjam	Megbámuljam
Vajjon javam?	Megcsudáljam
	Eszközlöd
Vaj' hatalmat	Ha megvetem,
És uralmat.	Nem becsülöm
	Rejt öled?
Úgy találok	Hol az eszem
Szemmel látom	Ha elvesztem
	Porul jársz!
Eszköziddel	Vad (szőlővel) tőkével
Szereiddel	Ültetem el
	Rosszúl állsz!
A mi épít	Üröm pohár
Az elpusztít	Hogyha rám vár
	Romba dönt!
S' mi erősít	Hogy reméljek
Lent megrendít	Hogy is éljek
	Korhaszt fönt!
Kebledben rág	Vagy fertőben
Vészes kórság	Sárgány dűhben
	Örlő szű.
Erőd ernyed	Van öröm?
Mintha pelyhet	Oroszlánban
	Szél elfű.
	Más dűvadban
A létokod	Gyönyöröm!
Vegyalkatod	Hogy becézél
	Kényeztetel
A mi fejleszt	Méltatlant!
Nagyra növeszt	Megsanyargatsz
	Polyton zaklatsz,
	Dőreség!
	Ártatlant!
S' most hogy látom	Csak a héj az
Hogy csak álom	A mit megtartsz,
	Lételede,
Pusztá hiány	Megkimélsz
Ijesztő árny	Mig a magot
	Félre dobod —
	Lényeged:
	Igy megélsz!
Vágyakozzam	Csöcselékkal
Áhitozzam	Sőpredékkal
	Utánad?
Hogy én bennem	Csinnyán bánasz,
Lássa minden	Üres főkét
	Léha lelket
	Társadat?
	Jól ellátsz!

Ám az érdem
 A jobb elem
 Elbukik
 A képesség
 Szép tehetség
 Elzüllik.
 Így magadra
 Rossz voltodra
 Bizonyítsz
 Kedvvel botrányt
 Buzgón ármányt
 Szaporítsz!
 Aljasságod
 — Magad valold —
 Szertelen
 Mint a fákllya
 Lángot szítva
 Féktelen!
 Napról napra
 Rosszat rosszra
 Halmozol
 Nemest buktatsz
 Aljast fentartsz
 Botorul.
 Eszevesztett
 Czéltévesztet
 A dolgod
 Erény várát
 Jámbor házát
 Lerontod!
 Drága kőből
 Lám hogy épül
 Bünfészek
 Ám a porba
 Dől a vára
 Erénynek!
 Dühöd lángja
 Bár megkapja
 A fákat
 Ég a tüske
 De az tüszke
 Nem hamvad!¹⁾
 Nem tart soká!
 Perczekre rá
 Elbágyad.

Czédrusfákat,
 Ós plántákat
 Kiirtasz,
 Helyökbe eprest
 Vaddal vegyest
 Allitasz!
 Mi sugárzik
 És csillámlik
 Halványul
 Fénylő anyag
 Hajnal csillag
 Elborúl.
 Hogy igyekszel
 És törekszel
 Védeni
 Bünt és vétket!
 S' ocsmány tettet
 Menteni!
 Aljasságban
 Csalfaságban
 Kitünöl
 Édesgetni
 Csábitgatni
 Nem szünöl!
 S' kit rászédett
 S' törbe ejtett
 Mézes szód
 Összeűzva
 Majd megtudja
 A valót!
 Fénylő arcczal
 Mint a hajnal
 Elbüvölsz
 Rád tekintnek —
 S' alig néznek —
 Éjbe dölpsz!
 Mint a repkény
 Környezi fény
 A házat —
 Nem tart soká!
 Perczekre rá
 Elbágyad.

Selymet ki ölt
 Kincset ki költ
 Ruhára:
 Szenny borítja
 Ugy szakítja
 Foszlányra.
 Drága ékszer
 Diszlik egyszer
 A fején
 Majd meg látszik
 Seb hogy vérzik
 A testén
 Nagy-Becskerek.

Idegennek
 Szivteleennek
 Tartalak
 Csalfa világ!
 Hol boldogság
 Csábalak.
 Mennél jobban
 Elvágy lobban
 Én bennem
 Csak rosszabban
 Mostohábban
 Bánsz velem!
 DR. KLEIN MÓR.

VIII.

A SORS.

(Jedaja ha-Penini után.)

Hullámzó ár
 Fénylő mocsár
 A világ
 Fenéktelen
 Megmérhetlen
 Mély és tág.
 Rozoga hid
 Vezet itt át —
 Az idő.
 Mi sem volt még
 Már ott volt rég
 A hidfő.
 Másik vége
 Nyul az égbe —
 Itt a cél
 Rajt' ki átkél
 Gyönyörben él
 Istennél.
 Rőfnyi széles
 S oly veszélyes
 Atjáró.
 Ki nem térhet
 Szembejövet
 Halandó.

Óh barátom!
 Ugy megszánom
 Sorsodat
 Kényszerülve
 Járod küzdve
 Utadat.
 Szük az ösvény
 Mély az örvény
 Szédítő!
 Jobbra tért
 Balra járt
 Rémitő!
 S' még kérkednél
 S' dicsekednél
 Hírnévvél?
 Holott látod
 Hogy halálos
 Oly közel!
 Vajjon szived
 Jobbod, lelked
 Oly erős:
 Hogy megállnál
 Nem tágitnál
 Mint a hős?!

¹⁾ Czélzás a biblia mondására: »A tüskebokor ég, de a tüskebokor el nem ég!»

Dicsekedhetsz	Jól vigyázva
Büszkölkedhetsz	Óva járva
Vagyonnal	A hidon
Mit szereztél	Ily sors érhet
Csellel-vettél	S vérszbe dönthet
Karoddal!	Féluton
Kitör vihar	Hát még kéjek
Beáll zavar	Testi élvek
Mit teszesz?	Mámora
Hullám tombol	Ha elszédít
Házad omol	És elkábit
Hova lesz?!	Akkora:
Árban uszva	Hogy csak perczre
S' elsodorva	Hajolj erre
Most mutasd	Vagy arra:
Birsz e sorssal?	El vagy veszve
Küzdhetsz karral?	Sirba döntve
Csak tudasd!	Biztosra!

Örvény, kavarg
Hullám zavarg
Fölötted
Nem ad vissza
Az ár — az a
Végzeted!

Nagybecskerek.

DR. KLEIN MÓR.

KÚTFÖK.

279. sz.

A PAKSI RABBIGYÜLÉS HATÁROZATAI.

1844. aug. 19 — 22.

J e g y z é s

Paks Tekintetes Nms. Tolnai Vmgy. kebelében fekvő M.V.-sába ne folyó évnek 21-dik Augustuson Rabinos tartott gyűlésből.

A Kedves hazánkban létező, közenséges Rabinság, mint Israelita vallásnak előjárói, ezen Szent vallásunknak a szokásait, a melyekből a számtalan bajai származtak, a melyek mellet, ezen vallásunk, időnkben fellette szenvedik, átlátván: is így, a fenobbirt napot; egy közenséges Rabinos gyűlésre határoztuk, és a melly gyűlésnek, a fenobbirt M.Vsat alkalmasnak találtuk. De minthogy számos fő Rabinosok, ezen meghatározott napig, bizonyos okaiknál fogva; a mint a hozánk küldett leveleikből láthatni, meg nem érkezhettek: is így a legfontosabb és legszükségesebb ügyeket, a melyeket a szónokaink, ezen a gyűlésen, egyik a második után elől adták, ámbár hogy senki sem ellenkezte magát; azonban mégis ezen fontos dolgokat, tudniillik: a gyermekeink nevelésük Sinogogai, és uskolai rendelésük s. u. t. csak a jövőendő közenséges gyűlésünkre, elhalasztanunk kellett, a melly közenséges gyűlés, a következő módon megrendelniünk: ha csak a Kegyes Főlségünk, úgy mint a hazánkban karai és rendeitől, szabadságot nyerhetendünk reá.

A közenséges Rabinságot az egész hazánkban, négy kerületbe osztatnánk, tudniillik, minden kerületben, e képen egy gyűlést tartsanak. Minden VMgyéből ezen kerületben, legalább egy Rabinost válaszanak ezen VMegyiben létező Rabinosok. De ilyen VMegyiből a melyikben számosabbok az Israelita községek, két vagy három küldet válaszanak; de azonban a választalan Rabinosok is eljöhessenek a gyűlésre, ha teczik nekik, és szavaikat szinte ezen tekintetbe vétesse-nek, mint a küldetek szavaikat. Azonkivül minden kerületi gyűlésre, a többi kerületekből is két-két küldet jelentsen, és

a mely kerületi gyűléseken a közenséges gyűlésnek, napját és helyet határoznak meg és a többi Rabinasoknak három hónappal előre tudtakra adjanak, hogy azok is ön tezésük szerint megérkezessenek. De az említett küldetek kötelesek legyenek, az említett gyűlésekre jelen lenni, és a szükséges dolgokat a közenséges gyűlésen legfőképen 14 nap allatt végrehajtani. De a jelen tartott gyűlésünkre nézve, csak a következő dolgok véghezajtásukra, voltunk teljes hatalmúak a többi Rabinosoktól azaz, hogy a Rabinos mivoltára nézve, a szükséges rendelkezéseket intézhessünk: is így a következő rendelkezéseket meghatároztuk.

1-ör. Minthogy a mi időnkben, ilyen személyek, a mellyek a Rabin tudományból igen keveset birnak; de azonban a Rabinos fő gondviselés szükség végett, még is a Rabin hivatalra tudák magukat felemelni, és a mellyek, részint tudatlanságukból, részint pedig, és többnyire könnyelműségükből, nem csak azt, hogy a községeiket, a vallásosi, és erkölcsösi utba nem tudták és nem akarták igazítani; hanem sőt inkább, a legutálatosabb vétkeket és gonoszságokat okoztak köztük, úgy mint: tilos házasságokat s t. a. f. Is így köteleseknek találtuk magunkat, mint vallási előljárói, és gondviselői, a következő rendelkezéseket meghatározni.

2-or. Akkár mellyik Rabinosnak, kivetés nélkül, sem legyen mai naptól fogva, teljes hatalma, hogy akkár ki is, a maga véleménye szerint, Rabinosnak kinevezni; hanem a ki az említett hivatalra képes és ügyesnek érzi magát és azt kívánja, ennek csak épen, a következő Rabinos gyűlésben, e végre kinevezettendő, három Rabinos előtt, az illendő bizonyítványaival, a vallásosi és erkölcsösi viseletére nézve ellátva, kell állni; a mellyek őt a tudományai, és ügyességei szerint, vagy tökéletes teljes hatalmu, vagy szűkkörű, az az úgy nevezett More Zedeknek ki nevezendének. De mai naptól fogva az említett közenséges gyűlésig, legalább három jeles Rabinosok előtt kell neki állni, a mellyek őt a fenébbirt modon ki nevezendének.

3-or. A szűkkörű Rabinosnak, egy, a községétől kinevezett tökéletes teljes hatalmu Rabinos, fő gondviselése alatt kell állni, a mellyik meg rendeljen neki, a mellyek valási ügyekben ítélhessen, és a mellyékben ne ítélhessen, a mellyik csarnokát, a hivatalja elvesztés nélkül, át nem lépheti.

4-ör. Világosan megtiltunk, hogy a szűkkörű Rabinos, házassági, vagy választási ügyekben, ne keveredjék magát ha csak a községétől kinevezett Rabinosa, e végre ki nem küldene. De még a teljes hatalmu Rabinosoknak is tilos, az ilyen házasság párt, a mellyik a vallásunk szerint, ámbár szabad volna, de az országai törvénye szerint tilos házasságnál,

a hivatali esküvést végre hajtani, az az, ha a házasandó pár, illendő bizonyítványaikkal, a hazakari nemzetiségükre, és erkölcsösi viseletükre nézve, el nem volnának látva.

5-ör. Az olyan Rabinosok, mint a teljes hatalmuak, mint szűkkörűek, a mellyek mai napig a hivatalokra ki vannak nevezve, ezen hivatalukat továbbá is birhatnak, csak hogy a szűkkörűeknek, vallamellyik, a községüktől kinevezett Rabinos gondviselése alatt kell állni. De azonban csak arra legyenek, hogy a községüknek panasz ne legyen, az erkölcsösi és vallásosi viseletükre, tudatlanságukra, és könnyelműségükre nézve; de a mely ügyet csak három kinevezett Rabinos hajthatnak véghez, a mellyek vagy a jogatlan Rabinos érdemei képen megbüntetendének, vagy a községei illetlen bánás módok végett pártját fogandanak. (?)

6-or. Minden Rabinosnak, hivatalos és szentséges kötelessége, hogy a vallási és erkölcsösi dolgoknak főgondviselőjük legyen, hogy p. o. az állati ölkökök, vagy saktérokra, szent könyv irokra, és a gyermekek nevelőkre, nyit szemekkel vizsgáljon, hogy ügyesen, és illendő képen tedjenek a kötelességüket, hogy erkölcsösen, és vallásosan viseljenek magukat, és ettől származik, hogy a saktér, teljes hatalmu Rabinos nem lehet, ha ámbár a kinevezett Rabinosok által, ki volna nevezetve is azonban még sem szabad neki tökéletes Rabinos hivatalt viselni, még a saktér hivataljáról le nem mondja, hogy tovább a gyermekek nevelésük, mint vallási, mint világi tudományukra nézve, hogy csupán ezen módon, az egész hazánkban végre hajthasson, a mint a jövődő közenséges gyűlésünkben meghatározandunk, és hogy a megnőt emberek szívére hatáson predikáljon, hogy az embereket, vallási külömbözés nélkül szeressenek, család és uszorálkodástól távol legyenek, eskövéüket és elfogadásait, szentségesen és pontosan beteljesítsenek és ezen balvélekedést ne vélekedjenek, hogy egy bizonyos Kol nide (igy!) mondás, a mellyeket a megengesztelés ünepünkben csak e végre szoktuk mondanunk, hogy csupán ilyen elfogadásainkat alkalmatlanul, és vétkenlül tehessen, a mellyeket magunkra nézve elfogadnánk és elfeledkeztvén át lépünk; de a mit másik emberre felebarátunkra nézve megesküdünk, vagy elfogadunk arra semi mondas, vagy más egyéb fentalált fartély sem hathat, a mellyik ezeket semisíthetne, az esküvés még addig csak esküvés, és az elfogadás mindenkor csak elfogadás marad, míg azokat tökéletesen be nem teljesítünk. E végre legtanácsosabb volna, ha a Talmud tudományban oktattatnának az ifjuságukat, a mellyik e féle balvélekedéseket számüzne a szívéből, és igazi ember szeretetnek, Felség és uralkodó előljárók főtiszteletesnek, és általában minden jó erkölcsnek a magját szorhatna a

szivükben, és a legkivántosabb gyümölcsöket elől hozhatna a viseletükben. Tovább hogy ápoló mesterségre szoktassanak őket, hogy az utálatos hajházásukhoz ne foljamodzanak, is így, mint Isteni, mint a Kegyes Felségünki, és általában minden emberi szeretetüket könnyen megnyerhetnének.¹⁾

Közli: DR. KOHN SÁMUEL.

280. sz.

HELYTARTÓI RENDELET A FRANKISTÁK ÜGYÉBEN.

ahl 7135.

Hochedelgeboren!

Es ist mir folgende sichere Nachricht zugekommen: Es streichten polnische Juden der sogenannten Frankischen Secte im Lande herum, die bey dem Judenvolk Confoederationen zu machen suchen mit dem Vorwand dem Römischen Kaiser zu dienen sey wider den Talmuth. Sie loben die Türkische Regierung, und geben auch geheime Briefträger ab. Städte und Markte fliehen sie, und suchen nur die Dörfer und soerst geringere Ortschaften.

Dieser Gegenstand ist von jenem Belang, welcher allerdings Aufmerksamkeit erheischt, damit den hiraus entstehen könnenden üblen Folgen vorgebeugt werde.

In dieser Rücksicht habe ich sämtliche Herren Vgespänner folglich auch Euer Hochedelgeboren aufzutragen für nöthig befunden, womit dieselben mit Zuziehung einiger Vertrauter Stuhlrichter mit aller Bescheidenheit, und ohne dies Geschäft öffentlich kund zu machen, jene Einleitung treffen mögen, dass wiederum durch einige Vertraute Innwohner dieses Comitats, die nicht nur Kristen, sondern auch bemittelte Juden seyn können, von deren Rechtschaffenheit man hinlänglich Proben hat, auch mit Verheissung Verhältnissmässiger Belohnungen auf derlei fremde Jüdische Kundschafter ein obachtsames Aug getragen, und im Fall, dass so andere betreten würde, solche sogleich in sicherer Verwahrung gebracht werden sollen, worüber sodann Euer Hochedelgeboren de Casu in Casum die ausführliche Anzeige nebst Umschliessung der bey ihnen etwa vorgefundenen geheimen Briefschaften unmittelbar dem Statthalterey Praesidio zu machen hätten mit dem beygefügten Gutachten, was dem-

¹⁾ Az itt közölt jegyzőkönyv eredetijét fötízt. Adler Illés, ó-budai főrabbi volt szíves rendelkezés-mre bocsájtani. Magáról a paksi rabbi-gyűlésről l. e folyóirat következő számát.

jenigen, welcher so einen fremden Kundschafter entdeckt hat, für eine Belohnung von hieraus angewiesen werden könnte.

Nur muss ich hiebey Euer Hochedelgeboren, und auch den hiezu zu verwendenden Stuhlrichtern zugleich anempfehlen sich bey der Einleitung dieses Geschäftes nebst der Verschwiegenheit, auch der unumgänglichen Vorsichtigkeit zu gebrauchen, dass Niemand ohne wohlgegründeten, und überzeugende Verdacht angehalten, vielweniger durch Einziehung gekränkt, und dadurch auch das Aufsuchen ohne Erreichung des Entzweckes verbreitet werde. Ofen den 25. Aug. 786

Euer Hochedelgeboren

dienstfertiger

Alex vo Szécseny

An dem Hochedelgeborenen Herrn Jöseph Szily könig Rath und des Pester Comitats erster Vgespanne.

A Pestmegyei levéltárból Scholastica 1786. Fasciculus XV. Lemásolta és közli:

POLLÁK K.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Blau Lajos*, Az ó-zsidó büvészet. *Budapest* 1898 (az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében). — Ugyanaz németül: Das altjüdische Zauberwesen. (Budapest és Strassburg, 1898). — *Dr. Grünhut L.*, Széfer Ha-Likkutim. Régibb midrasművek és különféle értekezések gyűjteménye. 1. és 2. rész *Jeruzsálem*. 1898. (héber nyelven). — *Dr. Kiss A.*, Mirjam. Imádságok zsidó nők számára. *Veszprém*. 1898. — *Dr. Krausz S.*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. Különlenyomat az »Ethographia« 1898. évfolyamából. *Budapest*. 1898. — *Prof. Dr. Müller D. H.*, Stropfenbau und Responion. Neue Beiträge (a bécsi rabbiszeminárium 1897/98 évi Értesítőjében). *Bécs*. 1898. — *Dr. Löwy Mór*, Gyászbeszéd Erzsébet királyné fölött. *Temesvár*. 1898. — *Dr. Klein Mór*, Gyászbeszéd Erzsébet királyné emlékére. *Nagy-Becskerek*. 1898.

Új zsinagógát avatott fel a berlini hitközség, melylyel az anyahitközség nagy templomainak száma négyre emelkedett.

Dr. Kohn Ferdinánd, híres botanikus, a boroszlói egyetem tanára, ki nem rég ünnepelte 70. születésnapját, meghalt.

Vilmos német császár meglátogatja a szent földet, melyhez a felekezetek nagy reményeket fűznek. Reméljük, hogy a palesztinai zsidók sem fognak csalatkozni.

Rabbiválasztások. *Dr. Schwarz Mór* (Turócz-Szt.-Márton) Győrött rabbivá, *Dr. Klein József* (Szabadka) Kassán hitshónokká, *Rosenblüh Jenő* Szászvároson rabbivá, *Dr. Farkas József* Fiumében hittanárrá lett megválasztva.

Az örök béke megalapítására irányuló törekvésével a császár az egész világ rokonszenvét nyerte meg. Valóra válik a próféta igéje, hogy a népek kardjukat ekevassá fogják átkovácsolni. Addig is, amíg ez az eszme testet ölt, a császár megkezdhetné a béke művét leghűbb alattvalóinak békéjével, kik már harmadfél ezer év előtt lelkesedtek az örök békeért, de eddig, fájdalom, a császár birodalmában legkevésbé találták meg. Pedig Izrael már rég lefegyverezett.

Statistika. A német birodalomban a zsidó bűnösök száma 1896-ban 4767-ről 4556-ra apadt, míg a többi felekezetnél

emelkedés állt be 444.806-ról 447.312-re. A legtöbb zsidót megsértés (821) és a vasárnapi munkaszünet elleni kihágás (587) miatt ítélték el. Gyilkosság, emberölés, incestus egyáltalában nem fordult elő.

Zsidó erkölcsstan. *Dr. Lazarus M.* tanár rég várt műve: »Die Ethik des Judenthums« megjelent. A híres filozófus munkájára még visszatérünk.

Angol zsidók. Valószínűségi számítás szerint Londonban 64.000, a többi angol városokban összesen 33.000 és Skóciában 2060 hitrokon lakik. Hivatalos statisztika szerint Irland 1.779, India 17.185, Angol-Ausztrália 15.268, Gibraltár 1000, Kanada 5.308, Cyprus 127 zsidó lakossal bir. Az egész angol birodalomban 148.000 zsidó volna. Valószínű azonban, hogy Londonban 64.000-nél több hitrokon lakik; a népszámlálásnál a vallást nem veszik tekintetbe.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896. és 1897. egyenként 2 forintért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

TÁRSADALOM.		Lap
Szemle		1
Izraelita magyar biblia		10
<i>Dr. Vajda Béla</i> : Az országos izraelita tanítónéköpítő-intézet jubileuma		16
A »Szabad Izrael« ügy elintézése		21
Izraelita községkerületi elnökök gyűlése		97
A lelkészek fizetésének állami kiegészítése		107
Bécsi hang		110
Társadalmi szemle	112, 212,	301
A VI. községkerület gyűlése		193
Az izraelita magyar irodalmi társulat		200
Erzsébet királyné emlékezete		289
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Gyászbeszéd		289
<i>Gerő Attila</i> : A királyné halálára		296
Izrael gyászja		297
A zionista kongresszus alkalmából		298

TUDOMÁNY.

	Tanulmányok Szirachról és művéről	27
	A szentírás versfelosztásáról	41
<i>Dr. Blau Lajos</i> :	Újabb maszórétikus kutatások	237
	Egy görögnyelvű zsidó bűvészfórmula	245
	Újabb kutatások a szentírás versfelosztásáról	334
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> :	{ A bibliai népek száma	49
	{ Jézus származásáról	340
<i>Dr. Wellesz Gyula</i> : Az Énekek Éneke midrásairól		55
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> :	{ Az énekek éneke midrásairól	139
	{ Óhel Móéd	250
<i>Dr. Kohn Sámuel</i> : Schwerini Kohn Götze	117, 209,	303
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : A leveles ládából		134
<i>Dr. Löwy Mór</i> : Talmudi szó- és tárgymagyarázat		326
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Egy rejtélyes szó magyarázata		330
<i>Schüll Salamon</i> : A biblia szövegkritikájához		351

IRODALOM.

		Lap
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : Az izr. magyar irodalmi társulat évkönyve		65
<i>Dr. W. Gy.</i> : Rákóczy borai és a lengyel zsidók		71
Irodalmi szemle	73, 174, 273,	365
<i>Gerő Attila</i> :	{ Symbolum	83
	{ Népelemhez	174
	{ Philipson Lajos	255
	{ A királyné halálára	298
<i>Dr. Wellesz Gyula</i> : A talmud		148, 155
<i>Dr. Blau Lajos</i> :	{ Angelológiai szótár	156
	{ A hermeneutikai analógia a talmudban	352
<i>Dr. Klein Mór</i> :	{ Pessimismus	163
	{ Mulandóság	270
	{ A test	672
	{ A világ	368
	{ A sors	371
<i>Dr. Kiss Arnold</i> : Charizi makamája a szerencsétlen házasságról		164
<i>Dr. Weisz Miksa</i> : Egyiptom művészete		267
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Egy tannaitikus műszó a harminczkét szabály barajthájában		269

ORSZÁG-VILÁG.

<i>Dr. Weisz Miksa</i> : A pesti izr. hitközség jelentése	178
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Jeruzsálemi levél	180
<i>Dr. Rappaport Béla</i> : A pesti Chevra Kadisa jelentése az 1897-iki évről	281
Jeruzsálemi levél	284

TANÚGY.

<i>Dr. Vajda Béla</i> : A zsidó történet századok szerinti felosztása az oktatásban	278
---	-----

KÜTFÖK.

A nagyszombati keresztyének megújítják a vérvádat Mária Terézia uralkodása alatt. Közli <i>Pollák Káim</i>	84
II. József császár rendelete a zsidó földművelő-telepek felállítására ügyében	90
II. József császár rendelete zsidó katonák étkezése és a zsidó ünnepek megtartása ügyében. Közli <i>Pollák Káim</i>	91
Törvényjavaslat a lelkészi jövedelem kiegészítéséről	183
A paksi rabbi gyűlés határozatai. Közli <i>Dr. Kohn Sámuel</i>	373
Helytartói rendelet a frankisták ügyében. A pestmegyei levéltárból. Közli <i>Pollák Káim</i>	376

VEGYES.

Lap

Irodalmi hírek. — Az izr. tanítóképző. — Dr. Goldziher Ignác.	
— Az izraelita magyar irodalmi társulat. — Wawelberg Hippolite. — Az orosz zsidók. — Kitüntetések. — Sub auspiciis regis. — Dr. Kohut Georg Alexander. — A tanító.	
— Rabbiválasztások. — Az új lipótvárosi templom felépítése. — A bécsi zsidók statisztikája. — Dr. Kohn Ferdinand. — A berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums«	93
Dischitz Dávidné. — Irodalmi hírek. — Dr. Kayserling M. — Dr. Baumgarten Izidor. — Rabbiválasztás. — Rabbiavatás. — Iskolai statisztika. — A pesti Chevra Kaddisa. — A pécsi izr. hitközség. — A czionisták. — A szegedi Chevra Kaddisa. — Goldschmidt H. S. — Törökországi rabbi-szeminarium	190
Irodalmi hírek. — Előkészítő tanfolyam az országos rabbiképző intézetben. — Az országos rabbiképző-intézet. — Dr. Gaster M. — Dr. Goldziher Ignác. — Rabbiválasztások. — Dr. Bródy H. — A Bródy Adél gyermekkórház. — Zsidó-üldözések	286
Irodalmi hírek. — Uj zsinagóga. — Dr. Kohn Ferdinand. — Vilmos császár. — Rabbiválasztások. — Az örök béke. — Statisztika. — Zsidó erkölcstan. — Angol zsidók	378
Tartalom	380

A megbeszélt munkák lajstroma.

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1898.	65
Huber Lipót: A Talmud, Kulturtörténeti és biblikus tanulmány. Budapest, 1897.	148, 258
Schwab Moise: Vocabulaire de l'angelologie d'après les mss. hebr. de la Bibliothèque Nationale. Extrait des mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres I-e série, tome X. 2-me partie. Paris, Impr. Nationale, 1897.	155
Kayserling M.: Ludwig Philippson. Eine Biographie. Lipsze, 1898.	255
Kőrösi László: Egyiptom művészete. Juhász Árpád 250 rajzával. Budapest, 1898.	267
Schwarz Adolf: Die hermeneutische Analogie in der talmudischen Litteratur. Bécs, 1898.	
Számos mű kisebb-nagyobb terjedelmű ismertetése az »Irodalmi Szemlé«-ben	

Minden gyomorbeteg

igyék

Klösterle

Savanyuvizet

gyógyforrás

Karlsbad

mellett.

Főraktár Magyarország részére

BUDAPESTEN

VI., Nagymező-utcza 25. sz.

Alapított
1889.

Alapított
1889.

BAKONYI FERENCZ

butorasztalos

BUDAPEST,

VIII. ker., Mária-utca 52. szám.

Készítek iskolai berendezéseket.

Íróasztalok a legolcsóbban nálam kaphatók: 1 darab 7 fiókos matt diófa 20 forint. 1 darab 5 fiókos 18 forint. 1 darab 3 fiókos 15 forint.

Továbbá elvállal mindennemű butormunkát, u. m. háló-, ebédlő- és konyhaberendezést.

—= *Javítások elfogadtatnak.* =—

Árjegyzéket ingyen és bérmentve küldök.

Alapított
1889.

Alapított
1889.